UTAZÁS

A

BALT-TENGER

VIDÉKEIN.

ÍRTA

HUNFALVY PÁL.

MÁSODIK KÖTET.

Oma maa mansikka,
muu maa mustikka.
Azaz:
A haza eperj,
a külföld szederj.
Finn közmondás. *)

PEST, 1871.

KIADJA RÁTH MÓR.

TARTALOM.

I.

Viborg. Imatra. (Lapsz. 3)

Lassu hajó. A viborgi tengeren az orosz hajó-had gyakorlódik. — Finnország fekvése, nagysága; hegyei; vizei; felosztása; lakossága, szám és vallás szerint. — A lappok és czigányok. A finn népnek két ága van. Az orosz birodalom kezdete nagy részben finn; azután elszlávosodik. — A svédek meghódítják Finnországot 1157-től 1293-ig. A reformatió terjed. A Vászanemzetség uralkodása. Fleming és a csép-háború. Gusztáv Adolf. Krisztina. — A reductio. — Nagy Péter hódít. Nystadti békekötés. — Åboi békekötés. Anjalai szövetség. — Az 1808-ki orosz háború és hódítás. Borgåi országgyülés. — Finn isteni tisztelet Viborgban. — Mallénius. Krohn. — Kirándulás Mon Repos-ba és Herttualába. Egy viborgi családnak nyári laka. — A Saima-csatorna. Lauritsala. Finn gazdaság. Imatra és Vuoksen folyó. Visszatérés Viborgba.

II.

Útban vett értesülés. Helszingforsz.

(Lapsz. 48)

Finn altenger-nagy. Orosz birtokos. Orosz emancipatio. Külömbség az orosz és finn parasztok közt. Jyväs-kyläi gymnasium.

Érkezés Helszingforszba. Gottlund. Kúti kert. — Helszingforsz történetei; népessége; főbb épületei. Az egyetem. Egyetemi könyvtár. Az első finn újtestamentom. A finn egyetem tanulósága. A nyelvtörvény rendelközése az egyetemre nézve.

III.

Finnország politikai léte. (Lapsz. 85)

Az 1734-ki polgári és büntető törvény. Birtoki viszonyok. XI. Károly katona-tartási rendszere. Törvényszékek. Megyék. Városok. Négy országos rend. A svéd nyelv hivatalos volt. 1872 elejétől fogva a finn lesz hivatalos. — Új országgyülési rend. Képviselők választásai. Országgyülési bizottságok, ülések, tárgyalások. Finnország finánciái. Hadi pénztára. Katonai telkek. — Snellman. Finn bank. Senatus. Főkormányzó. Prokurator. Tartományi kormányzók. A megyék koronai biráji.

IV.

Helszingforszi ismeretségek; irodalmi társaságok. (Lapsz. 141)

Nem finnes nevek. A svéd szellem alaposabban hatott a finnekre, mint a német szellem a magyarokra. A finn társadalom svédes; a viborgi kerületben az előtt német vala. — Sjögrén utazásai, munkáji. Ahlqvist útazásai és munkáji. Snellman. Cygnæus. — Finn irodalmi társaság; keletkezte előtt gyenge volt az irodalom. — A társaság kiadásai. Pénzereje. — Finn tudományos társaság. Runeberg. Nemzetiségi igény.

V.

Lönnrot és a Kalevala. (Lapsz. 178)

A finn hónapok. A régi tizenhárom hónapos esztendő. Lillgusz és egy svéd gazdaság. Szép termés. Válságos nap. Utazási mód; kényelem, olcsóság. Tavolában hálás. — Lönnrot ifjúsága, ké-

születei, utazásai. — A Finn irodalmi Társaság keletkezése. Kalevala és más gyüjtemények kiadásai. Lönnrot háza, gazdasága, életmódja. — A finn hitregékből első és azután mind nagyobb közlések. Porthán megismerteti a finn költészetet. Becker. Topelius. A kalevalai runók honnan kerültek elő? Hol lehet ezeknek hazája? Eredeti-e a finn költészet?

VI.

Tavasztehusz. Tammerforsz. (Lapsz. 234)

Elbucsúzás Lönnrottól s azután Ahlqvisttól. Koskinen családja Loppiban tölti a nyarat. A loppi-i lelkész. Finn hó-talpak. Scritfinnek. Vähikkälä és a község iskolája. Hattelma hegyről szép kilátás Tavasztehuszra. Rabbe úr. Tavasztehuszi város és vár. Birger meghódítja a hämeieket. Ezek mai jelleme. Gúnyoló mesék. — Onkkaala. Szabott árak. Kangasala-harja és zsilipje. Liuksiala és Meurman. Tanyás rendszer. A földbirtok külömbsége szerint külömböző az adó. — A tulságos iparmozgalomra bukások következnek. Tammerforszi találkozás. Tammerforsz hamar fejlődő iparos város. Összehasonlítás Tammerforsz és Kuopio között. — A tammerforszi környék. — Paraszt lázadás 1596 és 1597-ben. — Kyrö. Rosendal. Finnországban nincs ügyvéd. Kétféle örökségi jog. A végrendelet kellékei. A finn birtoklási jogban az ősiségnek tetemes nyomai vannak.

VII.

Abo vagy Turku. (Lapsz. 282)

Satakunta. Nagy egyház Tyrväsban. A finn hitregékből sokat tartott meg a mai nyelvszokás. A finn Mana azonos a magyar Manóval. — Az aratás kezdődött. Punolában egy gazda a finn-magyar nyelvrokonságról tud. Orippää; Aura folyó. Åboba érkezés. Régi csillagvizsgáló épület; Argelander csillagász. Fő egyház. Porthan emléke. Kupitsa-kút. Olvasó-szoba és hírlapjai. — A finn gymnasiumok, a melyekről az egyetemre mehetni.

A régi vár. Åbo-nak finn neve; a helynevek ragozása. Åbonak történetei. Az egyetem megnyitása 1640-ben. A tűzvész 1827-ben. Porthan munkáji. Emlékszobrának leleplezése 1864-ben. Visszapillantás Finnország multjára és jelenjére.

VIII.

Stockholm. Upsala. Göteborg. (Lapsz. 325)

Nyugtalan tenger. Stockholmban régi ösmerős vár minket és szállásra segít. Stockholm fekvése; részei; lakossága. Jarl Birger alapította. A királyi vár; a várhegy. III. Gusztáv szobra Miklós egyháza. Skeppsbro. XIV. Károly szobra. Riddarhuset. Riddarholmi egyház. Gusztáv Ádolf-tér és szobor. XII. Károly szobra. Nemzeti Muzeum. Lappok. Országos levéltár. Svéd pénz. Djurgard. Drottningholm. Gripsholm. — Svédország történelmi földrajza. Götek és Sveak. Upsala upsalai egyetem; főegyháza; Linné; egyetemikönyvtár. Füvészkert. — Gamla Upsala. Skokloster. Sigtuna. Vízi közlekedés a Balt- és az Éjszaki tengerek közt. Utazó társaság. Göta-csatorna; Gróf Platen. Vetter tava. Jönköping. Herrliunga. Venersborg. Trollhätta. Hajózás a Göta-elfen. Göteborg. Gusztáv Ádolf-szobra. Berszerker birkózók. Göteborg fejlődő nevezetessége. Háborgó tenger. Halmstadt. Helsingborg. Helsingör. Szép dán part. Kopenhágába való érkezés.

IX.

Kopenhága. Az őskor vizsgálói.
(Lapsz. 389)

Az őskor vizsgálójinak gyülése. A történelmet előző régiségek tudománya Dániában és Svédországban keletkezett. A gyülés megnyitása. Worsaae. Madvig. Westergaard. Oppert Gyula. Kopenhágának leirása. Ünnepélyes előadás a színházban. Thorwaldsen és a thorwaldseni muzeum. — IV. Keresztély. Rosenborg. Christiansborg. Az éjszaki régiségek muzeuma. A kő-, vas- és bronz-korok jellemzése. Az ethnographiai muzeum.

Kirándulás Sölagerbe; kjökken-mödding. Kirándulás Helsingörbe; jätte-stue; Fredriksborg; Kronborg; Maria-lyst. — A kőkor emberei mifélék voltak? Az emberi nem koponyák és nyelvek szerinti külömbsége. A kőkorban több fajta tünik elő, tehát a turán nyelvűek nem előzték meg az árjanyelvűeket. Skandinaviának ős lakosai lappok és finnek. A finnek a vas használatát és az irást nem a skandináv germánoktól tanulták el. — Egy kopenhágai közép-iskola. Utazás Lundba. Kopenhágából Lübekába.

*) A jelmondatul idézett finn közmondásnak szó-szerinti értelme: A saját föld eperj, más föld afonya.

UTAZÁS

A

BALTTENGER VIDÉKEIN.

I.

Viborg. Imatra.

(Lassu hajó. A viborgi tengeren az orosz hajó-had gyakorlódik. — Finnország fekvése, nagysága; hegyei; vizei; felosztása; lakossága, szám és vallás szerint. — A lappok és czigányok. A finn népnek két ága van. Az orosz birodalom kezdete nagy részben finn; azután elszlávosodik. A svédek meghódítják Finnországot 1157-től 1293-ig. A reformatió terjed. A Vászanemzetség uralkodása. Fleming és a csép-háború. Gusztáv Adolf. Krisztina. — A reductio. — Nagy Péter hódít. Nystadti békekötés. — Åboi békekötés. Anjalai szövetség. — Az 1808-ki orosz háború és hódítás. Borgäi országgyülés. — Finn isteni tisztelet Viborgban. — Mallénius; Krohn. — Kirándulás Mon repos-ba és Herttualába. Egy viborgi családnak nyári laka. A Saimacsatorna. Lauritsala. Finn gazdaság. Imatra és Vuoksen folyó. Visszatérés Viborgba.)

Nyárhó 17-kén délelőtti 9 s fél órakor indúl majd a Grefve Berg (gróf Berg) nevü gőzös Pétervárból Finnország felé. Batyunkat tehát a hajóra vitetvén, mint mondtam, Kunik társaságában és vezetése alatt a Sz. Izsák tetejére sieténk föl, onnan akarván búcsúzni az orosz fővárostól és vidékétől. Bár korán fogtunk hozzá, s bár elég gyorsan szaladgáltunk volt, a tetemes távolság miatt mégis majd elkéstünk. Annál kellemesebb érzéssel foglalánk

helyet a gőzösön, s nézők a távozó várost, melyből az Izsák kupolája csak annál magasabbra nyúlik vala ki, mennél jobban haladt kifelé a hajó. Ez ugyan nem is siet; az útazó társaságban már is türelmetlenkedő hangok emelkődnek a hajó lassu járása ellen. Mert íme a Victoria nevü gőzös, mely félórával utóbb indult ki Pétervárból, már Kronstadt előtt ére utól, s mintha gúnyolásunkra tenné, egy szempillantás alatt repüle el mellettünk. „Délig ér ez Viborgba, mí meg aligha este ott leszünk," így szólala fel a boszús társaság, mely azonban senkire sem haragudhaték azért, hogy a Grefve Bergre szállott, mikor a Victorián is utazhatott volna. Kellemetlen a duzzogás, ezt a hajó kapitánya is érezni látszék; de úgy tetteté magát, mintha semmit sem hallana: hisz úgy sem lehet változtatni a dolgon.

A kronstadti kikötőben most többféle hajó horgonyoz vagy mozog vala. Mogorva külsejü monitorokból, mintha rossz lelkiösméret buktatná víz alá, nem látszik egyéb, mint öreg vas torony, melyből vész pislog ki mindenfelé; a füstölgő gőzösök ipar-szülte és ipart szülő sebességgel ajánlkoznak; míg a vitorlás hajók, mint ártatlan nagy lepkék, kifeszített szárnyaikkal lebegnek a víz tükrén. — Kronstadtot elhagyván a hajó mind inkább az éjszaki parthoz tartá magát. Délfelé és délután élénkülni kezde a tenger, mert az orosz hajóhadnak nyári gyakorlata a viborgi tengeren áll vala. A hadi hajók közt vagy nyolcz monitor mutatkozék. A szél erős habokat vetvén, a kis dereglyéken ide-oda

siető hajóslegények fejér sipkáji jól mutatják magokat. A gőzösök füstölögnek; a vitorlás hajók föl vannak vitorlázva, mintha az indúló jelt várnák. A mí hajónk, mint nem siető vendég, lassan halad a mozgáson keresztül, időt engedvén nekünk, megnézni, a mit a hajók külsejéből látni lehet.

Viborg egy éjszak-keletre benyúló tengeröböl végén fekszik. Az öbölbe fordúlván, a sok fás sziget közt hamar elvesztők a tengert. Általában az a külömbség van az Eszt- és Finnországi partok közt, hogy emez végig szigetekkel van mintegy beszegve, amaz pedig nincs. A szigeteken deszkarakományok és kiácsolt fákat látunk, jele, hogy a viborgi kereskedésnek fő tárgya a fa. Eszembe juta most a revali polgármester állítása, mely szerint a finn erdők, legalább a déli részeken, hamarább nőnek meg, mint az Esztországiak. „Nekem is van oda által erdőm, úgymond, tehát tudom azt.“ Revalban egy kötél (Faden = 7 láb) hasábos tüzi fa, melynek hossza 3 láb, csak 3 rubel, azaz 3 frt 96 krajczár pénzünk szerint; a leveles vagy lombos pl. nyirfának a kötele $4^1/_2$—5 rubel. A finn partokon tehát a fa bizonyosan még jutányosabb, mint erről alkalmunk lesz meggyőződni. — Viborgba az ország belsejéből hozzák a fát, s viszik innen Helszingforszba, Åboba (Obu-ba), onnan pedig finn hajók nemcsak Angliába és Francziaországba, hanem Spanyolországba is hordják.

Viborghoz közeledvén szemébe tünik az utasnak egy régi várféle erősség. Gőzösünk délutáni

6 óra felé köte ki, s mí a Társasági házban (Societäten-Haus) keresénk szállást. A Társasági ház részvényesek fogadója, s ilyet nemcsak itt, hanem Helszingforszban és Åboban is találunk. Viborgban azomban az nem adhata nekünk szállást, mert minden helyisége el vala foglalva. De a fogadós, egy igen bőbeszédü ember, ki valaha Pesten is pinczéreskedett volt, s a ki, úgymond, minden európai nyelven beszéll, még a magyarból is legalább a ‚tessék' szót tudja, szerez nekünk szállást. Egyik külvárosban új fogadója készül, abban már lakni lehet, oda viszen tehát minket. E készülő uj város-részben, a régi városi kőfal és árok helyén szép sétányt ültetnek; szállásunkkal szemközt csinos mulatóház van; abban ma estve „bal champêtre" lesz, úgymond a fogadós, ha mulatni akarnánk. Mí egyelőre azonban csak theát kérünk és nyugalmat óhajtunk. Félóra mulva — mert mindenért be kell menni a városba — elhozák a theát leggyönyörüségesebb edényekben és hófejér terítéssel, hogy öröm reá nézni. A lótó-futó fogadós még egyszer benéz hozzánk, s nem felejti el holnapra a „Mon repos"-t ajánlani. „Ez világhirü kert, melynek látogatását el nem mulaszthatja az idegen. „Tessék csak parancsolni", úgymond, s eltünék.

Most magunkra hagyva, jól esik a csendesség, és tájékozódhatunk. Kezemnél van egy 23 lapnyi kis könyvecske: „Finnország földrajzának tankönyve; és térkép a föld vázlatának felmutatá-

sára.“ *) Igen alkalmatos olyan tajékozásra, milyen az utazónak kell. Az olvasó eleibe nem tehetem a térképet, de akármely térképes kézikönyvben megtalálja Finnországot s azon kisérheti a tájékozó ismertetést.

Finnország az éjszaki szélesség 59° 48′ és 70° 6′, meg a keleti hosszuság 38° 10′ és 50° 25′ között terül el; nagysága 6367 földirati □ mfd. Egybehasonlítás kedviért tegyük ide Magyarország földirati fekvését és területét. Ez az éjszaki szélesség 44° 9′ és 49° 38′, meg a keleti hosszuság 32° 4′ és 44° 16′ között fekszik és 5900 □ mf. nagy. Finnország területe tehát felülmulja Magyarországét. Helszingforsz majdnem ugyanazon délkör alatt van, a mely alatt Kolosvár; Finnország ennélfogva mintegy 6 fokkal fekszik keletiebbre mint Magyarország. A két ország közti nagy külömbséget azonban az éjszaki szélesség teszi. Finnországnak legdéliebb csúcsa 10° 40′-czel fekszik éjszakiabbra mint Magyarországnak legéjszakiabb pontja, az pedig roppant sokat teszen. Hozzá járul még, hogy Finnország 10 szélességi fokon terül el, annak legéjszakiabb csúcsa tehát Magyarország legéjszakiabb pontjánál egész 20 fokkal van éjszakiabbra.

Ezen szélességi külömbséget legjobban kitünteti a nyári napnak és téli éjnek illető hoszsza. Pesten pl. nyárelő 19-kén a nap reggel 4 óra 2

---

*) Suomen Maantieteen Oppikirja sekä kartta piirustamisen osoitteeksi. Viipurissa (Viborgban), 1867.

perczkor támad és estve 8 órakor áldozik le; a leghosszabb nappal tehát 16 óráig tart. Helszingforszban nyárelő 19-kén a nap reggel 2 óra, 37 perczkor támad és estve 9 óra 25 perczkor áldozik le; ott tehát a leghosszabb nappal 19 óráig tart. Viszontag télelő hó 25-kén Pesten a nap reggel 7 óra 50 perczkor támad, s estve 4 óra 10 perczkor áldozik le; a legrövidebb nap tehát nálunk 8 óra 20 percz. Helszingforszban ugyanakkor a nap reggel 9 óra 8 perczkor kél, s délután 2 óra 53 perczkor megyen le; ott tehát a legrövidebb nap 5 óra 45 percz.

Helszingforsz Pestnél mintegy 11 fokkal éjszakiabb, s ez a távolság teszi ki a nappal illető hosszának külömbségét. Ámde a külömbség Helszingforsztól éjszakfelé azután nem ilyen, hanem növekedő arányban szaporodik. Felső Torneo-n túl Avaszaksza nevü kis hegy van, közel a sarki körhöz, a melyről a leghosszabb nyári nappal azt lehet látni, hogy a leáldozó nap csak az ég aljáig ereszkedik le, de nem megyen alá. Természet szerint a télelő hó legrövidebb nappalán egyszer föl sem jő a nap. Pedig Helszingforsz és Avaszaksza közt csak 5^0 18′-nyi szélességi külömbség van. Európának úgynevezett éjszaki orma (Nordcap) csak 4^0 49′-nyi szélességi távolban van Avaszakszától, s ott már nyáron két hónapos nappal, s télen két hónapos éjjel van. — —

Finnországnak nincsenek magasra nyúló hegyei, de vannak emelkedő hátai; a finn nyelv így

is nevezi azokat, hogy selkä = hát. A Maan-selkä (ország-, vagy föld-hát) a fő és legmesszibbre nyúló hegysor, mely a skandináv hegyekből kiágazván, előbb határt von Norvégia és Finnország közt, azután Suola-selkä név alatt a finn lappföldön keresztül haladván az orosz határig ér, hol délre fordul határhegyül Finn- és Oroszország közt, s Miinalahegy neve alatt Oroszországban folytatódik. Ebből két fő hegysor válik ki, úgymint a Miinalahegyből a Suomen selkä (finn hát), mely előbb nyúgat felé, s azután nyúgat-délfelé terjed a Botniai öbölig, a Pohjan maa-t (éjszaki földet) Karjala-tól, Savotól, Hämeh-től és Satakuntá-tól választván el. A másik fő hegysor, a Salpaus-selkä (zár-hát), déliebbre hasonlóképen Oroszországban ágazik el a Lieksa hegycsomóból, s előbb dél felé, azután nyugat felé a Botniai öbölig, mintegy félkört képezve halad. A Suomen-selkä és a Salpaus-selkä közt pedig éjszakról délre nyúló hátak vannak, úgymint keletfelől kezdve, a Karjala-hát (Karjalan selkä), a Savo hát (Savon selkä) és a Hämeh hát (Hämeen selkä). Így a Salpaus-selkäből is délfelé futó hátak ágaznak ki a tengerpartig.

Ezen hátak, természetesen, irányozzák az ország vizeit, melyek öt vidékre oszlanak. Az éjszaki vízi vidék a Maanselkä déli és éjszaki lejtőin van, s a Fejér- meg Jegestengerbe ontja folyóit. Legnagyobb folyója a Teno vagy Tano-joki (Tano-folyó); legnagyobb tava az Inari tó. — Az éjszak-nyugati vízi vidék a Maan selkä és Suomen selkä

közt van, s folyójit a Botniai öbölbe küldi. Nagyobb folyóji: a Tornio, mely a Muonio-t magába veszi; a Kemi és az Oulu (Uleå-borgi) folyó. — A nyugat-déli vízi vidék a Suomen-selkä, Hämeen-selkä és Salpaus-selkä közt van. Legnagyobb folyója a Kokemäen joki vagy Kumo-folyó, mely a Botniai öbölbe szakad. Az Aurajoki (Aura-folyó) Åbo mellett a Finn tengeröbölbe siet. — A déli vízi vidék a Hämeen- és Savon-selkä közt terül el; legnagyobb folyója a Kymi-joki (Kümi-folyó), mely a finn tengeröbölbe ömlik. — Végre a dél-nyugati vizi vidék a Savo és Karjala hátak közt van; legnagyobb folyója a Vuoksen, mely a Ladogába foly. Ezen külömböző vizi vidékek számos kisebb nagyobb tavakat foglalnak magokban, melyek egymásba öntik vizeiket és így eredeztetik a folyókat. A vizek áttörvén a hátakon, számos vízeséseket, vagy inkább viz-sellőket képeznek; a vízesésnek finn neve koski, svédül fors (l. I. 382. lapját). Ezek nagyon gátolják a vízen való közlekedést. A közmondás azt tartja, hogy Finnország tizezer tónak a földje, s hogy minden nagyobbacska hegyről (iso mäki-ről) hét tavat lehet látni. A legnagyobb tó a Ladoga, mely igazán tengernyi; de csak fele tartozik Finnországhoz.

A nagy tavat a finn nyelv järv(järve)-nek, a kisebb tavat vagy tócskát lamp(lampe)-nak nevezi; amannak a magyar ár, ennek a láp szó felel meg. A folyó finnül jok (joke), esztül jög, minek a magyar jó felel meg a Sa-jó, tulajdonképen Saj-jó, azaz Só-folyó (németül Salza, Salzwas-

ser), Berek-jó, Si-jó szókban (lásd I. 335. lapját). A víz finnül vet (vete, nominativusa vesi, l. I. 343. lapját).

Finnországnak, történelmi tekintetben, következő részei vannak: a tulajdonképi Suomi (Finn föld), Ahvenan maa (Åland szigetek), Satakunta, Uusmaa (Új föld), Hämeh (Tavaszt föld), Karjala (Karelia), Savo (Savolax), Pohjan-maa (éjszaki föld) és a Lapp föld. De a mostani igazgatás nyolcz tartományra vagy kormányzóságra osztja, melyek:

Uusmaa (Ujföld), svédül Nyland, melynek fővárosa Helsinki = Helszingforsz az országnak is fővárosa, 25,500 lakossal;

Turun ja Porin lääni (Åbo és Björneborgi kormányzóság), melynek első városa Turku (svédül borg vásár) = Åbo, ejtsd: Obu, az ország régi fővárosa, 18,000 lakossal. Az Åboi tartomány volt a tulajdonképi finn föld, melyről utóbb az egész ország vette a „finn" nevet. — Pori = Björneborg, a Kokemäen joki = Kumo folyó mellett, a régi Satakuntában van. Jeles kereskedő város, 7200 lakossal. — Ehhez a kormányzósághoz Ahvenan maa = Åland-szigetek is tartoznak.

Hämeen lääni (Tavaszt-föld), melynek főhelye Hämeen linna = Hämeh-vár, svédül Tavastehus, 3100-nál több lakossal.

Viipurin lääni (Viborgi kormányzóság), mely a régi Karjalát és Savonak egy részét foglalja magában. Főhelye Viborg, 8700 lakossal.

Mikkelin lääni = St. Mickels (Sz. Mihály kormányzóság) a régi Savo-nak középső és Hämeh-

nek keleti részéből. Fő helye Mikkeli = Sz. Mihály, 830 lakossal.

Kuopion lääni (Kuopio kormányzóság), mely a Karjala, Savo és Hämeh éjszaki részeiből áll. Fő helye Kuopio, 5100 lakossal.

Vaasan lääni (Vásza kormányzóság), magában foglalja a Pohjan maa (éjszaki föld) déli részét, mely az országnak legnagyobb síkja, továbbá Savonak kelet-éjszaki, s Hämehnek nyugat-éjszaki részét. Fő helyei: Vásza, most Nikolai kaupunki (Nicolaistad = Miklós-város), 4500 lakossal; Joensuu = folyó-száj, azaz folyó torkolatja, svédül Ny Karleby = Uj Károlyfalva, 1000 lakossal, és Kokkola, svédül Gamla Karleby = Ó Károlyfalva, 2500 lakossal. Ezek mind parti városok. A belföldön, a Hämeh részben, Jyväskylä van 1160 lakossal.

Oulun ja Kajanin lääni (Uleåborgi és Kajani kormányzóság). Ez nagysága szerint az ország felét foglalja magában, ámde éjszaki felét, melynek lakossága igen vigályos. Fő helye Oulu = Uleåborg, 7600 lakossal, nagy kereskedést üző város. A belföldön Kajana; Tornio vagy Torneå pedig a Botniai öböl éjszaki végiben van, 740 lakossal.

Finnország összes lakossága 1.843,253. Ezek közt a legéjszakiabb részeken vagy 1000 lapp él; svéd nyelvü lakosai 125,000 Ahvenan maaban vagy az Åland-szigeteken, Uus-maaban (Uj földön) és az éjszaki föld déli részén; orosz 8000, leginkább a Viborgi kormányzóságban, s mint kereskedők ittott a városokban; német 1000 leginkább Viborgban;

sőt czigány is vagy ezer kóborol az egész országban; a többi mind finn nemzetiségü.

Hitvallásra nézve luteránosok; de az oroszok és igen kevés finn a keleti egyházhoz tartoznak, együtt vagy 40,160-an. A katholikusok alig számbavehetők.

1865-ben 500 egyházi községet számlálának. Ezek közt a luterános 472, a görög vagy orosz 25, a katholikus 2 (Helszingforszban és Viborgban *) vala. — Ezen geographiai és statistikai tájékozódás után vessünk egy pillantást a finn történetekre is.

Az ország eredeti lakosai a lappok és finnek. A lappok sabme, same (olv. szabme), a finnek suomi (olv. szuomi) népnek nevezik magokat. Ez a név is rokonságát bizonyítja a két népnek: a nyelvek meg is határozzák azt. A lapp nép a finn éjszaki földön most már kevés számu, mintegy 1000 lélek. Hajdan déliebb részeken is tanyázott. Miveltség tekintetében az a külömbség áll fen mai napig a lapp és finn közt, hogy amaz gulyás vagy nyájőrző nép, mely iramszarvasaival helyről helyre jár; s a hol az iramszarvas-tartás nem táplálja, halász és vadász; a finn meg régi időtől fogva földmivelő.

---

*) Renseignements sur la Population de Finnlande. Par C. E. F. Ignatius, chef par int. du Bureau de Statistique de Finnlande. Helsingfors. (Publiés aux frais de l'État.) 1869.

A mint a finn eke tovább-tovább terjede, úgy vala kénytelen a lapp odább költözni nyájával, s most már ott szorong, a hol a földmivelés lehetetlenné válik. Ha hozzá szokik a földmiveléshez, az természetesen a terjedő finnek közt történik, s elfinnesedik.

A lappot némileg megveti a finn; az tehát olyan viszonyban áll hozzá, milyenben nálunk a czigány a többi lakosokhoz. Mégis nagy külömbség van a lapp és czigány között. Amannak nyájai vannak, vagy mint halász és vadász tengeti életét, tehát a természet-adta életmódok egyikének birtokában van, s a föld természetes viszonyaihoz képest az emberiség társadalmának egy kiegészitő tagját képezi. A czigány ellenben mindenütt, úgy szólván, számon kivül áll. Annyi idő ólta könnyen válhatott volna földmivelővé köztünk, de inkább elpusztúl, hogysem azzá legyen. Pedig a czigány csakúgy árja, mint akár az angol vagy német, a kik árja eredetökre annyira büszkék, hogy az árjaságban találják a teljesebb miveltségre való hivatást. Világos, hogy az eredet egy maga nem teszen olyféle külömbséget a nemzetek közt, mint sokan gondolják, hanem hogy bizonyos miveltető tényezők, a melyeket talán nem is ösmérünk, járulnak ahhoz, hogy mivelhetővé váljék az ember. Ezek hatása nélkül a legárjaiabb ember is czigány marad.

Egyébiránt is nagy külömbség van a czigány és lapp közt. Ez igen vallásos, szeret olvasni; vannak könyvei; kátéját, bibliáját, imádságos és éne-

kes könyveit jól ismeri. A czigányról nem hallottam még, hogy könyvei volnának. Becsületére válik az a lappnak, de tiszteletére környékezetének is, a mely gondoskodik lapp könyvekről. Minthogy Finnországban is kóborolnak czigányok, kiket ott mustalaiset = feketék-nek neveznek, nagyon érdekes volna tudnunk, elvetődnek-e a lappok közzé is, s alkalmazhatók-e a vadászatra és halászatra?

A finn nép maga két ágra szakad, a hämei (tavaszti) és a karjalai ágra. Ez az ország éjszak-keleti, az a nyugat-déli részét birja. A Vásza kormányzóság éjszak-nyugati szögletéből az Uus-maa (Ujföld) délkeleti szögletébe húzott vonal elválasztaná a két ágat. A hämei ágnak azon részét, a mely a mostani åboi kormányzóságban letelepedett, nevezték volt hajdan szuomi-nak. Evvel ismerkedvén meg először a svédek, általok a szuomi vagy finn név lassankint az egész országra és annak egész népére kiterjesztetett, mely a foglalás előtt több részre volt szakadva, egységes kapcsolat nélkül.

Mert a finnek is nem magok jó szántából, hanem győzőjiktől kényszerítve fogadák el a keresztyén hitet. Már mind keleti mind nyugati szomszédjaik keresztyének valának, amazok a keleti vagy konstantinápolyi, ezek a nyugati vagy római egyházhoz tartozván; melyiknek jutnak majd a finnek? A viszonyok látszólag eleinte az orosz birodalmat kinálák meg a finn hódítással, hisz annak alapítói leginkább finnek közt hatalmasodtak volt el. Rurik t. i. a Volchov folyó torkolatjánál a La-

doga partjain hämeiek közt; Szineusz a Valgedjärv (Fejér-tó, Bjelosero) mellékein vepsziek közt; végre Truvor a Pejpusz déli partján, Iszborszkban az esztek szélén szállának meg. Az új hatalom kezdete tehát inkább finnes, hogysem szlávos vala. De testvéreinek holta után Rurik Novgorodba költözék; legközelebb utódja, a kiskoru fija Igor helyett uralkodó, Oleg pedig Kievbe tevé által a fejedelmi széket. E szerint a keletkező orosz birodalom mind inkább eltávozott a finnektől. Nagy Vladimir fija Jaroszlav (1015—1054) Dorpatot alapítá ugyan az esztek között 1030-ban (lásd I. 130. lapj.), s Olaf svéd királynak Ingergerd nevü leányát vevén feleségül, annak Ladoga várost és vidékét, melynek azért Ingria lett neve, hitvesi birtokul rendelé ugyan: mind a mellett az orosz fejedelmek hatása nem nagyon érdeklé a finneket. Novgorod is, mely jókor hatalmas kereskedő várossá lett, s mely többnyire a karjalaiakkal közlekedik vala, beéré a kereskedés hasznával, s nem terjesztgeté a keresztyénséget.

El volt tehát határozva azon végzetben, mely a népek sorsát intézi, hogy mind a liv és eszt, mind a finn nyugatról kapják meg a keresztséget. A sor először a finnet érte, szerencsésebben is, mint déli rokonait, a liveket és eszteket.

Svédországban csak az imént győzött volt a keresztyén hit a vitézséget magasztaló Odin hitén, s már IX. Erik saját országán kivül a finnek közt is terjeszteni akarja a keresztséget. 1157-ben tehát haddal mene által a tengeren, vele lévén az upszalai

püspök Henrik, s az Aura folyó partján szálla ki, a hol várat kezde építeni, a mai åboi várat. A keresztyén had győz, s a keresztelés kezdődik. Nem tudjuk, mi viszontagságok közt történt a svéd győzelem; nem tudjuk, mint védelmezték magokat a finnek, mert itt nem találkozék olyan író, milyennek az úgy nevezett Lett Henriket láttuk (l. I. 301 stb. lapj.); tehát nem is ismerjük közvetlen tudósításokból a finnek társadalmi viszonyait a svéd hódítás idejében. Csak annyit írnak a krónikák, hogy Erik király még az évben hazatért, Henrik püspök pedig ott maradván, s térítéseit a Kumo-folyóig terjesztvén, egy finn ember által öletett meg 1158-ban. Mind Erik király, mind Henrik püspök azután az egyház szentjei közzé számíttattak, s amaz Svéd- ez meg Finnországnak védő szentjévé lettek. Finnországban 1857. nyárutó hava 18-kán a hálás emlékezet a finn keresztyénség 700-dik évfordúlóját ünnepelvén, azt a rozzanó kis házat is a Kumo mellett nyolczszegletü tégla-házba foglalá, a melyben, a monda szerint, Henrik prédikált és keresztelt volna.

Az első pápai levél, a mely az új keresztyén egyházról emlékezik, 1171-ből való, s arról panaszkodik, hogy a finnek, valahányszor ellenségeik szorongatják, mindenkor keresztyén tanítókat kérnek, de a veszély elmultával üldözik azokat. A finnek ellenségeit nem nevezi meg a pápa, de azok nyilván a még pogány hämeiek lehettek. A hanyatló új finn egyházat az angol születésü Tamás püspök

szilárdítá meg. Bizonytalan az év, a melyben püspöki székét elfoglalta, de abban 1245-ig ült nagy erővel. Szándéka vala olyan egyházi hatalmat szerezni magának, milyet kor-társa, a rigai püspök Albert, foglalt el (l. I. 40—43. lapj.) a livek és esztek közt: a finnek nagy szerencséjére az nem sikerült neki. Tamás idejében 1240-ben hadjáratot intézének a pogány finnek és a velök szövetkezett novgorodiak ellen, azomban Nevszki Sándor nagy győzelmet vőn rajtok (l. I. 396. lapj.).

Eddig a püspöki hatóság s a svéd védelem csak a dél-nyugati finnekre volt kiterjedve. Tamás utódja, Bero püspök, és XI. Erik király idejében a hatalmas Jarl Birger kijebb terjeszté a svéd hódítást és a keresztyénséget. 1249-ben új hadjáratot intézvén a pogány finnek ellen, a hämei vagy tavasztehuszi várat építé. Utóbb 1293-ban Knutson (= Knutfi) Torkel a karjalaiak ellen is hadakozván és győzvén, a viborgi várat építé. Így a svéd hatalom és finn püspök igazgatása alá az egész ország került a Botniai öböltől fogva a Ladogáig. Azomban a svéd hódítás más természetü vala, mint a keresztes urak hódítása a livek és esztek közt. A finn nép nem rabszolgája, hanem ugyanazon törvényben és igazgatásban részesülő társa lett a svédnek. Már 1300-ban a finn születésü Magnus vala püspök, ki a püspöki széket Rantamäkiből Åboba tette által; mert a IX. Erik által építtetett vár közelében lassankint város keletkezett, mint másutt mindenütt szokott történni. 1306-ban az or-

ság három részre osztaték az igazgatás végett; a kormányzók az åboi, tavaszti és viborgi várakból parancsolván illető kerületökben.

Svédország történeteiben a Vása nemzetség (1523—1654) kitünő helyet foglal; általa a finnek is nagyobb szerepre jutnak. I. Gusztáv (1523—1560.) a reformatio mellett buzgólkodván, az Finnországban is felkapott. Särkilahti vala az első prédikátor 1525-ben, a ki Wittenbergában tanult volt. Skytte Márton püspök alatt (1528—1550) akadály nélkül terjede az új tan. A püspök költségén egymásután több ifju finn tanult Wittenbergában, köztök Agricola Mihály, ki Skytte utódja lett az åboi püspökségben, s ki 1548-ben a finn nyelvre fordított új testamentot adá ki; meg Juusten Pál, ki előbb az újdon felállított viborgi püspökséget igazgatván, Agricolát követé az åboi széken, s ki a finn püspökök krónikája *), valamint orosz követsége által híresedett el. **)

Gusztávnak három fija vala: Erik, János és az atyja halálakor még kiskorú Károly. XIV. Erik királlyá, János pedig finnországi herczeggé lett, s Auguszt Zsigmond lengyel királynak Katalin nevü húgát feleségül vevén, Åboban kezde lakni. De a

*) M. Pauli Juusten Chronicon Episcoporum Finlandensium adnotationibus et apparatu monumentorum illustratum. Disputationibus academicis proposuit Henr. Gabriel Porthan. Lásd Henrici Gabrielis Parthani opera selecta. Pars prima. Helsingfors, 1859.

**) Porthani opera selecta. Pars tertia.

testvérek közt viszály törvén ki, János fogságba kerüle s katholikussá lőn, e hitben neveltetvén fel fiját Zsigmondot is. Az őrült Erik után János svéd királylyá (1568—1592); fija Zsigmond pedig 1587-ben, Báthori István után, lengyel királylyá lőn. János nagy fejedelemséggé tevé Finnországot, egyébiránt katholikus volta által nyugtalanságot okoz a svédek és finnek közt. Ez még növekszik halála után, mert fija, mint a svéd koronának örököse, lengyel király, s a jezsuiták vezetése alatt helyre akarja állítani a római egyházat (l. I. 52. lapj.). Nagybátyja Károly, buzgó protestans, az ország gondviselője lévén, az ország elfordúl Zsigmondtól, s IX. Károlyt (1604—1611-ig) ismeri el királynak. Azon viszályban, mely Károly és Zsigmond közt lobog vala, Finnország különös helyzetbe juta. Itt Zsigmond helytartója, Fleming Miklós, a svéd rendek határozatait nem akará elismerni s nagyon nyomá a finn parasztokat, kik hijában keresének orvoslást Károlynál s a svéd rendeknél. Lázadásban törnek ki 1597-ben, melyet Nuija sota-nak, azaz buzogány- vagy csép-háborúnak neveznek. Fleming vérrel fojtá el; ez vala azon időszak, melyben a finn nemesek szokatlan erő-hatalomra kaptak. De Károly győzelme lassankint helyre hozá a törvényes rendet.

IX. Károly fija a hires II. Gusztáv (1611—1632) sokszor fordult meg és időzött Finnországban. 1616. télhava 22-kén országgyülésre hivá össze Helszingforszba a finn rendeket, úgymint a nemeseket

személyenkint, s a katonaságból a főbb tiszteket; a püspököt, a káptalan két követjét, s minden kihlakuntából (megyéből l. I. 309. 310. lapj.) egy papot; a városok polgármestereit és egy-egy polgárt; végre minden kihlakuntából két parasztot is. Rokona, Zsigmond lengyel király, meg az oroszok ellen szerencsésen hadakozván, nemcsak a Liv-herczegséget szerzé el a lengyel koronától, hanem az oroszokkal Stolbovában 1617. télutó hava 27-kén kötött békeség által Ingriát és a Käkisalmi (Keksholmi) kerületet is Finnországhoz csatolá, mely ez által legnagyobb területéhez jutott. Ez új tartományok miatt, a melyekben a görög egyház uralkodik vala, a viborgi püspökséget újra felállítá 1617-ben. — A nagy német (harmincz éves) háborúban a finnek legvitézebb katonáji valának a svéd seregnek.

II. Gusztáv lánya Krisztina kiskoru lévén, 1644-ig országos gondviselők uralkodának, köztök a híres Oxenstjerna Axel. Finországot Brahe Péter kormányozgatá igen jelesen; inditványára a gondviselők 1640-ben Åboban akadémiát, vagy egyetemet alapítának, kezdetben 11 tanárral. Az egyetemi consistorium azután 1642-ben az első nyomdát is szerzé Finországba.

Krisztina 1654-ben lemondván az uralkodásról, nagybátyja, a Kéthidi palatinus X. Károly, kinek anyja Gusztáv Ádolf huga vala, következék (1654—1660). Ez a lengyel Vászával, II. János Kázmérral, hadakozván szövetségbe hivá II. Rákóczy

Györgyöt, s így okozója vala a szerencsétlen lengyel hadjáratnak 1658-ban, mely annyira sujtotta Erdélyt. X. Károly, s fija XI. Károly (1660—1697) alatt a reductio (lásd I. 53. 54. lapj.), a mely arányban gyengíté a nemességet, abban növelé a királyi hatalmat, a melylyel azután XII. Károly (1697—1718) korlátlanul sőt esztelenül élvén, a svéd politikai túlsulyt semmivé tevé, s Finnországra iszonytató szenvedéseket áraszta. Nagy Péter mindjárt az éjszaki háború elején elfoglalá Ingriát, s kezdé Pétervárát építeni; a pultavai csata után pedig 1710—1714 egész Finnországot elfoglalá, melynek szomorú emlékezete „iso viha = nagy vész“ nevezete alatt él a nép között. A háború pusztításait éhség és döghalál, melyet a nép „iso kuolema = nagy halás“-nak nevez, követék. 1714—1721-ig orosz kormányzás alatt álla az ország, míg a Nystädti (Új városi) békekötés 1721. őszelőhava 10-kén Ingriát, a viborgi kerületet és Kareliának egy részét az orosz birtokban meghagyta, a többi Finnországot pedig visszaereszté a svéd kormány alá. Az elszakított rész (a voitta maa = hódított tartomány), egyházi tekintetben a Balti tartományokhoz csatoltaték, miért is a viborgi kerületben az egyházi igazgatásban és a felsőbb iskolai tanításban a svéd nyelv helyét a német foglalta el. A svéd finn rész számára a volt viborgi püspöki szék helyett Borgå-ban (Porvoo) egy új püspökség állíttaték fel.

Svédországban és a vele egyesült Finnországban XII. Károly halála után 1772-ig az úgynevezett szabadság ideje, azaz a királyi hatalom korlátozása és a nemesség uralkodása, tart vala. A nemesség pedig két felekezetre, a sapkák és kalapok felekezetére oszlott, amaz az orosz, ez a franczia és angol udvarok hatása és vesztegetései alatt működvén. A kalap-felekezet 1741-ben hebehurgyán háborút kezde Oroszország ellen, oly készületlenül, hogy az orosz fegyverek hamar elfoglalák egész Finnországot, de kimélve vagyont és embert, mert Erzsébet czárnő Finnország elszakasztására is gondol vala. Ezt a háborút a nép „pikku viha = kis vész"-nek nevezi. Az åboi békekötés 1743. nyárhava 7-kén a Kymi folyóig bővité ki az orosz hódítást. Most Szveaborgot kezdék erősíteni, hogy Oroszország ellen őrizze a határt.

1753-ban befogadák a Gergelyféle naptárt; a hétéves háború idejében pedig a finn katonák Pomeraniából a burgonyát vivék be Finnországba.

III. Gusztáv (1771—1792) államcsíny által forgatá fel a nemesség hatalmát s eleinte Finnországra nézve is bölcsen kormányozgata. Ez országot 1775-ben 6 tartományra osztá, a törvénykezést jobb lábra állítá. De a nemesség közt folyton nőtt az ellenségesködés; a finn nemesség közt azért is, mert Gusztávtól több jótéteményt várt az országra nézve, mit nem tapasztalván, kész vala el is szakadni orosz segítséggel. Az elégedetlenség lázadássá fajula, midőn az orosz ellen indított háborúban

1788. nyárutó hava 17-kén, az úgy nevezett Anjalai *) szövetség, melynek lelke a finn nemes Sprengtporben Magnus György vala, az engedelmességet felmondta. Végre is 1792-ben összeesküvők bálban lövék agyon a királyt.

III. Gusztáv fija, IV. Gusztáv Ádolf (1792—1809) 1802-ben Finnországban jára, s alapkövét tevé le az åboi új akadémiának, melynek akkor Porthan H. Gábor, Franzén, Tengström és mások, híres tanárai valának. Szeszélyes hajthatatlanság háborúba keveré Oroszországgal, mely 1808-ban 60,000 emberrel Finnországot megtámadta, s azt elfoglalta. A Fridrichshammi békekötés 1809. őszhava 17. egész Finnországot és az Åland-szigeteket Oroszországnak szerzé meg.

Sándor czár már az évnek tavaszelő 25-kén Borgå-ba összehítta volt a finn rendeket, nekik vallásukat, politikai és egyéb jogaikat biztosítván, s 50 évig mentességet engedvén a katonáskodástól, és saját kormányzást állítván fel. 1811-ben alakult meg a finn bank; 1812-ben a régi hódoltság (Viborg stb.) visszacsatoltaték Finnországhoz. A fő kormány Åboból Helszingforszba tétetéken által, a hol a császári senatus 1819. őszhava 1-sőjén tartá meg első ülését. Az åboi égés után az egyetem is ide költözék 1828-ban. 1831-ben nyolcz tartományra vagy kormányzóságra, s 1850-ben három (åboi, borgåi

*) Anjala és Elimäki híres birtok, közel Loviisa-hoz, melyet most Mencsikov herczeg bír.

és kuopioi) püspökségre osztaték az ország. Egyéb újabb történeteket mind Miklós czár (1825—1855), mind a most uralkodó II. Sándor czár idejéből alkalmas helyeken lesz jó felhozni.

Vasárnapra virradánk (nyárhó 18-kán). A csendesség oly nagy körülöttünk, mintha falun volnánk; mert a házban, mely egy új útczának szélén van, rajtunk kívül alig van még valaki szállva. Tíz óra felé a városba menék. A német-svéd luterános egyház tornyos és tetszetős helyen áll; az orosz meg orosz fénynyel tündöklik, s tornyából folyvást szól a harang. A finn egyház nagy, de szerény kőépület; ide megyek be, hogy lássam a finn isteni tiszteletet Viborgban, melyre, úgy gondolhatom vala, bizonyosan legszámosabb község gyül. A templom belseje külsejének felel meg; nagyon távol van a revali eszt templomnak kellemes tisztaságától s némi nagyszerüségétől. Az ajtatos községen is mintha komorabb szín vonulna végig, mely azomban a sötétesebb falaktól is származhatnék. Egyébiránt a nem kicsi egyháznak minden zege zuga teli van mind felül a karzaton, mely három oldalát fogja be az épületnek, s a melyen magamnak nem találhaték helyet, mind alul, hol a járó közök is be vannak lepve, s az oltár előtti nyílt térre is állók és földön ülők sürűdnek. Nincs orgona, kántor vezeti az éneklést; azt gondolnám, vidéki magyar

reformatus templomban vagyok, ha az oltár előtt imádkozó papnak ruhája inkább katholikus papi ruhát nem mutatna. Itt látom tehát először, hogy a finn evangelikus lelkészek papi öltözete az isteni tiszteletnél nagyon külömbözik attól, mely nálunk van szokásban, s a melyhez az eszt evangelikus lelkészeké is hasonlít. Az legott arra emlékeztet, hogy a svéd és finn reformatiót a királyi hatalom vitte keresztül, mely sokat hagyott meg a katholikus egyházból, jelesen a püspöki czimet és méltóságot, s az egyházi rendnek képviseltetését az országgyüléseken. Az oltári tisztelet után megint ének következik, mely azomban, bár nagy község zengette, koránt sem olyan mint az eszt éneklés a revali egyházban; az orgona hiját pedig épen nem pótolhatá. Az ének után egy más lelkész lépe fel a szószékre. A finn énekes könyvekben nemcsak az isteni tiszteletnél előforduló imádságok, hanem az evangeliumok és epistolák is ott vannak. A lelkész idézvén a felolvasandó szöveget, azt a hallgató község nyomban fölkeresé, s a pappal együtt felszóval olvasá el; a mi ülve történt. Az imádságot is olvasák, de azt többnyire, nem mindnyájan, térdelve tevék. Látszik, hogy múlni kezd a térden való imádkozás. A pap is az oltár előtt térdelve mondta volt el az imádságot, de a másiknak prédikácziója alatt abban a padban ülvén, melyben én is valék, nem térdelt le imádkozni.

Legközelebb szomszédom elém nyujtván az énekes könyvet, abban levelezgeték, hogy milyen

részekből áll. Hozzám fordul a könyv tulajdonosa, e kérdéssel, ha először vagyok-e Viborgban, s ha pétervári ember vagyok-e? Mert idegen létemet ha külsőmből nem is, de kiejtésemből bizonyosan mindjárt észrevette. Feleletemre, hogy pesti vagyok, elcsudálkozék, hogy értem a finn nyelvet. Könyvekből is lehet annyira mennyire megtanulni, viszonozék. — Az igaz, mégis különös, úgymond. — Kérdém azután, hogy hány ezeret számlál a viborgi finn község? — Nyolcz ezeret, válaszolá. — Ezen meg én gondolkozám el: de ha igaz, hogy Viborgnak 8700 lakosa van, lehet, hogy a nem-finn nyelvü lakosság csak 700 teszen; lehet hogy vidéki finnek is a városi községhez számíttatnak.

Tizenkettőkor lőn vége a fő isteni tiszteletnek, mely után még az úrvacsora következék, melyet mind a két pap osztott. Kimenvén a templom környékét megtekinteni, két ember tarta felém, kiknek egyike megszólíta, hogy én vagyok-e a Pestről érkezett idegen? Igenlő válaszomra, a megszólító Malléniusnak mondá magát, ki Koskinen által volna megkérve, hogy segítségemre legyen. Mallénius úr csak finnül és svédül beszéllvén, sokszor felakadék finn tudásommal; mert mikor valamely nyelvet csak könyvekből tudunk, az első gyakorlati használatkor a legközönségesebb dolgokban is elhágy a tudomány. Megköszöném azonban Mallénius szivességét, ki tovább is értesíte, hogy Krohn úr, ki 4—5 versztnyire tölti a nyarat, mult héten várt itt Vi-

borgban; de meghagyása szerint azonnal érte küld, estig itt lesz. Szállásomra elkisérvén, azonnal elbucsúzék tőlünk. Ekkor a fogadós lépe be, bennünket a közös asztalhoz (table d'hôte) hiván ebédre, melyet benn a városban tart. Félkettőre elmenvén, a vendégek közt egyik revali ösmerősömet, Aspelin urat találám, ki, úgymond, esztországi tapasztalásait és észrevételeit rendezi. Ebéd után egy mellék-szobába vonulánk, s ott az egyik vendég, viborgi kereskedő, egyetmást beszéllt Viborgról, az ottani ügyekről és személyekről. Mallénius úr 25 év ólta Hakmann kereskedőnél, kit vagyonossága miatt viborgi királynak neveznek, könyvvezető, talpig becsületes ember a város közvéleménye szerint, s a finn nemzetiségért és irodalomért sokat áldozó férfi. Viborgban finn irodalmi társaság is van, mely könyveket ád ki. Krohn úr, úgymond továbbá emberem, gazdag, a Hakmann házzal rokonságban van, mert húgát az ifjú Hakmann feleségül bírja; Krohn egészen a finn irodalomnak él, egyébiránt docens a helszingforszi egyetemnél. Viborgban tetemes kereskedés foly, 400 idegen hajó is fordul meg évenkint a kikötőben, kiváltképen fáért és deszkáért, melyet Angliába és Spanyolországba hordanak.

Délután sétálgatánk a városban és azon kivül, az öreg várnál, a melyet Knutson Torkel 1293-ban épített, s a melyből Karelia hódíttatott meg. Visszatérvén a kikötőbe, ott terme Mallénius egy szép sugár férfival, a ki magát Krohnnak mutatá be s azon-

nal kalauznak ajánlkozék a Saima-csatornára és az Imatrához; s minthogy tudja, hogy csak rövid ideig szándékozunk itt mulatni, mindjárt egy sétát javasol Mon repos-ba, s ha telik az idő, még máshová is. Hosszú a nap, sokat lehet tenni 11 óráig, míg sötét lesz. Hamar meg lett a terv, s Mallénius úr két kocsit állítván elő, Mon repos-ba sieténk.

Vanha Viipuri-nak, azaz (vén) Ó-Viborgnak nevezik finnül a Mon repos-t. A finn név azt mondja nekünk, hogy ott a vár építésekor, mely mellé azután a város keletkezett, már volt némi helység; franczia neve meg annak tanusága, hogy gazdája újkori előkelő birtokos. Ez pedig a Nikolai család. Az idegen látogatóktól belépti díjt szednek. — Egy nagyszerű kertet találunk erdővel és kősziklákkal. A lakóház gyönyörüen fekszik egy szelid domb oldalában, melynek teteje erdő, s melynek lábát egy nagy tó mossa. Virágos ágyak és edények ékesítik a ház elejét; a legaggodalmasabb gondviselés látható mindenen, nemcsak a bokrokon, fákon, virágokon, utakon, a tó sajkájin stb., hanem még az erdőn is. Egy sziklás magaslaton vár, vagy inkább várszerü egyház magaslik, a hová a család tagjait temetik. Egy regényes szikla-zugban egy gipsz-szobor áll, mely Väinämöinent, a finn költészet és zene istenét vagy feltalálóját, ábrázolja. Ha a szobor szépsége el nem ragadja is a nézőt, de a helynek regényessége annál meglepőbb, s dicsérni lehet a birtokost, a ki Väinämöinenre gondolt. Itt van hát először alkalmunk finn erdőt, de

különösen finn tavat látni. Nem tudom, feltalálta-e nyugalmát az, ki a lakó-házat, a sziklás várszerü templomot építette s a tónak és erdőnek természetes szépségeit jó renddel és gonddal fokozta: de a látogatóra nyugalmat lehel Mon repos (= az én nyugalmam).

Szinte fáradásig járkálván az igen nagy terjedtségü és változatos kertben, Krohn még egy látogatást ajánl Herttuala-ba, így hijják Hakmannék nyaralóját, mely a Mon repos-val határos. Vissza kellvén menni a város felé, mert kerüléssel juthatni innen Herttualába, Mallénius elhagy minket, s Krohn egyedüli kalaúzunk. A szép út mellett egy roppant kőszikla merevedik: az emberi ipar nem sokára elhordandja. Épületi köveket vágnak és faragnak belőle. Az út erdőben halad el, kis idő mulva épületek jönnek előnkbe, s már egy udvarfélébe hajtunk be, hol egy tágas veranda alatt egy társaságot uzsonánál találunk. Krohn bemutat minket Hakmann úrnak és nejének, meg az összes társaságnak. Ez német, legalább Hakmannék öregei németek; de az ifjúság finn. Utóbb Helszingforszban is tapasztalám, hogy a viborgi emberek sokkal jobb németek, mint mások. E tüneményt a politikai viszonyok fejtik meg. Tudjuk, hogy a viborgi kerület vagy tartomány Nagy Péter hódítása ólta orosz föld volt, s hogy az a győző által az egyházi és iskolai kormányra nézve, a Balti tartományokkal egyesíttetett, a melyekben német vala az igazgatási nyelv. Emlékezzünk arra is,

hogy a Dorpati egyetem alapítására Viborg városa is adakozott (l. I. 210. lapját). Ennélfogva Viborgban a német nyelv szinte kitolta a svédet a felsőbb iskolákból és a tartományi kormányzásból. 1812-ben visszacsatoltatott ugyan a tartomány Finnországhoz: de a német nyelv az újabb időig marada kormányzási nyelvnek. Ekkor (az évet nem tudom) a svéd nyelv állíttaték vissza, mi ellen megint az ébredni kezdő finn nemzetiség tesz kifogást, azt vítatván, hogy a történt változásnak a finn nyelv javára kellett volna esnie, az utolsó törvény szerint a finn nyelv válván lassankint kormányzásivá. Csakhogy ama változás megelőzte volt az újabb törvényt.

Előttünk, kik Magyarországban bőven részesülünk a nemzetiségi mozgalmakban, kik jól ismerjük az abbeli vitatkozások természetét, s azt is tudjuk, hogy a társadalmi változás nem sokat gondolva a politikai követeléssel, vagy a parancsoló törvényekkel, saját ösztöne szerint folyik, előttünk más országok nemzetiségi mozgalmai is érdekesek. Jelesen itt már egész más viszonyok vannak, mint Eszt- és Liv-országban. Itt politikai jog-egyenlőség van a társadalmi osztályok közt, melyek azért nemzetiség szerint sem külömböznek egymástól. A Finn öböl déli tartományaiban pedig a társadalom volt jogosultjai németek, az újdon feltörekvő osztály, a paraszt-osztály meg eszt és lett. Finnországban a nemzetiségi mozgalom mintegy az egyedi szabadsággal jár: Eszt- és Livországban az a társadalmi

osztályok korlátjai közzé van szorítva, melyek kevesebb helyet adnak az egyedi szabadságnak.

Még egy különösség van a viborgi tartományban, hogy azt is mindjárt megemlítsem; itt jobbágyság van, mi a finn alaptörvényekkel ellenközésben áll. Nagy Péter t. i. és utódjai a meghódított finn tartományban is adományokat osztogatának érdemes embereiknek, s az adományozott birtokok lakosai vagy parasztjai új uraik iránt jobbágyi tartozásokra köteleztetének. Nem volt alkalmam végig kitanulnom az ezen adományok által keletkezett viszonyokat, jelesen nem tudom, a jobbágyok vajjon csak arra kötelesek-e, a mit különben is a koronának tartoznának teljesíteni, vagy egyébre is? s úgy voltak-e földhöz kötve, mint az orosz parasztok, s 1819-ig az esztek, avagy szabad költözhetéssel birtak-e? Annyit hallottam, hogy földes uraik akármikor kizavarhatják használt birtokaikból, mi azt látszik mutatni, hogy a törvény nem szabályozta a földesúr és jobbágy közti viszonyt. Azt pedig bizonyosan tudom, hogy a finn országgyülés eddig hijába igyekezett ezt a jobbágyságot megszüntetni, mert a földesurak, kik legnagyobb részben orosz katonák, nem hajlandók egyezkedésre s túlságos magosra csigázzák fel a váltság-díjat, melyre az országgyülés nem gondol reáállhatni. Azomban egyes jószágokat megveszen s oda enged a volt jobbágyoknak, mint látni fogjuk.

A Hakmann család kiváló tagjai német nyelven, még pedig nagyon szép nyelven, társalogván,

mi általában a míveltség jele, látogatásunk nem érezé azt a béklyót, melyet utóbb sokszor kellett éreznünk, valahányszor a társaság inkább svédül mint francziául, mí meg inkább így mint svédül beszélhettünk. Regényes környékben nagyon szép és tágas lakás van itt, melynek szobáji szinte fényesen, de még inkább ízléssel felbútorozvák, a melyekben déli növevények diszlenek, mert a kertben nemcsak közönséges üveg-, hanem czitromos és narancsos ház is van (Orangerie). A szobák falain jeles aczélmetszetü képek függnek, zongora, szép albumok stb. láthatók, mik egy vagyonos mivelt családnak mindennapias életéhez tartoznak. A szobákból a háznak tulsó oldalára lépvén a gyönyörü kert tárul ki, olyan zöld selyem-gyeppel, milyet éghajlatunkban alig lehetne nevelni, ha olyan vagy még szebb virágágyakat ápolhatnának is; azután némi távolban egy gyönyörü tó végzi vagy folytatja a kertet, mely már Finnország saját szépségéhez tartozik.

Megnézvén és gyönyörködvén abban, a mit a természet és művészet, a pénz és izlés oly kellemesen egyesitett, azután a kerti verandában hideg puncs és kitünő borok mellett folytatók az eleven társalgást, mely el is látszék felejteni, hogy a leghosszabb este még Finnországban is múlik. Búcsúznunk kellett; Viborgban 11 órakor érénk szállásunkra.

Másnap reggel a Rauha (= békeség) nevü kis gőzösre szállánk, ismét Krohn társaságában. Tervünk a Saima-csatornán fölfelé menni a Saima-

tóig, azután onnan kocsin az Imatrához. A Saima-csatorna t. i. a Saima-tavat, mely a Sz. Mihály (Mikkeli) és Kuopio tartományok tavaival egybe van kapcsolva, a viborgi öböllel köti össze, s így a közleködést az ország belsejéből Viborgba viszi. A Sz. Mihály és Kuopio tartományainak számos és nagy tavai a Vuoksen folyóban találtak ugyan kifolyást, de az, mint tudjuk, a Ladogába szakad. Midőn tehát csatorna-készitésről tanakodtak, sokan azt javaslák az orosz kormány emberei közől, hogy a csatorna a természet által kijelölt irányt követvén, a Ladogába vezettessék. A Finnország érdekeit jól ismerő finn állami férfiak ellemben Viborg felé ohajták azt vinni, jól tudván, hogy a ladogai irány csak Pétervár kereskedését emelné, s Viborg mellőztetnék. De nemcsak Finnország, hanem az általános kereskedés érdekei is a viborgi irányt javasolták, ez sokkal rövidebb út lévén amannál. Kicsiben olyan viszony van a ladogai és viborgi irány közt, mely volna nálunk, ha a Dunát a Balatonon és egy ásandó csatornán által az Ádriai tengerbe lehetne irányozni Fiuménál, s kérdés támadna, mi előnyösebb általában, vajjon a természet-adta út-e a Fekete tengerbe, vagy a tervezett út az Ádriai tengerbe? A választás bizonyosan az Ádriai tenger mellett nyilatkoznék, minthogy az közelebb ejtené az országot az európai nagy kereskedelmi fokokhoz, mint a Fekete tenger.

A Saima-csatornabeli vízi út Lavolától fogva la, Särki, Rätti, Liet, Pälli és Nujjama nevü

tavakat köti össze a nagy Saima tóval. A tavak teli vannak kis szigetekkel (luoto). *) A vízből kinövő hosszú szálu füvet akan hapset (asszonyhaj)-nak nevezik. A tavak partjain csinos nyári lakok vannak; itt pétervári gazdagok is töltik a nyári időt.

A Saima-csatorna a Salpaus-selkän = zárháton keresztül eszközölvén a vizi összeköttetést, a hajókat fel és le kell szállítani, mit fokonként a számos zsilipek és csukók tesznek. A zsilipek gránitkőből vannak készítve; a csukók (sulki, suljet németül Schleisse) két szárnyu fakapuk, melyek szárnyai, mikor be vannak téve, a vízfolyás ellenében szöget képeznek. Ez által a víz nyomása nem éri oly nagy erővel a kaput, mint okvetetlen nyomná, ha a kapu igenes falat tenne; azután a szárnyak kinyitása is könnyebbé válik. Két-két csukó közt a zsilip medenczére tágul, egyebütt a zsilip keskenyebb, csak hogy elmehessen a hajó. Mi felfelé hajókázván, a mint az első medenczébe értünk, a hajó megetti csukó szárnyait összetevék, vagy összeereszték, melyek, mint mondtam, szöget képezvén élbe találnak össze. A szárnyak összetevése és kinyitása a partokon erősített vas forgatók által történik, mi könnyü erővel és hamar esik meg. Be

*) Luoto kis szigetet, saari nagy szigetet jelent. Krohn úr véleménye szerint a saari szó talán a svéd skära (ném. Scheere), a mely a svéd és norvég partok rovásait és szigeteit jelenti; mert a régi finn nyelv salo-nak nevezte vala a szigetet, lappul suollo. Azonban kissé bajos skära = saari, mert a svéd stor (nagy) se bizonyos, hogy = finn suuri (nagy).

lévén téve a hajó megetti csukó, a viz természetesen gyül a medenczébe, s hogy azt megtöltse, a hajó előtti csukó két szárnyának ablakait nyitják fel, mi hasonlóképen forgatóval történik, mely a szárny párkányán van. A párkány olyan széles, hogy az ember elmehet rajta mint pallón. A nyíló ablakokon nagy erővel zuhog be a viz, s a medencze megtelvén emelődik a hajó, mely azonnal haladni kezd, mihelyt a víz forrása megszünik a medenczében, mi annak jele, hogy nem lejt többé a víz szine. Néhol két-három ilyen csukós medencze egymásután következik, a mikor tetemes magasságra hágunk fel. Lefelé utazván a hajó, természetesen a hajó előtti csukó szárnyainak ablakait nyitják fel. A víz kiömlik a medenczéből, s a hajó alább megyen. Egyensulyban lévén a viz, kinyitják a csukó szárnyait, s a hajó kimegyen a medenczéből. Úgy tetszik nekem, vagy 27—30 ilyen csukós medencze van Lauritsaláig, a meddig a csatornán mentünk. Büszkék a finnek erre a csatornára. Ezen zsilipes és csukós rendszert Svédországban a híres Götha-elfben alkalmazták volt először, s itt a Saima-csatornában utánozták. A nagyszerü munka Miklós czár alatt 1844-ben kezdődék, s elkészülvén, II. Sándor alatt 1856. őszhó 7-kén nyittaték meg a hajózásnak. A Saima tó előtt országút viszen keresztül a csatornán; itt a kapu falain felírás hirdeti a csatornai munkának kezdetét és bevégzését. Út közben is van egy emlékoszlopon e felírás: Kenraal Kuvernöri Ruhtinas

Menshikov pani tämän mahtivan työn tekeelle = General-kormányzó herczeg Mencsikov kezdeté meg ezen nagyszerü munkát, — melynek költségét három millió ezüst rubelre határozták volt a fölvetésben.

Az utazás ilyen csatornán nem siető, de az idegenre nézve azért jó, mert megismerködhetik a vidékkel. Ha kiszálltunk a hajóból s gyalog mentünk előre, egy felsőbb zsilipnél várándók meg a hajót, asszonyok, gyermekek bogyókat kinálának nekünk csinos nyírhéj iskatulyákban. Leginkább földi epret (mansikka), fekete afonyát (mustikka) és szederféléket árulának. Ez a szeder vagy sárgás (suo-muurain = mocsári szeder) vagy veres (maa-muurain = földi szeder); ize olyan, mint a mí földi szederünké. Ezt nagyon szeretik itt: nekünk a földi eper ízlett jobban, mely mindenütt nagy mennyiségben van. A kertekben biszke (karva-marja = szőrös bogyó) és ribiszke díszlik.

A Saima kikötőjébe érvén elhagyók a hajót, s Krohn úr Lauritsalába vezete, melynek birtokosa Hartmann ezredes, ki Hakmann veje, s buzgó gazda. Ha már előbb finnországi parasztok tanyáival ismerködtem volna meg, melyek sok épületből állanak, s melyekben szőnyeges, virágos szobák is szoktak lenni: csak rendesnek találtam volna Hartmannék házát, mert a mívelt, vagyonos ember szereti lakását kedvessé tenni; most még falusi fényüzésnek nézém, a mit láttam. Sok igen nagy szoba, fényes butor, pompás virág-állványok, szép képek;

a kertben üvegház, fürdőház stb. Ehhez járul a természet. A szobákból kilátás van a Saima-tóra, mely a délutáni nap sugaraiban fürdik; ha az erdő fenyves és nyíres nem volna, az ember a Lago Maggiore partjain hinné magát lenni. Azt legalább nem igen képzeltem volt magamnak, hogy ilyen falusi lakások is lehessenek Finnországban.

Hartmann ezredes úr buzgó gazda, azt tudtam már Krohntól. Ott hagyván most ezt az asszonyoknál, felkérém Hartmann urat, hogy mutassa meg nekem gazdaságát.

Megnézők tehát először a gazdasági épületeket. Az ólak ló, tehén, disznó számára mind erős kőépületek. Tart 8 lovat és 6 szolgát; 6 ekével szánt; az ekét csak egy ló húzza. Kétféle ekéje van, az egyiket skót, a másikat finn ekének hijják; talyiga nélkül mindegyike, a lovat a geredély végéhez fogják. A skót eke egészen vas, s evvel kisebb és nagyobb barázdákat lehet húzni. De könnyebbnek és a föld minőségéhez alkalmasabbnak találják a finn ekét, mely fából való; az ekevas helyett két vas foga, vagy inkább vastag agyara van, mely két—három ujjnyira elágazik egymástól. Ez ekével nem igen huzhatnak barázdákat, mert az alig fordítja a földet, csak felszaggatja. — Minden hat évben kétszer kap trágyát a föld. A teljes trágyázást az ugor kapja meg, mely rozs alá készül; azután harmadik évben fél trágyázást adnak. Vetnek rozsot, árpát, zabot, burgonyát, borsót; a kertekben mindenféle káposztát és répát.

Ez évben Hartmann úr összes vetése áll: 24 tonna *) rozsból, 11 tonna árpából, 41 tonna zabból — a burgonya-mennyiséget elfelejtém följegyezni. Jó aratásnak tartják, ha a vetés 7 szemet ád, de fizet néha 8 szemet is. Az életet szárító csürökben szárítják előbb, azután csépelik ki, mint Liv- és Eszt-herczegségekben (lásd I. 248. lapj.). Az ily szárított gabona sok évig eláll; Svéd- és Norvégországban nagyon szeretik, a hol Vásza-rozs név alatt ismeretes a kereskedésben; mert Vásza, vagy Miklós(Nikolai-)városból történik leginkább a finn gabonának kivitele. A szárított gabonával kisérletet tesznek, ha nem veszett-e el csirázhatása, s vetésre csak csirázhatót tesznek el. — Hartmann úr szárító csürei jó félre állanak a többi épületektől.

A gazdasággal serfőzés van összekötve. Hartmannék árpából főznek sert; a serfőző bajor ember. Évente 90-szer főznek. A szükséges árpát a vidéken vásárolják. Ha egy tonna árpa 11 márka **),

---

*) A tonna, finnül tynneri, 63 finn kanna. Egy pozsonyi mérő, vagy két véka 23½ finn kanna; ennélfogva egy finn tonna 5 véka 4¼ finn kanna, tehát majdnem 5½ vékánk. — A finn holdat tynnerin ala-nak, mintegy tonna-aljának nevezik, az pedig 1370 □ öl, tehát egy magyar holdnál nagyobb, mely 1200 □ öl.

**) A finn pénz márka szerint számittatik; egy márka 100 finn penni, 247½ penni egy osztrák forint; tehát 2½ finn márka egy forintunk. Egy finn márka egyenlőnek vétetik egy frankkal; s négy márka egy rubellel. Egy tonna 5½ véka lévén, látjuk, hogy a finn árpának vékája 2—4 franknyi, mi körülbelől egy a mi olcsó és drága árainkkal. Azonban mindenből azt ve-

felette olcsónak tartja a gazda, mert ilyen ár mellett nem boldogulhat. 15 márka a középár, a melyet a vevő szeret; de 20 márka olyan ár, melyet a termesztő dicsér.

Serfőzése lévén Hartmann úrnak, marha-tartása is nagyobb, mint talán külömben volna. Tart 33 fejős tehenet, melyek egyremásra 99 kanna tejet adnak naponkint. A tejes pajta és edények tiszták, jó rendben állók. Vajat csinálnak, melynek fő piacza Pétervár. Hartmannál egy pud (= 40 font) vaj 40 márka; tehát 1 font 1 finn márka vagy 1 frank. Disznót sokat tart és hízlal is. Juha is van.

Sok marha lévén sok trágya is készül; azomban mindenképen szaporítják azt csontokból is, a minthogy csont-őrlő is van itt. Legjobb trágyaszaporító pedig a fenyü-galy, a mivel alyaznak is. Összetördelik a fenyü-galyakat, földdel és trágyával keverik; s azt a keveréket (compost) két évig hagyják heverni. Az alatt összerothad a galy, s az így készült trágya legjobb itt; az neveli a televény földet.

Erdeje is van, mert sok fa kell mindenre. 30 év alatt nő meg a tüzifa. Hartmann a gőzhajókra is szállíttat, kötelét (7 láb) 4 márka 50 penniért, tehát mintegy 1 frt 80 kr. pénzünkben. De ő a maga erdejét kimélni akarván, mások erdejében veszi és

---

szem észre, hogy Finnországban a pénznek nagyobb becse van mint nálunk. Tudományos nyelven szólva, egy fél font ezüstért itt aránylag több munkát vagy értéket lehet szerezni, mint nálunk.

vágatja a fát. — A fa ára is, mely a revali árhoz képest is csekély, mutatja, hogy itt a munka és érték aránylag igen olcsó. Mert hol lehetne nálunk 2 forintért egy öl tüzifát szállítani és árulni?

Bátran kérdezgetvén, azt is szerettem volna megtudni, hogy Hartmann úr mi értékünek tartja egész fekvő birtokát? s ő azt 150,000 márka érőnek mondá, mi pénzünk szerint 60,000 forint. Ettől összes adója 856 márkát 22 pennit teszen, vagyis 342 forintot 16 krajczárt. A 856 márka 22 penniből a korona- vagy ország-adóra 668 m. 12 p. megyen. A szives háziúr gazdasági könyveiből iratta ki számomra az adókat, melyek közt a papi tized is foglaltatik.

Beszéllgetés közben Hartmann úr azt is találá mondani, hogy a finnek büszkék arra, hogy a földmivelést és avval együtt a míveltséget lehetőleg messze éjszaki tájakon terjesztik. Valóban Finnország e tekintetben első helyen áll a föld kerekségén. A már idézett statistikai könyvecskének (Renseignements sur la Population de Finlande) 3-dik lapján ezt olvassuk: Finnország népesebb és míveltebb minden más országnál ugyanazon éjszaki szélesség alatt. 1865-ben népessége 1,843,253-at tőn, holott Svéd- és Norvégországnak a 60-dik fokon túli része, melynek területe 9,850 □ mf., tehát felénél nagyobb mint Finnország (mely 6367 □ mf.), csak 1,615,000 lakost, Oroszország pedig következő három kormányzóságában: Arkhangel, Olonecz és Vologda, melyek együtt 23,842 □ mf. tesznek ki, tehát három akkorák mint egész Finnország, csak

1.555,560 lakost számlált vala. Tudjuk pedig, hogy Ázsiában és Amerikában a megfelelő éjszaki szélesség alatti tartományok nagyon messze állanak e tekintetben az európai tartományoktól. Finnországnak ezen elsőségét, a lakosok erélyén kivül, bizonyosan természetes viszonyai is elősegítik. De a lakosok derekassága mégis első helyen áll, mit e példa is bizonyít. A helszingforszi polgármester Zilliacus, a kivel utóbb vala szerencsém megismérködni, s a ki a Ladoga mellékéről való, tehát a Viborg kerületéből származott, egy ide közel lévő birtokot ismer (talán a Zilliacusoké?), mely az előtt alig téritette meg a mivelési költséget; most 10,000 márka tiszta hasznot hajt. Abban 10 ló és 10 szolga van, — mi itt annyit teszen, hogy 10 ekével szántanak.

Be van már fogva számunkra; három lovat és egy két kerekü talyigát a posta, egy hintót Hartmannék szivessége ád; uzsonna nélkül pedig el sem eresztenének, pedig sietnünk kell, úgymond kalauzunk, mert jó darab utunk van még. Finnországban egy darab út még hosszabb, mint a magyar alföldön, itt a mélyföld is 10 versztnyi, holott a geographiai mf. csak 7 versztet teszen.

Elbucsúzunk végre; ilyen búcsúzáskor nem mondhatván az ember, hogy „viszontlátásra!“ az elválás komolyabb, érzékenyítőbb.

Útunk most keleti irányba fordúl, a Saima-tó balfelé maradván el. Erdős vidéken haladunk. Joutseno-ban, a hová 9 óra tájban értünk, lovakat váltunk, s azután is erdőn keresztül haladunk elég sebesen. Azomban az idő is halada s már 11 óra felé közeledik. Hanem már messzünnen tompa moraj ér figyelmező füleinkbe; mert ha a kocsik megállanak, siket csendesség van körülöttünk, legkisebb szél sem mozgatja a fákat. A moraj mind erősebbé de terültebbé is válik; az Imatra zugását halljuk. 11½ órakor egy kerítés kapuján hajtunk be, az Imatra fogadójához érünk. Az Imatra zúgása szinte megdöbbentő, de csábító is, hanem az első negyedben sütő hold már alantabban felhők alatt bujkál. Hives nedves a levegő; a thea felüdít, s az alatt Erikson Gusztáv (ilyen remek svéd nevü a fogadós) egyik házban szállást készít nekünk. A fogadó t. i. fa házak csoportja. Még az ágybeli is nedvesnek érzi a kéz; az nyilván az Imatra poros harmatjától van.

Nyárhó 20-kán fáradtan kelvén föl és reggelizvén, közben még az étterem ablakaiból a zuhatagokat is nézvén, a folyó partjához sieténk. Ezen hatalmas folyó a Vuoksi vagy Vuoksen folyó, mely számos tó *) vizeit egyesítvén, az ország legnagyobb délkeleti folyójává lesz, s több ágra oszolván a

*) Ide teszem némely tónak nevét és jelentését: Enonvesi = anyai bátya vize; Ori-vesi = csődörviz; Hauki vesi = csuka vize, Pihlaja vesi = berkenyefa víze, Saima, melynek tudtomra nincs jelentése. Ezen tavak a Savo- és Karjala-hátak közét mintegy kitöltik.

Ladogába szakad. Egyik ága Suvanto nevü, mi csendes vizet jelent. Ha áll a finn tudósok véleménye, hogy a Kalevala népe a Ladoga nyugati partjain, a Vuoksen mellékein lakott volna, a Vuoksen folyó a finn költészet által is hiressé lett. S e vélemény mellett tanúskodik az, hogy a kalevalai fő hős, Väinämöinen, Suvantolainen-nak, azaz Suvantóba valónak, is neveztetik.

A Vuoksen a Salpaus-selkä-t = zárhátat, álttörvén számos zúgót képez, a melyek közös neve Imatra vagy Imantra. Azon háton tehát, melyen a Saima-csatorna sok zsilipjeivel és csukóival fölfelé halad lassankint, a nagy folyó itt rövidebb közön alárohan, nem egy, hanem több vizesést mint lépcsőket, alkotván. A legnagyobbak mellé épült a fogadó, mely az országé, mint a közel erdő is, hogy a magánbirtokos érdeke az erdő kivágásával a vidék regényességét el ne ronthassa. Az érdekesebb helyeket korlátok és padok jelölik ki. A hatalmas folyó habjai a sziklás gátakon mintegy felbőszülve, haragos tajtékkal törnek felfelé, s hol vizes por gyanánt szoródnak el, hol gyöngyökre sűrűdve, gyöngyeső gyanánt hullanak alá; hol sulyos hullámokban robognak szikláról sziklára. Ha sokáig nézi az ember, szinte felejti, hogy holt erő és suly okozza e haragosságot. A lezugó víz két ellenkező irányba folyik. A lefelé siető víztömeget ukon virta = atya-folyónak, a visszakerülőt meg emän virta = anya-folyónak nevezik. A sok zuhatag és sellő a lágyabb köveket különbféle alakokra esztergályozza,

ezeket keträ, vagy kehrä kiviä-nek = orsópergetyűknek híjják. Szeretik gyűjteni e köveket s emlékül elvinni. A fogadós néhány csinos darabot ada nekem, ajándékul, úgymond, a magyar akadémiának. Megköszöném az ajándékot, el is hoztam Pestre.

A Vuoksen folyónak ezen vízeséseit a finn közmondás is magasztalja, mely azt tartja, hogy:

Három a veszedelmes zúgó:
Hämehben a Hälläpüörä,
Kainuban a Kaatra-zúgó;
Egy sem győzi le a Vuoksit,
Mulja felül az Imatrát. *) — —

Délfelé hagyók el e nagyszerü természeti jelenetet. A zugók felett kompon kelénk által a széles folyón, s azután annak balpartján menénk visszafelé. Jääski nevü faluban megint a másik partra tér az út. Jääskiben egy csinos templom van. Míg a komp a tulsó partról általjött értünk, addig a templomot, a község házát meg egy paraszt lakást nézénk meg. Ez sokban hasonlít az eszt lakáshoz (I. 246. stb. lapj.), csak kisebbek a szobák, kéményesek, s ki vannak padolva. Itt is a gabonaszárító csűr el van különítve a lakástúl. Egyébiránt itt is pajták és ólak

---

*) Kolme on koskea kovoa:
Hämehessä on Hälläpyörä,
Kaatrakoski Kainuhussa;
Ei ole Vuoksen voitanutta,
Ylikäynyttä Imatran.

környékezik azt. De déli és nyugati Finnországban sokkal külömbek a finn parasztok házai. — Az asszonyok szivesen mutogaták nekünk kenyeröket, ruhájikat, ékességeiket, melyek közt egy nagy melly-csat (solki) tünik ki; szerszámaikat, teszem a szövőszéket (kangas puut) stb. Itt látám először azt a leveles vessző-csomót, melyet vihta-nak neveznek, s a melylyel magokat a fürdőben, az izzadság kifakasztására, veregetik.

Általevezvén a folyó jobb partján, ott ebédelénk; délután még Rautanen, Jäppinen vagy Jäppilä állomásokon váltván lovakat, estve 7 órakor érénk Viborgba.

Az alatt Mallénius holminkat már a hajóra szállitotta s általában mindenről gondoskodott volt, úgy hogy a kikötő melletti fogadóban, melynek neve Åbo, egész kényelemmel theázni ülheténk le Krohn *) és Mallénius társaságában. Csak éjfél

---

*) Itt közlök Krohnról némely adatot. A finn tudósokról és irókról, kik majd mindnyájan a helszingforszi egyetemnek tanárai voltak vagy még most is azok, biztos tudósítást vehetni eme könyvből: Biografiska Anteckningar öfver det finska Universitetets Lärare, Embets och Tjenstemän, från dess Flyttning till Helsingfors år 1828 till nuvarande tid. Af Robert A. Renvall. Helsingfors 1869. = Életirati feljegyzések a finn egyetem tanítójiról, tisztviselőjiről és szolgájiról az 1828-ban történt áttételétől fogva Helszingforszba a mostani időig. 1869. — Krohn Gyula Lipót Fridrik született Viborgban 1835. Az egyetemnél 1862-ben lett docens a finn nyelvtudományban. Fordításain kivül, melyek közt Macaulay történetének 1 kötete, eredeti

után búcsuzának tőlünk, s mí a gőzhajóra menénk, kabineinkben pihenni és alunni.

---

munkákat is adott ki eddig, mint: Suomen kielinen runollisuus Ruotsin vallan aikana. = Finn nyelvü költészet a svéd uralkodás alatt. 1862. — Kertomuksia Suomen historiasta = Elbeszéllések a finn történelemből. I—VII. Helszingforsz 1868. — Költeményeket Suonio név alatt, Helsz. 1865. stb.

II.

Útban vett értesülés. Helszingforsz.

(Finn altenger-nagy. Orosz birtokos. Orosz emancipatio. Külömbség az orosz és finn parasztok közt. Jyväs-kyläi gymnasium. Érkezés Helszingforszba. Gottlund. Kúti kert. Helszingforsz történetei; népessége; főbb épületei. Az egyetem. Egyetemi könyvtár. Az első finn újtestamentom. A finn egyetem tanulósága. A nyelvtörvény rendelközése az egyetemre nézve.)

Reggeli négy óra felé mozgás, szólongás ébrede a hajó fedelén, hanem eső pattogása is hallatszik vala fent és oldalt. A hajókötelek horzsolása és lecsapkodása jelenté, hogy indulni fogunk, a mit a kerekek kezdő locsolása legott bizonyíta is. Mintha életemben kedvesebb érzést nem tapasztaltam volna mint most. Ha még alhatnék az ember, de föl kell öltöznie, mert nyomban indúlni fog, még pedig szürkés, esős időben, mikor lába vízben tapos, s fejét, képét eső vágja: ez oly kellemetlen, nemcsak mikor tapasztalja az utazó, hanem még emlékezetében is, hogy annak ellenkezője kimondhatlanul jól esik. Most az álom kellemes izét nem kell elfojtani, a puha meleg ágyból nem kell az esőbe sietni, s mégis indúlunk! Eszembe juta Szokratesznek egy nyilatko-

zása, melynek igazságát eddig még soha sem éreztem oly tökéletesen mint e pillanatban. Szokrateszt halála előtt kioldották volt bilincseiből. Felülvén tehát a nyugágyon s behúzott lába szárát kezével dörgölvén mondá: „Mi különös az, barátjaim, mit az emberek kedves érzésnek mondanak! Mi csudálatos viszonyban van látszó ellenkezőjével, a fájdalommal, miszerint egyszerre nem akarnak megférni az emberben. De a ki az egyik után jár, az szinte kénytelen a másikat is elfogadni; mintha ketten egy tövön függnének. S gondolom, ha Aesopus azt észre veszi, mesét csinált volna belőle: hogy az Isten a két ellenkező felet össze akarván békíteni, de nem birván, összekötötte végeiket; azért van, hogy ki az egyiket tapasztalja, az utóbb a másikat is érezni fogja. S ez esetben vagyok én is most. Miután előbb a bilincstől fájdalmat éreztem, most a kedves érzés következik reá.“ *) — — Én annak a kedves érzésnek engedém ált magamat, hogy ágyban maradhatok, még álmodozhatom is, mikor oda kin az eső esik, s mégis haladok. —

Az utazó társaságnak férfi fele nagyobb részint fent van már, kávézik és szivarozik, s vastag csizma- vagy czipő-talpaival bátran jár fel s alá a vizes pallókon. A kifeszített sátor nem birja úgy felfogni az esőt, hogy azt a szél be-be ne hajtsa. De a meleg kávé meg az égő szivar a szájban, s

*) Platon Phædonjában.

a vastag talp a lábon vitézzé, legalább tűrővé teszi a férfit. Rosszabbul van ilyenkor a társaság női fele. Előtörekszik ugyan ő is az alsó helyiségekből, de félénken húzódik meg a szárazabb zúgokban s hamar megyen vissza, hogy újra előtünjék. Magában lenni nem szeret, a kávé pedig egy maga nem pótolhatja a jó csizmát, de kiváltképen nem az égő szivart. Oh a szivar nagy tényező a mi társaságainkban! Külömböző, talán ellenséges országokból találkozik két utazó, mindegyik szájában szivar van, sétálás közben egymásnak tartanak, az előre nyúló szivar mintha köszöntené egymást, s a szivarozók már is félig ismerősök. Most az egyik kis bókkal tüzet kér, a másik hasonló bókkal de még toldó kis mosolylyal oda nyujtja neki szivarát — s a két volt ismeretlen már ismeri egymást; legalább nem haragszik egymásra. Én azt hiszem, ha Pompejus és Julius Cæsar az Ádriai tengeren útazván egymással szivarozva találkoztak volna, talán másképen is fordúl a római birodalom végzete.

A Helszingforszba hajókázó társaságban is van férfi, a ki talán nem szivarozik; egy felsőbb katonai hivatalbeli, legalább az a kis kör, mely körülveszi, s melynek ő kiváló középpontja, azt látszik mutatni. Maga óhajt velem megismerködni. Ő Nordmann altengernagy (Vice-Admiral), Helszingforszban lakik; a hadi hajók gyakorlatáról tér vissza. Felügyelete alatt áll, úgymond, az egész tengeri út Pétervártól fogva Torneå-ig, mert ő a

tengeri kalauzok és világító tornyok igazgatója. *) A számos kisebb nagyobb sziget, melyek a finn partokat végig kisérik, sok sekélyt okoznak. Ezeket a hajózás biztosítására ki kell jegyezni, s a jeleket rendben tartani. — A beszéllgetés ide-oda csapongván, mint ilyenkor történni szokott, egy ismeretes finn dalra is taníta, hogy mondhassam, hogy azt egy öreg finn admiráltól tanultam. Így kezdődik: „Eivät ole ajat kuin olit ennen“ (= nem olyanok az idők mint az előtt voltak), s nagyon hasonlít az ismeretes magyar dalhoz: „Nem úgy van már mint volt régen.“ Egyébiránt inkább sajnálom, mintsem örvendek azon, hogy mind a finn, mind a magyar dal nem kevesbbé illik a tengernagyra mint magamra, ki már régen kenyeremnek javát megettem.

Eddig is egy szálas derék ember tünt volt szemembe; most közeledék azon körhöz, a melyben a finn tengernagy meg én, a finn és magyar dalt előhoztuk, mintha egyikünk a másiknak szivarán reá gyujtana. Érdekkel hallgata minket, s így könnyen belévonaték a beszéllgetésbe. Ő német eredetü, mint nyelve is nyilvánítja, s Oroszország belsejében, a Tveri kormányzóságban, földbirtokos. E körülmény más tárgyra irányzá a szó-váltást, melytől lassanként elhúzódék a tengernagy. Az idegen, orosz

*) A Suomenmaan Valtiokalenteri vuodelle 1869 = a Finnország állami kalendáriumában az 1869-ki évre „Luotsi ja Majakka-laitoksen Ylihallitus“-nak neveztetik e hivatal.

földbirtokos lévén, bizonyosan jól ismeri, úgymondám, azon viszonyokat, a melyekbe az orosz parasztok a felszabadítás által jutottak. Hallván t. i. Pétervárott azt az állítást, hogy az orosz paraszt történt felszabadításán való örömében még mindig iszik s nem dolgozik, de hogy ha 10 évig ivott, azután majd dolgához fog látni, ha nem lesz késő reá nézve: az természetesen kiváncsivá tett, ha lehet, megtudnom az állapot mivoltát. A tveri birtokos szives készséget mutatván mindenre felelni, a mi kivánságomat kielégíthetné, s képesnek is gondolván magát arra, minthogy benne él a változásban: elég terjedelmesen, s úgy hiszem alaposan is adá elő az orosz emancipatió történetét és mivoltát.

II. Sándor czár mindjárt a párisi békekötés (1856. tavaszhava 30.) és maga koronázása után (Moszkvában, 1856. őszhava 7.) az orosz parasztok felszabadításához komolyan hozzá kezde látni, helyeselvén a nemes testületeknek abbeli törekvését, a mely a felszabadítást czélba vette volt, s azokat, a melyek önkényt nem akartak indúlni, hasonló iparkodásra híván fel. A czár mintegy példával menvén elől, már 1858. nyár-utó havában nyilatkoztatá ki szabadoknak a korona és a császári család tagjainak parasztjait. Végre 1861. télutó hava 19-kén, vagy a mí naptárunk szerint, tavaszelő 3-kán hirdetteték ki a földhöz való kötöttségnek, vagyis

a rabszolgaságnak, megszünése ott, a hol az törvényes állapot volt, jelesen a tulajdonképi Oroszországban. Mert pl. Finnországban soha sem volt; a Balti tartományokban pedig, mint tudjuk, már 1819-ben megszünt; a hajdani Lengyelország tartományaiban pedig csak az utolsó lengyel támadás következtében változtak meg a volt paraszti viszonyok, melyek azomban különböztek vala az orosz viszonyoktól. Ezeknek sajátságos és kiváló jelleme a községi birtoklás, s értesülésem csak azokra vonatkozik.

Lássuk előbb, milyen volt az orosz parasztnak állapotja 1861-ig?

A nemesi birtok, akár magán emberé, akár a koronáé, vagy a császári családé (apanage-birtok) volt is, rendesen és szokás szerint úgy vala felosztva, hogy egy harmada a földes úr közvetlen használatában maradt, két harmada pedig parasztok használatába engedtetett; ezen két harmad a paraszti községnek lévén osztatlan birtoka.

Azt a község rendesen minden kilenczedik évben egyenlően osztá ki tagjainak, vagy lélekszám, vagy pedig háznép-szám szerint. A hol lélek-szám szerint osztatott ki a föld, meg lévén határozva, hogy hány deszjatin*) vagy orosz hold jut egy-egy léleknek, minden gazda annyi földet kapott, a mennyit háznépének száma igényelt; tehát a több

*) Egy deszjatin = 3037 osztrák □′ öl, tehát 163 □° híján két osztrák hold, vagy körülbelül 4 porosz hold.

személylyel biró háznép több deszjatint kapott. A hol pedig háznépek (tjäglo) száma szerint osztották ki a földet, ott azt annyi egyenlő részre hasíták, a hány háznép volt. Ez a mód csak néhol magán birtokokban divatozott; a koronai birtokokban kivétel nélkül személy szerint szokott történni a kiosztás; de mindenik módnál a sorshúzás határozott.

A birtok és az azt használó paraszt nép mintegy örökös kapcsolatban gondoltatott, úgy, hogy a paraszt nép a birtokhoz volt kötve. Ebből két jogi következés folyt a népre nézve; egyfelől mindnyájan, kik a birtokhoz tartoztak, annak alkotó részei gyanánt vétettek, tehát szabadon nem költözhettek egyik birtokról a másikra; másfelől az oda kötött személyek egyenlő használati igényt tartottak a paraszt földhöz, a melyből senkit sem volt szabad kizárni. Még a távollévő is akármikor beülhetett a neki jutó használatba.

De ha a paraszt nép kötve volt a birtokhoz, hogyan lehete valaki attól távol? A birtok s a vele járó nép a földesuré volt, a ki szabadon, sőt önkény szerint, bánhatott a maga tulajdonával. A földes úr tetszés szerint választa ki személyeket, kik udvarában mint udvari cselédek vagy mesteremberek éltek; engedélyt is ada, a kinek tetszett, hogy akármit tanúljon, s városba menjen lakni. Mind az udvari cselédek, mind a városokban lakók, a kik folyvást a földes úr emberei maradván neki adót (obrok-ot) fizettek, mint távollévők megtartják

vala igényeiket a föld használatához, ha visszatérnének a faluba. Szükség esetében gondoskodni is tartozott rólok a földesúr, mint parasztjairól is. Azomban váltságért fel is szabadíthatá, azaz kiereszthetè a jobbágyi kötelékből. Másfelől a városban (mint kereskedők, mesteremberek vagy művészek) meggazdagodott jobbágyai neki gazdag ezüstbányái is lehettek, kiktől obrok fejében nagy öszvegeket csikarhata ki, ha nem akartak visszatérni a faluba.

A falu rendesen a birtok közepén volt építve. A ház, istállók, meg egy kis kert az illető használók némi tulajdonában állottak. Fizettek ugyan ettől, a belső telektől, is obrokat a földes úrnak, de azért adták vették azt. A külső telek, vagy a szántóföldek nem voltak ilyen adás-vevésnek tárgya, mert azt osztáskor kapta ki az illető használó s csak új osztásig használhatta; azontúl a sorsvetés másnak juttathatja. A külső telek tehát vagy lélekszám vagy háznép-szám szerint egyenlő részekre lévén felosztva, a részek hosszú keskeny csíkokban futottak a falutól, mint központtól kifelé. Azon elv, hogy mindegyiknek mindenféle, jó-rosz földből, egyenlő rész jut, szükségessé tett valá ilyetén szélthasogatást. — Az erdő, legelő, halászat s egyéb haszonvételek, osztatlanúl maradtak a községnél.

A földesúr tetszésétől függött, a paraszti használat alá engedett birtokáért robotot vagy obrokot (pénzbeli fizetést) követelni. A koronai birtokokban az 1840—50. években a robot vagy munkabeli

szolgálat pénzbeli fizetéssé vagy obrokká változék; ezekben tehát a jobbágyi tartozás már némileg haszonbérletté vált volt. A magánbirtokokban többnyire a munkabeli szolgálat divatozott. Ezt a szolgálatot alig szabályozta volt a törvény. Szokás szerint a paraszt hetenkint három napot dolgozott az úrnak, hármat magának; de aratás idejében, valamint egyébkor is, a szükség úgy hozván magával, hetenkint hat napot is szolgált az úrnak.

A felszabadítási törvény kettőt tőn: szabadokká tevé nemcsak a falusi parasztokat, hanem az udvari cselédeket meg a városokban lakó jobbágyokat is; azután lehetőséget nyujta a községeknek arra, hogy a használt községi birtokot tulajdonaikká tegyék, e mellett azt a jogot is engedvén nekik, hogy az eddig új-új felosztás alá került községi birtokot az illető használóknál örökössé tehessék, tehát hogy a községi birtoklás helyett az egyedi birtoklást hozhassák be.

Az udvari cselédekre nézve azt határozá a törvény, hogy még két évig vagyis még 1863. télutóhava 19-kéig, a régi viszonyban maradjanak, s addig szabadok legyenek az állami adótól és a katonáskodástól; a földes úr pedig meghatározott bért fizessen nekik. 1863. télutó hava 19-kén megszünik előbbi viszonyuk, teljes szabadságba lépnek, még azok is, a kik földesuraik költségén tanultak volt mesterséget vagy művészetet, s szabadon telepödhetnek le akár falun akár városban. — Azok is, a kik a földesúri birtokon kivül lakván obrokot

fizettek, azt még két évig fizetik, férfiszemély 30, női személy 10 rubelt évenkint. Azontúl nekik is teljesen megszünik viszonyuk a volt földesúrhoz; de ennek kötelessége is elenyészik irányukba.

A telkes gazdákból álló községre nézve pedig azt határozá a törvény, hogy két év folytában egyezkedjék a földesúrral, ha kell, az arra kinevezett békebirák közbevetésével is. Az egyezkedés mind a külső mind a belső telket illeti. A község lép a neki áltengedett határnak örökös birtokába, még pedig vagy úgy, hogy örök áron megveszi a földesúrtól, vagy hogy neki meghatározott haszonbért (obrok) fizet, vagy avval egyenlő értékü robotot teszen.

Nagy kérdés vala e l ő s z ö r: ki tartozik jog szerint a községhez? ki lehet tehát részese a községi határnak? Erre a törvény azt felelé: mind az, ki az utolsó lélekszámláláskor (revisio) mint örökös szolga a falusi községhez számláltaték, habár azon kivül tartózkodott volna is, de joga vala abba visszatérni; továbbá, az udvari cseléd, a ki az uraság egyezésével a faluban letelepödött volt. Kizáratának azok, a kik 1861. február 19-ke előtt magukat megváltották.

Kérdés vala m á s o d s z o r: mit tartozik a földesúr a községnek mint közös külső telket általengedni? E kérdés annál bonyolodottabb vala, mert soha semmi törvény nem szabályozta volt a jobbágyi birtokot, továbbá ez sehol sem volt elkülönítve a földesúri birtoktól. Szokás szerint $4^1/_2$ deszjatin

(mintegy 9 osztrák vagy katastralis hold) járt vala egy lélekre, de nem mindenütt. A tjäglo-nak vagy háznépnek kijáró része még határozatlanabb vala. De ha tudva volt is, hány hold jut a léleknek, hány meg a háznépnek: azt nem tudja vala senki, hol van hát az a föld? Ezen ágas-bogas kérdésnek eldöntésére a törvény az egész birodalmat három zónára, s mindenik zónát ismét néhány környékre (regio) osztotta fel.

Az első zóna a gyep-földet (Steppenland) foglalja magában, mely 12 környékre osztatott. Itt meg van határozva, mennyi jusson egy-egy községi tagnak (teszem Rosztov mellett 3, Nikolajevszk mellett 8 deszjatin); de a földes úrnak kell, hogy a termő földnek fele maradjon meg.

A második zóna a fekete földet foglalja magában, mely 8 környékre oszlik.

A harmadik zóna azon földre terjed ki, mely se a fekete, se a gyepföldhöz nem számíttatik, s az 9 környéket foglal magában.

E két zónában minden környékre nézve külön határozá meg a törvény, mi legyen a léleknek legtöbb, mi legkevesebb jutaléka. A lélekszámot a meghatározott deszjatinok számával sokszorozván, ki lehet kapni a községnek jutó területet, mely a minimumnál kisebb nem lehet; de a maximumot is csak ott érheti el, a hol a termő földnek kétharmadát felül nem múlja. Erdő nem lehet a községi területben, kivéve a fekete föld zónáját, a melyben erdőre is terjedhet az, de cseplyest számíthatni hozzá.

Meg lévén határozva, ki tartozik a községhez, s milyen nagy legyen a község határa, a fizetés kérdése állott elő. A község maga dönti el (kétharmadának megegyezése válik községi határozattá), hogy az örök árt fizeti-e ki, vagy csak az évi járandóságot szolgáltatja be a földesúrnak akár pénzben akár robotban. Mind az örök ár, mind az évi járandóság meghatározására bizonyos kulcsot fogad el a törvény, mely szerint Pétervár körül 25 versztnyire a maximum szerint kiadott részért évenkint 12 rubelt; a pétervári, moszkvai, jaroszlavi és vladimiri kormányzóságokban 10 rubelt; Vjätka, Mohilev, Vitepszk, Olonecz, Kazan, Orel, Pensza, Pleszkó, Szmolenszk és Tambov kormányzóságokban 8 rubelt, Nagy-Oroszország többi részeiben pedig 9 rubelt kelljen fizetni.

A földesúrnak adósa az egész község, nem a község egyes tagjai vagy az egyes gazdák. Figyelemreméltó, s az orosz szellemet különösen jellemző az, hogy egy község sem élt avval a szabadsággal, a melylyel a közös birtoklás helyett a magán birtoklást behozhatta volna; mindenütt az egyes gazdák csak időszerinti haszonvevői a községi földnek. Minthogy háromnegyedet tevő többség a községi földnek új felosztását követelheti, az egyesnek szorgalma örök béklyóba van verve. Ez a községi birtoklás tehát lehetetlenné teszi a haladást, mert elfojtja az egyedi iparkodást.

A kormány a megváltást könnyíteni akarván, olyan községnek, mely mind a belső mind a külső

telkeket örök áron megvette, az összegnek négyötödét, olyannak pedig, mely nem mindent váltott meg, csak háromnegyedét előlegezé, $5^1/_2$ száztóliért, úgy hogy a község 49 év alatt leróhassa tartozását. Az állam előlegezése a község határára táblázatott be, azért is az egész község, mint ilyen, felelős. S hogy a község ama felelőssége biztosítva legyen, a megváltáskor megvolt tagjai még 49 évig a községhez vannak kötve. Addig az egyes gazda csak úgy léphet ki a községből, ha a reája eső tőkének felét előre kifizeti; sőt ezen feltétel teljesítése mellett is a paraszt gazdáknak csak egyharmada léphet ki, annyira hozzá van kötve megváltott határához a község. Ha új telepedők által pótoltatik a kilépők száma, új kilépésnek is van helye.

Előttünk nagyon föltetsző, hogy ezt a határozatot a viszonyok indokolták, a melyek arról látszanak bizonyságot tenni, hogy az orosz nem szereti a földmivelést *), s attól könnyen megszökik.

---

*) Ezt a föltevést nagyon igazoltnak találom azon jellemzés által is, a melyet Friis az oroszokról és finnekről ekkép fejez ki: „A nehéz, egyforma munkára egészen képtelen az orosz, viszontag egynehány kopekával nagyobb kereset végett kész a birodalom egyik végétől a másikáig barangolni mint kereskedő. — Ellemben a finn embernek való a földmivelés és marhatartás. Mint maga ura szivesebben lakik a finn a kietlenben is, hogysem gond nélkül mint szolga másnak egye kenyerét. Mert azt tartja: Jobb otthon vizet inni nyírhéj pohárból, mint idegen helyütt sert ezüst korsóból. — Petermann, Mittheilungen aus Justus Perthes geographischer Anstalt. 1870.

Hasonlóképen föltetszik az is, hogy a törvény azon esetben, ha a község a földesurat földdel akarná kielégíteni, azaz, ha kevesebbel akarna beérni, mint neki jutna, s a többi részt fizetés fejében az uraságnak engedné vissza, a maximum felének megtartására kényszeríti.

A mely község nem váltja meg magát egyszerre, hanem évi fizetésre (obrokra) vállalkozik, az az első húsz év alatt nem változtathatja meg az obrokot, helyette robotolni akarván. — A mely község robotra egyezett meg a földesúrral, az egyezés csak három évre szólhat, melynek eltelte után ismét határozhatja, a robot mellett marad-e, vagy obrokra megyen által. De obrokról robotra térni nem szabad; valamint a robotozó községnek addig nincs joga magát megváltani, míg a robotot pénzzé nem változtatta.

Egyébiránt sok panasz van mindenfelé. Az orosz paraszt nem szeret dolgozni, azt mondják,

---

X. 362, 363. — A Friis által idézett közmondás tulajdonképen így szól:

Parempi omalla maalla
juoda vettä virsun alta,
kun on maalla vierahalla
kulta kupista olutta.

Azaz:

Jobb a maga földjén
vizet inni bocskor nyomábul,
mintsem idegen földön
sert arany kupábul.

annál többet iszik; a korcsma neki veszedelme. A marhatartás fogy, a földmivelés hanyatlik; a birtokosok munkások hijával küszködnek. Orosz írók is szomorú képet rajzolnak az orosz gazdasági állapotokról. A hanyatlás egyik szembetünő jelensége az, hogy a föld becse nagyon alászáll. Volt eset, hogy birói eladáskor egy deszjatin föld 5 kopekáért adatott oda, melynek becs-ára 150 kopekánál több volt. *) Az idézett könyvben a híres Katkovnak is van egy levele, mely a Moszkvai ujságban 1866. télelő havában megjelent, s melynek tanusága kifogást nem enged, mert Katkov épen a moszkvai szellemnek leghathatósabb vezére az utolsó lengyel támadás ólta. E levélben olvassuk többi közt: „Egy gazda sincs biztosítva az ellen, hogy holnap reggel nem hagyják-e ott valamennyi béresei, a nélkül, hogy megétették volna a marhát, s a nélkül, hogy elégedetlenségre bármi ok is forogna fen, hanem csak azért, mert 10—15 versztnyire a szomszédságban búcsú van. Mert Vanka azt mondta volt Fedkának: Pajtás, nálunk ünnep van, lesz mit inni, menjünk oda. Fedka után Sztepán is megyen; Jegor és Nikita pedig gyalázatnak tartanák más helyett dolgozni; ők is eltünnek valamerre. Három-négy nap mulva térnek csak vissza, addig el is döglött a marha. De hogy a gazda igazságot

*) Lásd: Russlands ländliche Zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft. Drei russische Urtheile. Uebersetzt und commentirt von Julius Eckardt. Leipzig, 1870.

és kárpótlást találjon valahol, azt még csak gondolni sem lehet.“ — „Hétfőn senki sem dolgozik, se magának se másnak; minden ünnepet legalább három napig tartanak; a ki hónap-számra fogad munkást, 15 munka-napnál többre nem számolhat.“ Az ittassággal csak a tudatlanság vetélködik az orosz parasztoknál. „Azon csudálkozik talán valaki, hogy meg nem említem a falusi iskolát, úgy ír Katkov. Ha azon helyről, a hol lakom, egy harmincz versztnyi sugárvonallal egy kört húzunk, az így körülírt területen egy falusi iskolát sem lehet találni. Legfelebb a hatósági jegyzőkönyvekben kerül elő egy-egy iskola, de azt ember szeme nem látta még.“ — Hogy mennyire hátra van nevelés tekintetében az orosz nép, azt legvilágosabban mutatja a karjalaiak példája, kik az éjszaki vidékeken részint luteránosok, részint az orosz egyház hívei. Orosz író jellemzi őket következőleg: „Minden luterános finn, minden felnőtt lapp Norvég-, Svéd- és Finnországban, olvasni, legnagyobb része írni is tud; vallásának hitágazatait mindenki annyira mennyire ismeri. De a 16.703 orosz hitü karjalai között, a kik a Kemi Ujeszdben laknak, s a kik a luterános karjalaiakkal egy nyelven beszéllenek, csak 225 személy tud olvasni. Összes keresztyén tudományok pedig abban áll, hogy ezt mondhatják el oroszul: „Uram Jézus Krisztus, Isten fija, könyörülj rajtunk.“ (Tchubinski Sapiski dijä Steniä-ben 1867; Siderof Ruski Westnik-ben. Lásd a fentidézett Mittheilungen füzetében Friisnek Russisch-Lappland czikkét.)

Ha a multba is pillantunk vissza, azt látjuk, hogy az orosz nép rabszolgasága nem támadt az orosz birodalommal együtt; mert eleinte nem volt rabszolga. De a mongol hódítók, a kik 1225-től fogva két száz évnél tovább uralkodtak vala Oroszországban, a koronai jövedelmet biztosítani akarván, a koronai birtokok parasztjait állandóan telepíték azokra, hogy ne változtathassák lakhelyeiket. Az orosz birtokosok lassanként utánozák a mongolok rendjét, míg 1649-ben valamennyi paraszt sorsa egyenlővé lőn a koronai parasztokéval. De a teljes rabszolgaság csak Nagy Péter idejében lőn törvényessé.

Az utazó társaságban a Jyväskyläi gymnasiumnak egyik tanára is jelen vala, fiatal nejével és kis gyermekével. Jyväskylä azt tenné, hogy magvas falu. Nem tudom, ha termékeny földjéről vette-e nevét: azt tudom, hogy kicsi helység, melynek az utolsó népszámláláskor 1163 lakosa vala. De városi jogot 1837-ben nyert, s 1859-ben ott támada az első gymnasium, melynek tanítási nyelve a finn. Állami költségen tartatik, mint az ottani néptanítóképezde is. Az első finn nyelvü gymnasiumról értesítést vennem annál kedvesebb vala előttem, mert Jyväskylä-t bizonyosan nem fogom meglátogatni. A városka a Päijänne tó éjszaki végén fekszik; politikai igazgatási tekintetben a Vása-kormány-

zóságba, egyházi tekintetben a borgå-i püspökségbe tartozik.

A jyväskylä-i gymnasium felső hatósága tehát a borgå-i egyházi tanács (consistorium); felügyelője a kerületi prépost. A gymnasiumnak, a hivatalos kimutatás szerint is, 5 lectora, 3 collegája és 5 tanítója van; így különböztetik meg ott a rangfokozatot. Az igazgatót a lectorok közől választják három évre. A gymnasiumi tanfolyam Finnországban is csak 7 évig tart. Tanítanak görög, latin, finn, svéd, német, franczia és orosz nyelvet. Az oroszt annak előtte nagyon szorította volt a pétervári kormány; az újabb időben nincs reá kényszerítés; s úgy hallottam utóbb másoktól is, hogy nem nagyon tanulják. Bonsdorff, a kivel szerencsém vala beszéllgetnem, a mathematikát tanítja mind a hét osztályban. A görögöt az V—VII. osztályokban Pesonius tanítja, a ki most igazgató tanár. Martinen és Hellgreen a latint tanítják, amaz a négy alsó, ez a három felső osztályokban. Corander, a finn nyelv tanára, a felső osztályokban a Kalevalából és Kanteletarból olvas és magyaráz. — Hirn a németet és francziát; Kahelin a természetrajzot mind a hét osztályban; Maçoni és Boucht a történelmet és földrajzot tanítják stb. — A gymnasiumhoz előkészítő osztály is tartozik, mely a vidéki ifjúságot a gymnasiumra előkészíti.

A néptanító-képezdében négy évig tart a tanfolyam; képeznek ott férfi- és nő-tanítókat. A képezdével össze van kötve egy gyakorló fiú- és

leány-iskola, továbbá egy gyermekkert. Ha itt a jyväskyläi gyermekkertet említjük, alkalmasint olyasmit nevezünk meg, mit sok híres magyar városban még nevéről sem ismernek, ellemben azt hiszik bizonyosan, hogy finn ember mókusbőrbe öltözött furcsa valami lehet.

Jyväskyläben aránylag sok tanító van, azok nyilván a helység szinét teszik. Társadalmi életökről is tudakozván, azt hallám többi közt, hogy együtt következő finn lapokat tartanak: Kuukauslehti (havi lap, tudományos tartalmu), Ilmarinen, Uusi Suometar (politikai lap), Turun Sanomia (åboi tudósítás), Hämäläinen, Tapio (mely Kuopioban jelenik meg), Kansalehti (néplap, Jyväskyläben adják ki) és Oulun viikko-sanomia (Uleåborgi heti tudósító). — —

A beszéllgetés csalja az időt s rövidíti az utat. Az esős felhők eloszlának; a hajó a sok sziget közt mintha kertben úsznék oly változatosnak, kellemesnek látszik vala a vidék. A társaság is azt állitgatá, hogy a finn parton való hajózás Viborgtól Åbo-ig a szebb tengeri utazásokhoz tartozik.

Sveaborg! mert a hajó jobb oldalán erősség tünék föl. Sveaborg, finnül Viapori, az åboi békekötés után (l. a 23. lapot) lett erősséggé, az elveszett Viborg helyett. Kikötője most az orosz hajóhadnak állomása. Sveaborg igen közel van Helszingforszhoz. Ez emelkedő parton, különösen magosra felálló evangelikus egyházával messzire kilátszik. A kikötő úgyszólván a város piaczán van; két oldalán

szép házsorok veszik körül. Kiszállunk, a parton dorpati ösmerősöm, Svan és Koskinen urak fogadnak s a Társasági házba vezetnek, mely szemközt van a kikötővel, s legszebb kilátást nyújt erre. A második emeletben fogadunk szállást, s hamar helyre vergődünk.

Alig hogy elfoglaltuk szobáinkat, Gottlund lépe be, azon finn író, kinek neve legelőbb vált ismeretessé előttem. Gottlund t. i. Stockholmban már 1828-ban adá ki Otava nevü könyvének *) első részét, a melynek előbeszédében ifjúságáról és a finn nyelvbeli míveltségről néhány adatot előhoz, a melyek nagyon felvilágosítják az akkori finn állapotot, s a melyek bennem nem kevéssé szilárdították a finn tanulási kedvet. Az Otava tehát véletlen az első finn nyelvü könyv, a melylyel vesződtem; már ez is elég arra, hogy érdekkel viseltessem Gottlund iránt. Koros, de magát jól biró ember. 1796-ban született; 1814-ben Åboban, 1816-ban pedig Upsalában tanúla. 1817-ben Svédország belső részeit járá be az ottani finn gyarmatok látogatása végett. Már 1818-ban „De proverbiis Fennicis dissertatio“ czimü értekezéssel lépett fel mint iró, s mostanig irogat. Ő az elsők közzé való, kik e században a finn nyelv mivelését szóval és tettel ajánlgaták. Azomban — ilyen gyarló az ember általában és mindenütt — azt kelle csak hamar tapasztalnom, hogy közte és a szerencsésebb nyom közt,

*) Egész czime: Otava, eli Suomalaisia huvituksia, azaz Gönczölszekér, vagy Finn mulatságok.

mely utána következett, némi hidegség uralkodik. Kölcsönös panaszt is hallék. De nem lehetvén biró a szélthúzók közt, annál kevesbbé akartam részrehajló lenni. Örülék Gottlund látogatásán, s én is meglátogatám.

Gottlund után Donner is ott terme. Donner fiatal tudós, ki pályáját most kezdi az egyetemnél és az irodalomban. A német egyetemeken és Párisban készülvén, utazása Pestre is hozta volt; ez tehát pesti ösmerősünk. Egyébiránt már tudtam, hogy kevés embert találok Helszingforszban. Az egyetemi előadások tavaszutó végével szünnek meg három hóig. E nyári szünidőt mindenki, a kit hivatal vagy foglalatosság nem köt a városhoz, falun tölti.

Délfelé érkeztünk volt Helszingforszba. Az idő kiderült, azért az javasoltaték, hogy a Kúti kertbe mennénk ebédelni.

A Kúti kert a városon kivül van. Számos vendég látogatja és tölt itt fürdői szakot, de nem fürdők is eljárnak a városból, melyhez nagyon közel van. Szép és elég nagy ét-teremet találánk, a mely báli mulatságra is szolgál. Ismerőseinken kivül többen valának ott, a kiket most látánk először. Jelesen Akiander Mátyás egyetemi tanár, és a Finn irodalmi Társaságnak idei elnöke; Zilliacus Henr. János Vilmos, a város egyik polgármestere. Ebéd után a fekete kávét egy kerti asztalra vitetők, s ott a szabadban a szép fák közt mulatánk.

A Kúti kert úgy, mint az egész város, kősziklákon terül. Mocsár és kőszikla volt nem régen, a mi most fürdő-hely. A kopasz sziklát egyengeték, reá földet hordának, a mocsárt lecsapolák, s helyette termő kerti földet nyertek; fákat ültetének, a melyek itt hamar felnőnek. Úgy tudom, hogy e változás 1834—1838. években történt meg; a kert ültetése 25,000 ezüst rubelbe került. — Míg így keletkeztéről értesülünk a helynek, a hol vagyunk, az étterem ajtaján Ahlqvist lépe ki és lepe meg váratlan megjelenésével. Régi ösmerősünk lévén Pestről, nagy örömünk vala őt saját hazájában üdvözölhetni. Vidékről siete be; megjelenése tehát valóban nagyon nevelé jó kedvünket.

Már hanyatlani kezde a nap, mikor a Kúti kertet elhagytuk, s kis látogatás után Donner lakásán, új szállásunkra tértünk.

Helszingforsz a Helszinge egyházi községnek a tengerbe nyúló fokán épült, a Helszing nevü kis folyó mellett. A név svéd, mely a finn kiejtéshez idomítva Helsinki-nek (helszinki) íratik és ejtetik. Helszingforsz, mint tudjuk, Helszingi vizesés vagy zuhatag. Restellem, hogy nem kérdezém, hol van az az esés vagy sellő, melyről a város neve lett. A helsing szó igen sokszor fordúl elő Skandináviában. Így Svédországban egy régi tartománynak neve Helsing-land s a monda azt tartja, hogy onnan költöztek volt be azon gyarmatosok, a kik Helszingforszt kezdék lakni. Déli Svédországban Helsingborg a tengerszoros torkán épült, s áltellenében a

dán szigeten Helsingör város áll. Nagyon hihető, hogy a helsing szó a földnek föltetsző alakulását jelenti, melyet azomban az upsalai tudósok sem mondhattak meg, a kikkel utóbb találkoznom lehete.

Történelmileg bizonyos, hogy I. Gusztáv svéd király 1550-ben alapíta egy várost, a mostani helytől egy mélyföldnyire kelet-délfelé a Sand-hamm szigeten. Gusztáv egy kereskedelmi fokot akara teremteni, hová a Revalba és Novgorodba folyó kereskedést terelni lehessen. Parancsára Rauno, Björneborg, Ekenås és Borgå városokból telepítének ide lakosokat; a hollandi és lubekai kereskedőknek is nagy előnyöket igére, ha ide építenék áru-táraikat. Mind hijába. A lakosok más helyen kezdének építeni, a mostani várostól fél mélyföldnyire éjszak-kelet felé, a mely helyet most ó városnak neveznek. Helybe hagyá Gusztáv király, s az új városnak III. János király 1569-ben tetemes kiváltságokat engede; sőt javára 1594-ben Borgå-t az árú-rakó jogtól (Stappelrecht) foszták meg. IX. Károly kiváltsága 1607-ben azon külföldieket, a kik Helszingforszban polgárjogot nyervén azután el akarnak költözni, vagyonuk egy harmadának odahagyására kötelezé a város javára. II. Gusztáv (Adolf) 1616-ban Helszingforszban tartá meg az országgyülést.

Azomban szűk lévén a kikötő, Brahe Péter a várost 1639. őszhava 2-kán a mostani helyre költözteté által, a mely az előbbinél sokkal kedvezőbb. A kik Helszingforsz fekvését dicsérik, fél-

és környékező szigeteit Görögországhoz és az arkhipelagushoz hasonlítják;*) de a kik nem is akarják dícsérni, általában igen előnyösnek tartják, s méltónak arra, hogy ott legyen az ország fővárosa. S Helszingforsz azzá is lőn a régibb Åbo helyett. Már 1817-ben azt rendelé a császári kormány, hogy az ország igazgatása Åboból Helszingforszba tétessék által. Ennek következtében a császári senatus 1819. őszutó 1-sőjén tartá itt első ülését. Az egyetem is 1828-ban hozaték ide. Most Helszingforsz nemcsak az ország főkormányának s tudományos életének széke, hanem a legnagyobb finnországi város is. Gyors fejlődését a következő összehasonlítás mutatja. Åboban 1805-ben 11,300, 1840-ben 13,145, 1850-ben 17,178, 1860-ban 17,870, s 1865-ben 18,109 lakos volt, ellemben Helszingforszban 1805-ben csak 4237, 1840-ben már 16,592, 1850-ben 19,461, 1860-ben 21,698, végre 1865-ben 25,535 lakos találtaték. E század elején tehát Helszingforsz kicsike város vala Åbo mellett; de az ország fő kormánya és igazgatása, meg az egyetem onnan Helszingforszba költözvén által, ez hamar nemcsak utólérte, de felül is multa amazt.

Helszingforsz új város; utczáji igenesek, jó kövezetüek, mi itt nem nagy dolog, a talaj köves lévén, s kőszikla sok helyütt daczolván az ember-

---

*) „Den halfő, der Helsingfors är beläget, liknar på kartan Grekeland med dess arkipelag.“ Finnland framställd i Teckningar. Texten af Topelius. Helsingfors, 1845. a 139. lapon.

rel. Így pl. Gottlund háza udvarában is egy nagy kőszikla úgy hever, hogy első pillantásra meglátja az idegen, hogy az a helynek régibb és makacs ura, s Gottlundék, vagy a kik a házat építették, csak kegyelméből kaptak teret az udvarépítésre.

Legkitetszőbb épülete a városnak az evangelikus nagy egyház, az úgynevezett Miklós-egyház, melyet az ország 1832—1852-ig építe. Ha szerzett tudomásom helyes, az építő költség 1.300,000 finn márkát tenne, mi pénzünk szerint 520,000 forint. Ez számszerint nem nagy összeg, de valóságos értéke szerint sokkal többet jelent; eddig is már észrevettük, hogy Finnországban a pénznek nagyobb értéke van mint nálunk. — Az épület fentartására az ország évenkint 10,000 finn márkát fizet a városnak.

Az épület magas kősziklán épült, mely a városon mintegy uralkodik. Hosszu, szinte tulságig hosszu és magas kő-lépcsők vezetnek fel mind a négy oldalról. Az egyház kupolája az esztergomi székesegyházéhoz hasonlít, csakhogy ennél jóval kisebb. Négy sarkán négy kisebb torony van. Homlokán az apostolok szobrai állanak czinkból, melyek a Thorwaldson hires apostolai után (a kopenhágai Boldogasszony-egyházban) készültek.

A Miklós-egyháznak nyugati oldalán egy hosszú igenes útcza hullámzik dombon fel és dombon alá. Déli végén a csillagda látszik; az egyházzal szemközt az egyetem épülete, s mellette az egyetemi könyvtár vannak, csinos nagy épületek. Az egye-

tem pitvarában a Laokoon-csoport áll gipszből, melyet az egyetemi ifjuság szerzett meg. A párkányokon domborművek jeleneteket ábrázolnak a Kalevalából. Az egyetemi diszterem (aula) félkörü, hátrafelé emelkedő padokkal. Az akadémiai tanács teremében az egyetemi kanczellárok képei függnek. Most mindenkor a czári örökös (czezarevics) a Sándor-egyetemnek — ez a helszingforszi egyetem neve — a főkanczellárja; jelenben Alexander Alexandrovics. Segédje gróf Armfelt Sándor miniszteri államtitkár, ki szinte Pétervárott lakik. Helyettese Helszingforszban most Indrenius senator. — Castrén és Wallin képei azon olvasó-teremben függnek, a melyben tanítottak. Runeberg, Porthan s mások képei is más teremekben láthatók. Én nagyon helyesnek találom, hogy a híres tudósok és tanárok képei a tanuló ifjúság szemei előtt vannak. Tiszteletet fejeznek ki az érdem iránt, s buzdító hatással lehetnek az ifjúságra.

Mind Castrén, mind Wallin, hogy csak ezekről legyen itt szó, kiváltképen érdemesek arra, hogy példáji legyenek a törekvő ifjúságnak.

Castrén Mátyás Sándor a Kemi egyházi községhez tartozó Tervola fiókközségben 1813-ban született; ő tehát Finnországnak azon jelesei közzé tartozik, a kik az éjszaki részben jöttek világra. Helszingforszban bölcseleti magiszterré 1836-ban lőn. Nyelvészeti és néprajzi nyomozásait 1838-ki utazásával kezdé meg, melyet a Lappföldön, és 1839-ben keleti Finnországban és orosz Kareliában tőn. 1840-

ben a finn és óskandináv nyelvek magántanárává válván, 1841-ben Lönnrot társaságában a norvég, finn és orosz lappok közt utazgata; a következő években maga folytatá kutatásait az arkhangeli kormányzóságban és éjszak-nyugati Sziberiában Obdorszkig. Visszatérvén bölcseleti tudorrá lőn, s 1844-ben a pétervári tudományos akadémia megbizásából, s ennek, valamint a helszingforszi egyetem támogatásával nagy utazására készüle, mely 1845. télutó havától fogva egész 1849 télutó haváig tartott, s Sziberiának úgyszólván minden népére kiterjedett Nercsinszkig, sőt kétszer a Sinai birodalom szélső tartományaiig. 1851-ben a finn egyetemnél a finn nyelv és irodalom tanárává lőn, de már 1852-ben meghalt. Részint maga által kiadott, részint hátrahagyott munkáji Castrénnak bámulatos szorgalmát tanusítják. Zürjän, cseremisz, osztják nyelvtanait, valamint a lappok nyelvéről kiadott értekezéseit utazásai közben adá ki latin, német és svéd nyelven; még a Kalevalának első kiadását is svéd nyelvre fordítá és adá ki 1841-ben.

Halála után pedig a pétervári tudományos akadémia megbizásából Schiefner adá ki hátrahagyott munkájit tizenkét kötetben, ezen czim alatt: Castrén M. A. éjszaki utazásai és nyomozásai (nordische Reisen und Forschungen), a melyek négy első köteteit, úgyszólván, egész Európának mivelt közönsége vagy eredeti nyelven vagy fordításban ismeri, úgymint: I. utazási emlékezéseit 1838—1844-ből, II. utazási emlékezéseit 1845—1849-ből;

III. előadásait a finn mythologiából; IV. néprajzi előadásait az altáji népekről. — A nyelvekkel foglalkozók pedig a nyelvkutatásokat becsülik, a melyek közt a gyüjtemény VI., VII. és VIII. kötetei kitünnek, mint a melyek az addig egészen ismeretlen szamojéd nyelveket ismertetik; s az osztják nyelvről bizonyosabb tudomást adnak.

Más irányban működék Wallin György Agoston, a ki 1811-ben születvén, s 1839-ben az egyetemnél a keleti nyelvek magántanárává levén, azután két évet Pétervárott tölte, hogy arab és perzsa tudósok vezetése alatt magát az illető nyelvekben kiképezze. Így elkészülve az egyetem támogatásával 1843-ban keletre utazék, a hol hat évig mulatott. Marseilleből Konstantinápolyba, Alexandriába és Kairóba menvén, innen háromszor három különböző irányba tőn nyomozó utazásokat; 1845. és 46-ban az arab pusztában Mekkába és Medinába; 1847-ben a Sinaira, Jeruzsálembe, Nazareth-, Kapernaum- és Jerikhóba; 1848-ban éjszaki Arabián által a perzsa tengeröböl felé, Bagdadba, Iszpahanba, Siraszba, Baszrába. 1850-ben hazatére, 1851-ben a keleti nyelvek rendes tanárává lévén, már 1852-ben meghalt.

Utazási jegyzetei angol és franczia folyóiratokban és egyebütt jöttek ki; az arab nyelvről a német Keleti társaság folyóiratának V. és VI. kötetében írt; halála után pedig Helszingforszban svéd nyelven négy kötet jelent meg e czim alatt: Re-

seanteckningar från Orienten 1843—1849. = utazási jegyzetek a keletről.

Castrén és Wallin egy évben, amaz májusban ez oktoberben halt meg, s illő, hogy képeik szemközt függjenek azon teremben, a melyben tanítának.

Az egyetem javát, értesülésem szerint, három millió márka tőke, majd félmillió évenkénti járulék, melyet az ország fizet, s 140,000 márka teszik a fa- és szurok-kiviteli vámból. Ezt a törvény megszünteti néhány év mulva, mert terheli a kereskedést. — Az egyház tulsó oldalán muzeum épül, már az alsó helyiségeket vakolják vala. Ezt is az egyetem építi, mely a maga vagyonát szabadon, saját kamarájában kezeli. — A rendes tanárok, tudományos munkájok miatt könnyen nyernek szabadságot, s docensek által helyettesíttethetik magokat. Az egyetemnek több utaztató stipendiuma van, melyek 2000 és kevesebb markából állanak. Évenkint útaztat is fiatal tudósokat, mint Castrén és Wallin példáján láttuk. Az egyetem az országnak szeme fénye, azért a törvényhozás nem is fukar iránta.

Az egyetem könyvtára kívül belül szép épület. Annak teremeiben is az ország híres tudósainak képei láthatók, köztök Porthané, Franzéné, Runebergé. A könyvgyüjtemény 100,000 köteten felül áll. Régi könyveket nem igen mutathat, mert az egyetem régi könyvtára még Åboban 1827-ben elégett. De az Agricola fordította új testamentomnak teljes ép példányát ott láthatám. Czíme elől ez: „Se wsi Testamenti (mostani írás szerinte: S

uusi Testamenti = az új testament). Hátul meg ez olvasható: „Sen wdhen (uuden) Testamentin loppu. Tulkittu Somen Turws (Suomen Turussa) waan prentattu Stockholmis, Amundi Lauritzan poialta. Christusen syndyme wodhesta (syndymä-vuodesta) 1548. = Az új testamentum vége. Tolmácsoltatott Finn Åbo-ban, de nyomtatott Stockholmban, Amund Lőrincz fijától. Krisztus születése évétől 1548-ban. — Ez volna sorban a negyedik finn nyelvbeli nyomtatvány. — A könyvtár évenkint 15,000 márkát költhet könyvek vételére és kötésére.

Délre, a Miklós-egyház homloka előtt nagy tér van, az úgynevezett városház tere, mert a szemközti házsorban a városháza van. E mellett a senatus épülete áll, a melyben az ország kormányának minden ága hivataloskodik; többi közt a statistikai iroda is.

Nem messze onnan a lovagok háza van, egy emeletes szép épület, melynek íves alaku ablakai vannak, s azok felett az ország tartományainak czimerei láthatók. Itt tartják az országgyüléseket. Az a terem, a melyben a lovagok tanácskoznak, nemesi czimerekkel van beaggatva. Egy nagyobb teremben egy falat azon festmény diszít, a mely az 1863-ki országgyülés megnyitását ábrázolja. A császár állva olvassa fel a megnyitó beszédet; mind a császár, mind a többi nagyon számos alak arczképi hűséggel van lefestve, úgy mondák nekünk.

A vásártér a kikötőnek éjszaki partján van, egy hosszu nagyszerü házsor előtt, a melyben a

két emeletes és 21 ablaku homlokot mutató Társasági fogadó, meg a császári palota állanak. Ebben száll meg a czár, mikor Helszingforszban van.

A kikötőtől nyugatra egy igen nagy sétány van, gyönyörü fa-sorokkal. A sétány végén egy díszes szinház épült. Nem messze attól Kaisan niemi nevü szép kert van, abban egy tó partján mulató ház díszlik. A füvész-kert is majdnem közvetlen szomszédságában terül el.

A város keleti részén, hasonlóképen magos dombon, egy új orosz egyház épül, szokott tarkaságában és fényességében. Lejebb attól a pénzverde van.

A nagyobb házak csinos egy- és kétemeletes sőt háromemeletes kőépületek; de fa-házak is igen nagy számmal vannak még. Mennyire alkalmunk vala magánházak belsejét láthatni, azokat mind igen tágasaknak, felette kényelmeseknek, nagyon tisztáknak és divatosan, majdnem fényesen butorozottaknak találók. Mindenből a házi életnek nyájas kényelme mosolyog ki.

Ha fel s alá jár az ember az útczákon, föltetszik a sok bekrétázott ablak. Jele, hogy a ház lakosai vidéken töltik a nyarat. Nekünk Helszingforsz maga is, szép kikötőjével, számos öbleivel és szigeteivel, legkivánatosabb nyári mulatónak látszanék: a helszingforszinak az nem elég, ő vidékre siet, a hol tavak és erdős dombok, kősziklák és zöld rétek sürübben váltogatják fel egymást, mint bárhol. — —

Helszingforsz ismertetésében az egyetemnek méltán nagyobb hely jut, mert az, mint mondtuk, az ország szeme fénye. Az egyetem tanárai, az evangelium szava szerint, itt igazán az ország sava, s a már idézett Biografiska Anteckningar (lásd a 46. lapot) némileg Finnország jeleseinek muzeuma. Ennek szerkesztése azomban nemcsak a tudományos érdemet tünteti ki, hanem a társadalom tiszteletét is tanusítja a családi élet iránt, mikor gondosan kiteszi mind azt, ki volt az illető tanárnak vagy tanítónak apja anyja, mind azt is, ki hitvese és kik hitvesének szüléji. Ha valahol, bizonyosan az éjszaki tartományokban, a házi tűzhely a társadalmi erények ápolója és fentartója; s ha valahol, úgy látszik nekem, Finnországban a mivelt nők igazi puoliso-k, azaz feleségek, a férjek bajában, örömében, hirében osztozók. A Biografiska Anteckningar-ban tehát a hitvesek nevei helyesen és méltán ott állanak a férjeiké mellett.

Az egyetem állapotját és népességét az 1869-diki év tavaszában így adja elő a hivatalos értesítő. *) Az egyetemnek négy tudományos szaka van: theologiai, jogi, orvosi és philosophiai, mely utóbbi két részre (sectio) oszlik, historiai-philologiaira és physikai-mathematikaira. A tanárok és tanitók száma az említett tavaszi félévben 55 vala,

---

*) Förteckning öfver Embets och Tjenstemän samt närvarande Studerande vid Kejserliga Alexanders-Universitetet i Finland Vår-Termin år 1869. Helsingfors, 1869.

kik professorok, lectorok és docensek; a rendes tanár vagy professor 29. — A lector a docensnél nagyobb foku. Nem az értesítőből, hanem magán forrásból tudom, hogy a rendes tanároknak 8000, 7000 és 6000, a docenseknek 2000 márkányi fizetésök van. Tudván, hogy egy osztrák forint annyi mint $2^1/_2$ finn márka, tehát 2000 finn márka 800, 6000 márka 2400, 8000 márka pedig 3200 osztrák forintot teszen, mi a helszingforszi viszonyok közt szép fizetés.

Az egyetem rectora Arppé vegytan tanára, ki e hivatalt 1855 ólta viseli; prorectora Moberg, természettani tanár. — Ahlqvist (költői neve Oksanen) a finn nyelv és irodalom, Forsmann (Koskinen) az egyetemes történelem tanárai.

Az egyetemi hivatalok közt ott van az egyetemi vagyont kezelő kamara, melyet jövedelmi kamarának (svédül Räntekammare, vagy Ränteri-nek) neveznek.

Sokféle vizsgáló bizottságban is működnek a tanárok és docensek.

Az egyetem deákjai hat tartományi osztályra oszlanak. Mindenik osztálynak egy tanár a felügyelője; van gondnoka is, kit az osztály maga választ. Az osztályok következők:

Újföldi osztály (Nyländska Afdelning), melynek 101 tagja vala;

Savo-Karjai oszt. (Savolaks-Karelska Afdelning) 81 taggal;

Tavaszti vagy Hämei oszt. (Tavastländska Afdelning) 56 taggal;

Nyugati finn oszt. (Vestfinska Afdelning), melynek 126 tagja;

Viborgi oszt. (Wiborgska Afdelning), melynek 39 tagja vala; végre

Keletbotniai oszt. (Österbottniska Afdelning) 131 taggal. A deákság száma tehát 1869 tavaszában 534 vala. *)

A deákságnak egy közös nagy háza épül vala a Kaisa-niemiben. Van-e még azonkivül minden osztálynak külön szállása is, nem kérdezém, s arra nem is figyelmeztete senki. De azután Upszalában látván, hogy a deákság tartománybeli osztályainak külön-külön, nagyon terjedelmes háza van, a melyben a tagok

*) Az Uusi Suometar (Új Szuomi leány) nevü politikai újságnak 1870-ki oktober 31-kén megjelent száma az egyetem deákságát 1870 őszében így közli:

Tavaszti (Hämäläinen)	69
Nyugati finn (Länsi-Suomalainen)	152
Keletbotniai vagy éjszaki (Pohjolainen)	171
Szavo-Karjalai (Savo-Karjalainen)	107
Újföldi (Uus-Maalainen)	132
Viborgi (Viipurilainen)	54
összesen tehát	685 deák.

E szerint az 1870-dik évbeli szám százötvennel múlja felül a tavalit. — A Suometar szóra nézve tudja meg az olvasó, hogy Suomi (Finnország) és tar (leány) szókból van összetéve, s azt jelenti: Finnország musája, vagy női geniusa. A tar tär-rel való összetétel nagyon kedvelt, pl. runo-tar költészet, vagy költészet musája; kuu-tar a hold geniusa; päivä-tär a nap geniusa; puu-tar a fa geniusa; mint a görög dryas stb.

könyvtárt, olvasó, mulató és játszó szobákat találnak: azt hiszem, hogy itt is a svéd szokást követik, ha csak az épülő ház nem ád majd szállást az egyes osztályoknak is.

A tudományos szakok szerint így oszlának el a deákok: theologus vala 60, jurista 147, medicus 35, mind két részbeli philosophus 292. Ezek tehát jóval többen valának a felénél. *)

Az egyetem némely évben, császári jóváhagyás mellett, a tudós fokot elérettek megkoszorúzását nyilvánosan megünnepli. Ez év (1869) tavaszutója 31-kén, tehát ideérkeztem előtt, tartaték meg a koszorúzó ünnep. A programmából látom, hogy 106 „philosophiæ magister" koszorúztatott meg. Az ünnepélyt 1815-ből három, 1819-ből hét „örömmagister", mint a finn szöveg nevezi (riemu-majister) jelenléte és kitüntetése is diszesíté. A programma az ünnepies szereplők között a koszorúzó kisasszonyt (seppeleen-tekijätär) **) is megnevezi. Valóban, némileg nemzeti ünneppé válik az ilyen nyilvános szertartás.

Az egyetemen a tudományos előadások részint finn, részint svéd nyelven folynak: de a svéd előadások még legszámosabbak. Az 1865. télutó 20-kán

---

*) Az 1870-ki deákságnak is a fele, 343-an, philosophusok. Föltetsző az orvos tanulók kis száma. 1869-ben 35, 1870-ben 41 volt csak. Nem tudom, általában kicsiny-e az orvosok száma az országban, vagy sokan külföldi egyetemeken tanulnak?

**) A tekijätär szó is tekijä (tevő) és tär, azaz tevő-leány.

kiadott nyelvtörvény, az egyetemre nézve így rendelközik:

„1. §. Hogy valaki akár a jogi akár a theologiai szakban tanári vagy docensi alkalmazást nyerjen, vagy a pædagogia tanára lehessen, arra 1872. télhava 1-jétől fogva teljes tudomány a finn nyelvben és képesség kivántatik meg, azon tarthatni előadásokat. A többi tudományos szakban a kitett időtől fogva újabb rendeletig a tanárság már azon képesség mellett is el lesz érhető, hogy az illető érti a finn könyveket. Ha bizonyos tanári helynek betöltésénél különös körülmények forognak fenn, melyek miatt szükséges és hasznos lenne a kivétel: ő császári felsége minden külön esetben, a hozzá tett alázatos előterjesztésre fog rendelközni. Docensekre nézve azt a kivételt az egyetem kanczellárja engedheti meg.

„2. §. A jogi szakhoz mindjárt egy rendkivüli tanár rendeltetik, évi 4000 márkányi díjjal, a végett, hogy szóbeli és írásbeli gyakorlatok által az azon szak tanulójiban jártasságot fejtsen ki, hogy a jogi tárgyakban a finn nyelvet szóval és irással használhassák. Ezt a rendkivüli tanárt az egyetemi tanács ajánlatára az egyetem kanczellárja nevezi ki. Ha jelenben azok közt, kik a jogszakbeli tanárságra megkivánt specimeneket felmutathatják, senkinek sem volna kedve a kérdéses tanárságra: az egyetemi tanács, a szak ajánlatára, helyettest alkalmazhat, a ki a juris candidatusi, vagy a birói és kameralis exament letette.

„3. §. Miután a nevezett tanár két tanítási szakon által gyakorolta hivatalát, azoknak, kik a birói vagy kameralis vizsgálatra jelentkeznek, azon tanárnak bizonyitványát is fel kell mutatniok arról, hogy a jogi tárgyakban nemcsak szóval, hanem irással is helyesen ki birják magokat fejezni.

„4. §. Hogy valaki egyetemi tanuló lehessen, arra az 1868-dik évtől fogva megkivántatik, hogy vagy az egyetemnél, vagy az illető káptalannál meg legyen vizsgálva az iránt, hogy van annyi finn nyelvbeli tudása, miszerint az abbeli előadásokat könnyen használhassa.“ *)

---

*) Redogörelse för Kejserlinga Alexanders-Universitets i Finland förvaltning och verksamhet samt derstädes inträffande förändringar i från den 1 September 1863 till samma dag 1866, utgifven af Universitets n. v. Rector. Helsingfors, 1866. = Számadás a császári Sándor egyetemnek igazgatásáról és működéséről, valamint történt változásairól stb.“ a 23. lapon.

III.

Finnország politikai léte.

(Az 1734-ki polgári és büntető törvény. Birtoki viszonyok. XI. Károly katona-tartási rendszere. Törvényszékek. Megyék. Városok. Négy országos rend. A svéd nyelv hivatalos volt. 1872 elejétől fogva a finn lesz hivatalos. Új országgyülési rend. Képviselők választásai. Országgyülési bizottságok, ülések, tárgyalások. Finnország finánciáji. Hadi pénztára. Katonai telkek. Snellman. Finn bank. Senatus. Főkormányzó. Prokurator. Tartományi kormányzók. A megyék koronai biráji.)

Finnországban a svéd törvények lettek honosokká. Jelesen az 1723-beli nemesi és papi törvény máig érvényes; az 1734-beli egyesítése és általánosítása a tartományi és városi külön törvényeknek pedig Finnország polgári és büntető törvénykönyvét teszi. Az országlatra nézve az 1772-ki és az 1789-ki törvények voltak az alkotmány sarkai.

1809-ben az ország az orosz birodalom alá kerülvén, Sándor császár azon év tavasz-előhava 15(27)-kén megerősíté és jóváhagyá annak előbbi politikai és egyházi létét, szóval alaptörvényeit, minél fogva mindegyik országos rend a maga külön jogait úgy élvezhesse, mint addig. Miklós czár bi-

rodalma külön törvényeit egy törvénykönyvben egyeztetve adván ki (lásd az I. 103. és 165. lapjain megemlített Szvodot), ilyen összegyüjtő és egyeztető szerkesztést a finn törvényekre nézve is rendele, úgy hogy mind azon változtatások vagy toldások, melyek időjártával az 1734-ki törvényt érték, illő helyeikre jussanak. Az egyeztető szerkezet 1858-ban kinyomaték, hogy a biróságok és hivatalok a szerint járjanak el. A régi egyházi törvényt is egy külön bizottság megvizsgálta, s az új törvényjavaslat, felülvizsgálat végett, 1854-ben egy más bizottságnak adaték által.

Az 1734-ki törvény, új szerkezetében is, következő fejezetekből (kaari) áll *): I. Házasság (naimis-kaari), II. Öröködés (perintö-kaari), III. Földbirtok (maa-kaari), IV. Gazdálkodási rend (raken-

---

*) La'in-opillinen Käsikirja. Yhteiseksi sivistykseksi. Ruotsiksi kirjottanut ja lisäyksillä korjannut Johan Philip Palmén. Suomentanut Elias Lönnrot. Helsingissä 1863. = Törvénytudományi kézikönyv. Általános használatra. Svédül irta és toldásokkal ellátta Palmén J. F. Finnre fordította Lönnrot Ilyés. — A könyvnek svéd czime: Juridisk handbok för medborgerlig bildning (Juridisches Handbuch für allgemeine Bildung) Helsingfors 1859. — Palmén az egyetemnél mint jogtudományi tanár működött, de sok nevezetes bizottságnak, jelesen annak is tagja vala, a mely az 1863—64-ki országgyülés előkészitésére volt kiküldve. 1867-ben három évre senatorrá lett s tagjává az igazságügyi osztálynak. — Csudálkozhatnánk azon, hogy Lönnrot forditotta finnre, ha nem tudnók, hogy a tudományos nyelv megalapításában alig tud valaki ügyesebben eljárni, mint Lönnrot.

nus-kaari), V. Kereskedés (kauppa-kaari), VI. Vétek, vagy törvényszegés (rikos-kaari), VII. Büntetés (rangaistus-kaari), VIII. Foganatosítás (velkomus-kaari), IX. Törvénykezés (la'inkäynti-kaari). — A III. és IV. fejezetből azért közlök némelyeket, megtoldva más tudósítással is, mert, úgy hiszem, felvilágosítják a politikai létet. A törvény szakaszait vagy fejezeteit a svéd nyelv balk-nak, s a finn kaari-nak nevezi. E szó teljesen megfelel a magyar karéj-nak, s nem újdon csinált, hanem régi szó. Laki- vagy la'in kaari tehát = törvény karéja, azaz fejezete, szakasza.

A III. fejezet (maa-kaari, a földről vagy földbirtokról szóló törvény-karéj) szerint Finnország minden földje, mely időjártával mivelés vagy egyéb jog által magánosok avagy a korona tulajdonává lett, az országlás köz szükségeire adóval tartozik, melyet a mostani tulajdonosok kötelesek fizetni. De a földbirtoki tulajdonnak és az adózó kötelezettségnek külömböző alapja lévén, a földbirtokok is külömböző természetüekké váltak.

Eredetileg ugyan csak a földmivelés teremté a birtoki jogot; a ki mit először fogott mivelés alá, azé lett az. Ennélfogva a miveletlen vagy nem is mívelhető föld senkié, azaz mindnyájoké vala. De I. Gusztáv király azt az elvet állítá fel, hogy a miveletlen föld, az erdő, a vizek, mind a korona tulajdonai; tehát minden a koronáé, a mit magános mivelők nem foglaltak el.

A földmivelők vagy birtokosok, természet szerint, az ország védelmére és szükségeinek pótlására egyaránt valának kötelesek. De a költségesebb lovas hadi szolgálat kapván fel, Magnus király alatt 1285 tájban törvénynyé lőn, hogy azok, a kik a királyi sereg számára magok költségén állítanak ki lovas embert, más adózástól mentesek legyenek. Így támadtak az adó-mentes, vagy szabad telkek, svédül frälse (szabad, nemes), finnül is rälsi-maa, szabad föld. Lassankint a frälse-k tulajdonosai nemesekké lőnek; az egyháznak birtokai is adómentesek valának. A szabad földek közt azután az által támada külömbség, hogy XIV. Erik király a grófi és bárói méltóságot behozván, a grófi birtoknak három telkét, a báróinak pedig két telkét menté föl a hadi lovas szolgálattól. Ezen szabad telkeket svédül ypperligt frälse = kiváltképen szabadoknak, vagy säteri-nek (Sitz, adeliger Sitz) nevezék; finnül: paras vapaa-maa, leginkább szabad föld, vagy säteri vapaus, nemesi udvar szabadsága. — 1789-ben a közönséges frälse-k birhatása nem-nemesekre is kiterjede; de a legkivált szabad földet csak az 1867-ki finn országgyülés tette általánosan birhatóvá. Most már Finnországban a birhatásra nézve nincs külömbség a hazafiak közt.

A földbirtok részint a korona tulajdona, részint a városi községeké, részint magánosoké. A birtok egysége vagy jószág-test finnül talo-nak (telek), svédül hemman-nak (Heimath) neveztetik. Szokás

szerint így osztályozzák a telkeket: szabad telek (frälse), hajdan nemesi birtok; koronai telek, melynek birtokosa a korona; adózó telek, vagy örök telek (vero-talo, vagy perintö-talo), melynek birtokosa magánember, ki attól adózik, s ki azt örököseire szállíthatja; azért neveztetik örök-nek. A korona a maga telkeit vagy haszonbérbe adja, vagy örökül is eladja azon föltétel alatt, hogy a vevő mivelésben tartsa s a meghatározott adót fizesse. Az 1840—1850 években esztendőnkint vagy 600 koronai telek vált így örökössé.

Több adózó telek együttvéve mantaali-t teszen (mantal, svéd szó = emberszám), mi egy adókulcs, mint nálunk 1848-ig a kapu-szám, vagy porta volt. A régi finn hódoltságban rubel számra vetették ki az adót, innen van az a külömbség, hogy ott az adót nem mantaali-k, hanem rubelek szerint határozzák meg. Azt is tudjuk, hogy azon régi hódoltságban jobbágyság támadt. A jobbágy elnevezésére a finn nyelv a svéd landbonde-ból (= falusi gazda) lampuoti, vagy csak lampo szót képezett.

1850-ben a telkek és mantaali-k száma, arra nézve, hogy koronaiak, örökösök, vagy adómentesek-e, következő vala a nyolcz kormányzóságban:

		Telek	Mantaali	koron.	örök.	adóm.
Uleåborg	korm.	7,240	1,799	573	1,224	2
Vása	„	5,871	2,622	435	2,180	7
Åbo	„	9,871	5,280	751	3,892	637
Nyland	„	4,716	2,288	323	1,532	433
Viborg	„	7,440	1,559	845	63	651
Kuopio	„	6,718	724	437	281	6
Mikkel	„	3,857	1,210	584	610	16
Tavast	„	4,453	2,178	518	1,458	202
Együtt:		50,201	17,660	4,466	11,240	1,954

Ehhez járult a régi hódoltságban:

Viborg	korm.	rubel:	2,172	1,565	26	581
Kuopio	„	„	2,466	1,818	516	132
		Együtt:	4,638	3,383	542	713*)

Az elősorolt számokból sok tanúság foly. Jelesen a telkek és mantalok egybevetett számaiból kitünik, hol jövedelmezőbb a föld; mert minél több mantalt adnak a telkek, annál többet jövedelmeznek. E tekintetben az åboi kormányzóság legfelül áll; követik a tavasti és nylandi: viszontag a kuopioi legkevesebbet jövedelmez. — A koronai, örökös és adómentes mantalok egybevetett számai meg azt mutatják, először, hogy 1850-ben hány

*) Suomen historia ja maantieto = Finn historia és geographia. Második kiadás. Åboban 1859. — A 90. és 91. lapon.

mantal volt még a korona birtokában; azután az adómentes vagy volt nemesi birtok milyen arányban áll vala a többihez. 4,466 mantal lévén még a korona birtokában, látjuk, hogy ez az összes mantalok (17,660) $^1/_4$-ét teszi. Az adómentes birtok pedig (1,954 mantal) a mantalok összes számához képest alig $^1/_8$-ad rész. De ha közelebbről nézzük, hogy mely kormányzóságokban vannak leginkább az adómentes földek, úgy találjuk, hogy a legjövedelmezőbbekben (åboi, nylandi, viborgi és tavasztiban) vannak; ezekben tehát legszámosabb a nemesség. Ha pedig különösen a régi hódoltságot tekintjük, úgy találjuk, hogy ott a korona-birtok (4,638-ból 3,383 rubelszám) legnagyobb; utána következik az adómentes vagy nemesi (713), s utolsó helyen áll az örökös telkek száma (542). Ez mind megfordított viszonyban találtatik a többi Finnországban.

Mind az, a mit itt a telkek és mantalok számairól és egymáshoz való viszonyairól felhoztam, csak a falusi birtokot illeti; a városok területei nincsenek abban foglalva.

A telek azonban nem azonos a földbirtokos háznéppel: mert a telkek föl is vannak már osztva, úgy hogy egy-egy telek több háznép birtokában van. Nem is minden falusi háznép birtokos. Egy újabb statistikai kimutatás szerint 1864-ből, a falusi háznépek birtoktalan és birtokos felekezete következőleg állanak egymáshoz:

		Háznépek száma:	Ebből birtokosok:
Uleåborg	korm.	31,714	12,278
Vása	„	44,673	17,774
Åbo	„	51,165	12,537
Nyland	„	19,430	7,324
Viborg	„	35,865	24,769
Kuopio	„	21,872	12,741
Mikkel	„	17,693	8,559
Tavast	„	29,897	7,509
	Együtt:	252,309	103,490

A falusi háznépek száma tehát 1864-ben 252,309, ebből a birtokosoké csak 103,490 vala. egy-egy háznépre általában 6,3: ellemben egy-egy birtokra 15,5 személy jut.

A birtokok nagysága igen külömböző. A legkisebb birtok Nylandban csak 10,5 tonna földet teszen, de vannak több ezer tonna földnyi birtokok is.

Az 1861—1865 években megint 6,117 koronai telek (nem mantal) vált örökössé; valamint 1856—1860-ig 3,364 vált volt azzá. A koronai telkek örökké változását az 1858-ki császári rendelet az által könnyebbítette, hogy a koronai telkek gazdáji 10 év alatt fizethetik le az örökös vétel árát.

Nagy kedvezményben részesültek a Viborg-kormányzóságbeli jobbágyok is, a kik 42 telket, melyek 15¾ mantalt tesznek, 85,000 ezüst rubelért, s 179 telket, melyek meg 126 rubelszámot tesznek, 88,000

ezüst rubelért megvettek. Ezen 221 telek összes váltságát, úgymint 173,000 ezüst rubelt, vagy 692,000 finn márkát, a korona, azaz Finnország, előlegezte, s a vett föld a volt jobbágyoknak azon föltétel alatt engedtetett által, hogy 25 vagy 28 év alatt fizessék vissza az előlegezést. *) Ilyen úton iparkodik az ország felszabadítani az orosz adományozások következtében támadt jobbágyságot, mely az országos alkotmánnyal ellenközik.

Az 1734-ki törvénynek IV. szakasza finnül rakennus-kaari-nak neveztetik. A rakennus szó építést, mívelést jelent; én gazdálkodási rendnek fordítom.

A finn törvény szerint a gazdasági birtok három részből áll: házhelyből, vagy udvarból (talon sija, vagy kartano-maa), a hol az épületek vagy udvar van; házhoz tartozóságból, (koto-tilukset = háziföldek), melyet a házhoz közel lévő szántóföldek, rétek, s a marha számára bekerített hely tesznek; külső erdő (ulko metsä), mely gyakran igen messze van, s vagy erdő, vagy kietlen, vagy legelő, vagy irtovány. A külső erdőt a keletkező faluk eleinte közösen használák, utóbb pedig az illető tulajdonosok úgy oszták fel magok között, hogy mind-

*) Suomen maan virallinen tilasto = Finnország hivatalos statistikája. II. Helszingforsz 1868.

egyiknek a jóból és a rosszból egy hosszú darab jusson, melyet azután felváltva, kiki maga idejében miveltek. Ezt a felosztást szalag-osztásnak (sarkajako) nevezik, a hosszú darabokról; s az hasonlít az orosz felosztáshoz (lásd itt az 55. lapot). De ebből sok perleködés támadván, a törvény a külső földeknek is olyan felosztását rendelé el, mely minden tulajdonosnak a földjét és rétjét legfeljebb négy, az erdőt pedig legfeljebb két darabban, de ha lehet, egyben is, adja ki örökül. Ezt nagy osztásnak (iso jako) nevezik, s a statistika feljegyzi ezen osztás eseteit. 1860—1865-ig hat kormányzóságban 144 ilyen nagy osztás ment végbe; az Uleåborgi kormányzóságban 14 vala készülő félben; a Mikkeliben nagyobb részint mind már megtörtént.

A szóban lévő törvényszakasz még a szántóföldek, rétek, erdők miképi használásáról is rendelközik, minthogy azokat helytelen használattal el is lehet rontani. Sok helyütt még az erdő-égetési földmivelés (huhtiminen, svédül svedja, svedjande = schwenden, das Schwenden) divatozván, a törvény azt rendeli, hogy egy égetésre csak két termést lehet venni, s azután csak 30 év mulva lehet újra égetni. Továbbá a második termés után 8 évig be kell keríteni a földet, s nem szabad a marhát reá ereszteni, hogy a fa és bokor ismét nőhessen. Tilos égetésért a büntetés 40—160 márka; koronai erdőben 384—444. A tőzeg-föld égetésére nézve is rendelközik a törvény. Egyébiránt az erdőégetési földmivelés mind szorosabb határok közzé szorúl.

Az utak és hidak építésére a birtokosok mindnyájan kötelesek; a ki mulaszt, az birságba esik, s azonkivül az ő költségén csináltatják meg az elmulasztottat.

Köz épületek a templom, papilak s a mi ezekhez tartozik; a községi ház, hivatali házak, katonai házak stb. Ezek építésére és fentartására a község birtokosai, meghatározott arányban, kötelesek. Időről-időre telek-vizsgálat (talon syyni) történik, a földek és tárgyak különböző törvényes természete szerint, vagy a biró és falusi törvényszék (lauta = pad), vagy a koronai bíró és néhány esküdt (nimis-mies = neves ember), vagy ha a dolog nemes embert és jobbágyát illeti, csak két ülnök által. Ezen vizsgálat a helyszinén történvén meg, az mind a kárt és mulasztást, mind a netaláni kötelességen túli javítást is megbecsüli és megveszi az illető használókon, vagy visszatéríti nekik.

A katonai házakra nézve tudnunk kell, hogy XI. Károly alatt Svéd- és Finnországban a katonaállításnak és élelmezésnek következő rendje támadt: Az országot sok apró területre eloszták; minden terület birtokosainak egy-egy katonának fentartására egy tanyát kellett kihasítaniok a hozzá való földdel együtt. Így lettek a katonai telkek és házak; a lovas katonai telket svédül rust-håll-nak, finnül is rustholli-nak, a gyalog katonait svédül rothåll-nak, finnül ruotiholli-nak nevezték. Béke idején a katona maga mívelé földjét, mely neki élelme és fizetése gyanánt szolgál vala. Ha fegyvert kellett

fognia és a seregbe állania, vagy mint mondani szokták, indelta-nak, beosztottnak lennie: akkor az illető kerület tartozék gondját viselni a katonai teleknek. Ez a rend (indelning = beosztás) máig fenáll Svédországban, s 24,000 gyalogot meg 4450 lovast szolgáltathat az országnak. Látjuk, hogy ez a rend a mí katonai vidékeink rendjéhez hasonlít, a mennyiben a katona, béke idején, meghatározott hadi szolgálatot teszen vagy gyakorlatra megyen, külömben pedig földmivelő. Finnországban most rendes hadsereg nincsen; de a katonai telkek megvannak még, mint látjuk, s azokat haszonbérlők mívelik.

Visszatérvén a törvényszakaszhoz, ebből még az utazás és közlekedés javára szolgáló következő intézkedést hozom fel. Az ország- és vizi-utak mellett, mind városban mind falun, fogadókat kell tartani, a melyekben az utas, megszabott fizetésért, szállást, ellátást, lovakat, kocsit vagy sajkát talál, hogy tovább mehessen. A fogadó helyét a hatóság határozza meg; a szükséges épületeket a megye építi, melyek azután a fogadós gondviselése alatt állanak. A hol posta-lovak kellenek, ott azokat vagy a fogadós, vagy a megye határozatja szerint, melyet a tartományi kormányzó helybenhágy, a közellévő községek gazdáji külömbség nélkül tartoznak kiszabott rendben és számmal kiállítani; szükség esetében még pót-lovakat is adni. Ezen tehertől csak a kiváltképen szabad telkek, a säteri-ek, mentesek. A rendre felügyelni a fogadós kötelessége;

egyébiránt kemény büntetés alatt tilos mindenféle hatalmaskodás vagy kártétel.

Az utolsó (IX.) szakaszból is, mely a törvénykezésről és a biróságokról szól, kell némelyeket megemlíteni. Az ország három udvari törvényszéki kerületre, az åboi, vászai és viborgira, van felosztva. Az åboi törvényszéki kerület alá tartoznak az åboi, nylandi és tavaszti kormányzóságok; a vászai alá a vászai és uleåborgi; a viborgi alá pedig a viborgi, mikkeli és kuopioi kormányzóságok.

Továbbá mindegyik törvényszéki terület két tartományi (lagman) törvényszéket s több megyei és falusi biróságot (keräjä-kunta) foglal magában. Jelesen az åboiban van 19 megyei és 81 falusi, a vászaiban 11 megyei és 40 falusi, a viborgiban meg 19 megyei és 68 falusi biróság. Ezeken kivül vannak, természet szerint, a városi törvényszékek. A finnországi törvénykezés tehát 3 udvari törvényszéken, 6 tartományin, 49 megyein és 198 falusi biróságon foly, — a városiakon kivül, a melyek száma, mint tudjuk, 33.

A nagyobb városokban kétféle törvényszék van, a kämnäri-i (svédül kämnäre-rätt = albiróság) és a tanácsházbeli. Amaz egy állandó elnökből és két választott polgárból áll, melyeket időnkint más-más kettő vált fel; a tanácsházbelit (raastuvan-oikeus = Rathsstube-Gericht) a polgármester és legalább öt tanácsos teszi. Kisebb városokban csak tanácsbeli törvényszék van. A városi albiróság mind polgári mind büntető ügyekben itél;

tőle a tanácsházbeli biróságra megyen a felvitel. A tanácsházbeli, mint első biróság, váltó-, végrendelet-, tengeri kereskedés-, csőd- stb. ügyekben jár el. Attól a felvitel az illető udvari székre megyen.

A falusi bíróságok leginkább rendőri dolgokban járnak el; a tulajdonképi alsó biróság tehát a vidékre nézve, a megyei (kihlakuntai), melynek elnöke a bíró, s tagjai a megyében lakozó 12, legalább 7 gazda. Rendesen kétszer, télen és ősszel, ül össze; néhol csak egyszer is. Szükség esetében, mikor nagy bűntett fordult elő, vagy polgári ügyek elintézése, valamint a telek- és ház-vizsgálat kivánja meg, időközben is összeül.

Ettől a tartományi biróságra megyen a felvitel. Ennek elnöke a lagman (svédül lag törvény, man ember, lagman = törvényember; finnül is laakmanni vagy laamanni), tagjai hasonlóképen 12, legalább 7 falusi gazda. Látjuk ezekből, hogy a finn alsó biróságoknál az igazságszolgáltatás magának a népnek kezében van; törvénytudósok csak az elnökök, a biró (tuomari; a svéd domare biró, itélő; dom itélet) és lagman.

Az udvari törvényszékek állanak elnökből (presidenti), tanácsosokból (hofrätts-råd = Hofgerichtsrath) és ülnökökből. Ezek, a városi és vidéki biróságokra nézve felsőbb, de sok ügyre nézve első biróságok. Jelesen az ország és felség elleni vétekben, a kormányzók és birák hivatalszegésében, a nemesek csődi, öröködési, végrendeleti, gyámsági, s azon ügyeiben, melyekben élet-, birtok-, nemes-

ség-, becsület-vesztésről van szó; valamint a párbaji ügyekben is.

Végre az igazságszolgáltatás élén a császári senatus áll, a melyről alább lesz szó.

Miután Finnország magánjogából néhány ismertető vonást közöltünk, annak közjogát is néznünk kell, hogy legújabb határozatait, melyek az országgyülésre vonatkoznak, bővebben felhozhassuk.

Finnország 1809 ólta felbonthatatlan kapcsolatban áll ugyan Oroszországgal, de ettől minden jogra nézve független, kivéve a czári méltóságot, annak öröködési rendjét, s azt, hogy a czár kiskoruságában kit illet meg a birodalom gondviselése, mikre nézve az orosz birodalmi törvény határoz. Ennélfogva az orosz czár mindenkor finn nagyfejedelem is. Czíme ez: „Isten kegyelméből egész Oroszország császárja és önuralkodója, Lengyelország királya, Finnország nagyfejedelme stb.“ *) Finnországnak tehát nemcsak magán- hanem közjoga is egészen külömbözik az orosztól.

A finn alaptörvények értelmében minden finn ember szabad nemcsak személyére és birtokára, hanem lelkiösmeretére nézve is; állami hivatalra

---

*) Finnül így szól a mostani czár: „Me Aleksander Toinen, Jumalan armosta Keisari ja Itsevaltias koko Venäjän maan yli, Puolan maan tsaari, Suomen Suuriruhtinas“ = Mí II. Sándor, Isten kegyelméből császár és önuralkodó egész Oroszország felett, Lengyelország czárja (királya), Finnország nagyfejedelme.“

mindenki egyaránt képes, mert a személyes érdem, nem a rang dönt. A lelkiösméreti szabadság minden keresztyén hitvallásra kiterjed; mert a helvét hitvallásuak már 1741-ben egyenlő joguakká lettek a luteránosokkal, s 1837 ólta a görög vagy orosz egyház hívei is állami és községi hivatalt viselhetnek. Mégis a luterános egyház, a melyhez a lakosság legeslegnagyobb része tartozik (1.802,000-en felül), egyedül alkotmányos tényező, s azért lehet uralkodónak nevezni.

Az országos alkotmány négy rendet ismer el: a nemesit, papit, városit és falusit, a melyek képviselői az országgyülést teszik.

A nemesi rend, vagyis az úgynevezett lovagság és nemesség, három osztályból áll, melyek is: az urak osztálya (a grófok és bárók), a lovagok osztálya, vagy azon nemes családok, a melyek elődjei a svéd uralkodás idejében tanácsosok, vagy az érdem-rendek főtagjai voltak, s a melyek nemességök régisége által tünnek ki; a köznemesek osztálya. Ezeknek együtt véve Helszingforszban lovagi házuk van, melyet egy vezető bizottság igazgat, s melynek anyakönyvébe minden nemes család be van írva. A lovagiház anyakönyvébe való beiratás tehát annyi, mint a nemesség elismerése és igazolása. 1845-ben a lovagi ház 9 grófi, 31 bárói és 196 nemesi, összesen 233 nemzetségből állott vala.*)

*) Finland framstäldt i teckningar. Texten af Z. Topelius. Finnland előadva képek által. A szöveget írta Topelius Zakáriás. Helszingforsz, 1845. Az 58. lapon.

A ház vezető bizottságát minden osztálynak két, összesen hat tag teszi a titkáron és kamaráson, vagy gondnokon kivül.

A nemesi rend előjogai: peres ügyei az udvari törvényszékek előtt folynak; nemcsak a nemesek, hanem szolgáik is mentesek a fejadótól; a városokban gyárakat állíthatnak, nagyban kereskedhetnek a nélkül, hogy polgári jogot kelljen nyerniök. Szabad földjeiken bányákat nyithatnak, gyárakat állíthatnak, s külön utjaik mellett csárdákat tarthatnak. A városi telektől sem fizet városi adót a nemes. Az országgyülésen a nemzetségek fejei (caput familiæ) képviselik a lovagságot és nemességet.

A papi rendhez nemcsak a valóságos papok, hanem a tanárok és tanítók és az iskolák hivatalnokai is tartoznak. Hivatalbeli lakjaik mind falun, mind városban mentesek a közönséges terhektől. Ha vétek miatt törvénybe kell állaniok, az illető káptalan védőt rendel nekik. Ezt a rendet az országgyülésen a püspökök (egy érsek és két püspök) s a papok és tanítók által választott rendi képviselők teszik. A püspökök és eme képviselők eddigelé csak a luterános egyházból valók.

A városi vagy polgári rendhez azok tartoznak, kik városi keresetet űznek, s azért igazi polgárok; de tartoznak hozzájok azok is, a kik külömben is polgári jogot nyertek. Előjoga ezen rendnek leginkább abban áll, hogy a nemest kivéve, más nem űzhet városi keresetet, ha polgár-

jogot nem nyert; hogy minden város a polgármesterségre személyeket javasol, de a tanácsbelieket maga választja meg. Az országgyülésen a városok képviselői teszik a városi rendet.

A falusi rendhez a falusi vagy paraszt gazdák tartoznak, kik az országban szabadon járnakkelnek, adnak vesznek földeket és terméseket, és biztosítva vannak minden önkény ellen. Az országgyülésen választottjaik képviselik a rendet.

A négy rend szám-arányai 1865-ben következők valának:

a nemesség mindkét nemü személyei:		2,808
a papok és tanítók	„ „	6,930
a kereskedők és iparosok	„	20,609
a falusiak vagy parasztok	„	1.566,069
Továbbá		
a honoratiorok mindkét nemü	„	15,849
egyéb napszámosi nép	„	189,983
	összesen:	1.802,248 *)

Egyébiránt a falusiakból vagy parasztokból csak a birtokos háznépek (lásd a 92. lapot) jőnek tekintetbe, mikor a falusi rendről, mint országosról, van szó, a melynek képviselői az országgyülésen ülnek és szavaznak. A honoratiorok, a mennyiben polgári joguk nincsen, nem tartoznak a városi rendhez. — —

*) Renseignements sur la population de Finlande; a 15. lapon. — Az itt eredményezett szám nem egyenlő az összes lakosság számával, mely 1.843,253.

Az 1809-ki országgyülés után se I. Sándor, se Miklós czár egyszer sem hítták össze a finn rendeket. Miklós az 1825 télhava 24-kén kibocsátott oklevelében megerősité ugyan a finn alkotmányt s a rendek jogait és kiváltságait, de országgyülést tartani nem akart. Fija, II. Sándor (1855 tavaszhava 2-dikától fogva) alatt, végre új politikai élet támada Finnországban. Mindjárt uralkodása elején nagy remények keletkezének egész orosz birodalomban, annál inkább pedig a finn nagyfejedelemségben, a mely iránt a czár mint korona-herczeg, s mint egyetemi kanczellár, több ízben hajlandóságot tanusított volt. De Pétervárott nem szeretik vala, hogy Finnország saját ügyeiben tanácskozzék. Csak 1861-ben határozák el magokat arra, hogy egy finn bizottságot híjjanak össze. Ez meg a finnek közt támaszta nagy elégedetlenséget, a kik attól tartanak vala, nehogy a bizottság az ország rendjeinek jogát bitorolja. Egy ünnepélyes nyilatkozat, mely szerint a bizottság egyedüli feladata, előkészíteni az országgyülés elé adandó tárgyakat, megnyugtatá a kedélyeket. Az 1862. télutó havában összeült bizottság tehát mindjárt azt javasolá, hogy országgyülést kell tartani. Össze is hivaték az 1863. őszhavában, s tarta 1864 nyárutó haváig. Félszázada lévén, hogy nem tanácskoztak a finn rendek, el lehet a tárgyak sokaságát gondolni. Főbb eredményei ezen első országgyülésnek a finn országi pénzrendszer önállósítása és függetlenítése az orosz rendszertől, s a finn nyelvnek hivatalossá

tétele. Amarról később lesz szó; erről most kell némit elmondani.

Finnország lakosai (1.843,253) a 125,000 svéd, 8000 orosz, s vagy 1000 német nyelvüeken kivül, mind finn nyelvüek ugyan, de minthogy az állami és társadalmi rendet, a keresztyénséget és iskolai tudományt a svédektől vették volt: a svéd nyelv nemcsak az állami igazgatásban és törvénykezésben, hanem az egyházi kormányban és iskolai tanításban is uralkodóvá lett, kivált miután a latin nyelv használata lassankint kiesett a divatból. „A svéd eddig egyedül uralkodó nyelv vala országunk minden törvénykező és más hivatalaiban, annyira hogy a tős-gyökeres finnek is, milyenek általában Finnország lakosai, azon az idegen nyelven valának kénytelenek a hivataloktól minden irományt kivenni, s ugyanazon a nyelven adni be ügyeiket.“*) — Láttuk, hogy a viborgi kerületben is, a melyben a visszacsatolás előtt a hivatalos nyelv német volt, a visszacsatolás után a svéd lépe a hivatalos méltóságba. Ezen állami, társadalmi és iskolai intézkedésnél fogva lett, hogy nemcsak a birák és igazgatási tisztviselők, hanem a papok, tanítók és városok kereskedői meg iparosai mind a svéd nyelven tanultak, s eljárásaikban a svéd nyelvet használták. Finnország egy szóval Svédország testvérévé lőn minden tekintetben.

Azomban az orosz czárok uralkodása alá kerülvén az ország, bár a volt törvények, kiváltságok,

*) La'in opillinen käsikirja; a 242. lapon.

szokások meghagyattak is: más érdek keletközék, mely nem vala többé annyira svédes; sőt most a nemzeti szellem is, a mely a svéd uralkodás alatt nem veszett volt ki, csak szunyadozik vala, mintegy felocsúdék. Mintha a gondolkozó fejekben az válnék meggyőződéssé: Svédek akarva sem lehetünk többé, vissza sem kivánkozunk a svéd szövetségbe, a melynek tartása alatt földünk gyászos csatahely volt a svéd és orosz között, s mely soha sem birt megvédelmezni az utolsó ellen: tehát legyünk igazán finnekké, mi természetes és történelmi hivatásunk, s mi által az orosz féltékenységet sem költhetjük fel, mert az orosz inkább a svédeskedés, hogy sem a finneskedés ellen válhatnék bizodalmatlanná. Mások meg, a kikben az édes szokás erősebb, mint a hazafiui szellem, a svéd tudományt és igazgatást nem szeretik megmozgatni, s azt még előrelátó okossággal is igazolni törekszenek, mert mintegy azt mondják: Svédek ugyan mí sem akarunk lenni, attól még a leggyanakodóbb orosz féltékenység sem tarthat: de maradjunk a mint vagyunk, ne mozgassunk semmit a tanításon és igazgatáson; a finn tudomány magától terjed, mindnyájan napról-napra tökéletesebb finnekké leszünk. De ha hirtelen a finn nyelvet teszszük mindenütt a svéd helyébe: ki biztosíthat az ellen, hogy ma-holnap azt ne találja mondani az orosz: ha már nyelvet akartok változtatni, fogadjátok be egyszeribe az oroszt. A finn szellem a svéd nyelvü kormány és tudomány árnyékában biztosabban meg-

erősödhetik, mintha meg lévén fosztva ez árnyéktól, az orosz zivataros napnak lesz kitéve.

Ez aggodalom, természetesen az országgyülésen nem nyilatkozhatik, csak a társadalmi körökben suttog. Az 1863—64-ki országgyülés után az 1865 télutóhava 20-kán kiadott legfelsőbb rendelet a finn nyelvet tevé hivatalossá; minélfogva 1872 télhava elsejétől fogva az eddigi hivatalos svéd nyelv helyébe a finn lépjen. Láttuk (a 83. lapon), milyen helyes intézkedés történt az egyetemnél, hogy az új törvény alkalmazása nemcsak lehetséges, hanem sikeres is legyen. Most tehát Finnország politikai léte valóban finné válik, mi az országra és az azt lakó nemzetre nézve kimondhatatlan nagy jelentőségü. Most a finn nemzetiségnek haladó és foglaló szellemén áll, hogy óvatos és kimélő eljárást kövessen, mely megnyerhesse a társadalom igényeit, s kiengesztelje a törvénynyel. Mert a társadalom ellenes igényei irányában sehol sem eléggé hatalmas a törvény.

1867-ben megint vala országgyülés, melynek egyik főbb eredménye az országos rendeknek az országgyülés jövendő tartását és alkotását szabályozó javaslatja. Ezt az említett év tavaszutójának 14-kén irták alá, a császár pedig 1869. tavaszhava 3(15)-kén erősítette meg. Legújabb és legfontosabb alaptörvény lévén, a mely a finn alkotmánynak egyik kiválóbb szakaszát teszi, annak bővebb ismertetése is helyén lesz. *)

*) Keisarillisen Majesteetin Armollinen Valtiopäiväjär-

„Mí — így szól a bevezetés — mí a Finn Nagyfejedelemség aláírt rendjei: grófok, bárók, püspökök, lovagság, nemesség, papság, polgárság és falusi nép, kik most a magunk és otthon lévő feleink ügyében országgyülésre egybegyültünk, tudomásul adjuk, hogy megváltoztatván az 1617. télhava 24-kei országgyülési rendet, s mind a régiebb és újabb törvényeket és határozatokat, a melyek az országgyülésre nézve ki voltak adva —, ő Császári és Nagyfejedelmi fölsége tevén az iránt előterjesztést — ezt az országgyülési rendet akartuk, hogy hozzátartás végett jóváhagyassék, a melynek is tartalma és szavai következők.“ A császár meg így fejezi ki jóváhagyását: „Megtartván magunk jogait, a mint azok az 1772-ki nyárhó 21-kei kormánymódban, s az 1789. télutó-hó 21-kei és tavaszhó 3-kai egyesítő és megerősítő oklevélben meg vannak alapítva, s ezen országgyülési rend által világos szókkal nincsenek megmásítva, ezt az országgyülési rendet változhatatlan alaptörvénynek akarjuk jóváhagyni és megerősíteni.“ Valamint tehát az 1772-ki és 1789-ki törvény és oklevelek a nagyfejedelem jogait foglalják magokban: úgy az itt szóban lévő országgyülési rend az országos rendek jogait határozza meg újabban.

---

jestys Suomen Suuriruhtinan maalle. Annettu Pietarissa 15(3) päivänä Huhtikuuta 1869. Helsingissä, 1869. = A császári felségnek Kegyelmes országgyülési rendje a Finn nagyfejedelemség számára. Kiadatott Sz. Pétervárott, 1869. áprilhava 3(15)-kén.

Ez 83 §-ból áll: de könnyebb felfogás végett az együvé tartozó §§-okat összefoglalom, s itt-ott a tárgyak bővebb megemlítésével is felvilágosítom.

I. Az ország rendjei; az országgyülés összehivása, tartása, helye.

A Finn nagyfejedelemség országos rendjei, a kik országgyülésre összegyülvén, a finn nemzetet képviselik, a lovagság és nemesség; a papi, városi (polgári), és falusi nép *) rendjei (ritaristo ja aateli, papis-sääty, porvaris **) sääty, ja talonpojan sääty). Ezeket a császár és nagyfejedelem rendes gyűlésre minden ötödik, rendkivülire pedig akármikor egybehíjja, ha szükségesnek találja. A meghivás a rendes gyülést legalább három hóval, a rendkivülit legalább hat héttel előzze meg. Kihirdettetik pedig a templomokban, s közöltetik minden hatósággal, melynek a választás körül dolga van, s a lovagi ház bizottságával (lásd a 100. lapot).

---

*) A finn talonpojan sääty szószerint annyi mint: a háztelek-fi-rend. Talonpojka = telekfi, azon földmivelő, ki maga miveli a földet, tehát szántó-vető ember. A magyar paraszt szó nemcsak falusi gazdát, hanem egyebet is jelent, azért nem illő ide. Én tehát falusi népnek nevezem.

**) Az idegen szók tanúságos voltáról több izben volt már alkalmunk meggyőződni. A német Bürger a svédben borgare; amattól lett a magyar polgár, ettől a finn porvari. Ez azt bizonyítaná, ha másunnan nem tudnók is, hogy mind nálunk mind a finneknél a városok idegenek (vendégek) által épültek. Nálunk csak a nemesség és parasztság, Finnországban csak az utolsó volt hazai nép. Innen magyarázható a társadalom különössége mind nálunk, mind a finneknél.

A rendes országgyülés, a megnyitás napjától számitva, négy hónál tovább nem tarthat; a császár tehát berekesztheti, ha a rendek tárgyalásaikat el nem végezték volna is. De a négy hó eltelte előtt is, a rendek kivánatára vagy egyéb okból berekesztheti.

A gyülés helye Finnország fővárosa (Helszingforsz), háború idejében, vagy más akadály miatt, az ország bármely városa.

II. A választásról és a választott rendi képviselőkről.

Az ország] rendjei képviselőjik által jelennek meg az országgyülésen, kivéve a lovagi és nemesi rendet.

1. „A lovagság és nemesség a lovagi ház szabályai szerint jelen meg az országgyülésen; ámde azon szabályok az ország alaptörvényeinek feleljenek meg.“ A lovagi ház szabályai megmondják, kik birnak mint a nemesi nemzetségek fejei (caput familiæ) országgyülési joggal; s a megjelentek a lovagi ház bizottsága előtt igazolják magokat. Egyébiránt ugyanazon tulajdonságokkal kell birniok, melyek a többi képviselőkben megkivántatnak.

2. Az országban, mint tudjuk, három püspökség van, az åboi, borgåi és kuopioi. Az åboi püspök egyszersmind érsek. Minden püspök mellett egy káptalan van. — A püspökségek megint prépostságokra vannak felosztva, jelesen az åboi 18, a borgåi 12, a kuopioi 9-re, összesen 39 prépostságra. A törvény szavai szerint, az országgyülésen a papi

rendet teszik: az érsek és püspökök, a kiket külön hí meg a császár és nagyfejedelem; továbbá a püspökségi papok választott képviselői, jelesen az áboi püspökségből legalább 12, a borgáiból 10, a kuopioiból 6. Az egyetem is, hivatalos tagjaiból 1, vagy ha tetszik, 2 képviselőt választ; úgy szintén a püspökségek gymnasiumai 1-et, de ha tetszik 2-őt, küldhetnek a papi rendhez. „A választás módja és rendje iránt külön egyezkedhetnek a választók minden püspökségben.“ A megválasztott képviselők az illető káptalantól, az egyeteméi az egyetemi tanácstól kapják megbízó leveleiket, melyek alakját a törvény szorosan meghatározza. — Ezek szerint a papi és tanítói rendet körülbelől 40 ember képviseli.

3. A polgári vagy városi rendet az országgyülésen a városok képviselői teszik. Minden város (van pedig összesen 33) egy képviselőt, de azon felül minden teljes 6000 lélek után még egyet választ. A mely városnak lakossága 1500-nál kevesebb, az a képviselőre nézve egy más várossal egyesülhet, mely szintén csak egy képviselőt küldhet. — Választók a hajók és gyárak tulajdonosai, továbbá azok, kik külön jogosítás mellett folytatják keresetöket; a városi telkek tulajdonosai, a polgármesterek és tanácsbeliek, s a kik azon kívül polgári joggal bírnak. A választás eleve meghatározott és kihirdetett napon a városi tanács előtt történik, a városban divatozó választási szokás szerint, a melyet meg is másíthatnak a felsőbbség jóváha-

gyásával. A szavazatokat nem fejenkint, hanem az adó-fillérek, *) vagy más alap szerint számlálják meg, a melylyel a városnak fizetendő adót kivetik. A mely városban közvetlenül csak a választókat választják meg, ott ezek a választók fejenkint szavaznak. — A városi képviselők az illető városi tanácstól kapják megbízó leveleiket.

Minthogy csak öt városban van 6000-nél több lakos (Helszingforszban 25,535, Åboban 18,109, Viborgban 8,722, Uleåborgban 7,602, Björneborgban 7,270), a városok képviselői is 40—45-en lehetnek.

4. A falusi rendet az országgyülésen a törvényszéki megyék (kihlakunta, vagy tuomari-kunta = birói megye) választottjai képviselik. Van összesen 50 megye; minden megye egyet választ. De a megyei választások mind közvetettek. Tudniillik előbb a megyéhez tartozó községek, a megyei bíró által meghatározott napon, a választókat választják meg. Ez legalább nyolcz nappal előzze meg a képviselői választást.

A választók választásában az illető községbeli minden lakozó ember részt veszen, a kinek mantalba írt szabad vagy örökös telke van, vagy a ki lakossági jog mellett akár koronai akár hivatali telket (puustelli) tart haszonbérben, s más rendhez nem való, nem is szolgálatban álló. A községek

---

*) Finnül äyri a svéd öre, mi kis váltó pénz, fillér. A városban adó-kivető kulcsot jelent.

azok közől, a kik választó joggal bírnak, minden teljes 2000 lélek után egy-egy választót választanak; a szavazatokat az adó vagy mantalok szerint számlálják meg. Az így kijelölt választók, meghahatározott helyen és napon gyülvén össze a megyei bíró előtt, fejenkint szavazván, választják a megye képviselőjét, ki az elnöklő bírótól kapja megbízó levelét.

Akár a választói akár pedig a képviselői választásra egyedül az illető rendhez tartozó és teljes koru finn embernek van joga, habár nem volna is keresztyén. De nem választhat, a ki az utolsó három év alatt nem fizette meg adóját; a ki gondviselés alatt áll; a ki adósság miatt birtokától elesett, vagy bűntett miatt felelős; a ki bizodalomvesztett ember; a ki meg akarta vesztegetni a választókat vagy el akarta adni szavazatját.

Képviselő nem lehet, a ki nem keresztyén, vagy még nem 25 éves, vagy más rendben volt választó. Tehát pap, vagy polgár vagy nemes ember nem lehet a falusi rend képviselője. — Képviselői választásban a szavazatok többsége dönt. Ha ketten vagy hárman kapnak egyenlő szavazatokat, azok közt a sors-vetés határoz.

A választott képviselő, törvényes okból vagy ha 60 éves, nem köteles az országgyülésre elmenni, tehát lemondhat a képviselői tisztről. Ha választáskor történik a lemondás, a választó gyülés mindjárt határoz iránta; ha azután történik az, a polgári és falusi rend képviselőjének lemondása

iránt az országgyülésbeli császári biztos, a papiéról az illető káptalan, az egyetemiéről az egyetemi tanács intézkednek. — Az országgyülés folyama alatt nem szabad senkinek lemondani, hanem ha olyan okból, melyet az illető rend is helyesel. A lemondás elfogadásakor és halál esetében új választás rendeltetik.

Ha valamely választó község vagy megye nem választ képviselőt, az az illető rend által meghatározandó birságot tartozik lefizetni, mely a rend pénztárába foly. Erre nézve azomban kivételt tehet a lappföldi megye, a mely, ha nem küld képviselőt, azért nem fizet birságot. *) E kivételt a következő határozat fejti meg.

Minden választó megyei kerület, vagy városi község, tehát az egyetem is, maga díjazza képviselőjit; még pedig úgy, hogy a kik választanak, azok fizetik is a képviselői díjt. Ez iránt a választás előtt esik meg az egyezkedés; s a díjt a városokban a tanács, a megyékben a megyei biró hajtja be az illetőktől, ingyen ugyan, de számadás mellett. Ha a képviselőnek a díj miatt panasza van, illető rendje határozza meg a mennyiségét. De az országgyülésről elkésett, valamint az engedelem nélkül eltávozott képviselő nem kapja meg a folyó díjt, hanem az a rend pénztáráé lesz, sőt még

*) A lappföldi megyét (Lapin maan tuomio-kunta) a Muonioniszkai- és Enontekiszi, a Szodankyläi, Kittiläi, Inari és Uczjoki községek teszik. Legéjszakiabb, legmesszibb, legnagyobb, de legszegényebb megye is az.

ugyan annyi birságot is fizet, hasonlóképen a rend pénztárába.

III. Igazolás. Az országgyülés tisztei és megnyitása.

Azon nap után, a melyre az országos rendek egybe vannak híva, a lovagok és nemesek, a lovagi ház szabályai szerint, tartoznak előmutatni a jogot, melynél fogva tagjai akarnak lenni a gyülésnek. A papi, városi és falusi képviselők pedig annak, kit a végett a császár kinevezett, mutatják be megbízó leveleiket. A vizsgálat azt nézi, vajjon helyesen vannak-e szerkesztve a megbízó levelek; s az arról készitett jegyzőkönyv mind a három rendnek kiadatik. De a rendek is megvizsgálják a megbizásokat, ha ellenök észrevételt teszen a vizsgálat, vagy később történik kifogás.

A megjelenés napján a császár és nagyfejedelem tudomásra adja, hogy kit nevezett ki ország marsaljának, ki a lovagi és nemesi rendnek elnöke lesz; egyszersmind a papi rend elnökévé az érseket, vagy ha az érseki szék üres, más püspököt teszen; hasonlóképen kinevezi a két rend elnökhelyetteseit is.

Ellemben a városi és falusi rendek, tudomást vévén a megbízó levelek vizsgálatáról, követeik által megkérik a császárt, vagy biztosát, hogy nevezzen ki számukra elnököket (szószólókat; puhemies = szó-ember). Addig a két rend a legöregebb tagnak előülése alatt tart üléseket. A marsal és az

elnökök a kincstárból veszik a császár által megszabott díjt.

Mind a marsal és elnökök, mind az elnökhelyettesek a törvényben kiírt esküt teszik le a császár vagy biztosa előtt, a melyben a császár és rendek jogainak fentartását igérik, mihez a marsal és helyettese még azt teszik hozzá: „És a lovagi ház szabályaiét.“

Az eskü után külön-külön ülésbe gyül a négy rend, s egymást üdvözölvén, elnökeik által megkérik a császárt vagy biztosát, hogy méltóztassék ünnepélyesen megnyitni az országgyülést. Be lévén jelentve a megnyitás napja, azon a rendek, isteni tisztelet után, az ország teremébe gyülnek, a hol a császár vagy biztosa a gyülést megnyitja, s a nagyfejedelmi előterjesztéseket általadja. Később, a gyülés folyama alatt, a császár vagy biztosa az új előterjesztéseket egy senatusi tag által adja be.

Minden rendes országgyülésen, vagy mindjárt megnyitásakor, vagy utána tizennégy nap alatt a kincstári számadásokat közölni kell a rendekkel, hogy lássák, mire mentek a korona jövedelmei.

Minden rendnek külön jegyzője van, ki a jegyzőkönyvet (pöytä-kirja = asztal-könyv) írja. A lovagi rendnél ezt a lovagi ház titkára teszi; a papi és városi rendek magok közöl választanak alkalmatos jegyzőket; de a falusi rend számára a császár, még az országgyülés megnyitása előtt, nevez ki jegyzőnek egy törvénytudó, tanult embert, ki előtte vagy biztosa előtt eljárási hűséget eskü-

szik, s ki a kincstárból húzza a császár által megszabott díjt. Kötelessége tanácscsal segíteni a falusi rend elnökét, s a rend tagjait kötelességeikről és jogaikról felvilágosítani.

IV. Országgyülési bizottságok.

A megnyitás után két nap alatt az országgyülési bizottságokat kell megalkotni, úgymint: a törvényi, gazdasági, politikai, ajánlás-ügyi *), banki bizottságot. A három elsőnek 16, a két utolsónak 12 tagja van, egyenlő számmal minden rendből. Ezen bizottságokon kívül mások is lehetnek olyan ügyek számára, melyek amazok elé nem tartoznak. Ha valamely bizottság dolgai annyira felszaporodnak, hogy el nem végezhetné, több tagokat kérhet a rendektől, s al-bizottságokra oszlik. Senatusbeli tag egyik bizottságban sem lehet, valamint senki sem lehet annak a bizottságnak tagja, a mely az ő hivatalos eljárásáról fog itélni. A ki már két bizottságban van, az nem köteles egy harmadiknak is tagjává lenni.

---

*) A suostunta szót ajánlásnak fordítom, minélfogva suostunta-valio-kunta ajánlási, vagy ajánlás-ügyi bizottság, s suostunta-vero felajánlott adó lesz. Az alább közlött országos jövedelemből és kiadásból kitetszik, hogy azt a jövedelem és kereset után fizetik, s segély gyanánt osztják ki közszükségek fedezésére. A kezemnél lévő adó-kivetésekből pedig látom, hogy nem a köz vagy paraszt, hanem a nemes birtokosok fizetik; az tehát némileg kivételes adó, s azért van külön bizottsága. A kezemnél lévő adó-kivető czédulákból azomban nem tudhatni, milyen kereset után fizetik.

Minden bizottság elnököt választ magának; míg az megtörténik, az első lovagi tag elnököl.

A törvényi bizottság a rendek által hozzá utasított azon javaslatokról készít véleményt, a melyek az alaptörvényeket, az általános polgári, büntető, egyházi és tengeri törvényeket illetik.

A gazdasági bizottság elé az általános gazdasági rendeletek, intézetek tartoznak, a mennyiben azok helyesebbé tételéről vagy változtatásáról van szó.

A politikai bizottság elé az ország jövedelmei és számadásai tartoznak; az ád véleményt az iránt, hogyan lehessen az ország szükségeit fedezni, ha a rendes jövedelmek nem elegendők; az vizsgálja meg, hogyan fordíttattak az utolsó országgyülés által külön szükségekre megszavazott öszvegek; végre az a marsal és a rendek elnökei vagy helyetteseik által indítványozott díjakat is meghatározza, a melyeket a lovagi, papi és városi rendek jegyzői húznak (a falusi rend jegyzőjének díját a császár szabja meg), s a szolgák fizetéseit.

Az ajánlási bizottság a felajánlott adók fizetésének változtatásáról, reménylhető mennyiségéről, és kiosztásáról véleményez.

A banki bizottság a bank igazgatását s a rendek gondviselésébe bízott pénzek számadásait vizsgálja meg, s arról mentül előbb tudósítja a rendeket.

Alakulásaik után a bizottságok legalább négy nap alatt össze tartoznak ülni; s a mint elkészíthettek valamit, azt mindjárt a rendeknek általkül-

deni. Ha valaki törvényes ok és engedelem nélkül háromszor marad ki a bizottsági ülésből, a bizottság az illető rendnek tudtára adja, hogy intézkedjék.

Ha valamely bizottság szóbeli vagy irásbeli felvilágosítást óhajt valamely hivataltól vagy tisztviselőtől, a kik a rendek alá nem tartoznak, a senatus elnöke által adatja meg azt magának.

A bizottságok együtt is tárgyalhatják a közös ügyeket. A bizottsági ülésekben a szavazatok többsége dönt; de külön véleményt is lehet irásban beadni, mi azonban nem késleltetheti a határozatot.

A rendek elnökei, valamint a falusi rend jegyzője is, jelen lehetnek a bizottsági ülésekben, de nem vehetnek részt a tanácskozásban vagy határozásban.

Ezektől a bizottságoktól különbözik azomban az, melyet minden rendes országgyülésen a bankra nézve tartoznak kiküldeni a rendek, hogy őket az országgyülés közben képviselje. Abba minden rend egy képviselőt (edus-mies) s egy-egy helyettest választ azon bankbeli pénztárak felügyeletére, a melyek a rendek felelős gondviselése alá vannak helyezve. A választásnak úgy kell megesnie, hogy a választottak még a gyülés folyama alatt kezdhessék meg működéseiket. Hasonlóképen választanak a rendek négy vizsgálót, s ugyanannyi helyettest, egyet-egyet minden rendből, a kik a nevezett pénztárak számadásait évenkint megvizsgálják.

V. A rendek ülései és tárgyalásai.

Mindegyik rendet a maga elnöke híjja ülésbe; az illető elnök terjeszti elő a tárgyakat, az vezeti a tanácskozást, ügyel fel a rendre s arra, hogy mi se fordúljon elő a tanácskozásban, mi az alaptörvények ellen volna; végre az zárja be az ülést. A rendek tanácskozásai nyilvánosak. A rendi tagok, kiki a helyéről és felállva, szabadon nyilatkozhatnak, azon sorban, a melyben fel vannak jegyezve. A marsal és a többi elnök azomban megvonhatják a szót attól, a ki gúnyosan és illetlenül nyilatkozik a kormányról vagy nyilvános személyekről.

Együtt is ülésezhetnek a rendek a marsal elnöklése alatt, de nem határozhatnak együtt. Ha valamely rend együttes ülést javasol, azt és az ülés tárgyát a többi rendekkel közli; s ha csak egy is hozzájárul a kivánsághoz, az együttes ülésnek meg kell lenni. Annak idejét és helyét a marsal és a többi elnök határozzák meg; mit a marsal a senatus elnökének is bejelent, minthogy a senatus tagjai részt vehetnek az együttes ülésben. A tanácskozás befejezte után mindegyik rend külön tart ülést s minden további tanácskozás nélkül szavaz.

Ha valamely ügy egy rendi tagot illet, a tag részt vehet a tanácskozásban, de nem a határozásban.

A luterános egyház ügyeiben csak azok tanácskozhatnak, a kik az egyháznak hívei.

Olyan kérelmet, melyet az illető bizottságban kell tárgyalni, a rendi tag a maga rendjének, az országgyülés megnyitása után, 14 nap alatt adjon be.

A fejedelem előterjesztése dolgában nem lehet határozni, mielőtt az illető bizottság a véleményét beadta.

A bizottságok véleményei lehetőleg egy időben kerüljenek tanácskozás alá a rendek üléseiben. Újabb felvilágosítás végett az ügy vissza is küldethetik a bizottsághoz.

Mikor a rend határozni akar, minden ahhoz tartozó irományt fel kell olvasni, ha valamely tag kivánja. Az elnökök úgy tegyék fel a kérdést, hogy reá igennel (jaa) vagy nemmel (ei) lehessen felelni. A felelet vagy szavazat rendesen irásban adatik be. Mindegyik rend a határozatjáról jegyzőkönyve által értesíti a többi rendeket. A mit mind a négy rend egyezőleg határoz, az országgyülési végzéssé lesz. Ha nem egyezőleg határoznak a rendek, az illető bizottság megkisérti, ha lehet-e a széllyel menő határozatokat összeegyeztetni, s ha lehet, újra határoznak a rendek. Ha valami ajánlott adónak alapítása és kivetése iránt mennek széllyel a rendek határozatai, s azokat a bizottság nem egyeztetheti össze: akkor minden rend 15 tagig megszaporítja a bizottságot s a szaporított bizottságnak két harmada dönti el az ügyet, úgy hogy országgyülési végzéssé válik. De ha ekkor sem nyeri meg az ügy a szavazatok két harmadát, új véleményezésre küldetik vissza az előbbi bizottsághoz; ha csak külön czélra szánt kiadást nem illet, mert akkor elejtettnek tekintetik.

Alaptörvényeket szerezni, másítani, magyarázni vagy eltörleni csak a fejedelem előterjesztésére, s mind a négy rendnek megegyezésével lehet, akár mindjárt azon az ülésszakon, a melyben az előterjesztés történt, akár két rendnek kivánságára a következő ülésszakon.

Minden más ügyben három rendnek megegyezése lesz országos végzéssé. Ha két rend áll a másik kettő ellenében, az ügy a régiben marad, ha nem tartozhatik a szaporított bizottság eldöntése alá.

Ha a fejedelem a rendektől arról kiván tudósítást, mi az egyetemes gazdaságot (financziát), vagy az általános intézeteket illeti: a rendek közös felírattal jelentik be a császárnak, a mit egy értelemmel, vagy ha egyértelmüség nincs köztök, a mit külön-külön véleményeznek a tárgyról. Azon végzéseket is, a melyek válaszok a fejedelem előterjesztésére, felirat képében terjesztik föl.

VI. Az országgyülés berekesztése és költségei.

Az országgyülés berekesztésére a rendek tagjai a fejedelem vagy biztosa által meghatározott napon, isteni tisztelet után az ország teremébe gyülnek, a hol a marsal és az elnökök által a fejedelemnek vagy biztosának tisztelegnek. Azután a marsal az országgyülési végzéseket általnyujtja, s a fejedelem vagy biztosa az országgyülést berekesztettnek nyilatkozhatja ki, s haza ereszti a rendeket. Ezek onnan gyülésteremeikbe mennek, s ott egymástól elbúcsúznak.

A fejedelmi előterjesztéseket, a bizottságok véleményeit, az országos végzéseket s a császárhoz intézett feliratokat kinyomatva kell kiadni. Az országos végzéseket azonkivül az ország törvényeihez kell csatolni.

Az országgyülés összes költségei és fizetései, — kivéve a marsal és elnökök meg a falusi rend jegyzőjének díjai, melyeket a kincstár fizet — a felajánlott adóból vagy más közforrásból, mely a rendek gondviselése alá tartozik, fedeztetnek.

A finn társadalmi és állami alkotmány, mint tudjuk, a svéd után idomult, sőt egészen azonossá lett avval, még apróságokban és nevekben is. Például, láttuk, hogy a finn rendek így szólnak magokról: „Mí, a Finn Nagyfejedelemség aláírt rendjei: grófok, bárók, püspökök, lovagság, nemesség, papság, polgárság és falusi nép, kik most a magunk és otthon lévő feleink ügyében országgyülésre egybegyültünk, tudomásul adjuk, hogy stb.“ A svéd rendek azonképen szóltak vala. *) A négy rendü alkotmány is tehát svéd eredetü. Ott is a nemességi rend elnöke „Landmarskalk“ (Landmarschall), a

*) „Vi efterskrifvne Sveriges Rikes Ständer, Grefvar, Friherrar, Biskopar, Ridderskap och Adel, Presterskap, Borgerskap och Menige Allmoge, som nu å egne och hemmavarande medbröders vägnar, till allmän riksdag församlade äro, göre veterligt.“

többi rendek elnökei „Talman“ (szó-ember): a finnek az elsőt maa-marsalkki-nak, a többit puhemies-nek, azaz szó-embernek nevezik. De Svédországban a négyrendü alkotmány az 1866. nyárelőhava 22-kei „riksdags-ordning“ (Reichstags-Ordnung) által megszüntetett, s helyébe a két kamarai rendszer hozatott, csupa választott tagjaival: Finnországban ellemben megújíttatott a régi négyrendü alkotmány az 1867. tavaszutóhava 14-kei „valtiopäiväjärjestys“ (országgyülési rendezés) által, melyet a czár, mint nagyfejedelem, 1869. tavaszhava 3(15)-kén megerősített.

A finn országgyülés született (nemes), hivatalbeli (püspökök) és választott tagokból áll (papi meg tanítói, városi és falusi képviselők). Föltetszhetik előttünk, hogy a választás, legalább a papi és városi körül, nagy szabadság van engedve, mi által bizonyosan a helyi viszonyok hatása törvényesíttetik. — Se városban, se megyében a választó szavazatokat nem fejenkint számlálják meg, hanem az adó nagysága szerint, a melyet a szavazók fizetnek. Azután, a ki választja azt fizeti is a képviselőt. Ezt a két intézkedést a közönséges demokratiai felfogás bajosan helyeselheti: nékem azomban, úgy látszik, hogy igen jól megfelelnek az igazi demokratiának, a mely nem az elvont, hanem az összerü emberrel számol. S bátran állíthatom, hogy a finn országos alkotmány jobban tiszteli és magosabb helyre teszi a népet, mint például a magyar. Az ötven finn képviselő, a ki a falusi rendet,

vagy a parasztokat, tehát legsajátabb jelentésben a népet képviseli, igazán nép-képviselő: holott mí nálunk a nép csak hitvány választó eszköz, melyet minden harmad évben a lelkiösméretlen, gyalázatos korteskedés egy-egy fokkal sülyeszt alább. Nálunk a demokratia, a mint azt nekünk tetszik gyakorlatilag alkalmazni, rontja a népet: a finnországi alkotmány pedig nemesbíti a nép javát szinét. Kérdem: melyik alkotmány üdvösebb a népre nézve?

A finn országgyülési rendezés az idővel és pénzzel egyaránt gazdálkodik; ott a képviselő nem azért vállal képviselői tisztet, hogy mulaszsza az üléseket mint nálunk, a hol minden szavazáskor 100-an és többen távul vannak. Azomban csak a helyi viszonyok igazolhatják azt, hogy a rendes országgyülés, mely minden ötödik évben tartatik, négy hónapnál tovább nem nyúlhatik ki: viszontag semmi sem igazolhatja, hogy nálunk meg az évenként összeülő országgyülésnek tizenkét hónap is kevés lesz.

A négy rendnek külön-külön tanácskozása csakugyan nehézkes volna, ha a bizottságok előkészítő munkája, s különösen a szaporított bizottságnak döntő joga nem segítene a rendszeren.

A fejedelemnek, a ki nemcsak elnökeit a négy rendnek, hanem a falusinak jegyzőjét is kinevezi, s a kincstári jövedelemből díjazza, mindenesetre nagy befolyással bír az országgyülésre; nagyobbal, mintsem mí helyeselhetjük: ámde a befolyás az által van mérsékelve, hogy az állami hatóság sokra

nézve inkább csak felügyelő, mintsem közvetlen intézkedő; hogy a kincstár, vagy az ország jövedelmei nagyobb részben nem a lakosság közvetlen adajából telnek; s hogy ott jelemben a hadügy alig érezteti magát. Legvilágosabban látjuk ezt az ország financziai állapotjából.

Az 1870-ki évre a közjövedelem és kiadás így vala előirányozva:

I.

Általános állami pénztár.

Jövedelmek:

1) Föld- és gazdaság utáni adók. Tulajdonképi adó 1.630,000 márka; koronai tized 270,000; széna-jövedelem 76,000; korona-erdők jövedelme 100,000; a királyi telkek, hivatali telkek és más gazdaságok meg halászat jövedelme 93,000; a Lappföld adója 700; végre az éjszaki földről az adóba fizetett tárgyak viteladója *) 790; összesen 2.170,400 márka.

2) Iparadó. Liszt- és zúzó-malmok adaja 75,000; hámor-adó és a vas tizede 10,000; réz-adó 500; összesen 85,500.

3) Fejadó vagy személyadó. Fejadó 1.320,000; mesteremberek adaja 18,000; összesen 1.338,000.

---

*) Pohjanmaan vero-kappalten kuljetus rahoja.

4) Nem-egyenes adó. Vám-jövedelem 5.950,000; hajózási fizetések 175,000; fürészek adaja 335,000; fogyasztási (accis-) adó Viborgban 76,020; postajövedelem 456,000; bélyeg-papir-jövedelem 465,000; az előbbi pálinka-égetési adónak pótlása 660,000; vidéki kereskedési jogtól való adó 75,000 stb. stb., összesen 8.178,076.

5) Esetleges jövedelem, pl. a koronának jutó bírságok 70,000; örök-telkek megvételéből 82,000; Helszingforszi és Tavasztchuszi vasút jövedelme 450,000; az állami pénztárból a bank földhiteli pénztárának törlesztésre kölcsönadott pénz 269,288 stb. stb.; összesen 1.524,309.

6) Járulék a hadi pénztárból, mely 790,373 márkát teszen, s a Pétervár és Riihimäki közti vasút építésére fordíttatik.

7) Felajánlott adó. Általános jövedelem- és kereseti adó után összesen 500,000.

8) Pálinka-égetés adaja 1.000,000.

Együtt mind össze 15.586,659 finn márka, vagy pénzünk szerint ($2\frac{1}{2}$ márka tévén egy forintot) 6.234,662 osztrák értékü forint. A $15\frac{1}{2}$ milliónyi jövedelemhez a nem-egyenes adó s az esetleges bevételek 9.802,385 márkát: ellemben a tulajdonképi egyenes adó, úgymint az 1.630,000 földadó, a 85,000 iparadó és az 1.338,000 fejadó együttvéve csak 2.653,500 márka. — A koronaerdők jövedelme 100,000-re van becsülve, mi nagyon kevés, mert az erdők 22 millió tonna-földet (tynneria ala) tesznek. Legújabban, úgy hallottam,

jobb gondviselés alá vették, s annak következtében sokkal több jövedelmet reménylenek. — Hogy az állami erdőket koronaiaknak (kruunun metsät), az állami birtokban lévő gazdaságokat pedig királyi udvaroknak (kuninkaan kartanot) nevezik, az, úgy hiszem, nem foly a birtoki czim vagy rendeltetés külömbségéből, hanem csak a régi svéd szokásból. Az előbbiből pedig emlékezik az olvasó, hogy a nemesség ment a fejadótól.

Kiadások:

1) Jövedelmi fogyás, mint pusztult telkek adója 1000; adómentességet élvező telkek adója 34,000; szegénységből és más törvényes okból elmaradt adó 75,000; összesen 110,000.

2) Valóságos kiadások:

Első osztály. A császár használatára szánt 124,000; a főkormányzó 65,143; a senatus 710,587; finn állami titkári hivatal 228,400; a finn ügyek bizottsága Pétervárott 59,200; a főkormányzónak kanczelláriája 84,868; összesen 1.272,198.

Második osztály. Igazság-ügy. Az åboi udvari törvényszék 159,364; a viborgi udv. t. 125,078; a vászai udv. t. 98,776; a laakmani tartományi és megyei törvényszékek 60,498; az általános felülvizsgálati törvényszék és számvétel 47,376; földosztályozási törvényszék a Viborgi kormányzóságban 10,600; összesen 511,692.

Harmadik osztály. Általános igazgatás (bel-ügy). A kormányzóságok 932,684; posta 503,798;

tengeri kalauzat és világító-tornyok 232,615; orvosi hivatalok 654,409; vámhivatalok 624,691; bányászat 42,960; pénzverés 20,000; földmérési igazgatás 56,324; földmérő hivatalok 89,120; erdőszeti igazgatás 32,800; erdőszeti hivatalok 399,453; építészeti igazgatás 65,476; nyomdai felügyelet 56,400; a helszingforszi, åboi és viborgi rendőri kamarák 77,210; magtári hivatalok 40,468 stb. stb.; összesen 3.459,403.

Negyedik osztály. Egyházi és iskolai ügy. Egyházi hivatalok 297,440; templomok fentartása 53,821; Sándor-tudományos egyetem 446,578; iskolai igazgatás 22,800; gymnasiumi és iskolai hivatalok 854,775; siket-némák tanítóintézete 26,000; vakok iskolája Helszingforszban 8000; különös iskolai intézetek 12,319 stb. stb., összesen 1.763,734.

Ötödik osztály. Jótékonysági intézetek, rend- és egészségi gondviselet. Ispotály és megháborodott elméjüek gondviselése 70,716; egyetemes beteg-ápolás 613,350; himlő-oltás 29,943; szegény szülések 9,600; szegény gyermekek nevelése 6881; orvosi látogatások költségei 18,780; fogházak 571,140; összesen 1.321,412.

Hatodik osztály. Esetleges kiadások. A fő kormányzó rendelkezésére 17,143; a senatuséra 72,000; a kormányzókéra 19,600; új építésekre 105,000; fentartási költségekre 260,000; utazásokra 100,000; népszámlálási díjakra 26,600; állami adósság kamatjaira és törlesztésére 2.366,607; mindenféle szükségre szánt pénz 217,084; a senatus

rendelkezésére nem várt szükségek esetére 61,000; összesen 3.266,458.

Hetedik osztály. Földmivelés, kereskedés, ipar. Úti és vizi közlekedés felügyelete 64,000; uti és vizi közlekedés mérnökei 89,480; különös közmunkák 160,000; Helszingforsz-Tavasztehuszi vasút 430,000; finn háztartási társaság 14,628; Kuopioi földmivelő társaság 2000; Musztialai földmivelő iskola 51,000; földmivelő iskolák 114,000; földmivelési útmutatók 39,200; marha- és lótenyésztés 27,800; mocsár miveltetésére segély 48,000; mérő- és adó-kivetési költség 172,100; halászat vizsgálója 4800; gyári bizottság 13,600; realiskolák 75,520; vasárnapi és esti iskolák 22,000; tengerészeti iskola 44,040; kereskedési iskola 7000; a finn kereskedés ügynökei 17,223; statistikai hivatal Helszingforszban 16,000; az Öreszünti (Juutinrauma) vám pótlására 97,142; összesen 1.513,054.

Nyolczadik osztály. Ajándékok és általános segélyek. Hűséges szolgálatokért és hivatalnokok temetésére 128,802; nyugdíjak polgári hivatalok után 505,594; özvegyek és árvák segélyezése 40,400; a meghatározotton túli nyúgdíj pénztára 127,481; vámhivatali nyugdíjak 39,668; összesen 841,937.

Az általános állami kiadások 14.059,892; pénztári maradék 26,766.

Kilenczedik osztály. A felajánlott adó pénzei. Jövedelmi fogyás szegénységből stb. 7000

Kiadások.

Az előfogatokat és tartási fizetéseket vizsgáló bizottságnak 51,500; segély a népiskolai ügynek 250,000; segély a tűzvilágítókra 110,432; segély a közlekedő építésekre 31,767 stb.; összesen 500,000.

Tizedik osztály. Fizetések a pálinkaégetés megszüntetéséért. Az állami pénztárnak 660,000; pálinka-égetés felügyeletére 56,600; visszafizetések és megváltások 283,400; összesen 1.000,000.

Az összes kiadások tehát 15.586,659 márka.

Az igazságügyi kiadásokból a tartományi és megyei törvényszékekre csak 60,498 márka van határozva, mi felette kevés, kivált ha tudjuk, hogy 6 tartományi és 50 megyei szék van, s hogy a legolcsóbb udvari törvényszék, a vászai, is 98,776 márkába kerül. Világos tehát, hogy az alsó törvényszékek a perlekedők költségein állanak fenn.

Az egyházi és iskolai kiadások alatt is csak az állami pénztárból folyókat értik; tehát a városok és községek kiadásai templomokra, iskolákra, papok és tanítók fizetésére nincsenek felhozva.

Legnagyobb öszvegek mennek ki az általános igazgatás alatti rovatokra, s az esetleges kiadásokra, melyek közt, csudálkozásunkra, az állami adósság kamatjaira és törlesztésére szánt 2.366,607 márkát is találjuk; mintha evvel az állami költségvetés azt óhajtaná kifejezni, hogy ez adósság nem állandó s nem sokára ki lesz fizetve. Azomban, míg

csak a megemlített öszveget kell fizetnie, addig Finnország az adósságok által kevesbbé terhelt országok egyike marad.

II.

Szegényi és dologházi pénztár.

Jövedelem.

Meghatalmazó és ügyrendelő levelek váltásából 15,000; a senatus itéleteiért és határozataiért járó díjak 25,000; külföldre szóló útlevelekért 260,000; szini és más mulató előadásokért 2000; fonóház pénze 1000; a kikölcsönzött pénzek kamatjai 80,000; a fonóházak készítményeinek árulása 15,000; összesen 400,500.

Kiadás.

A császár által kiadandó összeg 80,000; a finn útleveli hivatalra 64,000; az állami titkári ház fentartására Pétervárott 8400; az Oloneczi luterános pap fizetésére 2000; a szegényeket ápoló társaságok segélye 800; a pétervári finn asszonyi társaság segélye 4000; az árvák menhelyének Pétervárott 4000; az ottani finn Mária társaság iskolájának segélye 1400; ugyanott a svéd Katalin-társaság iskolájának segélye 2342; javító intézetekre 86,057; a fonóház évi költsége 94,791; szegény gyermekek fentartására 49,143; összesen 397,634. — Maradékpénz 2865. Tehát az egész öszveg 400,500 teszen.

A szegényi és dologházi pénztár jövedelmei, mint látjuk, az országon kivüli intézetek felsegélésére is fordíttatnak. Ugyan e czélra van szánva a 80,000 márka is, mely a császár rendelkezése alá fizettetik.

III.

Általános hadi pénztár.

Jövedelem.

A bértelkek adója 785,000; koronatized 112,000; malom-adó 5500; a hadi tisztek telkeinek haszonbére 360,000; lovas katonák és sajkások állítása helyett járó adó *) 1.360,000; karjalai vadász-adó 40,000; Kajaani tartomány kapitányának díja 2500; Loviszaváros parti kaszárnya adója 500; a császári kabinet segédpénze a finn hadi apród-iskolának 25,000; a nevezett iskolának tandíja 6000; az állam által használt tiszti telkektől járó fizetés 6320; összesen 2.702,820.

Kiadás.

Jövedelemfogyás az elpusztult és szabad telkek miatt, valamint szegénység és más törvényes okból elmaradt adó 7300; a császár rendelkezésére való pénzek 56,000; a főkormányzó segédje 6000; a fő kormányzó kanczelláriája a finn katonaság miatt

---

*) Ezt vakansi-vero-nak, svédül vakans-afgiftnek (Vacanz-Abgabe) nevezik.

12,097; a finn testőrző csapat 397,637; a finn haditengerészet 82,263; a finn hadi apródok iskolája 228,444; felső haditörvényszék 19,283; az előbbi hadi inspectori és biztosi hivatal 26,480; az 1810-ben hazabocsátott katonák 2861; az 1830-ban hazabocsátottak 12,839; az 1861-ben hazabocsátottak 7,493; az 1868-ban hazabocsátottak 219,800; a fő kormányzó rendelkezésére 12,092; a parancsnokok és segédjeik asztalpénze 15,455; szállási költségek 304,673; építési és bérleti kiadások 110,000; az állami adósság törlesztésére 80,000; esetleges kiadások 114,663; nyugdíjak 44,798; mindenféle pótlás 150,000; összesen 1.905,146. Maradék 790,373, mely az állami pénztár kezelése alá adatik. Az egész öszveg tehát 2.702,820.

Ezen kívül van még tiszti lakó helyek pénztára, melynek jövedelme 22,000 és kiadása 16,080; és hadi házi pénztár, melynek jövedelme 127,300 s kiadása 89,600.

A 95. lapon volt már szó a katonai telkekről; ott azt is láttuk, miért és micsoda alkalommal keletkeztek. Megkülömböztetik a bér-telkeket (palkkatalot) a katonai telkektől vagy gazdaságoktól (sotilais-puustellet, sotilais-tilat): én úgy értem, hogy a bértelkek a közkatonák tartására, a katonai telkek vagy gazdaságok pedig a katonai tisztek díjazására voltak szánva. A bértelkek utáni évi jövedelem 785,000, a tiszti telkek utáni pedig 360,000 márka. Mind a kettőnél nagyobb a lovas katonák és sajkások állítása helyett járó adó, mely 1.360,000. I. Sándor czár t. i. a borgâi

országgyülésen 1809-ben arról biztosítá az embereiből is kimerült országot, hogy a kormány 50 évig nem fog Finnországban katonát szedni; viszontag az ország az állítandó katonák helyett a „vakantia-adót“ fogja fizetni. Finnországnak tehát nincs állandó serege, egy kis testőrző csapaton kívül; de van hadi apródok iskolája. Valamikor seregre van szükség, pénzen fogadnak; innen vannak a hazabocsátott katonák, a kik közt néhányan még az 1810-dik évi fogadásból is élnek, s 2861 márkát kapnak.

Egyébiránt az 1809-ki törvény arról is biztosítja Finnország rendjeit, hogy erő-hatalommal soha sem fog a kormány katonát szedni, azaz, hogy csak a rendek beleegyezésével lehet katona-szedés; továbbá, hogy a finn néphad csak az ország határain belül köteles szolgálni.

Itt van legalkalmasabb helye az ország pénzügyi viszonyait is röviden megemlíteni. Finnország pénze független Oroszország pénzétől. Az 1865-ki tavasz-előhava 8-kán kibocsátott legfelsőbb rendeletnél fogva, a törvényes fizető eszköz ezüst pénz. Az orosz papir-pénz változó értéke tehát nem illetheti az országot. E pénzügyi függetlenséget, úgy tudom, leginkább Snellman *) senatornak lehet kö-

*) Snellman János Vilmos (szület. 1806-ban) philosophiæ magisterré lévén, előbb bölcsészeti docens, azután tanár volt.

szönni, a ki legügyesebben és legszilárdabban sürgeté az ezüst pénznek kizárólagos érvényét, s a senatus pénzügyi hivatalának elnöke (mintegy pénzügyminiszter) lévén, a finn bankot is a kellő vigyázatra kényszerité. „Snellman ideje előtt az állami pénztári hivatal, a mely akkor a bankot is felügyelte vala, nem volt csak az állami jövedelmek gondviselője, hanem szinte az iparnak képviselője is, s a kereskedők, üzleti emberek fizetője addig, míg szerencsétlen viszonyok következtében az egész nép alamizsna-osztogatójává vált. Snellman mindent a maga helyére állíta, rendet vivén be oda, a hol veszedelmes rendetlenség uralkodott volt.“ Így itéle 1868-ban egy finn író (Kuukauslehti, 5. sz.) midőn Snellman hivatalából kilépett.

1863-ban senatornak s a financziai hivatalnak (expeditio) elnökének nevezé ki a kormány. E hivatalt 1863. nyárhava 1-sejétől 1868. nyárhava 15-kéig viselé. 1866 őszutóhavában nemességet kapván, az 1867-ki országgyülésen mint lovagi tag vőn részt. E példából is látjuk, hogy a senatori méltóság és hivatal nem rekeszt ki senkit az országgyülésből. — A Hegel bölcsészeti felekezetéhez tartozván, annak nézeteit munkák által is hirdeté, pl. Dissertatio academica Absolutismum systematis Hegeliani defensura. 1835. — De vi historica disciplinæ philosophicae Leibnitii, meditationes, 1836. — De spiritu ad materiam relatione. 1848. — Försök till en framställning af Logiken I. Häftet, Hfors. 1837. — Philosophisk Elementarcurs: Psychologi, Stockholm 1837; Logik, ugyanott, 1840; Rättslära (Rechtslehre), ugyanott 1840. — Versuch einer speculativen Entwickelung der Idee der Persönlichkeit. Tübingen, 1841. stb.

A bank a pénzforgalom eszközlője. Az előtt a senatus felügyelete alatt állott vala, mint láttuk, de az 1867-ki országgyülés a rendek közvetlen felügyelése alá helyezé. A rendek felügyeletét négy választott képviselő (így nevezem az edusmies-t) és ugyanannyi helyettes, meg négy bankvizsgáló s ugyanannyi helyettes gyakorolja; minden országos rend egyet-egyet választván. 1869-ben a lovagság részéről Montgomeri, a papság részéről Rosenborg tanár, a polgárságéről Öhrnberg s a falusi rendéről Borg Károly Gusztáv valának a képviselők; Borg egyetemi lector, az 1867-ki országgyülésen a falusi rend jegyzője. Bankvizsgálók pedig valának: Armfelt gróf, Hjelt gymnasiumi lector, Lindblom polgár és Mäkipeska Ágoston falusi gazda. Ez a Mäkipeska mind az 1863—4-kei, mind az 1867-kei országgyülésen a falusi rend elnöke vala.

A finn bank Helszingforszban van. Igazgatósága elnökből, három igazgató tagból, titkárból meg ügyészből áll. Fiókjai vannak (1869-ben) Pétervárott, Åboban, Nikolaistadtban, Kuopioban, Viborgban, Uleåborgban, Tammerforszban, Björneborgban, Loviszában, Mikkeliben, Jyväskyläben.

Összes forgalma ez évben (1869-ben) 429.458,900 márka. Bankjegyei 993,290 és 884,335 közt forgának; ezek közt a 15 márkás bankjegyek 331,935 márkát tettek vala.

Eddig is sokszor kellett már a senatust megemlíteni, lássuk tehát, mi ő, kikből áll, s mire terjed hivatalos működése.

A senatus Finnországnak legfelsőbb itélő és kormányzó széke, a mely a császár nevében intézkedik; czime császári senatus. A hozzá beadott iromány ok úgy vannak fogalmazva, mintha a császár kezéhez mennének; s a senatus intézményei és határozatai is a császár nevében adatnak ki. A mit azomban a császár személyesen intéz el, azt a senatus „a császár határozatából" bocsátja ki. Láttuk, hogy a senatus az országgyülés alatt az együttes ülésben is megjelenhet (l. a 119. l.).

Mind elnökét mind tagjait a császár nevezi ki; még pedig az utóbbiakat három évre. A senatorok egyik fele a nemességből, másik fele a többi rendekből való. Az elnök az ország főkormányzója.

A senatus két osztályra (département) oszlik, igazságira (oikeus-osasto) és gazdaságira (talous-osasto); mindenik osztálynak van al-elnöke s legalább hét tagja; 1869-ben az első osztálynak 8, a másodiknak 10 tagja vala.

A két osztály együtt is ülésez azon ügyekben, a melyeket a császár különösen utasít hozzá, s azokban, a melyek rendes tárgyai az együttes üléseknek. Ide tartoznak a külömböző (házassági, hivatali, kori stb.) felmentések, házassági felbontások, községek és megyék elkülönítése stb.

A senatus igazsági osztálya mind büntető mind polgári perekben itél, a melyek az udvari

törvényszékekről vitetnek fel hozzá; azonkívül itél a nagy osztási (l. a 94. lapot) perekben; meg a kormányzók és birák elleni panaszokban.

A senatus gazdasági osztálya megint öt hivatalra (toimi-kunta, expedition) oszlik, úgymint: pénzügyi (raha-toimikunta), kamarai meg számoltató (kamari ja tilinteko- t. k.), egyházi meg iskolai (kirkollis- ja koulu- t. k.), földmivelési meg közmunkai (maanviljelyn ja yleisten töiden t. k.) és hadi (sota-toimikunta) hivatalra. Mindegyikben van egy elnök, egy senator, s egy vagy két előadó titkár.

A pénzügyi hivatal a koronai vagyont és annak igazgatását, valamint a koronai vagy országos jövedelmeket kezeli.

A kamarai és számoltató hivatal az országos számadásokat vizsgálja meg, a népszámlálásra ügyel föl, és a senatus kiadásait szabályozza.

Az egyházi és iskolai hivatalhoz az egyházi és iskolai ügyek tartoznak, a melyeket rendesen az illető káptalanok tárgyaltak. Ennek előadó titkára a papi és tanítói rendből való.

A földmivelési és közmunkai hivatal körébe valók a földmivelést illető intézkedések, földmivelő iskolák, földmérés, nagy osztások, vizesések és folyók szabályozása, tavak lecsapolása, csatornák, vasutak, hidak stb.

A hadi hivatal azokat az ügyeket intézi el, a melyek a katona-tartást, különösen a katonai telkek kibérlését, s az országban szállásoló orosz katonaság eltartását illetik.

A senatorok évi díja 15,000 márka; az elnökök valamivel többet kapnak.

A főkormányzónak kettős hivatala van: elnöke a senatusnak, s az országos kormánynak feje. Mint a senatus elnöke annak üléseiben elnököl, ha nincs akadályozva, s aláírja az ülés határozatait; a császárnak a senatushoz, s viszont ennek a császárhoz intézett iratait általveszi és általküldi, s általában tudomást veszen mindenről, a mi a senatusban történik. Ha más véleményen van, mint a senatus, észrevételeit jegyzőkönyvbe iktatja, de a senatus határozatát nem változtathatja meg. Mint az országos kormánynak feje köteles és jogos nemcsak a közrendre és törvények helyes alkalmazására, hanem a hivatalokra és törvényszékekre is felügyelni, a panaszokat elfogadni, s megszüntetni a visszaéléseket. Évenként két hivatalos utazást köteles az országban tenni egy senatornak és a prokuratornak vagy helyetteseik kiséretében, s az igazságszolgáltatás, kormányzás és tanítás eljárását megvizsgálni, az utakat, hídakat, fogadókat, magtárakat, gazdaságokat megszemlélni, a hiányokon rögtön segíteni, vagy intézkedni, hogy rajtok segítve legyen. Utazásairól tudósítást küld a császárnak.

A császári senatus prokuratorának kötelessége azon felügyelni, hogy a senatusban az ügykezelés törvény szerint menjen, különösen hogy mind a senatusban, mind az udvari törvényszékeken az igazságkiszolgáltatás helyes legyen. Egyébiránt is segédkezet tartozik nyujtani a főkormányzónak.

Pétervárott a császár mellett finn állami titkári hivatal és kanczellária van. Az állami titkár nyit meg minden irományt vagy beadást, mely Finnországból a császárhoz küldetik, s a császár eléterjesztendő ügyeket előkészíti. Ha szükséges, vagy a császár is úgy kivánja, a dolog előkészítését a finn-ügyi bizottság teszi meg.

Tudjuk, hogy az ország nyolcz tartományra, s a tartományok megyékre (kihlakunta) vannak felosztva. A tartományok fejei vagy elnökei a tartományi kormányzók, a kik mellett tartományi kanczelláriák és számvevő hivatalok vannak. A tartományi kormányzók tartományaik közigazgatását viszik, s a tartományok állapotjáról a főkormányzót tudósítják.

A megyék fejei a koronai birák vagy „vogtok“, kiknek segédjei az esküdtek (nimis-mies), vagyis a községek biráji.

IV.

Helszingforszi ismeretségek; irodalmi társaságok.

(Nem finnes nevek. A svéd szellem alaposabban hatott a finnekre, mint a német szellem a magyarokra. A finn társadalom svédes; a viborgi kerületben az előtt német vala. — Sjögréu utazásai, munkáji. Ahlqvist útazásai és munkáji. Snellman. Cygnæus. — Finn irodalmi társaság; keletkezte előtt gyenge volt az irodalom. — A társaság kiadásai. Pénzereje. — Finn tudományos társaság. Runeberg. Nemzetiségi igény.)

A finn emberek vezeték-nevei is tanúságosak. Ilyenek mint: Zilliacus (a z-t cz-nek olvassák), Wegelius, Indrénius, Ingélius, Europæus, Lagus, Frosterus, Borenius, Pacius, Wallenius, Simelius, Philippæus, Cygnæus, Topelius, Uhlenius, Neovius, Chydenius, Widenius, Helsingius, Ignatius, Alcenius, Lundenius, Sundius stb., a kellő latin középkorba valók, szinte csudálkozunk, hogy ily nagy számmal találjuk a mai nevek között. Ezek a latin iskolából származnak, a melyben a finnek is sokáig tanultak, mint valamennyi európai nemzet, mely a római keresztyénséghez állott vala. Görögös nevek Nervander, Cavander, Hymander, Corander, Akian

der stb., melyek nem fordúlnak elő oly sűrűen, mint az *us* végzetűek. Akiander Mátyás, egy nagyon jeles öreg (1802-ben született), a ki többi közt az orosz nyelvnek és irodalomnak rendes tanára vala, s ez idén (1869-ben), mint már megemlítettem, a finn irodalmi társaság elnöke, maga beszéllé el nekem, hogy jutott a görögös névhez. Jääskis egyházközségben, tehát falun, lakván Akkanen nevü atyja (anyja Ollikka nevü vala), az természetesen városba és latin iskolába vivé fiját. Az igazgató tanító kérdé, hogy híjják? Akkanen! — Hogyan lehet neve akkanen! csudálkozék a tanító, (mert az akkanen finn szó kisasszonyt jelent), a fiú neve legyen akiander (mert a görögös ander embert, férfit jelent). — Akkanen Mátyást tehát Akiander Mátyásnak irá be az anyakönyvbe a tanító, s a deák és későbbi egyetemi tanár s finn irodalmi társaság elnöke Akiander maradt. Benne kihalt a finn név Akkanen, s lett új Akiander. E példa alkalmasint egy nagy rakás mostani idegenszerü névnek magyarázza meg az eredetét. Hajdan a nemesség közt sem vala szokatlan a finn név, mint Koskinen történelmi munkájiban lehet látni; a divat a latin(-görög), s utóbb a svéd(-german) neveket kapatta fel. A ström, berg, man, felt, qvist (galy) svéd szók igen gyakran kerülnek elő a finn emberek neveiben, mint: Tengström, Sjöström, Boxström, Ehrström, Nordström, Hållström, Finström stb. Ahrenberg, Friberg, Hertzberg, Inberg, Lindberg stb. Backman, Ingman, Keckman, Nordman, Snellman,

Schauman stb. Armfelt, Granfelt, Grotenfelt stb. Ahlqvist, Blomqvist, Nordqvist, Lindeqvist stb. Finn nevek csak az újabb időben kezdenek föltünedezni, mint Vaaranen, Ilmoni; néha fordításban, pl. Forsman-nak írói neve Koskinen; Ahlqvist mint költő Oksanen-nak írja magát (ahl, al = égerfa, qvist galy; oksanen = galyas).

E nevek a finn egyetem tanárainak és hivatalosainak stb. életrajzi jegyzeteiből (Biografiska Anteckningar öfver det Finska Universitetets lärare stb.) vannak véve, a hol azok ivadékait találjuk együtt, a kik a nemességen kívül, leginkább felvették vala mind a míveltséget mind a svéd társadalmi élet hatását. A falusi rend között jobban megmaradtak az eredeti finn nevek; minek egyik példáját a rend országgyülési elnökében, Mäkipeskában, volt alkalmunk látni. Egyébiránt nem-finnes nevek a finn parasztok közt is nagyon divatosak. A svéd társadalom hatása keresztülhatotta Finnország minden rendjét és rangját még ott is, a hol nem bírta kitolni a finn nyelvet. *) A finn

---

*) A Suomi 1860-ki folyamában Ahlqvist a „Suomalaisten suku-nimistä" = „a finnek nemzetség-neveiről" irt, mire az ösztönözte volt, hogy néhány mesterlegény és inas törvényes úton finn neveiknek svédre való változtatását kérte, alkalmasint azért, mert illető társaságukban szégyenlik vala finn neveiket. — Az legalább is annyit bizonyít, hogy a városi és mesteremberi társadalomban felette nagyon uralkodik a svéd szellem. — Ahlqvist utána járt, hogy milyenek az eredeti finn nevek, s miben különböznek a svéd vagy akármi más nevektől? S azt

míveltek és tanúltak közt pedig aránylag még többen vannak, úgy látszik nekem, kik svédül és németül jól írnak, mint nálunk, kik németül tudnak írni. Hisz az újkori leghiresebb svéd. költők finnországiak, kik ott születtek, nevelődtek, éltek és írtak. Ha nálunk fordúlnak elő jeles német írók vagy épen költők, azok, mint Pyrker, Lenau, külföldön éltek, mivelődtek és írtak.

Minden tekintetben nagyobb volt a svéd hatás Finnország szellemi életére, mint a német hatás Magyarországra, minek több látható oka van. Mert először Magyarország, a habsburgi királyok alatt is, politikai önállással birván, a különös viszonyoknál fogva sokszor ellenkezésben és tusában álla Austriával; azután ez soha sem volt nálunk a német tudomány és míveltség képviselője, sőt a reformatio után, kivált hogy ennek terjedését Csehországban és Austriában elfojtották, Magyarország, legalább protestans része, a nyelvi külömbség ellenére, belsőbb kapcsolatban áll vala a tulajdonképen szellemileg dolgozó Németországgal, mintsem maga Austria, a mely aggodalmasan őrizkődött a német szellemtől. — Finnország, meghódolása és

---

találja, hogy a finn nevek is, mint a svédek stb. rendesen állatokról, növényekről, szóval természeti tárgyakról és tulajdonságaikról vannak véve, s annál fogva ép oly szépek vagy ép oly rútak mint mások. A ki tehát svédre változtatja nevét, az ugy teszen, mintha azért járna idegen patakra inni, mert a magáéban csak víz folyik; így fordítom a finn közmondást: kantaa yli ojan vettä.

keresztyénné válása ólta soha sem élt viszályban Svédországgal; ez pedig soha kész akarva, politikai tervből nem nyomta amazt; s a mi a szellemi életet még inkább egy ér-lüktetésre hangolta, a reformatió mind a két országban egyenlően lábra kapott. A mi szellemi életet Finnországban csak kivánhattak, azt a svédeknél találták fel, a kik sokkal jobb tanítók is voltak, mint az ausztriaiak, a kik meg nem is akartak tanítani. Az austriai németség uralkodása tehát II. József alatt is alaptalan, 1848 után pedig épen jogtalan igény vala.

Azon finn emberek közt, a kikkel találkozhattunk, a német nyelv nem ismeretlen ugyan, mert azt annyira mennyire beszéllik azok is, a kiket a tudomány nem vitt volt Németországba: mégis hogy a német beszéd nyüg rajtok, azt folyvást ki lehete érezni; a svéd ellemben otthonos köztök. Ilyen emberek mint Ahlqvist, Krohn, Donner stb., a kik nemcsak utaztak, hanem hosszabb ideig tartózkodtak is Németországban, akár németül tanithatnának is, mint valóban német nyelven is írnak: de a közönséges társalgásban sokkal kedvesebb a svéd, a mely viszontag a mi szánkra vet vala lakatot.

Zilliacus polgármester, a ki több ízben szíves vala felvilágositani az ottani jogviszonyokról, igen könnyen és szinte ékesen beszéllé a németet. Mert ő a viborgi kormányzóságba való, közel a Ladogához születvén, és ott tölté első éveit, ott is tanúla, a hol akkor az iskolák még németek valának.

Innen, úgymond, azok, a kik korombeliek, vagy nálamnál öregebbek, s a viborgi kormányzóságba valók, mind jobban tudnak németül másoknál.

Helszingforszban Sjögrén özvegye lakik, a ki hez Kuniktól levelem vala. Meglátogatám tehát, s az által — mire kissé büszke is lettem — összeköttetésbe hozám Ahlqvisttal és Forsmannal, a kik addig nem igen voltak még nála. Nem tudom, miólta él Sjögrénné Helszingforszban; egyébiránt nálunk is fordúlnak elő ilyen esetek, hogy valakivel egy városban élünk, s csak akkor találkozunk vele, mikor külső alkalom és ösztön viszen reá. Sjögrénné földszinti fa házban lakik abban a fasoros útczában, a mely a kikötőtül a szinház felé megyen. Udvarában is szép fák vannak. Szobáji nagyon téresek, csinosak, mi itt az általános kényelemhez tartozik. Megörüle a Kunik levelén, s talán még inkább azon, hogy én vittem neki. Előttem meg az vala kellemes, hogy Sjögrén özvegyével ismerködhettem meg.

Sjögrén, Castrén és Ahlqvist azon három finn utazó, a kik a finn rokon népeket leginkább és legtávolabb vidékeken kutatták s a kik a figyelmes külföld előtt hírt és elismerést szereztek a tulajdonképi finn tudománynak.

Sjögrén Finnország déli részében, Ithisz községben (finnül liti-ben) 1794-ben született; tanulmányait a közel Lovisza és Borgå városaiban kezdé és folytatá, Åboban pedig végzé, a hová 1813-ban költözött. A híres dán Rask által ösztönözve a finn

történelemre és nyelvtudományra szánná magát. — Rask nevét tisztelettel kell megemlíteni a finn nyelvtudományban. Nemcsak maga ügyele nagyon a finn nyelvekre, a melyeket ő osztályozott először csoportjaik szerint; többi közt egy lapp nyelvtant is adott ki; hanem másokat is buzdíta azokra. Rask t. i. 1818-ban és 1819-ben Finnországban és Pétervárott tartózkodván, itt gr. Rumjanczov birodalmi kanczellárt reá bírá, hogy egy finn szótár megírására és kinyomatására költséget adjon. Ennek köszönjük a Renvall finn szótárát, mely úgy szólván először és helyesen nyitotta meg a külföld előtt is a finn nyelvet. *)

Sjögrén 1821-ben Pétervárba Cygnæus püspök házához nevelőnek menvén, ott 1823-ban az említett birodalmi kanczellárnak könyvtárnoka lőn. Sándor czár 6000 rubelt szánván a finn népek kikutatására a birodalom éjszaki részeiben, Sjögrén nyeré meg a megbízást, hogy két évig utazzék. Sjögrén tehát 1824. jun. 18(25). Pétervárból előbb Novgorodba utazék, hogy ott a levéltárakban a

---

*) Suomalainen Sana-Kirja (Finn Szó-könyv). Lexicon linguæ Finnicæ, cum interpretatione duplici, copiosiore latina, breviore germanica. Auctore Gustavo Renvall, Phil. Doct. Præposito et Pastore in Uskela. Aboæ 1826. Renvall Rumjanczov-nak ajánlja a könyvet, megemlítvén az előszóban, hogy Krug és Rask (hic 1818 Petropoli commorans) javasolták a grófnak a szótár készíttetését. „Inde igitur petendum esse ortum hujus Lexici, inde sumtus in hoc congerendo et evulgando necessarios, gratissima decet mente ante omnia significare.“

régi időknek található emlékeit gyüjtse, minthogy Novgorodból terjeszkedett az orosz hódítás és kereskedés a finn népek között. Azután Petroszavodszkba méne, az Onega tó nyugati partján, onnan a Ladoga és Onega környékeit bejárván, s mindenütt a zárdák levéltárait átvizsgálván. Innen nyugat-éjszak felé a lappok földjére utazék, Enariba, Ucjokiba, a Varang fjordig, a hol 1826. téllhavában egy hegyről nyolcz hetes éjszaka után először pillantá meg néhány perczre a napot. A Kola félszigetén által Kandalaksz-ba, innen pedig Archangelszkbe utazék. Eltelvén a meghatározott két év, az új czár, Miklós, ismétlé a 6000 rubelt más két évi utazásra. Sjögrén tehát a zürjének, permiek és votjákok földjeit is bejárá Kazanig, s csak 1829. jun. 7(19). tére vissza Pétervárba.

Itt a tudományos akadémiába bejutván 1835—1838. években, egy más nagy utazást tőn a Kaukazus népeihez, melynek eredménye az oszet nyelvről írt, s 1844-ben megjelent könyve. Ugyancsak 1844-ben az akademia rendes tagjává s 1845-ben állami tanácsossá lőn. 1846-ban és 1852-ben a livek nyelvét kutatá a Dünán innen és túl. 1855-ben történt halála után a pétervári akadémia kiadatta munkájit Pétervárott 1861. *) Ezen gyüjte-

*) Joh. Andreas Sjögrén's gesammelte Schriften. Band I. Historisch-Ethnograpische Abhandlungen über den finnisch-russischen Norden. Band II. Theil I. Livische Grammatik sammt Sprachproben. Theil II. Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. St. Petersburg, 1861. A liv nyelvet tárgyaló két kötetet Wiedemann adá ki. Lásd I. 228. lapján.

mény első kötetében találjuk meg Sjögrénnek azon iratait, a melyekben a finn-orosz éjszaki tartományokat tárgyalja, jelesen a Kemi lapp-föld egyházi községeiről (Aufzeichnungen über die Gemeinden in Kemi-Lappmarken, mely Helszingforszban 1828-ban svédül jelent meg volt ezen czim alatt: Anteckningar om församlingarne i Kemi-Lappmark), s a zürjänekről (die Syrjänen, ein historisch-statistisch-philologischer Versuch).

A Kemi lapp-föld a Kemiträsk, Sodankylä, Kuusamo és Enari-Ucjoki községeket foglalja magában; legalább Sjögrén ezekre szorítá utazó vizsgálásait. Egybegyüjté a történeti emlékeket, leírá azon földnek természeti viszonyait, s tanúságos képbe állítá össze az ottani lappok (és finnek) jelen viszonyait. Minthogy pedig a finn-ugor nyelvek sorában a lapp nyelv egy nagyon nevezetes tagot teszen, s minthogy a lappok az éjszak-nyugati finnek között az utolsó nyájőrző és vadászó nép, a melynek viszonyai általában a nyájőrző és vadászó népek sorsát ábrázolják előttünk: Sjögrén „Jegyzetei“ mindég nagy becsüek lesznek.

Ugyanezt kell mondani nagyobb munkájáról, a melyet a zürjänekről írt, kik a Pecsora és Dvina mellékein laknak, s a vogulok nyugati határosai. A nevezett munkát Sjögrén méltán történelmi-, statistikai- és nyelvtudományinak nevezi; mert ezen három irányban gyüjtögeté adatait, a melyeket, legalább a történelemre és a jelen állapotra nézve,

még senki más nem állított össze. A zürjänek most is az éjszaki Uralnak legkereskedőbb népe; azelőtt még nagyobb szerepre valának hivatva. Ők a permiekkel (a kiktől alig is külömböznek) és a votjákokkal együtt a hajdani Bjarmalandnak lakosai (I. 366. lapj.), s bizonyosan a régi bjarmiaknak utódjai is. 1390 tájban Szent István vala apostolok, a ki megtanulván a permi (tehát zürjän) nyelvet, a Dvina népét a keresztyén hitre kezdé oktatni és térítení; s mint az előtt Methodius szlovén írást, még régebben pedig Ulfila gót írást találtak volt fel, a szlovén és gót népek oktatására: úgy Szent István, a permiek (zürjänek) apostola, permi írást gondola ki, s azon ira ájtatos könyveket. Ott tehát az első keresztyén isteni tisztelet permi nyelven foly vala, legalább némely helyen, ha nem mindenütt is, s a Sz. István által alapított zárdákban ezen nyelven taníták a népet. De a kezdő új irodalomból csak két felírat maradt meg, a melyeket Sjögrén híven lemásolt, s munkájában közöl. Úgy látszik, az orosz egyház csak úgy restelkedék idegen nyelveket és írást tanúlni, mint a római, mert a permi írás hamar kiveszett. Nem is csuda, mikor még a gót írás sem maradhatott meg az Olaszországban és Spanyolországban uralkodó gótok között. Oly nehéz egy meglett és nagyon elterjedt irodalom mellett új írásnak felkapnia és gyökeret eresztenie; hát még ha az új írás nem is uralkodó népé. De örökké nevezetes történet,

hogy a permi apostol, Sz. István, permi írást talált fel és használt apostoli munkálkodásában.

Sjögrénnek első kisebb munkája, mely a nevezett kötet elején áll, s 1821-ben jelent meg, a finn nyelvről és irodalomról értekezik. Annyiban is figyelemreméltó, hogy látja belőle az olvasó, milyen állapotban vala még a finn tudomány e század második tizedében.

Megemlítem még a kötet utolsó értekezését: a régi finnek és más csúd népek ismerete az érczekről. Tudnunk kell, hogy a régi oroszok, vagy szlávok a finn népeket csúdoknak nevezték volt; ismeretes dolog továbbá, hogy nemcsak az Uralban, hanem az Altajban is régi bányákat találtak és találnak, a melyeket csúd-bányáknak nevez a nép; végre a skandinav (svéd, norvég, iszland) mondák is a régi finneket mint híres bűvészeket és kovácsokat magasztalják, a kiknek fegyvereit nagyon becsülik vala. Ezen mintegy külső tanuságokhoz a nyelvek tanusága is járul, mely sokat beszéll a népek multjáról. Sjögrén tehát egybeállítja a finn és ugor nyelvekben találtató ércz-neveket, s azokból vonja ki a következtetéseket. Ezen értekezését nagy érdekkel olvashatja a magyar, a ki abból megtanulja, hogy az aranynak, ezüstnek azonos nevei épen azon ugor népeknél fordulnak elő, a melyek nyelveik legközelebb állanak a magyarhoz (I. 350. l.).

Rokon tárgyu, de tágabb körü Ahlqvistnek is egyik értekezése: a finn nyelvekben található mí-

veltségi szókról, *) a mely hasonlóképen az illető nyelvekből történelmi tanúságot akar kivonni. De minthogy Ahlqvistet a három finn tudós utazóhoz számítom, a kik legtöbbet tettek a rokon finn népek kinyomozásában, róla is itt akarok bővebb tudósítást adni. Azt pedig azért is tennem kell, mert Ahlqvist azonkívül a legkitünőbb finn nyelvtudós és a legjelesebb élő költőknek egyike. Ahlqvist tehát mint tudós utazó, mint nyelvész és mint költő nevezetes.

Ő Kuopioban 1826-ban születvén aránylag még fiatal, külseje nem is mondja korosabbnak. Az egyetem deákjává 1844-ben lőn. De már 1846-ban bejárá Kareliát és az éjszaki földnek keleti részét finn dalok és mondák gyüjtése végett; s 1847-ben az Arkhangel-kormányzóságot nyelvészeti czélból. 1853-ban a történelmi és nyelvészeti szaknak candidatusává lőn. Az 1854—58. években Ingriában, Eszt- és Liv-tartományokban, éjszaki és közép Oroszországban, végre nyugat-éjszaki Sziberiában a vogulok közt, Reguly nyomait követvén, útazgata. Licentiatussá lőn 1859-ben s ugyan akkor a finn nyelv docensévé az egyetemnél; tudorrá pedig 1860-ban. 1861—1862-ben Daniában, Német- és Magyarországban utazék: akkor ismerkedénk

*) Om Finska språkets Kulturord. Ett linguistikt bidrag till Finnarnes äldsta kulturhistoria = A finn nyelvek míveltségi szavairól. Nyelvészeti adalék a finnek legrégibb miveltség-történelméhez Lásd a Suomi 1866-ki évfolyamát.

meg vele Pesten. A finn egyházi énekeskönyv-bizottság tagjává 1863-ban, s ugyanazon évben a finn nyelv és irodalom rendes tanárává lőn, s mint ilyen működik máig. — Ezen adatokat azért is közlöm a Biografiska Anteckningarból (lásd itt a 46. 143. lapot), hogy lássuk, mint készülnek a finn tudomány jelesebbjei.

Utazási tudósításai a Suomi folyóiratban és a pétervári akadémia tudósítójában (Bulletin) jelentek meg; azonkivül külön is kiadta utazási emlékezéseit az 1854—58. évekből. *)

Nyelvészeti munkájiból meg kell említeni a vót grammatikát 1855-ben; az éjszaki csúd nyelvről 1859-ben; a moksa-mordvin nyelvtant 1861; a karjalai nyelvre fordított Máté-evangelium kiadását és magyarázatait 1865; azután a már többször (I. 124 stb.) idézett munkáját az eszt irodalomról (1855.), valamint a finn nyelvjárásokról készített olvasó könyvét (I. 219.), mely ez idén, 1869-ben, jelent meg. Hogy Ahlqvist nem félszeg nyelvtudós, a ki szeret a valóság elől kitérni, ha véleménye ellen van, bizonyítja azon nyilatkozás, a melylyel a finn nyelvben található míveltségi szók vizsgálatját megnyitja, s a mely így szól: „Az olvasó itt egy birálati nyomozást talál a finn nyelvnek ama szavairól, a melyekkel azon tárgyakat nevezzük,

---

*) E czim alatt: Muistelmia matkoilta Venäjällä vuosina 1854—58. = Emlékezések Oroszországi utazásokról az 1854—58. években.

a melyek birtoka és használata, a míveltség külömböző fokain, megkülömbözteti a míveltet a vad embertől. Nyomozásomat azon fokával kezdem meg a mívelődésnek, a mely már feljebb való az erdőkben leselkedő vadászénál és a magános halászénál, s folytatom külömböző részekben azon szövevényes mívelt állapotig, a melyben most élnek a finnek. Nyomozásomnak egyedüli czélja az igazság. Hogy eredménye nem fér majd össze azok véleményével, a kik félreértett hazafiságból egy hajdankori önálló eredeti finn míveltségről álmodoznak, azt eleve is megmondhatom; azt is megengedem, hogy nekik kellemetlen lesz. De erősen bízom abba, hogy meg fogja nyerni azok helyeslését, a kik tárgyismerettel részrehajlatlanságot egyesítenek, s a tudományban nem keresnek eszközt a múló nézetek támogatására. Egyébiránt valamint az egyes embernek nem válhatik szégyenére ha megvallja, hogy egyszer gyenge, értelmetlen és tudatlan gyermek volt, kinek segítség, vezérlés és oktatás kelle, hogy mivelt emberré válhassék: oly kevéssé van oka nemzetnek is azt restellenie, és el nem ismernie, hogy elődjei durva barbárok voltak, s hogy míveltségének legtöbbjét az elébbre haladott szomszédoktól vette kölcsön. Ezen elismeréssel nincs kimondva a saját tehetetlenség, vagy a másiknak előbbvalósága a szellemi adományokban, hanem egyedül azon tény van elismerve, hogy ő ifjabb a történelem mezején. Szerencsére, a történelem nincs még befejezve. Ámbár eddig az uralaltaji népek

mást mint szenvedőleges részt nem vehettek is az emberiség mívelődésében: bizonyosan eljő az idő, mikor némelyei önállóan is fogják munkálni és nagyobbítani azt a míveltséget, a melyet a szomszédoktól kölcsönvettek volt.“ Ezen bizakodó szerénység legüdvösebb az egyes tudósra nézve, mert a valóság megedzi, s a támadó irodalomra nézve is, mert nem legyezgeti az előitéleteket, a melyek mindenütt megvannak, s mindenütt ártalmasok és nevetségesek.

Azomban Ahlqvist nemcsak tudós, hanem, mi ritkán egyesül a tudósággal, költő is; ő, mennyiben magam tudok itélni, s azok itéletében bízhatok, a kiket megtanultam ismerni, a finn lyrai költőknek elseje. Eddigi költeményei „Säkeniä“ = szikrák czíme alatt kétszer jelentek meg Helszingforszban 1860-ban és 1864-ben. Sokat fordított is, Runebergtől, Schillertől, pl. a harangról való költeményt, ármányt és szerelmet stb. A finn egyházi énekes könyv új szerkesztésében is nagy része van. — Ahlqvist egyik dísze a finn tudománynak és irodalomnak! ezt kellene mondanom, ha ellenségem is volna; de barátomról sem akarok többet mondani a szoros igazságnál.

Ha külömböző tudományok és irodalmi működések egy mértékkel volnának megmérhetők, Forsmann (Koskinen) Györgyöt, a történelemtanárt és írót, (lásd I. 391) állítanám Ahlqvist mellé. Azomban legitt hozzá teszem, hogy én e két derék tu-

dóst és írót legjobban ismerem azok közt, a kikkel találkoznom lehete; azért is szólhatok rólok legtöbbet.

Helszingforszban is úgy mint Dorpatban az egyetem szünideje lévén, kevés ember vala a városban. Hogy mégis alkalmam legyen lehető sokkal, kiket a foglalatosság benn tart vala a városban, találkozhatnom, ismerőseim a szinházi vendégcsarnokban (foyer) egy közös ebédet rendelének, melyet, minthogy nőm és hugaim ott valának, Sjögrénné is egykét honn lévő asszonynyal megtisztelt jelenlétével. Azokon kívül, a kikhez már ismételve is szerencsém volt, több új férfiút találék a vendégek között; ott valának Snellman, Cygnæus, Borg, dr. Rabbe, ott a svédnyelvü fő lapnak szerkesztője, s az orosz nyelv lectora az egyetemnél. Az első pohárköszöntést Ahlqvist mondá el finnül. Az itteni szokás szerint a társaság felállva hallgatá a felköszöntőt. Ahlqvist, mint nyelvtudóshoz és költőhöz illő, megemlíté, hogy a történelemelőtti hajdankorban a finn és ugor népek együtt töltötték vala gyermekségök idejét, a melyben a természet-adta örökség és tehetség szerint fejlett és nőtt fel velök együtt a közös nyelv. Utóbb az addig testvérül egymás közelében élt népek különkülön útra indulának, s hosszú költözködés után, nem is tudni, hány száz év mulva, a szuomiak a Finn félszigeten, a magyarok pedig a közép-Duna

és a Tisza mellékein állapodának meg, hogy hozzálássanak a nekik kijutott feladatuk megoldásához. A tartós költözködés alatt el is feledkezének egymásról; messzire eső történelmi hazájok pedig annál kevesbbé ujíthatta meg bennök a távol rokonok emlékezetét. Az új kor tudományának hagyatott fenn, hogy megujítsa az elvesztett emlékezést, ennek a tudománynak lehet tulajdonítani, hogy magyar vendégek fordúlnak meg Finnországban, s finn vendégek látogatják már Magyarországot. Éljen tehát a tudomány és annak mivelői. — Ahlqvist sokkal szebben, a közbülső tagok teljesebb kifejtésével mondta el felköszöntését, mire nekem azután, úgy a hogy, felelnem kellett. Felállván ismét a társaság, midőn szólni kezdtem (németül), a kölcsönös felismerés egyik kellékének azt állítám, hogy valamint én az előttem szólottnak beszéde alatt, az itteni szokás szerint felállottam: úgy kérem a társaságot, maradjon ülve a magyar szokás szerint, míg én szólok. Ez tetszék a társaságnak, s ezennel a közebéd víg hangúlatja is pendülni kezde. — Sokáig maradánk együtt, sőt együtt menénk innen a Kaisaniemibe is, mely mulató helyet már megemlítettem. Alkalmam vala tehát hosszan beszéllgetnem hol egyikkel hol másikkal.

Az orosz nyelv lectora a szláv földeken utazgatván, Magyarországban is meglátogatá a kárpát szlávokat, s nem hallgathatá el azoknak sérelmeit, ámbár engem, mint nagyon kedves vendéget, nem akarna búsítani: de mégis sok a mi sok. Kér-

temre, mondaná el bátran, a mi jót vagy rosszat tud, kivallá, hogy legújabb tudósításai szerint, Mojzes beszterczebányai püspök halála után, a beszterczei katholikus gymnasium „megmagyarizáltatott“, mi csakugyan nagy türelmetlenség a magyar kormány részéről, s nagy sérelem a szlávságra nézve. — Nem ismervén a beszterczebányai viszonyokat csak azt felelhetém neki, hogy tudomásom szerint a lakosok kivánságára, még Mojzes püspök életében s a magyar felelős kormány kineveztetése előtt, vitetett be az ottani gymnasiumba a magyar tanítás; s hogy a kormány nem vét, ha meghagyja, a mit az ottani lakosok magok kivánnak. Ez utóbbi, ugy látszék nekem, nem tetszik vala az orosz nyelv lectorának, ki majdnem azt óhajtaná, hogy a magyar kormány az illetők akaratja ellenére parancsolja a szláv tanítást. De, uram, viszonzám, ez volna igazán türelmetlenség a magyar kormány részéről, s azokra nézve sérelem, a kik azt nem óhajtják. — E kis szóváltás is újra megmutatá nekem, mi külömböző szokott lenni a jogosság fogalma az emberek között, s hogy általában a jogot az önleges tetszés szerint határozzuk meg.

Borg Károly Gusztáv a finn nyelvnek lectora az egyetemnél; őt már a finn bank vizsgálóji közt találtuk, s tudjuk, hogy a falusi rend országgyülési jegyzője volt 1867-ban (lásd itt a 136. lapot). Grimm és Andersen meséjit és mondájit finn fordításban tiz füzettel adá ki 1848—50-ben, a Kalevala egyes részeit hol svéd fordításban hol magya-

rázatokkal közlé. A finn irodalmi társaságnak buzgó tagja. Szivessége nagyon jól esett nekünk a pénzváltásban, vagy a kellő apró pénz szerzésében, a mire az utazónak szüksége van.

Cygnæus Fridrik, annak a pétervári püspöknek fija, kihez Sjögrén házi nevelőnek ment, volt egyetemi tanár, de már 1867-ben „emeritus"-sá lett. Tudós és költő, kinek, tudtomra, egyetemi latin értekezésein kivül minden munkája svéd nyelvü. Az æsthetikának és uj irodalomnak tanáralévén, munkáji az æsthetikára és müvészetre vonatkoznak. Költeményei Skaldestycken czim alatt 5 részben (delar) jelentek meg 1851—1864-ben. Az 5-dik részben az egyik költemény czime: Görgey Arthur, újévi éj 1849—50. *) Nagy érdekkel hallgatám Cygnæus urat arról, mi kiváló figyelemmel, sőt fokozódó aggodalommal kisérik vala az 1848- és 49-ki magyar eseményeket; s mint itéltek a szereplő személyekről. Esténként, úgy monda, egybeültünk s követtük a térképen a seregek mozgásait. Minthogy az Oroszbirodalomban a hírlapok előleges vizsgálata igen szigoru vala, nem vehettünk teljes tudósításokat, sokat nem is hittünk vagy másképen értettünk mint olvastuk. — Eszembe juta, hogy magunk is úgy voltunk a legbővebb tudósítások mellett is. — Úgy-e, fakada végre ki, Görgey nem áruló? mit tartanak róla Magyarországon? — Ott is még kérdés, válaszolám, áruló-e Görgey vagy nem? Támad-

*) Arthur Görgey nyårsnatt 1849—50.

nak már hangok, melyek nyilván ártatlanságát bizonyítják. De úgy hiszem, a tények sora s még inkább azoknak indokai nincsenek még eléggé tudva, s a közönség még nem is eléggé részrehajlatlan; a miatt nem lehető, e miatt még bajos az itélet. Magam nem tartom árulónak. — Cygnæus ezen válaszszal is ki vala elégítve; ő, úgy látám, nagy tisztelője Görgeynek, s azért fáj neki a gondolat, hogy árulónak kelljen tartania.

Dr. Rabbe inkább pártolója, mint munkása a finn irodalomnak. A legkellemesebb társalkodó, mint arcza is a kedvesebbek egyike. Midőn magam indultam el Helszingforszból, ő szives vala nőmet és húgaimat Tavasztehuszba elkisérni, s ott engem megvárni.

Snellmant már mint a finn pénzügynek rendezőjét (lásd itt a 134. 135. lapot) ismerjük. Annak személyes ismeretsége különösen óhajtott vala előttem. Neki sokat köszönök azért, hogy az egyetem és az ország gazdasági viszonyait megfejtette előttem.

Nagy része azoknak, kikkel külön vagy azon közebéd alkalmával ismerkedtem meg, a Finn irodalmi s a Tudományos társaságok tagjai. A finnek szellemi életében az irodalmi társaság legnagyobb tényező, s azért kiváló figyelemre méltó. Első ünnepélyes ülését 1831. márczius 16-kán tartá meg; alapszabályai 1858. márczius 30-án nyerének új

megerősítést, a melyekből a társaság feladatát és működő személyeit meg eszközeit röviden felhozom.

A Finn irodalmi társaság (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) mindent előmozdít, a mi a finn haza ismeretét és a finn nyelv mívelését illeti = som angår forsterlandets kännedom och Finska språkets odling. — Ezen itt felhozott szókból látja az olvasó, hogy a Finn irodalmi társaság alapszabályai svéd nyelven vannak írva, és már abból azt is sejtheti, hogy a társaság jegyzőkönyvei, valamint tárgyalása is, legalább eleinte, svéd nyelven folytak. Egyébiránt tudjuk, hogy egész 1865-ig a svéd lévén hivatalos nyelv, az a nyilvános élet minden mozzanatában divatozik, ha nem is uralkodik vala.

A társaság tehát, feladatához képest, összegyüjt minden nyomtatott és kéziratban lévő könyvet, mely Finnország történelmét, költészetét, hitregéjit, földrajzát, statistikáját tárgyalja, bármely nyelven legyen is írva; továbbá összegyüjt minden finn nyelvü könyvet vagy kéziratot, akármi tárgyról szóljon is. Díjak által ösztönöz a feladatához tartozó könyvek írására, s fordíttat más nyelvekből nemcsak a nép, hanem a míveltebb olvasók számára is. Végre pályakérdéseket tűz ki a finn történelem, nyelv és irodalom köréből. Évenkint nyomtatott számadást közöl a lefolyt év alatti működéséről, s pénzalapjainak mivoltáról.

A társaságnak rendes, tiszteletbeli és levelező tagjai vannak, a kiket a társaság maga, előleges

tagi javaslatra megválaszt. Rendes tag minden finn ember lehet, a ki teljeskoru s a finn tudomány ügyét elő akarja mozdítani. Belépő díj fejében egyszer mindenkorra 6 rubelt fizet, minek lefizetése után a társaság anyakönyvébe beíratik. Levelező tagokká külföldi tudósok lehetnek. Tiszteletbeli tagokká pedig finnországi magas állásu férfiak lesznek, a kik neveikkel és tanácsukkal támogathatják a társaság igyekezetét. A levelező és tiszteletbeli tagok egy kinevező oklevelet kapnak, a társaság kiadott könyveivel együtt, a mennyire telik.

A társaság tagjai közől minden évfordulati ünnepélyén elnököt és alelnököt (ordförande = Wortführer), titkárt, könyvtárnokot és pénztárnokot választ, valamint egy biráló bizottságot is; a mely utóbbin kívül, külön feladatokra külön bizottságokat is küldhet ki.

A társaság továbbá tagjai közől ügyviselőket nevez ki az ország külömböző helyein, a kik ott a társaság érdekeit képviselik, és az adományokat elfogadják.

A társaság minden évben márczius 16-kán ünnepélyes ülését, azonkívül julius és augusztus kivételével, minden hónak első szeredáján havi üléseit tartja.

A társaság alapszabályainak megváltoztatásáért csak akkor lehet folyamodni a császári felséghez, ha az ünnepélyes ülésen a tagok két harmada egyezik bele a javasolt változtatásba. —

A Finn irodalom a társaság keletkeztéig nagyon szegényes vala; vallásos könyveken kívül alig je-

lent meg más könyv. Régen a vallásos könyvek is ritkán jelenhettek meg, még a reformatio századában is, a mely nálunk igen termékeny vala; mert ámbár Agricola az új testamentomnak finn fordítását 1548-ban adta volt ki (l. a 19. és 77. lapot), az ó testamentom fordítása csak 1642-ben nyomaték ki Stockholmban; könyvnyomtató műhely sem volt addig az országban. Némi szellemi lökést a finn irodalomra is az åboi akademia, vagy egyetem, alapítása gyakorla, melyet 1640-ben nyitának ki 11 tanárral. Petraeus Aeschylus svéd ember az első rector, a ki a finn nyelvet megtanulta volt, s a finn nyelvért buzgólkodék. Ő sürgeté az ó testamentomnak finn fordítását; ő adá ki 1649-ben az első finn nyelvtant is (Linguæ Finnicæ brevis institutio), mely már Åboban jelent meg. S szinte egy század mulva jelent meg Vhael grammatikája, a mely már jobban ismeri és fogja fel a nyelv természetét (Grammatica Fennica, Åbo 1733), s melyet a mi derék Révaink használa. S ámbár a mult század utolsó tizedeiben különösen Porthan Gábor, mint åboi tanár, jeles szorgalma egyszersmind kitünő tehetsége által a finn történelemre, nyelvre s még a nemzeti költészetre is irányzotta a közfigyelmet: az irodalom azért nem igen lendülhete. E század második tizedével, miután az ország a háború iszonyait némileg kiheverte volt, — Sándor czár meg tanácsadóji külömben is a nagy bírodalom mívelésére munkálkodván — ébredeze a finnek közt is a buzgó hazaszeretet, a mely a multat

kutatja, a jelent termékenyíti s a jövendőt biztosítja. S a nemzetek sorsát intéző kegyes hatalom egyszersmind avval a nagy szerencsével áldá meg a finn népet, hogy olyan férfiakat támasztott fel közte, a kik az időnek kedvező nemzeti tavaszát igen helyesen fel birták használni.

Becker Reinhold 1820 és 21-ben finn hirlapot, az åboi heti lapot, (Turun viikko-sanomat) adá ki, *) a melyben a nyelvnek eredetibb mivoltára vala tekintet. Ugyancsak Becker 1824-ben nyelvtant íra; s mint már itt láttuk, 1826-ban Renvall finn szótára jelent meg, a mely roppant nyereség vala a finn nyelvre és tudományára nézve. Renvall a finneknél az, mi nálunk az 1831-ben és 32-ben kiadott Kresznerics.

S az alatt a Porthan által elhintett magok is kikelnek vala; a nép nyelvét és annak hagyományait gyüjtögetni kezdék, szóval Finnország maga magát ismeré meg. Most keletkezék a Finn irodalmi társaság, a melynek első kiadása, tudtomra, a Kultala nevü könyv, Zschokke Goldmacherdorfjának fordító utánozása a finn nép számára. De második kiadása már a Lönnrot szerkesztette Kalevala, mely 1835-ben jelent meg először s azólta világhirüvé lett. Azt követé 1840-ben a Kanteletar

---

*) Újabb tudósítás szerint az első finn hírlap Åboban 1776-ban jelent meg: Suomenkieliset Tietosanomat = finn nyelvü tudósítások, mely hamar megszünt. Azután csak 40 év mulva támadt fel a finn hirlapírodalom.

három kötete; 1842-ben a Sanánlaskut, s 1844-ben az Arvoitukset. A Kalevala a mondai és hitregei hagyományokat közölvén, egy új, alig is sejtett, világba vezeti az olvasót, a ki a finn költői szellemmel meg akar ösmérködni. A Kanteletar kisebb, mondai és dali, hagyományokat foglal magában. A Suomen Kansan Sananlaskuja (a finn nép közmondásai), szerintem legalább, ki nem akarok avval dicsekedni, hogy az abbeli irodalmat ismerem, a legszebb közmondások gyüjteménye. Az Arvoitukset talányok. Mind a négy gyüjteményt legnagyobb részben Lönnrot maga gyüjtötte, s avval olyan kincset jutata a finn nép kezébe, mely nagyobb mindennél. A finn irodalmi társaság érdeme pedig abban áll, hogy azon gyüjtemények kiadását eszközlé, s a gyüjtő és kutató utazásokat folytattatá. — A Lönnrot szerkesztette gyüjteményekhez hozzásorolható a társaság 17-dik számu kiadása, mely négy részben a finn nép mondájit és meséjit Salmelainen Eero (alkalmasint csak írói név) szerkesztéséből közli 1852, 1854, 1863 és 1866-ban.

Mint tudjuk, a társaságnak alapszabályai svéd nyelven vannak írva; azt is megemlítettük már, hogy jegyzőkönyvei és tárgyalásai is leginkább svéd nyelven folytak. Erre nézve 1856-ban indítvány tétetek, hogy a társaság finn nyelven fogalmaztassa jegyzőkönyveit. „Minden mívelt finn ember tudja, úgymond az indítvány, hogy a Finn irodalmi társaság szülte és nevelte a finn nép számára a reményteljes irodalom kezdetét, a melynek

erős alapjai a Kalevala, Kanteletar, Közmondások, Talányok és a finn nép-mesék. De nem gondolok tévedni, ha mondom, hogy a társaság működése az anyanyelvre nézve eddigelé tudományosabb vala mint reményleni lehetett volt. Eléggé előmozdította nyelvünket irodalmi munkákkal és tudós nyomozásokkal, melyek részben jók és szükségesek is. De mit csinálunk nyelvünkkel, ha mindég csak kedvelt tudományos valaminek tartjuk, milyennek a külföldi tudósok is tarthatják? Nyelvünket tárgyalási nyelvvé is kell tennünk a svéd helyébe, a mint azt az igazság és méltányosság követeli. Ezt reménylik és óhajtják a finnség valódi barátjai az egész országban. Menjen hát jó példával elől a társaság, s tegye a finn nyelvet tárgyalási nyelvvé stb."

Ha nem is mindjárt, de lassankint mégis változának a dolgok. A társaság Suomi nevü folyóiratot ada ki, melynek első czime „Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen = Szuomi, folyóirat (Zeitschrift) hazai tárgyban. Ezen svédes czim alatt 20 évfolyam, azaz kötet jött ki. De 1863-ban másik folyama (toinen jakso) kezdődék e finn czim alatt: Suomi, kirjoituksia isän-maallisista aineista = Sz. iratok hazai (földi) tárgyakról. A dolgozatok most is mind svéd, mind finn nyelvüek, de ez utóbbiak túlnyomókká kezdenek lenni, s például ez új folyamnak 8-dik, 1868-ban kijött, kötete csupa finn értekezésekből áll. A társaság jegyzőkönyvei és évi számadásai is finn nyelven vannak már szerkesztve.

A Suomi folyóirat egyébiránt a legbecsesebb tartalmu gyüjtemény, az a finn történelem és nyelvtudomány arany bányája.

Idő folytában a társaság kiadásai kiléptek az első szűkebb körből, mindenütt pótolni akarván a finn irodalom hézagait. Nem sorolhatom elő az eddigi kiadásait; de abból is, a mit megnevezek, kitetszik, mi sokra terjeszkedik már. Pl. 1860-ban kiadá Lönnrottól: Flora Fennica, Suomen Kasvisto; ugyanannak fordítása szerint a törvénytudományi kézikönyvet, a melyet már ismerünk (lásd a 86. l.); végre 1866-ban a Lönnrot által kidolgozott nagy finn-svéd szótárt kezdé kiadni (Suomalainen ja Ruotsalainen Sanakirja), a melynek harmadik füzetét 1869-ben vettük; — 1863-ban kiadá a Suomalainen Meri-sana-kirja-t = Finn tengerészeti szótárt, ábrákkal; 1864-ben Latin-finn szótárt az iskolák számára (1068 két hasábos lapon); 1865-ben Svéd-finn szótárt (974 két hasábos lapon); 1863-ban görög nyelvtant, kezdők számára; már 1859-ben pedig „Henrici Gabrielis Porthan opera selecta“ kiadását kezdé meg, a melyekből eddig három kötetet kaptunk. Grube történelmét, nagyobb részint áltdolgozva, 6 kötetben; Stöckhardt vegytanát, Palmbladt földrajzát, Floman franczia, Oppman angol grammatikáját stb. stb. mind a társaság adta ki. Új gyüjteményeket is indított meg, mint szinmű-tárt (eddig 5 kötet), regénytárt apró füzetekben; archivumot, mely történelmi forrásokat, okleveleket stb. közöl. A tudományos és mulattató könyveken kivül, a

melyek inkább a miveltebb osztályoknak valók, a népre is folyvást gondol, például a Topelius „természetkönyvével“ (Luonnon kirja), a melynek 1868-ban már 4-dik kiadását bocsátá közre. A három első kiadás 8000 példányban kelvén el, a negyediket magát 5000 példányban nyomatá ki, mi nagyon szép dolog. S nem egy könyvét adja ki többször a társaság. A Flora Fennica is már újabb javított kiadásban jelent meg; hasonlóképen a franczia nyelvtan stb.

Meg is jutalmazza illendően a tudós írókat. A finn-svéd szótár kidolgozásában Lönnrotnak segédje Warelius: egy-egy nagy ívért Lönnrot tiszteletdíja 120 márka, Wareliusé 80 (azaz 48 és 32 forint).

A társaság eddigi és jövendőbeli működését Akiander, mint elnök, az utolsó (1869. márcz. 16-kán tartott) ünnepélyes ülésében így jellemezé: „Eleinte a társaságnak, tehetsége szerint, a runok (népi költemények), mondák, történelmi tudósítások és nyelvészeti nyomozások gyüjtésével és kinyomatásával kelle szaporítani az irodalmat. Utolsó évtized alatt másfelé vala köteles fordúlni s más könyveket kiadni, mert a finn nyelv, mind a kormányban mind az iskolákban, természetes jogaiba lépett. Mennél inkább tapasztalta a társaság a finn hazafiak tetszését és pártolását, annál szentebb kötelessége vala kitölteni a finn irodalom hiányait, különösen az iskolákra nézve, a melyekben a finn nyelv tannyelvvé vált. Részint a társaság, részint

magánosok költségén el vannak már készülve a szükséges könyvek, mint én gondolom, s a társaság immár visszatérhet tulajdon feladatához: a finn történelem, nyelv és irodalom míveléséhez."

Érdekes lesz még látnunk az utolsó számadásból, miből gyűlt a társaság jövedelme, s általában mennyi alapítványai vannak, s mennyi vagyona fekszik kinyomatott könyveiben.

Az 1867-ben eladott könyvekből	3,567 : 96
Az 1867-ban „ „	4,623 : 27
Tagok fizetéseiből	312
A császártól segélyképen	1,600
Ajándékok és végrendeletekből	2,081
A regénytár előfizetéseiből	1,464 : 83
Saját pénze kamatjaiból	646 : 43
Rabbe-alapitvány kamatjai	1,198 : 38
Blomberg „ „	5,458 : 75
Sirén „ „	246 : 40
	21,199 : 02

Összesen tehát 21,199 finn márka, 2 kis pénz. A társaság külömböző (Kellgrén, Blomberg, Rabbe, Sirén, Stenberg) alapitványai 125,415 márka, 91 kis pénz. Kinyomatott könyveiben pedig 149,489 márkányi érték vala; miből a könyvárusok

1868—69-ben befizettek	9,908 : 79
Az el nem árult könyvek értéke nálok	40,034 : 50
A társaság táraiban volt	98,524 : 50

értékü.

A társaság kiadásai rendszerint szépek, néha fényeseknek mondhatók, p. o. a Kalevalának 3-dik kiadása. Saját igen gazdagon fölszerelt nyomdája is van.

Ha összehasonlitjuk a Finn irodalmi társaságot az Eszt tudós társasággal (l. 224—230 l.), azt kell mondanunk, hogy mind munkálkodására, mind eszközeire nézve amaz ehhez képest óriás. Mind kettő azomban egyenlően nevezetes reánk nézve, mert rokon nyelvek körül forognak, s rokon nyelvü népek tudományát és miveltségét mozdítják elő. — —

A finn tudomány és irodalom egyéb úton is halad az újabb időben, bár többnyire svéd nyelven. Így, hogy csak a finn nyelvtudományt említsem, ugyanazon Renvall Gusztáv, a ki a jeles szótárt irta volt, 1840-ben Finsk Språklära-t = finn nyelvtant, adott ki; hasonlóképen Collan 1847-ben s Eurén 1849-ben. Mind a három nyelvtan svéd nyelven van irva. De Eurén 1852-ben finn nyelven is írt egyet (Suomalainen Kielioppi); ugyanaz 1860-ban finn-svéd szótárt adott ki. — Könyvnyomdák, úgyszólván, már minden városban vannak Helszingforszon és Åbon kivül is, a hol legtöbb nyomtatás foly.

A finn irodalmi társaságon kivül Helszingforszban egy Tudományos Társaság is van, melynek neve Finska Vettenskaps-Societet (finn tudományos társaság). Ennek alapszabályai 1838-ban nyerének jóváhagyást. A társaság három osztályra oszlik: mathematikai-physikaira, természettudományira, és

historiai-philologiaira. Ünnepélyes üléseit minden év november 1-sején tartja. Munkáinak kinyomatására a császár évenkint 1500 rubelt jelölt ki az országos jövedelemből. Első tagjai többnyire egyetemi tanárok valának, de már az 1839-ki választások között ott találjuk Lönnrot-ot és Sjögrén-t.

Munkálkodásainak első kötetét 1842-ben adá ki, ezen czim alatt: Acta Societatis Scientiarum Fennicæ. Eddig nyolcz kötete jelent meg. A tudományos dolgozatok latin, svéd, franczia, német és finn nyelven vannak írva. (Például Koskinen egyik értekezése a livekről francziául van írva; Ahlqvistnak újabb nyelvtudományi mutatványa, mely a IX. kötetbe való, német nyelven szól, ezen czím alatt: Auszüge aus einer neuen Grammatik der Finnischen Sprache. Erstes Stück. Ableitung der Substantiva, welche die Bedeutung des Oertlichen haben. — Azért irtam le az egész czimet, mert abból látjuk, hogy a szorgalmas és győzős tudós legújabban egy finn tudományos nyelvtanon dolgozik.)

Ha a Finn irodalmi társaság kizárólag Finnország történelmi, föld- és néprajzi, statistikai de kivált irodalmi és nyelvtudományi ismertetését és fejlesztését tárgyazza: a finn Tudományos társaság feladata a tudomány általában, minden korlátozás nélkül.

A törvény elismerte a finn nyelvnek hivatalos jogát mind az ország törvényhozásában, mind ösz-

szes igazgatásában és oktatásában; a Finn irodalmi társaság siet, mint láttuk, a szükségnek és a közkivánságnak megfelelni: vajjon a finn nép szelleme olyan könnyen győz-e a történelem alkotta multon, a társadalom szokásán s kivált az előre haladott tudományon, a mely eddig svéd vala? Erre biztosan felelni nem lehet, de ügyelni kell a jelenségekre; s ezen ügyelet tanuságos szokott lenni mindenütt, a hol nemzetiségi kérdés van.

Kiváló figyelemre méltót találok azon költeményben, a melylyel Ahlqvist az 1869. május 31-kén tartott egyetemi ünnepélyen a bölcsészeti magistereket üdvözli.*) Igyekszem fordítással követni az eredetit, a mennyire nekem lehetséges, előre bocsátván egy észrevételt.

A finn nyelv a költeményt, sőt a költészetet is runo-nak nevezi. A tar, tär képzővel pedig, a mely eredetileg leányt jelent, sok szót alkot, melyekben a régi genius, musa-féle jelentés is benvan, mit egynehány példa egyszerre felvilágosít. Kivi a kő, kivitär volna azon lény, a mely a kőben lakik, vagy inkább a kő létét gondozza, fentartja; päivä nap,

---

*) Tervehdyssanoja niille Armollisimmalla luvalla Kaisarillisessa Suomen Aleksanderin-Yliopistossa 31. p. Toukokuuta v. 1869 seppelöidylle sadalle kuudelle Filosofian-Majisterille. Helsingissä. Suomalainen Kirjallisunden-seuran kirjapainossa. 1869. = Üdvözlő szavak a császári finn Sándor-egyetemben. Legkegyelmesebb engedelemmel megkoszorúzott száz hat bölcsészeti magisternek. Helszingforszban. A Finn irodalmi Társaság nyomdájában. 1869.

päivätär a nap geniusa, de napleány is; kun hó, hold, kuutar a hold geniusa, fentartója. Innen runotar a költemény létét gondozó, tehát egy szóval, musa (múzsa). E szerint Suomi runotar a finn költészet, vagy inkább a finn musa. — Ahlqvist „Üdvözlete“ így kezdődik:

Lépj te is bé, Szuomi runotar,
A Szuomi tudomány nagy teremébe;
Ott néked is jut immár hely,
Bár eddig idegen, szokatlan voltál.
Jut néked hely, csak méltó légy reá,
Mint a hajdankor híres muzsáji;
Szabad ott ülnöd a Shakespeare
És Göthe, Dante runotarjainál.

Ne félj tehát, csak lépjél bátran be!
Nem szoktál ugyan még e társasághoz,
A hol kimért lépéssel járnak csak,
És a tudósan megsimított szókat
Arany mércsőn nagy gonddal latolják,
S az öltözet sem lehet idegen:
Faluról jösz te, falun nőttél fel,
A falu kantelet-ján *) zengedezvén,
Örvendve a természet örömének,
Magános éjben, mikor a hajnalt
Az esti pir egy perczre öleli,
S pirulva csókot ád s odább siet.**)

A költő bíztatja a finn költészetet, hogy immár foglaljon ő is helyet Finnország egyetemének

*) Kantelet a finnek régi tomborája.

**) Czélzás a Kojt-ra és Ämarik-ra, vagy a reggeli és esti hajnalra (I. 124. stb. l.).

ünnepélyein, a hol eddig nem szokott volt megjelenni, a hol tehát idegennek is látszhatik; mert faluról való, mert nép-dajkálta költészet, mely nem csak nyelvre, hanem szülő módjára nézve is más. A költő pedig avval indokolja biztatását, hogy méltó lehet a finn költészet azon társasághoz, a melyet a tudós egyetemnél talál. — Véleményem szerint nagyon helyes a finn költőnek felfogása és eljárása. Nem hivatkozik a jogra, mely országos törvény által meg van adva, mely szerint tehát a finn nyelv az egyetemnél is 1872-nek elejétől fogva uralkodhatik: mert nagyon jól érzi, hogy a jog nem elég, ha érdem nem járul hozzá, s hogy az érdemet csak belső saját jelesség osztogatja. De az a jelesség azután csakugyan jogot igényelhet, bár azt a törvény nem adna is. Ezt is a költészetre nézve nagyon szépen így fejezi ki Ahlqvist:

Mindenhol s minden nyelven egy a szépség,
Az örökké való, az igazi,
Mint egy a nap a mérhetetlen égen
Bár sugara itt-ott különböző
Szinekkel süt a feltekintő szembe.

Kérdhetjük, hogy miféle költészetnek volt eddig kizárólag helye az egyetemen? Erre maga a költő felel:

A Runeberg és Franzén runotárjai,
E helynek régi gazdasszonyai,
A kik reád nagyon sokáig vártak,
Hogy végre ide jönnél helyökre;

Most üdvözölnek, mintha leányuk volnál,
Pedig nem vagy te édes gyermekök:
De föld és hon nekik és neked egy,
S ajkaitokról is csak egy gond rebeg.

A régibb korban, természetesen, a latin múzsa uralkodott a finn egyetemen is, a mikor a tudományokat csak latin nyelven adhatják vala elő. De miólta a svéd irodalommal együtt a svéd nyelv virágzik, az a finn egyetemnél is a tudomány nyelvévé vált; Porthan például, hogy ezt az egy kitünő férfiut emlitsem a mult századból, latinul írta becses munkáját, még „De poesi Fennica“ is latinul értekezék. A kik pedig Porthan idejében mint egyetemi poeták fölléptek, azok is vagy latinul, vagy svédül szólaltaták meg a múzsát.

A Runeberg és Franzén képeit és mellszobrait az egyetem teremeiben és könyvtárában láttuk: kik tehát azok, a kik miatt is, a költő előadása szerint, tartózkodva, félve bátorkodik belépni az egyetem ünnepélyes teremébe a finn múzsa, ámbár azok nyájasan intik magokhoz, mintha leányuk volna, jóllehet nem édes gyermekök? Azok a svéd költők közt tűnnek ki, tehát a svéd irodalom igen híres emberei: de Finnországban fölnevelt, tanult s ott is müködött férfiak.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai új folyamának IV. kötetében Győry Vilmos „Három svéd költő“ czímü munkát közöl, a melyben Tegnér, Franzén és Runebergről, mint a leghíresebb svéd költőkről, elég kimeritően szól, s munkáikból jól fordított mu-

tatványokat is közöl. A magyar olvasó ott találja meg, mi helyre méltók Franzén és Runeberg: itt egy mondát közlök, mely jobban fejezi ki, mint bármi, a finnországiak véleményét Runebergről.

„Finnország éjszaki földjén — Pohjanmaalla, mert Runeberg Jakobstadtban, finnül Pietarsaariban = Péterszigetén 1804-ben született — egyszer egy táltos ember köszönte be egy anyához. Csudálatos álmot láttam, úgymond, melyet el akarok kigyelmednek mondani. Városunk kapuja felett egy arany-koronát láttam. Sokan eljövének, hogy levegyék; eljövének a város előkelői, gazdagjai, de egy sem érhette el. Utoljára kigyelmednek kis fija jöve el, s az egyszeribe lekapta.“ *) Runeberg valóban olyan koronát szerzett magának, mely messze földre elfénylik, mert költeményeit valamennyi mívelt európai nyelven olvassák.

A finn költészet tehát, mely eddig csak a népnek vala öröme, most a míveltekhez, az európai ízléshez kell hogy alkalmazkodjék; kell, hogy Runebergék költészetével fusson pályát, s iparkodjék azokat megelőzni. E versenyzés nagy erőt és kitartást teszen föl, de csak a győzelem után lehet az egyetemre azt a feliratot vésetni, melyet a költő eme szókba foglalt:

Täss' emäntän' on Suomen runotar.
(Itt háziasszony a finn runotar.)

---

*) Maiden ja Merien takaa (Ueber Land und Meer-féle képes folyóirat) 1865-ki folyamának 29. lapján.

Azomban a költészet versenye a tudományéval együtt jár; s ha a finn tudomány felül nem mulja, legalább utol nem érheti a svédet, a nemzetiségi jog nem bír hódítani az idegenek közt, sőt a maga embereit is elveszti. A mely jog a megfelelő jelesség hijával van, az nem győzhet soha. Ezt is jobban érzik és tudják a finnek, mint sokan mínálunk, a hol igen hajlandók vagyunk a tudományt az állami hivatalok igényeivel meghatározni és megbecsülni. Legjelesebb országló és kitünő főispán vagy tábla-bíró lehet valaki, a nélkül hogy tudós vagy művész legyen: de ha a nemzeti tudomány és müvészet mértékét a szerint akarnók meghatározni, a mit azok tanultak és tudnak, mindjárt koldus nemzetté válnánk, melynek legszentebb joga is csak bitorlás lenne a jelesebbek előtt.

Még keményebb a verseny a társadalom terén, a hol a városi népesség a döntő, a hol a tőke és ipar uralkodik. Ha ezt meg bírja nyerni a szellem, minden meg van nyerve: de ha nem képes arra a győzelemre, a törvény nem fog hatni, s a reá támaszkodó jog is tehetetlen marad.

V.

Lönnrot és a Kalevala.

(A finn hónapok. A régi tizenhárom hónapos esztendő. Lillgusz, és egy svéd gazdaság. Szép termés. Válságos nap. Utazási mód; kényelem, olcsóság. Tavolában hálás. — Lönnrot ifjúsága, készületei, utazásai. — A Finn irodalmi Társaság keletkezése. Kalevala és más gyüjtemények kiadásai. Lönnrot háza, gazdasága, életmódja. — A finn hitregékből első és azután mind nagyobb közlések. Porthán megismerteti a finn költészetet. Becker. Topelius. A kalevalai runók honnan kerültek elő? Hol lehet ezeknek első hazája? Eredeti-e a finn költészet?)

„Áldott és örökké emlékezetes az 1822-ki év őszhavának második hete! Olyan nem volt még a finn egyetem történelmében, nem is lesz megint egyhamar. Azon a héten három nevet irának be az egyetem anyakönyvébe, melyek legtiszteltebbek a finn nép előtt. Snellman János Vilmos a hó 5-kén, Runeberg János Lajos meg Lönnrot Ilyés 11-kén lőnek az egyetem deákjaivá.“

„Különös véletlen hozta egy héten azt a három ifjut az egyetemre. De az, mi népünk közt

egy korban születtette azokat, nem hiú véletlen, az kegyelem, az a mindenható irgalmas Isten keze, a ki az alacsonyok és kicsinyek gondját is viseli; s a kinek abban nyilatkozott ki világosan akaratja, hogy a kis számu finn nemzetnek nem szabad elenyésznie, hanem élnie és működnie kell az emberiség javára is."

„Egyszerre méne a három ifjú Finnország szivébe, az egyetemre, a hol nemzetünk öntudata és reménye folyvást legmelegebben buzognak; egyszerre vivék azokat a nép közzé is azon az úton, melynek czélja a teljes nemzeti élet, az igaz Szuomiság. Lönnrot egyengeté az utat mások előtt; Snellman ujjaival mutatá; Runeberg a járókat biztatá, hogy útközben el ne lankadjanak. Vagy más kép szerint, ha a három férfiúnak működését őrtűzhöz hasonlítjuk, melynek égnie kell vala, míg népünk hajnala kihasadt, tehát Runeberg azon tűznek melege, Snellman világja, Lönnrot a fája, a mely a tüzet éleszté."

Így kezdi meg Lönnrot élete leirását a már idézett folyóirat: Szárazon és Tengeren túl (Maiden ja Merien takaa) 1864-ki vagyis első évfolyama.

Runeberg, úgy hallám, nagyon gyöngélkedik falusi magányában, hol a költészetnek él s kedves mulatságait, a halászatot és vadászatot üzi. Külömben sem vala szándékom felkeresni. Snellmannal itt Helszingforszban ismérkődtem meg; Lönnrothoz pedig el akarok menni.

Tervünk szerint tehát nőm és húgaim itt maradnak még egy-két napig, azután vasúton Tavasztehuszba mennek, s ott megvárnak engemet. Én meg Koskinen társaságában előbb Lillguszba, s azután Szammattiba Lönnrothoz sietek.

Nyárhó, vagy julius 26-kán bucsúzám el Helszingforsztól, mely annyi kedves emlékezettel meggazdagított. — Nekünk a julius nyár-hó; a finnek azt heinä-kuu-nak = széna-hónak, s a juniust nevezik kesä-kuu-nak = nyár-hó-nak. Ők általában hazai hónap-neveket használnak, melyek következők:

1. Tammi-kuu = tölgy-hó; januarius vagy tél hava.

2. Helmi-kuu = gyöngy-hó; februárius vagy tél utó-hava.

3. Maalis-kuu = nyírlé-hó; marczius vagy tavasz elő-hava.

4. Huhti-kuu = egető-hó; április vagy tavasz hava.

5. Touko-kuu = vető-hó; május vagy tavasz utó-hava.

6. Kesä-kuu = nyár-hó; junius vagy nyár elő-hava.

7. Heinä-kuu = széna-hó; julius vagy nyár hava.

8. Elo-kuu = élet-hó; augustus vagy nyár utó-hava.

9. Syys-kuu = ősz-hó; september vagy ősz elő-hava.

10. Loka-kuu = sár-hó; october vagy ősz hava.

11. Marras-kuu = tejapadás-hava; november vagy ősz utó-hava.

12. Joulu-kuu = karácsony-hó; december vagy tél elő-hava.

A finnek, mint látjuk, a nyarat és őszt egy hónappal előbbre teszik mint mí, mert nekik már a junius nyár hava = kesä-kuu, s a september ősz hava = syys-kuu. Ez az itteni (finn) rövidebb nyárnak felel meg. Külömben a hónapok nevei az év szakairól és a földmivelő élet foglalatosságairól vannak véve. Évszakokat fejeznek ki a tammi-kuu = tölgy-hó, melyet, úgy gondolják, a kemény hidegről, *) mint a helmi-kuu = gyöngy-havat arról nevezték el, hogy abban már olvadni kezd, s a megmegfagyó víz gyöngyöket képez; továbbá a kesäkuu = nyárhó, syys-kuu = ősz-hó, loka-kuu = sárhó. — Földmivelő foglalatosságokat jelentenek a huhti-kuu = égető hó, touko-kuu = vető-hó, heinäkuu = széna-hó, elo-kuu = élet vagy aratás hava; a marras-kuu = tejapadás hava is ide tartozik. A joulu-kuu = karácsony-havat a svédből vették által.

Ezek közt a huhti-kuu = égető-hó, vagy égetés hava tetszik majd fel a magyar olvasó előtt, a ki nem is gyanítja, hogy a szláv eredetü ugar szóban annak fordítását bírjuk. Egész éjszakon az er-

---

*) Az 1539-ben megjelent Grammatica Hungaro-Latinajában Sylvester a januariusnak régi magyar nevét erőss hónak hozza fel, mi a finn tölgy-hó = tammi-kuu jelentését felvilágosítja.

dős vidékek lakosai a földmivelést erdő-égetéssel üzték hajdan; a nyelvek tanusága szerint pedig nemcsak a finnek, hanem a szlávok is tették azt; a finnek mai napig folytatják, csakhogy a törvény szabályozza (lásd a 94. lapot), s az erdők kimélése mind szűkebbre szorítja. Az égető földmivelés avval kezdi a munkát, hogy egy darab erdőt levág, s a fát, cserjét felgyujtja és elégeti. A hamu megzsírozza a földet, a melyet megszántanak és bévetnek. — Az ugar szó is égett földet jelent, a tót úhor = ugar; uhoreni, á, uo = elégett és úhoreni, á, uo = ugarolt; uhorim = égek és ugarolok. — A régi egyszerü földmivelés korában az égetés havát (kuhti-kuu) természetesen a vetés hava (touko-kuu) követé; az a finn április, ez a finn május.

A széna-hó = heinä-kuu-nak jelentése, a magyar olvasó előtt is világos; nem kevesbbé az elokuu = élet-hó-é. De ennél megint a nagy egyezést lehet észrevenni a finn és a magyar nyelv felfogása közt. A magyar élet szón nemcsak a tulajdonképi életet, hanem azt is értjük, a miből él az ember és állat. Élet, eleség tehát gabona, enni való is. A finn nyelvben elä = él, elo = élet, s ez utóbbi ugyanazon két jelentéssel jár, a melylyel a magyar. Elo-kuu = élet-hó, tehát az a hónap, a melyben az életet, a gabonát, aratják.

Az I. 346 stb. lapjain láttuk, hogy az ugor-finn számnevek 1—7-ig egyszerü és azonos szók; de hogy a 8-as és 9-es össze vannak téve, így: 2 hiján 10 = 8, 1 hiján 10 = 9. Ez a nevezetes dolog

azt bizonyítja, hogy az ugor-finn népek a legrégibb időben hetes számrendszert követtek vala, mi előtt a tizes rendszert elfogadták. Azért nálok a hónap negyed része hét, vogulban sat; két hét, vogulban kit sat, fél hónap; négy hét, vogulban nile sat, egy hónap. A hétnek napjait olvasták így: hét-fő, vogulban sat-pong; kedd, vagy ketted (azaz nap), vogulban kitit katel; s így folytatja a vogul a hatodik napig, mely után jälping katel = szent nap következik. A magyar szerdától szombatig, a szláv neveket fogadta el, melyek hasonlóképen a hét napjainak számát fejezik ki, mit a csötörtök azaz negyedik, péntek azaz ötödik (nap) világosan mutatnak. A finn nyelv most a hét napjait svéd szókkal nevezi meg: de hogy ott is a keresztyénség előtt hétfőtől fogva olvasták volt, az eszt nyelv bizonyítja, a melyben még következő nap-nevek vannak meg; esmis päev első nap = hétfő, teizi päev második nap = kedd, kolma päev harmadik nap = szerda, nälja päev negyedik nap = csötörtök. Ezen népek hete tehát így volt rendezve, hogy az ünnep, vagy szent nap befejezte azt, nem kezdte meg, mint utóbb a keresztyénség által lett szokássá. A hétnek alapja pedig a hold-változás, milyen négy van egy hold-fordulatban. Innen négy hét egy hónap.

Nem kevesbbé nevezetes az is, hogy a voguloknál, osztjákoknál máig 13 hónapos esztendő van. Egy hónap nálok 28 nap lévén, 13-szor 28 tehát 364 napos évet teszen. Van-e nyoma a tizenhárom

hónapos esztendőnek a finn és magyar nyelvben is? *) Van; először az eszteknél is megtaláljuk. Minthogy pedig az tökéletesen megmutatja, mint jártak el a tizenhárom hónap szerinti számlálással, nem restellem Hupelból, a kit már ismerünk (lásd I. 61., 64., 221. lapj.), ide tenni. „Az oeszeli parasztok, úgymond, a kik nem tudnak írni, úgy készítenek magoknak naptárt vagy kalendáriumot, hogy hét kis deszkácskát egy zsineggel összefűznek, és azoknak tizenhárom lapjára a magok jegyeit festik. Minden lapon egy 28 napból álló hónap van (tehát összesen 13 hónap). Ezen kalendáriumból egyszeribe a hétnek minden napját, ünnepét, vagy akármely napot meg tudnak találni, mert mindegyiknek saját jegye van. Minden eszten-

*) A holdnak szembetünő változásai és fordulatjai alkalmasint minden népnél voltak az időnek első és legközönségesebb mértékei. A német népekről írja Grimm: „Da sich nach dem mondwechsel, der augenfällige wochen darbietet, die zeit leichter bestimmen lässt, so scheinen unsere ahnen neben dem sonnenjahr für den gemeinen gebrauch ein mondjahr gekannt zu haben, dessen dreizehn monate den zwölfen des sonnenjahrs entsprachen. Die wiederkehrende periode von 28 Tagen hiess darum mênôths, mânôd . . . Deutsche Mythologie. Dritte Ausgabe. II. Band. 671. lap. — Tudjuk, hogy a magyar nyelvben hó luna et mensis (hód, az l csak bétoldás, hóld a hó fényét jelenti), finnben is kuu = hó, kuutama hold, holdfény. A hó-nap igen jellemző kifejezése a mensisnek. — A vogulban jonkep, jonchep (forduló) a hold; a szó épen azt fejezi ki, a mi az időmérést meghatározza.

dőt egy nappal utóbb kezdenek számlálni.“ *) Ezen tudósítás szerint — s Hupel közől is ilyen kalendáriumot, — az esztek esztendeje tizenhárom hónapból, minden hónap pedig 28 napból, az az négy hétből állott, mi 364 napot teszen. Minden évet azután egy nappal utóbb kezdének számlálni; az esztek éve tehát 364+1, vagyis 365 napot foglalt magában. Ez különös figyelemre méltó.

A magyarban szökő év, a finnben karkaus vuosi, azaz szökés-év kifejezések, azon évet teszik most, a mely minden negyed évben elő szokott fordulni. Hogy a magyar szökik szó itt valóban nem azt jelenti, hogy told, s a szökő nap nem is toldó nap, hanem inkább kieső nap, az, ha nem eléggé kitetszenék a magyarból, a megfelelő finn szólásból lenne világossá. A finn karkaus szó futást, nem toldást jelent; a finn szótár-író, Renvall, a karkaus vuosi (szökő év) kifejezés valódi jelentését, a mely ellenkezik avval, a mit most teszen, nagyon jól tudván, el sem mulasztja ezt az észrevételt kimondani: vox male ficta, az az, ez rosszul csinált szó. Ámde a rosszul csináltnak látszó szó jeles tanuság a régi korból. Kresznericsnek, a magyar szótár-irónak, nem tetszik vala fel az ellenmondás, a mely a szónak saját jelentése és a között van, mit most jelöl, mert „szökő esztendő annus bissextilis, intercalaris“ írván, nem teszen olyanféle

*) Hupel: Topographische Nachrichten von Lief- u. Esthland. III. kötet (Riga 1782.) 366. lapján.

észrevételt, mint Renvall. A felhozott magyar és finn szók pedig világosan azt a napot jelentik, a mely a tizenhárom hónapos év számlálása mellett elmarad, elszökik, finnül karkaa; vagy a melyen által kell szökni, hogy az új évnek első napjához érjünk. Ezen áltszökő jelentés megvan még a dorpati eszt nyelvben is, a melyben a szökő évet most üle aštja aastag-nak = áltlépő évnek mondják.

Másodszor tehát a finn, magyar és eszt nyelvek szólásai is világos nyomát őrzik meg a régi időszámlálásnak, mely tizenhárom hónapos évet tartott vala, s a mely mellett minden évben egy, s talán némely évben több szökő nap fordult elő. Ezt a kifejezést azután az új évszámlálásban is megtartották, jóllehet itt az ellenkezőt (nem szökő, áltszökő, hanem bétoldó esztendőt vagy napot) jelenti.

Még többet bizonyít harmadszor az, hogy Lönnrot a finnek közt is megtalálta a 13 hónapot, melyek így következnek egymásután: ensimmäinen sydän kuu (első szű-hó), toinen sydän kuu (másik szü-hó), vaahto-kuu (habos-hó), huhti-kuu (égető-hó), touko-kuu (vető-hó), kesä-kuu (nyár-hó), heinä-kuu (széna-hó), mätä-kuu (hév-hó), elo-kuu (élet-hó), syys-kuu (ősz-hó), loka vagy lika-kuu (sár-hó), routa-kuu (fagy-hó), joulu-kuu (karácsony-hó). — Az első hónap neve talven sydän is = tél szive, mi a magyar nyelvben is előfordul, p. o. Faludynál egyszer az érkező bundás vendég azt mondja: tél szívében vagyunk.

Unalmas lehet talán sok olvasó előtt az időszámlálásnak felhozása: de a régiség lappangó tanuságait sehol sem kell mellőzni, még ha untatni találnánk is vele. — —

Kényelmes kocsiba jó lovak vannak befogva, s mí, Koskinen meg én, hamar kirobogunk a városból.

Az út jó, az idő kedvező, a tárgyak újak, a beszéllgetés vidor — így szeretne mindig utazni az ember. Koskinen jobban beszélli a francziát mint a németet, én meg sokkal rosszabbul beszéllem a finnt; az eleven társalgás tehát igen tarka nyelvü, de soha sem akadozó.

Délután indultunk el Helszingforszból; utunk nyugat felé tart azon déli szegélyben, melynek lakossága svéd nyelvü. Egyszeri lóváltással még korán Lillguszba érkezénk, Ahlqvist nyári szállására.

Egy svéd nyelvü paraszt gazdánál fogadott ez szállást, ott tölti a nyarat. Ahlqvist neje nyájasan fogad, de szótalan. Igaz, ő csak svédül s tán kevesebbet beszéll finnül, tehát minden esetre bajos lett volna vele sokat társalkodnom; de tudván, hogy a tavaszon két utolsó gyermekét a halál kiragadta karjai közől, s látván, hogy a sajgó csapást férje is, az erős és a tudományba temetkezhető ember, nagyon érzi még: inkább néma sajnálkozással tekintgeték a szende anyai arczra, a melynek mosolyán keresztül a bánat annál megindítóbban tör ki, mennél inkább igyekszik vala azt a gyenge alaku asszonyka visszafojtani. Azután a házi asszony

foglalatossága, melyet vendégek szaporítanak, szinte ohajtott ürügye magokra hagyni a férfiakat, a kik az ismételt találkozás örömét, a falusi magányban, még jobban élvezik. Nem sokára félbeszakasztja a csapongó beszédet az asszonyi gondoskodás, mely uzsonna nélkül nem hagyhat minket. Kávé, tej, földi eperj itt a szokott és nekem is nagyon kedves uzsonna. Azután folytatjuk az előbbi tárgyakat.

De én a falusi emberek házait, életét közelebbről is megtekinteni el nem mulaszthatom.

A gazda neve Lindholm. Épületei számosak; lakó háza téres, sok kényelmet nyujtó. Ahlqvist szállása három szoba, egy konyha és kamara; a butor mind a gazdáé, egyszerü de csinos, alkalmas; nem hiányzanak a párnás pamlagok és karos székek sem. A gazda maga egy szobába és egy nagy cselédházba szorúl. Ebben a tűzhely félig agyagfallal van körülépítve, a tüzön nagy hosszú hasábok égnek, mint nálunk is erdős vidéken láthatni, a hol a fa értékét csak a vágás és elhozatal fáradsága méri meg. Egy szövőszéken vásznat szőnek vala. A gerendák megé hosszú fenyő-szilánkok vannak szúrva, abroncs-daraboknak tartanók, melyeket gyertya gyanánt égetnek. De jobban föltetszik a gerendákhoz erősített rudakra feltüzött kenyerek sora, a melyeket finnül reikä-kenyérnek neveznek. Az t. i. karikás kenyér, melynek közepén lyuk van, s melyet nagyobb mennyiségben egyszerre sütnek, s rudakra tüznek. Olyan kemény-

nyé válik, hogy szinte erős belőle tőrni, s hogy evésre meg is kell áztatni, ha enni akarják.

A lakóházon kivül kis távolságban két pajta van a ruhának, gabonának s egyéb házi kelléknek eltartására. A ruha ládákban, a gabona hambárokban van; a finn véka, mely a tonnának $^1/_4$ része, a szemmérték után is, nagyobbnak látszik a mienknél; a finn tonna tudniillik majdnem $5^1/_2$ véka. A lakóház fából való, de a gabonapajta kőből van, s majdnem emeletes, mert benne lépcső vezet a felső osztályba. Itt többi közt egész kicserzett bőröket, készülő hámokat, s egy farkashálót láték. Ezt kibontva az erdő fájához kötik, mikor hajtóvadászatot tartanak, s belé kergetik a farkast. Ilyen hajtó vadászatokat télen a hatóság rendel, ha a vad elszaporodik.

A ló- és tehénólak is kőből vannak. A tehenek Lindholmnál külön, deszka-rekeszekben állanak, kemény hidegben fütik az ólakat, tehát fütőkemencze van bennök. Ezt másutt nem láttam, s egy neves finn gazda csudálkozék is rajta, azt jegyezvén meg, hogy igen hideg ólai lehetnek annak a gazdának. Marhája 4 ló, 2 ökör, 2 borju, 9 fejős tehén, 4 disznó vala.

A csűr (szárító-csűr) jó távol van a többi épületektől. Annak fütője közepett, s két végén van szérü, úgy hogy két helyütt egyszerre csépelhetnek. — Pálinka-háza most használatlan áll, mert az utolsó országgyülés a pálinka-égetést sok helyütt megszüntette.

Lindholm gazdának két hemman-ja van, így hijják svédül a talo-t vagy telket. Vetése rendszerént 8—9 tonna rozs, $1^1/_4$ tonna árpa, 7 tonna zab, 15 tonna burgonya. Véleménye szerint 8 szem jó aratás; a tonna rozsnak ára középszerü, ha 20 márka; olcsó, ha 15 márka. Tehát a mi pénzünk és mértékünk szerint, ha öt és fél véka rozs 8 forintot ér, az ár középszerü, ha 6 forintot ér, az ár olcsó.

Az épületek mintegy erdőben vannak; minden tető zsindelyes. A gazda saját erdejéből fogyaszt, s állítása szerint 30 kötél fát használ el évenkint; egy kötél hossza pedig 7 láb.

Kertje is van Lindholmnak. A kert fáji közt sok almafa van, körtvefát nem láték. Az almafákon mogyorónyi almácska van elég nagy menynyiségben. Hogy se édes se nagy nem lesz belőle, jósolni merném.

Egyébiránt e háznépen nagyon meglátszik a vagyonosság és jólét; legkellemesebb az általános tisztaság. —

Későn vacsorálánk, s még későbben fekvénk le. Ahlqvist pihentető munkának a finn közmondások válogatását és fejtegetését hozta ki magával, ezen dolgozik vala.*)

---

*) Valittuja Suomen kansan Sananlaskuja. Nuorisoa varten sana-ja sasia-selitysten kanssa toimittanut Aug. Ahlqvist. Helsingissæ. 1869. = Válogatott finn közmondások, az ifjúság számára szó- és dolog-magyarázattal kiadta A. A.

Julius 27-ke a finn naptárban a seitse-män unikekoa = hét alvónak napja; a régi (1466-ki) magyar kalendáriomban szept. 13-ka volt „a 'hét alu atyafiak" napja. Minthogy tegnap este felé, ma reggel is, a gazdasági dolgokkal foglalatoskodtunk, s mind itt, mind idáig mindenütt a legszebb vetéseket láttuk volt, természetesen az idő-járásra is tére figyelmünk. Néhány sanyaru év után taval igen jó aratás volt Finnországban; az idei vetések pedig olyan dúsak, hogy öröm reájok nézni. Ha az Isten jó aratási időt ád, boldogok leszünk, azt hallja az ember a finn gazdák szájából. Úgyde a hét alvónak napja válságos nap, melyre a nép figyelni szeret. Mert ha ma eső van, nagyon esős idő következik be, s kárt tehet az aratásban. Mí is tehát óhajtjuk, ne legyen ma eső, s nézegetjük az égen könnyeden fonódó és oszló felhőket, a melyekből az egyik tiszta időt, a másik meg ellenkezőt jósol.

Szinte későbben, mint szándékoztunk volt, indúlhatánk el, bucsút vevén a szomorgó házi asszonytól, a kinek legbelsőbb szivből istenhozzát mondék. Most hárman menénk, mert Ahlqvist velünk jő Lönnrothoz. Az út, mint eddig, erdős vidéken viszen keresztül; a tanyák szép vetéseikkel és virágos kaszálóikkal elég vigályosan tünedeznek elé. De az út mindenütt jó; a hidak, a melyek a patakokon áltvisznek, úgy mint a tanyák épületei, legalább lakóházai, többnyire veresre vannak festve. Sok a veres szinü föld mindenütt, s ez adja a veres

festéket, a melylyel, úgy szólván, minden faépületet bémázolnak. Nem is kellemetlen szín az az erdők és vetések zöldjében. Az erdők nagyobb részint fenyvesek; a közönséges vagy fekete fenyü uralkodó, utána a szurkos fenyü következik. Sok helyütt nyírfák is kerülnek elő, melyek itt a magasságra nézve a fenyvekkel vetélkednek. A vetésben a rozs az első, imitt-amott kis darabka búzát is lehet látni. A rozs után az árpa és zab következik. Len is van, az most virágzik; borsó talán több is mint len, azon a vidéken, a melyen keresztül megyünk. A burgonya azomban már itt is fő tápláléknak szerepel, azt nem csak az ételek sorából, hanem az aránylag sok burgonya-földből is láthatni.

Kirkon-kyläben lovat váltván, egy kis ideig mulatánk. Már itt finnek közt vagyunk. — Könynyebben és olcsóbban alig lehet utazni mint Finnországban. A postahelyre érkezvén az utazó, azt kérdi: onko hevosia? = van-e ló? A rendes felelet: on = van! s mindjárt fognak. Ha azt találják mondani: ei ole = nincs: akkor tudnod kell, hogy a meghatározott számu ló mind el van már foglalva. De azért rögtön sietnek lóért, s azt a szomszédságból okvetlenül hoznak. Láttuk (l. a 96. lapot), mint rendelközik a törvény az utazási közleködésre nézve, s tudjuk, hogy minden posta-állomás környékebeli gazdák, külömbség nélkül, meghatározott rendben és számmal tartoznak lovakat az utasok szállítására adni. Ezen lovak, a gazdák emberei —

többnyire fiúk, néha leányok — felügyelete alatt, egy hétig tartózkodnak a postaállomáson, várván az utasokat. Ha több ló szükséges, mint a kirendelt szám, a szomszédságból pótló lovakat hoznak, a mennyi kell.

A posta-állomás igen rendes, tiszta és kényelmes épületekből áll, a hol az utazó hálhat és minden szükségest kap. Azon épületek vagy magán ember tulajdona, vagy az állomás környéke közköltségén építette föl. Az állomás gazdája (isä), akár tulajdonos legyen, akár nem, felvigyáz a rendre: de az utasok is tisztelik a rendet. Mindennek ára a megyei hatóság által s a kormányzói felügyelet alatt szabatik meg időről időre.

A postai szobában, hogy úgy nevezzem azt, a melybe az embert utasítják, ott van a päivä-kirja = napló, a melyet a hatóság meg-megújít, elvivén a régit. Abban ki van téve az állomás neve, s az, mely faluhoz, és a megyének mely politikai községéhez tartozik; azután ki vannak téve a köröskörül következő állomások távolságai, s hogy mit kell egy-egy lótól fizetni. A lóbér lehető olcsó. A finn mélyföld 10 versztből áll, 7 verszt teszen egy földrajzi mélyföldet; a finn mélyföld tehát majdnem másfél földrajzi. S egy lóért minden versztre 10 kis pénzt, tehát 10 versztre 100 kis pénzt vagy pennit fizet az ember. Tudjuk pedig, hogy 100 (kis pénz) penni egy finn márkát, vagy egy frankot teszen; szorosan véve $247\frac{1}{2}$ kis pénz vagy penni egy forintunk. Két lóért tehát szinte másfél földrajzi mélyföldre csak két márkát, mint-

egy 80 krajczárt fizetünk. Ez valóban kevés a nálunk kelő árakhoz képest. Ebből is bizonyos tehát, hogy Finnországban a pénz becse valóban nagyobb, mint nálunk. A pénzt a lovakért a ló gazdájának, vagy annak, ki ott helyette van, fizeti az ember. Egyébiránt hallottam, hogy csekélylik már a lóbért, s a következő országgyülés alkalmasint feljebb fogja emelni.

Ezen ló-adás országos teher itt, melyet a közleködés érdekében mindnyájan viselnek, a földbirtokhoz képest. Csupán a säteri-birtok, vagyis némely nemesi udvar-telek (l. a 96. lapot) mentes ezen tehertől.

A päivä-kirja, vagy napló mintegy a nyilvános ellenőrizet. Abba az utas a nevét, azt, honnan jő, hová megyen, s hány lovat kér, köteles beírni; az észrevételek rovatába pedig a netaláni sérelmeit írja bé. Mint másutt a vendégkönyv (Fremdenbuch), úgy itt a postai napló ingerli a kiváncsiságot; az utas tehát nemcsak beírja a beírandókat, hanem azt is nézi, ki hova utazott. Én lehetős sok postanaplót néztem meg; nem emlékezem arra, hogy panaszt láttam volna az észrevételek rovatában.

De nem csak lóról, hanem, mint említettem, az útazónak egyéb szükségeiről is gondoskodva van. A kinek nincs kocsija, két kerekü párnás kocsikát kap néhány penniért. Mindenütt egynél több vendégszobát találunk. A szobák rendesen be vannak, legalább futó szőnyegekkel, terítve; a pallók tisztára mosvák; többnyire cserepes virágok, kaktuszok,

diszítik a szobákat, valamint tiszta fehér függönyök az ablakokat. A földszinti házak is kissé fel vannak emelve; a fa-lépcső verandára viszen, a melyből a folyosókba s úgy a szobákba lép az ember. A fa-lépcső alján rendesen fenyü galyak vannak, a lábak letisztítására; mert mind a lépcső, mind a veranda meg vannak surolva.

A Kirkon-kyläi posta-állomás udvarából kilépvén egy nagy verhenyes szakálu ember közeledék hozzánk, tisztelködvén uti társaimnak. Helszingforszban is alkalmam vala látni, hogy a szakál az újabb időben a finnek közt is nő már: de akkora szakál a pesti legnagyobb szakálok közt sem vallana szégyent. Megtudám azután, hogy az ifjú szakálas Calonius nevü, a ki a finn irodalmi társaság megbízásából a környéknek tájnyelvi sajátságait gyüjtögeti. Míg avval társaim beszéllgetnek, én meg azon gondolkodom vala, hogy Ilmarint, a régi tűzistent és kitünő kovácsot, nem lehetne más szakállal, mint a jelenlévő ifjúéval ábrázolni: egy más szinte nem öreg, de mégis a szakál-eresztésen gyönyörködő koron tuli ember, tünék elő — hisz most is mintha erdőben volnánk, a fák közől csak akkor látjuk meg a jövőt, mikor hozzánk ér — a kit társaim Rein-nak mutatának bé, ki az egyetemnél a bölcsészet tanára, s itt tölti a nyári szünidőt.

A beszéllgetés közben észre sem vevők, hogy kocsinkba be vannak fogva a lovak, s reánk várnak már. Hallván a hivást, elbucsúzánk és tovább menénk.

A vidék azontúl is olyan mint volt; erdős, inkább dombos mint sík. Néhol az út mellett egy óriási ekeló-féle fa alkotmány hever, s megtudom, hogy az hó-eke (lumi aura), a melybe havas időben sok lovat befognak s az út mentiben vonszolják, hogy a hóval meghordott utat kinyissák, vagy járhatóvá tegyék. Füstöt is lehet itt-ott látni — az égetés által való földkészítést.

Lohjan Nummiban megint váltunk lovat, egyszersmind ebédelünk is, a mi már délestkor történik. Innen is csak hosszabbacska időzés után indúlván el, társaim jónak találák, az éjszakát a legközelebbi állomáson tölteni, ne hogy nagyon későn rontsunk Lönnrotra. Betérünk tehát a Tavolai postafogadóba.

A fogadót finnül kestikievari-nak nevezik, mi a svéd gästigifveri (= Gastgeberei), és gästigifvare (= Gastgeber) is, azaz fogadós és fogadó. A Tavolai fogadó a Nummi fiókegyházban van, mely a Raseborgi keleti megyéhez tartozik. A fogadó, emeletes fa épület, egy finn gazdának tulajdona. A szobákban virágok vannak, a pallókon futó szőnyegek, melyeket honi készítménynek mondanak; az ablakok függönyei, az asztalkendők, valamint az ágyak héjai, lepedői fejérek mint a hó. Kényelmesen helyezkedünk el; az idő nem szorít, sokáig beszéllgetünk arról, a kihez holnap reggelre halasztjuk menésünket.

A finn nyelvnek és irodalomnak egyik legjelesebb embere Lönnrot Ilyés. Lönn svédben ihar-

fát, rot gyökeret jelent, lönnrot iharfa-gyökér; a híres finn embernek is tehát svéd neve van, mint annyi sok másnak. Ő a Kariszlojo (Karjalohja) község Szammatti fiókegyházában a Valkijärvi (Fejértó) mellett egy szegény kunyhóban született 1802-ben. Atyja Lönnrot Frigyes János, szegény községének szegény szabója; anyja született Andersdotter Ulrika.

Ilyést Tammisaariba (Ekenäs = tölgysziget) küldék iskolába, hogy megtanulja a svéd nyelvet; mert még újabb korban is finn gyermek csak svéd nyelven tanulhatott az iskolában. Innen Åboba vivék a latin iskolába, hol Ilyésünk három évig tanúlt. De atyja szegénysége miatt, a ki nem segítheti vala, kénytelen ott hagyni az iskolát és hazamenni. 1815-ben otthon Lönnqvist (= ihargaly) nevü káplán, szívességből tanítgatván, arra bátorítá, hogy az akkori deák szokás szerint kéregetni járjon a közel községekben. Ilyésünk megfogadá a tanácsot s 6 tonna (mintegy 16 mérő) gabonát gyüjtött összse, melynek árán a 17 éves ifjú 1819-ben a Borgåi gymnasiumba méne. Ámde egy fél év mulva el volt költve a pénz, s Lönnrot újra kénytelen felhagyni az iskolázással.

Ekkor a tavasztehuszi gyógyszerész Bjugg levél által inast kerese a borgåi tanulók közt, s Lönnrot kész elfogadni az ajánlatot. Azon föltétel mellett szegődik a gyógyszerészhez, hogy 6 évig dolgozik a gyógyszertárban, s azután felszabadúl. Az ifjú szabad idejét tanulásra fordítja; tanúl latint,

görögöt, algebrát, botanikát. Három évet töltött volt már ez állapotban, midőn egyszer Szabelli, a város orvosa, betére a patikába, s tréfából latinul kezde beszélleni a gyógyszerész-inassal. Az orvosnak föltetszik Lönnrot, kinek jeles tehetségét azonnal észreveszi, s arra határozza magát, hogy kölcsönnel segítsen rajta, minél fogva Åboba az egyetemre mehessen. A derék orvos segítsége mellett tehát a 20 éves Lönnrot Åboba megyen, s 1822. őszhava 11-kén az egyetemi deákok sorába vétetik fel.

Tíz évig marad az egyetemnél, az orvosi tudományra készülvén, de a mellett sok idejét magán tanítással is töltvén. Így Törngren orvos-tanár gyermekeinél 5—6 évig vala házi tanító. Orvosi tanulmányai mellett figyelme már a finn nyelvre és a nép közt lappangó szóhagyományokra irányul vala. 1827-ben egy akadémiai értekezést ada ki: De Wäinämöine priscorum Fennorum numine (= Väinämöinen-ről, a régi finnek istenéről). Azon évnek ősz elő-hava 4-kén és 5-kén iszonyú tűzvész hamvasztá el Åbo városát, a melyből az egyetem azután 1828-ban Helszingforszba tétetek által. Lönnrot tehát Helszingforszban végzé el egyetemi tanulását, 1832-ben nyervén el az orvosi tudorságot, mely alkalomra a finnek bűbájos gyógyításáról értekezék. („Afhandling om Finnarnes magiska medicin.“ 1832-ben.) — —

A régi finn runók már némi idő ólta tárgyai valának a gondos figyelemnek. Akkor különösen Topelius Zakariás adogatá ki (1822—1831) runói

gyűjteményét öt részben, ezen czím alatt: A finn nép régi runói és új dalai (Suomen kansan vanhoja, runoja, ynnä myös nykyisempiä lauluja). *) Lönnrot is már 1828-ban bejárá a Tavaszti és Szavoi tartományt, a nyelvjárásokat tanulván és a régi énekeket gyűjtögetvén. „Kantele", az az koboz, czím alatt kezdé 1829-ben kiadni gyüjteményét, mely 1831-ig négy részre szaporodott. 1831-ben ismét a Szavo tartományban és Kajanában utazgata. Feladatává lőn a nyelvet régi hagyományaiban megismerni, s azt az újabb míveltség eszközévé is tenni, hogy országossá válhassék.

„1831 elején Lindforsz egyetemi deák, mély gondolatokba merülve járkála Helszingforsz útczájin. Azon tépelődik vala, mint lehetne a finn nyelvet és irodalmat elhagyott állapotjából kiemelni. Egyszer felkiálta örömében: Megvan! s társához, Lönnrothoz futa, közölni vele fölfedezését. Estve sok fiatal magiszter és egyetemi deák gyülekezék Keckmanhoz, a finn nyelv egyetemi lektorához, s ott elhatározák, hogy életbe léptetik Lindforsz gondolatját, és a finn nyelv nyomozása és a finn irodalom

*) Topelius Z. Uleåborgban 1791-ben születvén, orvostudorságot Upszalában 1813-ban nyert. Joensuu-ban, svédül Ny Karleby-ben, orvos lévén, azokat az embereket részint maga keresé fel, részint mások által felkeresteté, a kik runókat tudnak vala. S így gyüjteményét az ország keleti részeiből kapott runókkal is szaporíthatá. Gyüjteményében 80 régi és 28 újabb ének foglaltatik. Topelius 1831-ben halt meg.

felköltése végett társaságot alkotnak. Ez vala a Finn irodalmi Társaságnak keletközése."

Lönnrot 1832-ben kerületi orvossá lőn Kajanában; de hivatalos foglalatossága mellett folytatá gyűjtő munkáját, s már 1835-ben kiadhatá a Kalevalát. 1836—1837-ben a finn és orosz Karjalában és a lappok földjein utazgata. 1841—1842-ben megint az orosz lappokat s az oloneczi és arkhangeli kormányzóságokat járta meg; valamint 1844—45-ben Eszt-, Liv-országot és Ingriát. E közben folytatá nagybecsü kiadásait is, 1840-ben a Kanteletart, 1842-ben a finn közmondásokat, 1844-ben a finn talányokat bocsátván közre.

Külső életéhez tartozik, hogy 1849-ben megházasodott; hogy 1853-ban Castrén után a finn nyelv és irodalom tanárává neveztetett ki, mely hivatalból 1862-ben kanczelláriai tanácsos czímmel, mint kiérdemült lépe ki; hogy 1865-ben a svéd Éjszaki csillag, s 1868-ban az orosz Anna rendnek lovagjává lett. Most Szammattiban saját birtokán él, a melyet ott vett, a hol született, s a hol legközelebbi rokonai is laknak. — —

Más nap nem korán indulánk el Tavolából Haar-järvi felé. Nem sokára egy csinosan épült magános egyházhoz érénk, a melyben, úgy mondják társaim, Lönnrot gyakran ajtatos felolvasást tart, mert a lelkész távol lakván, nem minden vasárnap prédikál itt. Az egyház sírkertje csinosan bekerített és virágos hely, abban Lönnrot neje aluszsza örök álmát. Még ha Lönnrot neve nem volna is

kapcsolatban e helylyel, az kedvesnek látszanék, s olyannak, melyben, úgy képzeli magának az ember, csendesebb, édesebb lehet a halál nyugodalma. A fenyves — mert itt mindent erdőben találunk — különösen illik a sírok körül; mintha komoly léte gondolkodóbbá tenné az élőt, üdítő lehellete pedig a holtakat is érné.

Lönnrot, folytaták társaim, az egész vidék prófétája; lelki és testi bajokban hozzá folyamodnak az emberek, a kiket oktat és gyógyít. Alig is van, ki jobban ismerné a népet s jobban tudna vele bánni mint ő; viszontag nehéz is volna valakit találni, a kit a nép jobban tisztel és szeret mint őt, s a ki nálánál inkább megérdemelné a ragaszkodó tiszteletet. —

Most kevesbbé jártas útra térünk; ez csak dülő út. De a jártas és kevesbbé jártas utak közt nincs más külömbség, mint az, hogy keskenyebb az utóbbi, s a szónak igazi értelmében azért kevesbbé jártas, mert kevesebb ember jár rajta. Az egyik is olyan jó állapotban van, mint a másik. Igaz, útkészítésre mindenütt helyben van a mi kell: mégis kézi munka nélkül nem mélyedik ki az árok az út szélén, nem fekszik oda a kő, hova szükséges, s nem telik meg a gödör, melyet a természet váj, annál kevesbbé épül a híd, melyet magának az időnek csendes mulása is koptat. Jó itt a nyilvános rend.

Majd sürűbb épület-csoporthoz érünk, a melyből egy emeletes ház emelkedik ki; az Lönnrot háza. Reggeli nyolcz óra tájban állánk meg a ház

előtt, a melynek legközelebb környéke nem nyájas, hanem rendetlen hepe-hupás szikla-talaj; de mégis közel van egy tó, melynek víztükre ide csillámlik.

Az emeletes ház faépület. A pitvarban a fogason mindenféle férfi- és nő-felsőruha meg kalap van felakasztva, s esernyők oda támasztva; felső sárczipők egész csapatja pedig legszebb rendben sorakozik a padlón: látni való, hogy a háznép gyakran esőre, nedves útra tart számot, de járásában, kelésében nem fél a rosz úttól és időtől.

Egy keskeny fa lépcsőn megyünk fel az emeletbe s bényitunk egy nagy szobába, mely a ház egész szélét áltfoglalja, mert a két szemközti falának ablakai kifelé a szabadra szolgálnak. Jobb felé egy ajtón kopogunk, s a felelő hangra egy kis szobába lépünk, melyben Lönnrotot hintázó széken, igen kényelmes, hanyatt dülő helyzetben találjuk, ki baltenyerén egy könnyü fa lapot tart, s jobb kezével ír vala, mintha képíró a festék-tábláján ecsetét és festékét igazítaná. Társaim, kiket természetesen jól ismer, köszöntik, s bemutatnak engemet. Kezet szorítok vele, ki halk mély hangon beszéll, s legelső üdvözlés és fogadás után szivarral kinál meg. Míg reágyújtunk, Lönnrot személyét nézegetém. Felnyúlt, szikár alak, képe barnaveres, a milyen azoké szokott lenni, a kik imént magas hegyről lejöttek, a hol a nyers levegő meg égető nap az izzadó arczbőrt megcserzi. Haja sürü, erős, nem rövidre nyirott, kevéssé őszült, pedig 67—68 éves. Legeleinte finnül beszélle hozzám,

mert, úgymond, nehezen foly neki a német nyelv; de tapasztalván, hogy mégis jobban beszéll németül mint én finnül, kénytelen vala alkalmazkodni, s velem azután inkább németül beszélleni.

Megismerködés után nemsokára kérdés lőn, reggeliztünk-e? S lemenénk az ebédlőbe, a hol négy leánya (az idősbik 16, a kisebbik 8 éves), egy öregebb kisasszony, ki ideiglen a nevelőnőt helyettezi s Ingman tanárné, ki látogatóban vala, fogadának. A leánykák némán hajták meg magokat; képeiken kevesbbé látszik vala a kitörő kiváncsiság, mint a visszavonuló bámulat, mit annak tulajdonítanék, hogy nagyon magánosan nevelődnek, s nincsenek megszokva idegenek közt nyilatkozni. Társalkodási vagy házi nyelvök a finn, de beszéllenek svédül is; könyveikből pedig látám, hogy németül, angolul és francziául is tanúlnak. Van zongorájok; azon kótás éneket találék, tehát zongoráznak és énekelnek is.

A reggelit szeszes ital kezdé meg, mint általában mindenütt az éjszaki tartományokban, azután következék kávé, vaj, mindenféle kenyér vagy sütemény, tej, eperj. A kenyér vagy süteményfélét, valamint a húsokat is, nagy tálakon és nagy halmazzal szokás feltálalni.

Reggelizés után visszamenénk a háziúr szobájába, hol megint reágyujtánk s folytatók a beszéllgetést, a mely vég nélkül szökken egyik tárgyról a másikra. Nem sokára kávét hozának fel tejjel, mit a délutáni ebédig még vagy kétszer ismétlének. Ezt azután más háztartásokban is tapasztaltam; álta-

lában, úgy látszik nekem, hogy a finnek nem esznek kevesebbet mint mí, a kik keveset evők nem vagyunk, de bizonyosan többször isznak kávét mint mí; a szeszes italoknak pedig épen nem ellenségei. Kitünő is a puncs, s hamar megízleli az is, a ki nem szokott hozzá. De minthogy Lönnrotról már hallottam volt, hogy különösen szereti a kávét és a dohányt, itt talán még sűrűbben mint másutt kinálnak vele, mind ebéd előtt mind utána.

Nagyon közlékeny ember Lönnrot, beszéllgetésünk tehát nem akad el, midőn változás kedviért kisétálánk. Megnézők Lönnrot gazdaságát is. Az előtt haszonbérben valának földjei, most maga míveli. Nagyon egy darabban nem lehetnek azok, legalább háza semmiképen nem áll a birtoka közepén, mert a szomszédnak épülete majdnem közvetlen éri azt. Cselédjei szénát gyüjtenek vala; illatos az, mint erdei rétek szénája. Lönnrot 5—6 tonna rozsot, 1 tonna árpát és 10 tonna burgonyát vettet; a rozsból, úgymond, 40—50 tonnát kap (95—105 mérőt). Évi adója 40 rubelre, mintegy 53 forintra megyen; a papnak évenkint egy tonna rozsot fizet.

Udvarán, kertiben rózsák, georginák, kaktuszok vannak. De gazdasági épületeit nem nézém meg, nem akarván Lönnrottal ilyen tárgyakra töltetni az időt, a mely alatt nála lehettem. Szivesebben követém tehát birtokának legmagasabb hegyére — jókora sziklás dombra —, hogy onnan nézhessük a vidéket. Nem vagyok épen rosz gyalogló: de az öregebb Lönnrot talán zerge-vadászatra is képes

volna még. A virágokat, köveket nézegetvén (a melyekhez fájdalom, keveset értek) azt látám, hogy a szembetünő vad virágok ugyan azok, melyek nálunk vannak; különösen sok a kakukfű, s a vad repcze nagyon sárgállik. Annak finn neve aju ruoho = agy-fű, ezé ukon nauris = isten répája. Erdőkben és azokon kivül mindenütt látám a haraszt-füvet, vagy ördög bordája-füvet is, melyet sana-jalkanak = szó-lábnak neveznek; esztben is sönajalg. Egyébiránt a közönséges finn gazda olyan füvész, mint a magyar. Ez minden növevényt, a mely nem takarmány vagy gabona, dudvának, vagy gaznak, a finn is rikka-ruoho-nak = haszontalan fűnek nevez.

A kő mindenütt felveri a talajt; elmálló gránit félének tartanám; ők rapa kivi-nek = törékeny kőnek nevezik. *)

Fölérvén a hegy tetejére a finn közmondás valóságát akartuk kitudni, a mely azt tartja, hogy minden nagy hegyről (iso mäki) hét tavat lehet látni (minthogy Finnország 10,000 tónak volna hazája). Csakugyan ötöt látánk köröskörül; az, a mely közel van a házhoz, Valkjärvi = Fehér-tó. Ennek partján fürdő-ház van; a tóban leányai minden nap, maga Lönnrot is, naponként többször fürdik benne. Megtevé azt jelenlétünkben is.

Azután elvezete bennünket abba a házba, a melyben született, s melyet tizéves korában hagyott

---

*) Renvallnál is: rapa kivi lapidis species putrescens in Finlandia frequens.

el. Anyja szerencsés vala fijának hirét megérhetni, mert 84 éves korában halt meg. Most abban a házban elhalt bátyjának veje lakik, a ki csizmadia. Közel lakik oda bátyjának özvegye is, a kinél csinos szövést láték; tarka mellyékfonalat tarka bélfonallal szőve. Az özvegynek lakása egy nagy szobából és két kamarából vagy egy-egy ablaku kis szobából áll; magok szőtte szőnyegek vannak mindenütt. — —

Ebéd után, mely későn vala, folytatók a beszéllgetést, mely egy rövid vacsora félbeszakitásával éjfélig tarta. Egyszer egy könyvet veve elő, a Kanteletart, s olvastata velem. Helyeslé finn kiejtésemet, nyelvtudásommal is meg vala elégedve. Olyan szó is fordulván elő, melyet nem értek vala, s melyre maga is mondta, hogy nem érti tökéletesen, de úgy találta a népnél, meggyőződém, hogy Lönnrot a gyüjtést nagy gonddal, de a nélkül tette, hogy saját értelmezését az ismeretlenre reátolja. — Azután elővevé a finnek régi hangszerét, melyet Kantele-nak neveznek, s mely rézhuru és népünk tomborájához hasonló. A kalevalai runó szavait azon dallammal énekelé, a melylyel azt a kareliai finnek szokták énekelni. Úgy tetszék nekem, hogy Ossiant látom és hallom, a mint ifju koromban képzeltem. A dallam egyszerü, sőt egyhangú is, milyen alkalmasint a rhapsodoké is volt, a kik a Homérosz elbeszéllő verseit énekelték.

Utazásairól is sokat beszélle, s megmutatá ruha-darabjait, a melyeket azokon használt, különösen a lappok közt. A lapp csizmákat csudálni

lehet, oly puha bőrüek és gyönyörü finom varrásuak. Van kétféle: pieksyt,*) sarok nélkül való felgörbülő orral, mint a török csizma; s umpikenkä, befelé fordított szőrű iramszarvas bőrből való. Az umpi szó azt teszi, hogy nyilástalan, köröskörül zárt, bedugott; kenkä pedig czipő, vagy inkább csak talp, mert a ló lábának vasa, a patkó is, kenkä. **)

Faragcsálni szerető ember Lönnrot, s valóságos leleményességet fejt ki iróasztalának legkülömbféle alakjaira és alkalmazására, hogy állva, ülve, dűlve mindenkor kényelmesen írhasson. Mint már mondtam, könnyü deszkafélét tart balkezében, mint képirói festéktáblát; arra reá van csipve a papiros s úgy ír, nem tintás tollal, hanem íróónnal. Egy egész sor hegyezett íróón van kezénél, hogy félbeszakadás nélkül folyhasson az írás, mely közben testének mindenféle helyzetet adhat, nem lévén állandó asztalhoz kötve, hanem könnyü fatáblán tartván a papirost.

Itt említhetem meg, hogy föltetszék mindenütt Finnországban, a merre jutottam, a hintázó székek használata, s hogy szeretik az emberek a hintázó ülést, szóval a hintázást. A szobákban ott vannak a hintázó székek, s az ülők legszivesebben úgy

---

*) E szó többes számban áll; Renvallnál pieksu „calcei species, caligula, Halbstiefel."

**) Renvall az umpikenkä-t csak igy magyarázza: calcei species.

beszéllgetnek, ha hintázva tehetik. Ha kertben deszka-padot látsz, az rendesen vastag, de hosszu, s két végén van csak lába vagy egyéb támasza, hogy a ki közepén ül, könnyü himbálással mulathassa magát. Én annyira nem szoktam ahhoz, hogy néha szinte rosszúl esék a hintázó vagy himbáló mozgás, ha el nem kerülhettem. — Lönnrot irótáblájával is hintázó széken szeret ülni.

Most könyveinek esék, mert emlékül akar adni egyetmást. El kelle fogadnom: Samlede tildels forhen utrykte afhandlinger af Rask = Rask-nak egybegyüjtött, részben még nem nyomtatott értekezéseit, három kötetben (Kopenhaga 1834—1838.), a melyek Pesten bajosan vannak meg egy nyilvános könyvtárban is. Örömmel fogadám el négy kötetkéjét az általa először kiadott runóknak (Helszingforsz 1829—1831.); s szent énekeinek három füzetét, melyeket Åboban 1865-ben és 1867-ben, meg Helszingforszban 1869-ben kiadott.

A finneket nagy vallásosság jellemzi, mely azon költői hangulatból is foly, a melyet az országnak természete, az ismert történelem elegiai szine, s az ismeretlen ó kornak a nyelv és mondai hagyomány által megőrzött emlékei, a finn népköltészet, táplálnak. Az új míveltség nem fitogtatja ott azt a vallástalanságot, mely nálunk bizony nem mindenkor a tudomány mély aknájiból, hanem sokszor az agyvelő ürességéből, s a szívnek állati önzéséből szedi tömjényező illatját. Innen van, hogy a finnek közt tudós és költő is összemunkál-

kodik a vallásosság nevelésére és emelésére. Runebergnek zsoltárjait (az egyházi énekeket a finnek is zsoltároknak nevezik) és imádságos könyvét nem egy családnál találtam.

A finn egyházi énekes könyvnek új szerkesztésére egy országos bizottságot neveztek ki Åboban, a finn érsekség helyén, 1863-ban. E bizottság tagjaivá lőnek Lönnrot és Ahlqvist. A bizottság — így beszélli el Lönnrot — 1863. nyarában összeülvén, a régi finn énekes könyvnek énekeit három felé osztá el. Első helyre tevé a jókat, a melyek kis változás mellett megmaradhatnak; második helyre a kevesbbé jókat, a melyek nagyobb javítást igényelnek; harmadik helyre pedig á rosszakat, a melyeket mások által kell majd pótolni. Azután kiosztták a bizottsági tagok közt; Lönnrotnak 75 jutott. Ezeket kijavítva vagy újakkal pótolva adá ki Åboban, 1865. — Ugyanott 1867-ben 86 éneket ada ki, melyek különös alkalomra valók. Végre Helszingforszban 1869-ben 50 régi éneket nyomata ki, a melyek nagyobb részben 1600—1780 között egyes íveken jelentek meg, s mint Lönnrot az előszóban mondja, az egész országban el vannak terjedve. Megjelenésökre és széltterjedésökre nézve a ponyvairodalmunkbeli verses könyvecskékhez hasonlíthatók. — Lönnrot mind a három gyüjteménynyel megajándékoza.

A finn Kalevalát, vagyis mondai költeményt vagy eposzt, Müller Miksa*) az emberiség öt eposzai közzé számlálja. Evvel azt fejezte ki, hogy a világirodalomban csak öt valóságos eposz van, s egyikök a Kalevala. (A görög homéroszi, az ind vagy szanszkrit Mahâbhârata, a perzsa Sah-nameh, a német Niebelungen, s a Kalevala.) Nagy, igen nagy jelessége az a finn nép szellemének, egyúttal legnagyobb ékessége a finn irodalomnak is. S valamint a Homérosz neve az Iliásszal együtt élni fog az emberek emlékezetében, míg európai irodalom és míveltség lesz: úgy a Lönnrot neve sem fog soha többé feledékenységbe jutni, míg az európai irodalomban az eposz tisztelete fennáll. Nemcsak érdekes tehát, hanem szükséges is a Kalevala keletkeztét megismertetni, hogy lássuk, mi része és érdeme van benne Lönnrotnak.

A régi finn pogány istenekről az első említést Agricolánál találjuk, a ki a zsoltárt finn nyelvre fordította s Stockholmban 1551-ben kiadta. A szent könyvhez való előbeszédében versekben hozta elő azokat az isteneket, a kiket a régi hämäläiek és karjalaiak tiszteltek volt. E szerint Rongoteus a rozsnak, Pellon Pekko az árpának, Virankannas (Virokannas) a zabnak, Egres a babnak, borsónak, répának, káposztának, lennek és kendernek voltak isteni gondviselői; Ukko az időjárásnak és esőnek,

*) Kitünő német tudós, ki Angliában él és ír, s a kinek „Felolvasásai a nyelvtudományról“ szerte ismeretesek.

Käkri (Kekri) a marhatartásnak, Tapio a vadaknak, Ahti a halaknak istenei; Väinämöinen*) az éneket, Ilmarinen a békét és jó időt szerezte; a Kape-k a holdat fogyasztották; **) a Kaleva fijai réteket és egyebet teremtettek stb. Látjuk ebből, hogy Agricola előtt Väinämöinen, Ilmarinen, Kaleva fijai, Ukko stb. hitregei alakok ismeretesek valának. Ha a XVI. század folytában fel birták volna fogni a hitregei mondák történelmi becsét, s akadt volna ember, ki azokat összegyüjti: micsoda kincset birnának most a finnek! Mert azt képzelni sem lehet, hogy a mit most a Kalevalában olvasunk, azt a nép mind a XVI. század után költötte volna. Az előadás bizonyosan önkénytelenül módosult, mint a nyelv is, de a hitregei alakok, nevek, a történelmi alap a legtávolabb régiségnek maradványai, mit a rokon nyelvek emlékezései legvilágosabban bizonyítanak.

Agricola után sokáig nincs említés a finn hitregékről. Bång Péter Åboban 1675-ben a „Priscorum Sveagothorum ecclesia" czimü könyvében először említi meg, hogy a finn parasztok közt régi énekek lappanganak, a melyekből egy medve-éneket is közöl eredeti nyelven. 1735-ben Maxenius a bűbájosságról (de effectibus fascino-naturalibus) érte-

---

*) Äinimoinen wirdhet tacoi = Äinimoinen az énekeket szerezte (kovácsolta), így írja Agricola.

**) Capeet myäs heildä cuun söit = a kape-k a holdat ették. — A holdfogyatkozást sok régi nép hold-evésnek tartotta; de a hold-evés nem egyéb holdfogyatkozásnál.

kezvén több büvész éneket hoz elő, „a melyekben mintegy a Kalevala vidék felől érkező szélnek első lehellete érzik meg.“ Ugyan ekkor, 1732-ben, Hallenius a „de Borea-Fennia“ czimü értekezésben megigéri, hogy olyan finn runókat fog gyüjteni és közrebocsátani, a melyekben a nép pogány istenekről énekel; de nem sok lett belőle. Juslenius, ki az 1745-ben kiadott közmondások gyüjteményéhez irt előszóban már a finn runók sajátságos természetéről beszéll, valóban el is kezdé azokat gyüjteni, de egy tűzvészben elvesztek.

Most áll be Porthan Henrik Gábor működése, a ki a finn tudománynak legjelesebbje a mult század másik felében. Az 1766—1778. években a finn költészetről (de Poesi Fennica) értekezvén, a leendő költők útmutatásául régibb runókból hoz elő példákat, a melyeket külömböző vidékekről kapott volt, s ez által szélesebb körben ébreszté föl a figyelmet a finn költészet iránt. De közlése az ötödik füzettel szakadván félbe, nem fejezte be a munkát, a melyben szándéka vala az egész finn költészet mivoltát előadni.

A régi hazai verseket, úgymond Porthán, runók-nak nevezik. A runói költészetnek szembetünő sajátságai az előhangu betürím (alliteratio), minél fogva a szók eleje hangzik össze, s a gondolatrím, minél fogva minden gondolat kétszer fejeztetik ki. — Ezen külső mód a finn költészet minden fajában uralkodik, mit az ismeretes közmondáson is láthatni:

Jumalall' On Onnen, Ohjat,	Istennél a sors gyeplője,
luojalla lykyn avaimet,	teremtőnél siker nyitja,
ei katehen kainalossa,	nem irígynek kebelében,
pahan suovan sormen päässä.	sem rossz ember újja végén.

A betűrímet nagyobb betűk jelölik; a gondolatrímet is mindjárt észrevesszük ebből: Istennél a sors gyeplője, teremtőnél siker nyitja.

Ezt a költészetet, úgymond Porthan, nemcsak a tanult miveltek kedvelik, hanem különösen parasztjaink is (rustici nostri); férfiak és nők szeretik és gyakorolják, még pedig inkább a távolabbi vidékeken. A svédek szomszédságában egészen kiveszett már; a papok is sokat ártanak. Mert minthogy a nép babonás szokásainál is alkalmazza, a papok a visszaélést a helyes éléstől nem külömböztetvén meg, az egész finn költészetre a gyalázat bélyegét nyomták (toti arti infamiam conflarunt). Legjobban divatozik még a finn költészet a szavoiak, karjalaiak és az éjszakiak között, a hol vannak még költők (runo-niekat) *), kik minden tárgyról, mely felfogásuk körébe való, némi tüzes indúlattal nagyon szép költeményt tudnak csinálni, minek én, úgymond Porthan, nem egyszer csudálkozó tanuja valék (cujus quidem rei non semel cum

*) A niekka szó valaminek tudóját, müvészét jelenti; innen runo-niekka runo-tudó, runo-müvész; kirja-niekka könyvtudó, tudós. Többes számban niekat. Ahlqvist, a ki nagy gonddal gyüjtötte össze a miveltségi idegen szókat, azt nem hozza elő. Megfelel a nok, neknek ilyenekben: tárnok stb.

admiratione testis fui). A nyelvkincset nagyon ismerik, s emlékező tehetségök oly jeles, hogy sok költeményt tudnak és tanulnak meg.

Minden szomorú és víg esemény éneklésre készti a népet; az éneklés pedig, Porthan szerint, hasonlóképen nagyon eredeti és régi módon foly. „Mindenkor ketten énekelnek bizonyos szertartás szerint, környékezve hallgatóktól (canunt nempe duo semper, solenni ritu, auditorum cincti corona, qui arrectis auribus adstant). Az egyik a fő énekes (laulaja, vagy päämies = fő ember), a ki az éneket legjobban tudja, vagy maga költi, ha rögtönözve énekel; a másik a felelő (puoltaja), vagy viszáló (säistäjä), azaz kettőztető, ismétlő. Amaz énekli a verset, s mikor vég előtti harmadik szótagjához ér, a felelő vagy viszáló elejéről kezdi meg; s az így megyen folyvást. A két énekes vagy egymás mellett, vagy szemközt ül oly közel egymáshoz, hogy térdjeik érintkezzenek, s az azokon fekvő egyiknek jobb keze a másikét foghassa. Éneklés közben komoly és gondolkodó arczczal egymás felé hajtogatják testeiket; mintha egyik a másiknak homlokát meg akarná érinteni. Fenállva igen ritkán énekelnek.

Ha csak egy ember énekel, a felelő helyett a kantele = koboz, szolgál, melynek öt réz húrja van; hajdan ló-szőr húros volt.

Minden mulatságnál és vendégségnél az éneklés szerepel; úgy látszik, mondja Porthan, hogy a táncz hajdan nem divatozott; a szavoiak és karja-

laiak máig sem tudnak tánczolni; a hämeiek a svédektől tanultak azt, mit a tantsi (táncz) és tantsan (tánczolók) szók is bizonyítanak. — A magyar olvasó emlékezzék itt, hogy a magyarban is idegen a táncz szó. —

Éneklési alkalmat az utazások is szolgáltatnak, így folytatja Porthan. A karjalaiak és mások tél idejében messzire elhordják portékáikat. „Mikor tehát többen, 40—50-en egyszerre indúlnak hazulról, vagy útközben valahol találkoznak, együtt folytatják az utazást, mint a keleti karavánok. Valahányszor tehát pihenni, vagy enni, vagy éjszakázni állapodnak meg, az éneklés legkedvesebb mulatságuk. Ilyen találkozások által történik, hogy némely énekes annyit megtanul, s hogy a tetsző énekek oly hamar elterjednek.

Az énekek fajaiból Porthan az örlő énekeket (jauho-runot) említi meg, a melyeket az örlő asszonyok énekelnek, a kik a kézi malmot hajtják; a szerelmi, de kivált a bűvölő énekeket, a melyeknél egy ének-faj sem híresebb, vagy arra nézve nevezetesebb, hogy rosz véleményt támasztott a finnekről. „Sok okból nem lehet kételkedni, úgymond, hogy a régi finnek, mint más nemzetek is, énekek által igyekeztek hatni az istenségre, a miért azoknak nagy szentséget és hatást tulajdonítanak vala, mely véleményt a felvett keresztyén hit sokáig nem birt kiirtani.“ A bűbájosságról minden éjszaki népnél híresek valának a finnek; a dolgok eredetét tudó, betegségeket gyógyító, s az ellen-

ségnek ártó büvös énekek tehát különösen számosak. *)

De Porthan idejében finn mondai énekekről nem vala még tudomás. „Történelmi énekek, melyek a régi történeteket szándékosan hiresztelnék, ma már nincsenek; én legalább, ki nagy gonddal utána jártam, egyet sem kaphattam a reformatio előtti korból,“ írja Porthan.

Azomban buzdító és termékenyitő működése tanítványaiban kezde gyümölcsözni. Lencqvist 1782-ben a régi finnek babonaságáról értekezvén (De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica), az első darabot közlé a finn hitregékből. Ganander pedig 1789-ben adá ki a finn mythologiát, a mely betüsorban hozza fel a hitregés alakokat és neveket, a melyeket össze tudott volt szerezni, és a nép közől szedett runók töredékeivel felvilágositani. Már evvel is nagy lépés vala téve.

E század második tizedében Gottlund, Judén, Renvall élesztéк a figyelmet a finn költészetre, míg — a mint már láttuk — Becker és Topelius egyfelől a nép közt található runók összetartozását, másfelől pedig hazájokat sejtették ki.

---

*) Az éneklés általi bűvölés a latin népeknél is megvolt, innen az olasz incantare, a franczia enchanter. Porthan Tibullusból e verseket idézi:

Cantus vicinis fruges traducit ab agris,
Cantus et iratæ detinet anguis iter.

Most lépe föl Lönnrot, a kinek utazásait röviden megérintettem már. Gyüjteményét, melyet Kalevala név alatt először 1835-ben, s másodszor, sokkal bővebben, 1849-ben kiadott, maga így mutatja be:

„Mindenek előtt, úgymond, kötelességemnek tartom elmondani, hogy ezen runók miképen kerültek össze. Egy részök, habár még hiányosan, már előbb Lencqvist, Ganander, Porthan és Topelius könyveiben ki volt adva: de sokkal nagyobb részök az előtt ismeretlen vala. Ezeket időről-időre magam gyüjtögetém össze a finn és orosz Kareliában; némelyeket Kajaniban is; másokat írásban kaptam sok helyről. Azon vidékek, a melyekről legtöbb került, a finn Kareliában, Kiteh, Kesälahti, Tohmajärvi, Ilomantsi és Pielise; orosz Kareliában pedig Vuokkiniemi, Paanajärvi és Repola községei. Kajaniban Kuhmo és Kianta. Más helyeken, a melyeket a végett megjártam, nem találék sokat. 1828-ban gyüjtögeték az elsőbb helyeken, a finn Karéliában; 1831-ben és később is Kuhmoban és Kiantában; 1832-ben Repolában. S miután Kajaniba mentem lakni (mint kerületi orvos), négy ízben valék az orosz községekben, mindenkor néhány hétig tartózkodván azokban.“

„Legjobb és leggazdagabb runo-fészek a Vuokki-niemi községe, a dvinai vagy arkhangeli kormányzóságban. Onnan mind keletre, Jyskyjärvi és Paanajärvi felé, mind éjszakra Tuoppojärvi és Pääjärvi felé menvén egyre hitványabb runókra

találunk. Jobban megmaradtak dél felé Repolában és Himolában az Oloneczi kormányzóságban; s ha innen általjövünk a finn határon, Ilomantsiban, Suojärviben, Suistamoban, Impilahtiban, Sortavaltában, s a Ladoga nyugati partjai hosszában egész Ingriáig, a hol szinte még tudnak valamit a kalevalai runókról.

„Ámbár tehát lehető számmal meg voltak még a nép emlékezetében: hajdan mégis sokkal nagyobb mennyiségben lehettek. A Vuokkiniemi község Latvajärvi falujában, egy Arhippa nevü 80 éves gazda, kinek csudálatra méltó emlékezetéből két napnál tovább szakadatlanul írtam runókat, így szóla hozzám, úgymond Lönnrot: „Haj! másképen volt kis koromban, midőn atyámmal a Lapukka-tó partjain halászgaték; akkor kellett volna Kigyelmednek ott lenni. Egy lapukkai ember vala segédünk, derék énekes, még sem olyan, mint édes apám. Egész éjtszakákat énekelének, egyik a másiknak kezét fogva, de soha sem kétszer ugyanazt. Magam kis fiú lévén, csak ültem és hallgattam, lassankint tanulván a szebb énekeket. De sokat felejtettem már el. Fiaimból egy sem válik énekessé halálom után, mint én lettem apám után. Nem szeretik többé a régi énekeket úgy, mint gyermekkoromban szerettük, mikor is mindég, akár munka idejében, akár mulatságban, azokon vala a sor. Most a fiatalság a csunya új dalokat szereti, a melyekkel ajkaimat sem akarnám megbecsteleníteni. Ha valaki akkor, mint Kigyelmed most, gyüjtötte volna az énekeket, két

hétben sem bírta volna leírni, a mit csak az atyám tudott.“ S ezeket mondván, megindultából könybe lábada az öregnek szeme; sőt nekem is bajos vala megindulás nélkül hallgatnom beszédét. Annál inkább örültem tehát azon, hogy ide eljöttem, mert ki tudja, ha később életben értem volna-e az öreget? s kételkedem, hogy másnál lehet-e vala még azt találni, a mit Arhippa tudott.“

Lönnrot a gyüjtött runókat olyan rendbe szerkeszté, melyet legalkalmasbnak vél vala. Megvallja, hogy Becker és Topelius nélkül talán most is még rejtekeikben lappanganának a kalevalai runók. „Mert, úgymond, Topelius útmutatása nélkül ki is gondolhatta volna, hogy azokat az orosz Kareliában kell keresni; továbbá, kinek is juthatott volna eszébe, hogy egybe lehet szerkeszteni azokat, ha Becker kisérlete nem vezetett volna reá?“

Majd minden runóban két népről van szó, a mely nem legjobb egyetértésben élt egymással; az egyik a Pohja (éjszak) népe, a másik meg a Kaleva népe. A runók szerint amannak feje egy asszony, Louhi: a kalevai népnek több hőse van, köztök Väinämöinen, Ilmarinen és Lemmikäinen válnak ki. „Kaleva, úgy látszik nekem, mondja Lönnrot, a legrégibb finn hős, a kiről a monda tud. Ő talán az, ki először állandóan telepedett le a Szuomi félszigeten, azaz Finnországban, s a kinek nemzetsége azután elterjede az országban.“ Väinämöinent és társait Kaleva fiainak, a helyet pedig, a

hol laktak, Kalevala-nak nevezik. Ezért nevezé így Lönnrot a kalevai runók gyüjteményét.

„Most a nép közt, úgymond, kétféle vélemény van a Kaleva fiairól. Az egyik szerint azok gonosz óriások, tehát rossz lények, de a másik vélemény Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen névvel nevezi meg, s inkább jót mesél rólok.“ Igy Väinämöinen az ének, a koboz, a ser feltalálója; Ilmarinen jeles müvész stb.

A Kaleva fiai a Pohja népével a Sampo miatt hadakoznak, mely azt boldoggá tette. A Sampot (olv. szampo), liszt-, só- és pénz-malom; Ilmarinen hattyutoll szárából, meddő tehén tejéből, árpaszemből és nyári bárány gyapjából készítette volt mennyasszonyi árba, a Louhi leányáért; utóbb pedig a Kaleva fiai el akarták onnan erőszakkal vinni. — E fő cselekvény körül számos egyéb monda van lerakva, azok közt leghosszabb és legjelesebb a Kullervonak szomorú története. Sajátságosak a bűbájos énekek, melyek részint a dolgok eredetét nyilvánítják, részint gyógyítanak, részint áldást vagy átkot mondanak.

A Kalevala finn nyelven 1835-ben és 1849-ben; fényes kiadásban 1866-ban, olcsó kiadásban 1870-ben jelent meg. Lönnrot 1862-ben az iskolák számára egy rövidebb szerkezetét is kiadá, szükséges szómagyarázatokkal. Fordításai eddigelé svéd, német, franczia nyelveken adattak ki; a magyar fordítás Barna Ferdinandtól most jelent meg. Angol

nyelven is lehet egy kivonatot olvasni (Selections from the Kalevala).

Láttuk, hogy az esztek közt is Kalev, mi azonos a finn Kaleva névvel, hires mondai alak; s az eszt mondai költemény Kalev fijáról, mint a finn költemény Kaleva fiairól, szól. Szemlátomást egy nagy történeti esemény vagy változás teszi az eszt és finn mondának alapját. De nagyon különböző a két népnek mostani viszonya az illető mondához. A Kalev fijának földrajzi nyomai Revaltól fogva a Pejpusztó déli csúcsáig, tehát az eszt nyelv egész területén, ma is megvannak: a Kaleva fiainak földrajzi nyomait felette ritkán találod meg Finnországban. Közelebb tehát látszik állani az eszt monda az eszt néphez, mintsem a finn monda a mai finnekhez áll. Ámde ez véghetetlen sokat nyer a távolság által; teljesebb, költőibb, mondhatni isteniebb a Kalevala mintsem a Kalev fija. „A finn monda egy egészen megalakult, számos személyiséggel megtöltött és elevenített hitregei államot mutat fel: az eszt monda ellemben alig enged egy pillantást vetni a régi pogány eszt hitregékbe, mert abban csak egykét név fordul elő alkalmilag, mely hitregére emlékeztet.“ *)

Minthogy a finn Kalevala nem csatlódik világosan a mostani földrajzi tudomáshoz, e kérdés:

---

*) Kreutzwald a Kalevi poeg előszavának V. lapján.

hol lehet Väinämöinen és Lemminkäinen lakását megtalálni, tehát hol születtek tulajdonképen a kalevalai runók? sok fejet fárasztott már, úgymond Krohn, s maga is keres feleletet ama kérdésre. *) Biztosan akarván eljárni, a mondai hősöket vallatja meg. Mit tud tehát Väinämöinen a maga lakóhelyéről? Az a Väinä szóval felel reá, a mely széles, mély és csendes folyót jelent. — De mi ez a Väinä? az éjszaki Viena-e (Dvina), vagy a délnyugati Väinä (Düna)? — Egyik sem, úgymond Krohn; kérdezzük meg tehát ujra Väinämöinen hőst. Suvantolai-nak is nevezik a runók: Suvanto pedig ugyanazt jelenti a mit Väinä; de tulajdonneve a Käkisalmi (Kcksholm) tónak is, mely hajdan a Vuoksi folyónak egyik ága vala. Ennélfogva a Väinä azt a folyót jelenti, a melyet Suvanto. Lássuk most, mit mondhat Lemminkäinen? mert ha Väinämöinen a Vuoksi folyó mellékein lakott, a hol a Ladogába szakadt: Lemminkäinen házáját is ott kellene valahol találnunk. Lemminkäinenről azt mondja az ének, hogy szigetben (saari-ban) lakott: de mely sziget az? Suursaariko-e vagy Koiviston saaret? Mind a kettőről indulhatott volna Lemminkäinen leánynézőbe mind Tytärsaari-ba = Leányszigetbe, mely közel van Suursaarihoz, mind Nais-Saariba = Nő-szigetbe, mely a mai Nai-saari (Nő-sziget, svédül

*) A Kuukauslehti (Havi folyóirat) 1869-ki évfolyamának áprilisi füzetében.

Nargö, németül Nargen, l. I. 113.) a Revali öböl előtt. *) Azomban közelebb is találunk szigetet, mely hazája lehetett Lemminkäinen-nek. A Vuoksi folyó t. i. hajdan két ágával ért vala tengerbe; az egyikkel Viborgnál a Finn öbölbe, a másikkal, a Savantoággal, a Ladogába. A Vuoksi folyó két ága meg a Néva közt elterülő föld tehát, melyet kelet felől a Ladoga, nyugat felől a Finn öböl veszen körül, azaz a mai Viborgi kormányzóság dél-keleti csúcsa meg Ingriának éjszaki része, valóságos sziget, s az volt Lemminkäinen hazája, úgymond Krohn; a melyről csak olyan könnyen mehetett leánynézőbe, Tytärsaariba (Leánysziget), vagy a Reval előtti szigetre, mint akármely más szigetről.

Krohn eme véleményét a Lemminkäinen névnek nyomaival is támogatja, a melyeket felmutat. A Viborgi vidék legrégibb (1549-ki) összeirásában sok nemzetségi név vonatkozik Lemminkäinenre, a kit a runók Ahtin-nak is neveznek. Az åboi vidék régi összeirásában is, valamint szerte egész Esztországban akadunk nevekre, melyek mondai hősünk nevével vannak kapcsolatban. A Lett Henrik említette szakalai

---

**) Suur-saari = nagy sziget, suur-saariko = nagy szigeti csoport. Suur saari, svédül Hogland, a Finn tengeröbölnek egyik szigete, fele útján mintegy Viborg és Helszingforsz között. — Koiviston saaret = nyirség szigetei, svédül Björkö, a Viborgi öböl dél-keleti partján. — Suur-saarihoz (Hogland) délre közel van két Tytär-saari (Leány-sziget), kisebb és nagyobb. A Naisaari (Nargö, Nargen) sokkal messzibb van, a Revali öböl előtt.

eszt fő ember Lembit (l. I. 309. l.), Lembitu, finnül Lemmitty, a lempi szóból való, mi hősünk nevének tőszava.*) A livek egyik fő embere vagy királya is Lammechinus-nak neveztetik a krónikákban, mi hasonlóképen Lämmekin volna. Krohn azért a Lemminkäinen hősben az eszt nép személyesítését gyanítja.

A tulajdonképeni Szuomiak t. i. a hämei finn törzs; s annak déli ága, a mai esztek elődjei, Esztországot foglalta el. A Viborgi kormányzóság délkeleti csúcsa, meg Ingria éjszaki része az igazi Suomi sziget. A Finnország délnyugati és a mai Esztországban elterjedő hämeiek azután régi hazájok neveit az új földeken is honosokká tevék. A liv ág is, a mely a jämeieket megelőzte, onnan jött ki délre; s a livek az Oeszel szigetjét Saami földnek (Saamen maa), azaz Finn szigetnek nevezik. **)

Szóval, Krohn és mások, kiknek véleményét okokkal támogatja, a hämeiek első finnországi hazájában, a Vuoksi, Ladoga, Néva és Finn öböl által képzett szigetben, találják meg a Kalevala népnek

---

*) Lempi, lemmin = kegyes, nyájas; Lemminkäinen tehát nyájaska. Ilyen jellemünek mutatják hősünket a runók. Az eszt Lämmekune azonos a finn Lemminkäinen-nel. Az I. 321. lapon, alulról az 5. sorban hibásan áll: Lämminkäinen.

**) Az Oeszel szigetjét a finnek Yö-salo = Éj-szigetnek nevezik. Ha ez eredeti név, az Oesel csak elferdítése volna, ámbár nem tudom, ha vajjon Osilia mellett Ősalia is találtatik-e a latin krónikákban.

hazáját; tehát itt keletkeztek volna a kalevalai runók. Ez nagyon jól összevágna a Kalev fija mondájával is, mely a hämeiek déli ágánál, az eszteknél maradt meg.

Azomban ha e felfogás a karjalai törzsöt kirekesztené a kalevalai mondák közösségéből, úgy adván elő a dolgot, hogy a Kaleva fijai és a Kalev fija csupán a hämeiek hősei voltak s nem a karjalaiaké is: az talán igazságtalan volna ez utóbbiak iránt. Legalább a finn eposz a karjalaiak közt megtalált mondai énekekből áll, a mint Lönnrot előadásából is tudjuk; s Topelius is a karjalaiaktól vette volt legszebb runóit. Én tehát a Kaleva és Kalev nevü hőst és fijait vagy fiját a hämeiek és karjalaiak közös elődjeihez tartozóknak vélném: de az merő vélemény, a döntés a finn tudósokat illeti meg. Annyit már is meg kell engedniök, hogy a Lönnrot véleménye nem állhat, miólta az eszt Kalev fija is napvilágra lépett, hogy t. i. Kaleva kizárólag finn hős volna. A Kalevát vagy Kalevet tehát abba az időbe kell tenni, a melyben a hämeiek még nem váltak el Finn- és Esztországban.

Nagyobb nyomosságu kérdés, vajjon a finn költészet eredeti-e, mint eredetiek az általa megénekelt alakok? Erre nézve utóbban Ahlqvist így nyilatkozék: „A finn népköltészet mindenféle fajból hervadhatatlan virágokat hozott elő, elkezdve elmés talányoktól és gondolat-dús közmondásoktól, a melyek mind versbe vannak foglalva, s felhaladva

a legragyogóbb lyrai költeményeken által a mondai és bűvölési dalokig, a melyek a dolgok titkos eredetét találják ki, sőt még az eposzig, mely az elődök tetteit énekli. — Kétségen kivül az éneklés adományát a finnek ős hazájokból hozták ki magokkal: de annak tudatára és alkalmazására, úgy látszik, csak itt, a Keleti tenger tartományaiban jutottak. Ezt többi közt abból lehet következtetni, hogy keleti rokonaik a népdalt vagy szabályos költészetet legfeljebb szárazon elbeszéllő és müvészietlen balládákig birták kifejleszteni, a melyekben az előhangu betűrímnek nincsen nyoma. Ezt tehát a finn népköltészet csak a germán népek költészetéből tulajdoníthatta el, a melyben, mint tudva van, ezen szépítő eszköz nagy mértékben alkalmaztatott vala. Még maga a runó név is, mely kezdetben csak bűvölő ének volt, a germán népek nyelvéből van elkölcsönözve, minthogy vele azonos a gót runa, secretum consilium, mysterium, az ó felnémet runa, susurrium, mysterium és ó skandináv rún, mely nemcsak runbetűt, hanem bűvös rúnjegyet is jelent.“ *) Ahlqvist véleménye tehát, úgy látszik, azt tartja, hogy a finnek, habár ősi hazájokból hozták is a költői tehetséget, azt mégis csak a germán népek költészetének befolyása alatt tanulták gyakorolni. De a kifejezett

*) De Vestfinska Språkens Kulturord, 231. lapján. Helsingfors 1871.

vélemény indokolása nem olyan, hogy általában érvényes lehetne.

A finnek keleti rokonai, úgymond, nem fejtettek ki költészetet. Én azt tartom, csak annyi válik be történelmileg igazolt állításnak, hogy nem tudjuk, vajjon fejtettek-e ki azok költészetet? Agricola idejében a finn tudósok mit sem tudtak vala a finn mondai költészetről; ha tehát akkor valaki ezt találta volna írni: A finneknél nincs mondai költészet, a finn génius nem bír annyi tehetséggel, hogy a költészet eme fajára is fölemelkedjék, állítása megfelelt volna-e a valóságnak? Sőt egy közelebb eső példa nem kevesbbé tanuságos. Az esztek földjén a Kalev fijának sokféle nyoma van ugyan, de a Kalev-mondáról Fählmann és Kreutzwald előtt hasonlóképen semmit sem tudtak, mint még Porthánnak sem volt sejtelme a finn eposzi énekekről. Igazán szerencsés véletlen Fählmann és Kreutzwald által tartotta fenn az eszt mondát, mely nálok nélkül talán örök feledségbe jutott volna. Vajjon megfelelt volna-e a történelmi valóságnak az az itélet, mely egy félszázad mulva csudálkozással nyilatkozandik, hogy az eszt nép, ámbár legközelebb rokonságban van a finn-nel, mégsem fejtett ki eposzi mondát? — Mit tudunk most a zürjének állapotjáról, szellemi kincseiről, a melyben Sz. István idejében még voltak, és a melyekkel birhattak? — Végre mit tudunk a gótok költészetéről, a kik a Balti és Fekete tengerek közt uralkodának egyszer? S mert arról nem tudunk semmit,

azt lehet-e bizonyosnak állítani, hogy a gótoknál költészet nem fejlett ki, ámbár éjszaki rokonaiknál az Edda nemcsak keletkezni, hanem megis tudott maradni? Bizonyosnál bizonyosabb tehát, hogy nemtudásunk, vagy nem-tudhatásunk történelmi dolgokban nem lehet olyatén itéletnek alapja, mely a valóban történt de általunk nem ismert tényeket utólérhetné.

A finn költészetben, úgymond továbbá Ahlqvist, az előhangu betürím jellemző sajátság; s minthogy ennek a keleti finn rokonok elbeszéllő sovány balládájiban legkisebb nyoma sincs: tehát azt is a finnek a germán népek költészetétől fogadták el; a miből ismét az a történelmi igazság következnék, hogy tehát a finnek magát a költészet tudatát és alkalmazását is ezektől a germán népektől tanulták meg. — A finn költészet, mint példákból láttuk, s mint Porthan előadásából is tanultuk (l. itt a 212. lapot), nemcsak előhangu betürím (alliteratio), hanem gondolat-rím (Parallelismus) által is kitünik; e kettő együtt teszi sajátságát. Úgyde Ahlqvist jobban tudja nálamnál, hogy a germán népek költészetében az előhangu betürím megvan ugyan, de nincs meg abban a gondolat-rím. Előttem tehát bizonyos, hogy a mely szellem a gondolat-rímet, az lehelte a betürímet is a finn költészetbe, s az nem volt a germán népek költészetének szelleme.

Hozzá járul, a mit Ahlqvist nem tudott még, hogy mind az előhangu betü-rímet, mind a gondo-

lat-rímet a voguloknál is megtaláljuk. A vogulok közt is vannak mondák (majtet) és énekek (érit), melyekről hasonlóképen csak szerencsés véletlen, t. i. Reguly utazása és sikerés kutatása által vehettünk tudomást. Úgy látszik, Reguly az utolsó perczben érkezék hozzájok, a mikor még voltak mondák és énekek tudóji: mert Ahlqvist maga, ki csak 10 évvel utóbb járt ott, már se mondát se éneket nem talált. Oly hamar jut feledségbe az enyésző népnek szellemi birtoka, ha különben legbecsesebb volt is. Sazután nem-tudásunkból vagy épen nem-tudhatásunkból itéljünk-e az enyésző vagy már elenyészett népek szellemi tehetségeiről!

A vogul mondák és énekek tehát nemcsak tartalmukra, hanem alakukra nézve is felette nyomosak az ugor-finn népek szellemére nézve. Többi közt világosan kitüntetik, hogy az énekbeli előadás megelőzte a folyó beszédbelit; előbb születik meg a vers, s jóval utóbb nyilatkozik a próza. A vogul énekben az előhangú betű-rím és a gondolat-rím általános, ámbár az énekek alakja eléggé esetlen, a mit annak is lehet tulajdonítani, hogy nem tudjuk, mint énekelik. Mert ha azt olvasom:

„Numi Tarom atyám ülő ezüst ruda hajlékában
növekedő lányi kezem tagja nől vala,
növekedő lányi lábam tagja nől vala.

Numi Tarom atyám teremtötte

sok arany sugaru nap tartása közben,
sok arany szép nap fénylése közben:
himzett tarka székben ülök vala
varrott tarka székben ülök vala," —

úgy látszik nekem, hogy csak az aláhúzott szókat éneklik, vagy énekelték, az alá nem húzottakat pedig csak elmondják. De az aláhúzott szók világosan előtüntetik a gondolatrímet, melyet a fordítás is kénytelen kifejezni. Az előhangu betürímet nem mutathatja meg a fordítás, azt csak az eredeti szókon lehet meglátni.*)

Sőt az előhangu betürímnek nálunk is nyoma van, mire, tudtomra, Arany János figyelmeztete legelőször bennünket, s mit e szép példa mutat fel:

Szegény ember szándokát
Boldog isten birja.

Az utóbb ismeretessé vált székely balladák pedig

---

*) Jänimene kátem näk-áj jänimi,
jänumene lajlem näk-áj jänumi.

sarńi säup sau kátel voarnetä mäńti,
sarńi vešpi sau kátel posnetä mäńti:
kérem kanzep kázing jol unlilém
juontem kanzep kázing jol unlilém.

A vogulokról s az itt megérintett tárgyról bővebb tudomást vehetni „Vogul Föld és Nép" czimü munkámból, mely 1864-ben megjelent.

a gondolat-rímet is előtüntetik, a melyet az előtt alig sejtettünk volt.

Mind ezekből csakugyan bizonyossá válik, hogy a finn költészet a maga sajátságát nem vette a germán népek költészetétől, mert látjuk, hogy az a voguloknál is megvan, s a megmaradt nyomokból itélve, a magyaroknál is megvolt; az tehát az ugor-finn költészet sajátsága. De nem is vehette a germán költészettől, minthogy abban a gondolat-rím nincs is meg.

De a runó szó kölcsön van véve, a mely azomban oly keveset bizonyít, mint pl. a vers szó, mely a latin nyelvből minden európai nyelvbe jutott, nem azért, mintha az európai népek a költést csak akkor kezdték volna gyakorolni, mikor a latin nyelvet kezdték tanulni, hanem azért, mert a gyakorlott költészetre a latin szókat is alkalmazták. A finn laulut (énekeket) pedig annál inkább nevezhették a svéd papok runóknak, mert azokat olyan ördöngös énekeknek tartják vala, minőknek a saját svéd run-okat hitték.

A finn költészet tehát alakjára nézve is eredeti, az a finn-ugor szellemnek megmaradt terméneye, s azért reánk nézve is nagyon becses. Valamint a hetes számrendszert, a hold változásai szerinti négy hetes hónapot s a hold fordulatai szerinti tizenhárom hónapos esztendőt: úgy az előhangu betü-rímet meg a gondolat-rímet, mint költészeti sajátságot, a finn-ugor szellem eredeti találmányainak kell tartani. Már ezekből is gyanítható,

hogy a finn-ugor népek hitbeli fogalmai is közös szók által lehettek kifejezve, s hogy arra nézve is a Kalevala legalább annyit ér előttünk, mennyit az Edda a germán népek előtt.

Lönnrotnál azomban nem hága beszéllgetésünk ilyen messzire és magasra, egyedül azt az óhajtást fejezém ki, hogy sokára ne halasszák azon dologi magyarázatok kiadását, melyek nélkül a finn olvasó is szűkölködik, sok lévén a Kalevalában, mit csak azon helyek mai és régi szokásai világosíthatnak fel, a hol a runókat megtalálták. Ennek szükségét magok is elismerék, s az olcsó kiadás, mely akkor készülőben vala, s azólta megjelent, nagy részben meg is felel abbeli kivánságnak.

Társaim pedig inkább azon sajnálkoznak vala, hogy Lönnrot most a finn szótáron dolgozik, s nem folytatja gyüjteményeinek kiadását. Leginkább a bűvös gyógyászati runók várják még az ő gondos kezét; rajta kívül, úgy hiszik, senki sem bírja azokat kellő tudománynyal kiadni.

Lönnrot a Kanteletar-ról is azt mondá, mikor belőle olvastam, hogy ha még egyszer kiadná, alkalmasint a felénél is nagyobbra nőne, mint a milyen most. — A Kanteletar szó úgy van képezve, mint a runotar (l. a 172. lapot), s kobozleányt jelent. Lönnrot azon apróbb mondai runókat, melyek a kalevalai szerkezetbe nem illettek, s a

lyrai tartalmu énekeket összefoglalván, azokat a Kanteletar név alatt már kétszer adta ki. Ennek harmadik kiadása tehát lenne sokkal bővebb, ha hozzá láthatna Lönnrot. De ő most a szótárral van elfoglalva, mit mások is írhatnának, sőt minek írásában mások egyet mást nem is tennének: mert a finn nyelvet legjobban ismerő s legszebben író Lönnrot, a szók egybehasonlításában nem mindenkor szerencsés.

VI.

Tavasztehusz. Tammerforsz.

(Elbucsúzás Lönnrottól s azután Ahlqvisttól. Koskinen családja Loppiban tölti a nyarat. A loppi-i lelkész. Finn hó-talpak. Scritfinnek. Vähikkälä és a község iskolája. Hattelma hegyről szép kilátás Tavasztehuszra. Rabbe úr. Tavasztehuszi város és vár. Birger meghódítja a hämeieket. Ezek mai jelleme. Gúnyoló mesék. Onkkaala. Szabott árak. Kangasala-harja és zsilipje. Liuksiala és Meurman. Tanyás rendszer. A földbirtok külömbsége szerint külömböző az adó. — A tulságos iparmozgalomra bukások következnek. Tammerforszi találkozás. Tammerforsz hamar fejlődő iparos város. Összehasonlítás Tammerforsz és Kuopio között. A tammerforszi környék. — Paraszt lázadás 1596 és 1597-ben. — Kyrö. Rosendal. Finnországban nincs ügyvéd. Kétféle örökségi jog. A végrendelet kellékei. A finn birtoklási jogban az ősiségnek tetemes nyomai vannak.)

Még szendergek vala reggel, midőn szobám ajtaja megnyilék s egy szolgáló kávét, czukrot és tejet hoza. Ahlqvistnál is az ágyban szörpöltem az első findsa kávét; utóbb másutt is ezt a vendégtartást találtam. Ha mindenütt úgy van, Finnországban lehetetlen éhomra ülni a reggelihez. — Alig öltöztem volt fel s fogtam a rakosgatáshoz, megint

megjelenék a szolgáló a kávés tálczával; mindannyiszor úti társaimnál végezvén előbb a kinálást.

Most belépe a házi úr is; nem sokára mindnyájan együtt valánk, s a szükséges készülés után lemenénk reggelizni. Bár nem igen sietve is, de tovább menésre kelle gondolnunk. Lönnrot két lovát fogatá be kocsinkba, s így elbucsúzánk az érdekes háznéptől, el a szives gazdától, ki még utoljára egy olyan könnyü deszka táblával is megajándékozott, milyenen írni szokott. Visszafordúlva nézém a házat, a környéket, a melyben Lönnrot él és dolgozik, mentül hűbb képet akarván mindenről magammal elvinni. De fenyves közzé fordúlván az út, szemeink elől hamar eltűnt mindenestül a ház, s mintha csak most vált volna el tőlünk Lönnrot, úgy térénk magunkhoz, de csak a végett, hogy ismét Lönnrotról beszéllgessünk.

Vihti állomáson Ahlqvist is elbucsúzék tőlünk, a ki innen visszafelé Lillguszba ment. Két kerekü kocsit és egy lovat fogadván, maga hajta el, a kis fiú, a kié a ló, megette kuporodván fel a kocsikára. Érzékenyülve válám el Ahlqvisttól, hisz ez életben bajosan látjuk többé egymást.

Magam lévén most Koskinnel, az ország politikai állapotjáról kezdénk beszélleni, mire sok előfordúló tárgy bő alkalmat nyujtott.

A legközelebbi állomáson, melynek neve Suni, s a Pyhäjärvi (Szent tó) fiókegyházhoz tartozik, a vidék változatosbbá lesz, mert a Salpaus-selkä (zárhát) vonalához közeledünk, a mely itt mintegy ha-

tárt teszen az Újföldi (Nyland) és Tavaszti tartományok között. A tájék változó képei néhol meglepők; hozzá járul a folytonos jó út és a kedvező idő, a melyek az elmerülő utast annyira elaltatják, hogy szinte néha úgy rémlik előtte, mintha nem sokára az alpok havas csúcsai fognak feltünedezni, mert el is felejti, hogy Finnországban jár. De bár kedvező az idő: „a hét alvó atyafi" napja az imént volt csak, s úgy látszik, hatása nem múlt még el, mert a keleti szél állandó. Úti társam el sem mulaszta figyelmeztetni a finn közmondásokra, melyek azt tartják:

Keletről a tartós eső,
éjszakról a szárazság; *) s

Addig fúj a kelet szele, míg az eső nem csordúl:
addig pöröl az asszony is, míg a könnye nem indúl. **)

Az első közmondás szerint Finnországban a keleti szél esőt, az éjszaki meg szárazságot okoz; a másik közmondás a keleti szélről ugyan ezt a tapasztalást egy népszerü toldással fejezi ki.

Paanu állomáshoz közel az Újföldi és Tavaszti tartományok határát két oszlop jelöli, felírással és czímerrel. A felírás finn és svéd. Az egyik oszlopon a nylandi czímer: két folyam közti sajka; a

---

*) Idästä iki satehet,
pohjaisesta poudat pitkät.

**) Itä ei lakkaa tuulemasta, ennenkun sataa:
akka ei lakkaa torumasta, ennenkun itkee.

másik oszlopon a tavaszti tartomány czímere: koronás pajzson egy hiúz, felette három csillag, alatta három rózsa.

Tavaszt finnül häme, Tavasztland tehát Hämeen maa; de a hämei kormányzóság mai határai nem egyeznek a régi hämei tartomány határaival. Evvel azomban nem sokat gondolánk most, mert Loppi egyházközségében úti társam nyári lakához érénk, mely hasonlóképen egy tó szélén van, s melyből örömtől sugárzó képek üdvözlék a haza érkező családapát, úgymint Koskinen neje, ki egy kis szösz hajú fiucskát tart vala karján, a ki legott az apához kivánkozék, és nagyobb fiúk, a kiknek képéből mindjárt azt lehete kiolvasni, hogy már a gymnásium tanítványai. Koskinenék is paraszt gazdánál laknak; van több nagyobb kisebb szoba, közel egy tó, a melyben fürdenek; erdő, rét, eperj, tej, vaj: mi kell több gyermekes háznépnek, hogy jó kedvvel töltse a nyarat?

Már Loppi felé jöttünkben vékony eső kisére bennünket; az most is tart, habár el is áll néha, mert az égen felhő-foltok kergetőznek, melyek még nem ragadnak össze, de minden pillanatban elboríthatják az egész eget, vagy el is enyésznek. Szóval az idő se nem bíztat se nem ijeszt: azért kell felső czipő az utak vize, és esernyő a felhő könnyei ellen. Megismerkedvén a háznép tagjaival, és kávés, epres, vajas uzsonna után Koskinen a község papjához, Brander úrhoz, vezete, kinek lakása közel van ide. Kertből kertbe menvén, a melyekben a

fenyüt a nyár- és nyirfa váltogatja fel, a pap udvarába érénk. Maga épen gazdasági épületeiből jöve ki; mert istállója közel állanak a lakó-házhoz. Nem hiszem, hogy várt volna bennünket, mert érkezésünket nem tudhatta; nem is találék semmi fogadási készületet benn a házban. Mi tehát Brander urat mindennapias házi foglalatossága között és hétköznapi öltözetben találók. Nem gondolom, hogy sok vidéki magyar, kivált protestáns, papot lehessen ilyen hétköznapiságban meglepni. Jól emlékezem, hogy egyszer egy előkelő magyar város reformatus papját a hétköznapi reggeli isteni tiszteletből kigörbült sarku csizmában és olyan kalappal láttam haza felé menni, a milyet kertekben madárijesztő szalmabábra is szokás tenni. Brander úr istállójából jöve ki, de olyan tisztességes ruhában, milyenben városi sétálásra megyen ki az ember. Kicsiség az ilyen: de ruha tisztesség, azt tartja a magyar közmondás is.

Brander úr bevezete házába, mely magos kőépület. Dolgozó szobájába lépénk, hol könyvek, papiros, tinta, pipa meg dohány, mint előkelő tárgyak, a rendes foglalatosságot és mulatságot jellemzik. Házanépét nem látám, az nyilván nem vala hon; mert az „istenhozta“ italért is, mely szokott hideg puncs-féle, maga méne ki.

Bár elég bajjal folyt is beszédem a finn lelkészszel, a ki csak finnül és svédül beszél; bár sokszor Koskinen tolmácsolására szorultunk, mégis

kitudakozám tőle, a mi a finn falusi lelkész állapotjának képét adhatta.

Hiveinek száma 5000 lelket teszen, mi tehát azt mutatja, hogy nagy kerületü a Loppi egyház községe. Másutt is népes egyházi községeket találtam, azok mindenütt nagy kerületüek. Ez a lelkészek jobb tartását teszi lehetségessé: másfelől azomban a község egyes részei nagyon távol esnek az egyháztól. A finn buzgó ember tehát messze jár az isteni tiszteletre. A tavasztiakról különösen azt mondják, hogy nagyon szeretvén a tavakat, inkább két mélyföldnyire is eleveznek az egyházba, hogysem szárazon egy mélyföldnyire járjanak. Azért a hol csak lehet, tó mellé építik az egyházat, vagy igyekesznek reá bírni a hatóságot, hogy oda engedje azt építeni.

A Loppi talaja igen jó, úgymond Brander úr, de híves természetü, azért sokszor megárt a kései tavaszi fagy. Taval, tehát 1868-ban, azt állítá, hogy neki 5 tonna elvetett rozs után 100 tonna lett; s kételkedésem ellenére is fenntartá állitását, oly termékeny ez a föld, ha jó idő jár reá. Ez idén is, úgymond, nagyon bő lesz az aratás. Erről magam is a szemlátomás után győződhettem meg: mert oly sürü, magas rozsokat ritkán láttam még, mint most itt, a hol eddig vetéseket láthattam.

Papi jövedelmei: 600 márka készpénz; 42 tonna rozs, 42 tonna árpa, mit a hívek hordanak össze; van erdeje, rétje, szántóföldje, tart 4 lovat, 12 tehenet; azonkívül még hét tehenet is kap. Haj-

dan, úgymond, minden hat tehén után egyet kapott: de az megváltozott, most általában hetet kap. Összes jövedelmét 4000 márkára becsüli. Egy tonna földbe 20 kappát vetnek itt (egy tonnába 30 kappa fér); azaz 1370 □ ölnyi finn holdba két mérőt vetnek körülbelül. A vetés sürüségét azomban a rozsszemnek aprósága neveli; mert a finn rozsot vékonyabb szemünek tartom a mienknél. A gabonafejekben is sokkal jobban szoronganak a szemek, mint nálunk, — legalább úgy látszik nekem.

A Loppi községiskolájában 1 férfi- s 1 nőtanító tanítanak, amannak 600, ennek 400 márka fizetése jár az országtól. A község pedig 16 tonna rozsot fizet nekik; azonkivül van egy „talo maata" = telek-földjök, mely az előtt a pap használatában volt. —

Különös, hogy az ember fentszóval gondol megértetésén segíteni, a mit most többször tapasztalok. Ha Brander úr finnül beszéllvén hozzám, magát biztosan akarta velem megértetni, nagyon fentszóval ejté ki a szókat, mintha nagyot hallanék, pedig hála istennek, hallásom még nem tompa. Viszontag, ha Koskinennek akart valamit mondani, a nélkül hogy megértsem, halkan beszélle. „Még is csudálni lehet, úgymonda egyszer társamnak, hogy ez az öreg ember (t. i. én, mert rólam beszéll vala) annyira meg tudta tanulni a finn nyelvet." Én természetesen nem rontám el Brander úr csalódását, mintha csak a kiabálót érteném; de szinte nevetnem kelle magamban. —

A lelkész haza kisérvén minket, ott is folytatók a beszédet, megnézvén a gazdának épületjeit, a kinek házában Koskinenék laknak. Itt látám először a hó-talpat, azaz fa-korcsolyát, melyen a finnek a havon futnak, s mely a régi iróknál is meg van említve. A hó-talp két hosszu vékony deszka-féle fa, melynek eleje és hátulja kissé fel van görbülve. A közepén áll az ember lába, melynek ott nyoma is van. A mesében a czinege így tanítja az embert hó-talpot csinálni:

Ágat tégy a hornyolásba,
annak végét láb nyomába. *)

A finnek suksi-nek, többes számban suksetnek nevezik; de suksi egyszersmind a szövő-szék lábitója is. Korcsolya helyett talán hó-lábitónak is nevezhetnők. — A svéd nyelvben skid, többes számban skidor a hó-talp (Schnee-Schlittschuh); s ezen szó, úgy látszik nekem, jutott volt el még az ó-skandináv nyelvből a VI. századbeli byzantinus írókhoz is, mert a Procopiusnál előforduló scritfinni **) nem egyéb talán, mint skid-finni, azaz hótalpon futó finnek. —

Az eső, mely lefekvésünkig folyvást ijesztgetett volt, másnap reggel sem vonúlt el a láthatárról. Brander úr ismét eljöve hozzánk, kik a men-

---

*) Pane oksa olkahasen,
pää aseta pälkähäsen. (Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita = Finn nép mondáji és meséji. I., 10.)

**) Σκριθίφινοι. De bello gothico II., 15.

jünk-e, maradjunk-e közt habozunk vala. Magam szerettem volna elindúlni, hogy Tavasztehuszban ne várakoztassam azokat, a kik Helszingforszból vasúton szándékoztak odamenni: de Koskinen azon ürügy alatt, hogy édesatyját meg akarja látogatni, nem hagya engem egyedül utazni. Végre kiderülvén az ég is, előállának a lovak, Koskinen nagyobbik fijának örömére, mert az első állomásig ő fogja hajtani. Nem is tágíta többé a kocsitól, meg-meg próbálván az ostort, mely soha sem csettent neki.

Elmegyünk tehát megint ketten; a szőkehajú deák nagy buzgósággal hajtja a nem rossz lovakat, sokat értekezvén a paraszt fiúval, ki mellette ül a bakon. Az állomásra érvén felültetjük a két fiút a visszatérő lovakra, az ifjú Koskinentől sok köszöntést üzenvén anyjának, s mí más lovakon tovább megyünk. Sürübben látunk minden felé füstölgő földeket, vagy kormos tönköket, a hol az égés már megszünt.

Vähikkälä állomásnál egy vár-rom látszik meg, mely a Hakonen nevü birtokban van. Gyönyörü fogadó a postahely; nem messze attól, egy kis földháton új épület áll, az a községi iskola. Azt meg akarván nézni oda sétálánk. Útunk vetéseken vezete keresztül, melyek többnyire oly sürűek, hogy dűlő félben vannak. Egy heréshez is érünk, melyet nagy érdekkel nézegeték. Virágja többnyire fehér, s apróbb fejü mint nálunk szokott lenni, veres csak imitt-amott látszik ki. Szára felette hosszu, dülve is övemig ér, s oly sürűen áll, hogy bámulék rajta.

Egy egész terjedelmes lankás földhátat meg a környékező lapost foglalja el a here. Ilyen darab sok takarmányt ád. A Hakonen birtokosa nagy gazdaságot űzhet. Nem is láttam többé sehol egész finnországi utamon akkora, s ily jól megtermett herést.

Az iskola-épülethez közeledvén, egy hosszú száru pipából szívó ember tarta felénk a rozsokból; az a tanító. Szünidő lévén a nevendékek nem járnak iskolába. Az épület csinos; a tanító-szobában a padok helyesek, tiszták; a tanítási eszközök, a melyeket a tanító előhordogat, czélszerüknek látszanak. Ezek közt egy sor kép, kis magyarázó szöveggel, egy iszákosnak történeteit beszélli el, ki vásári alkalommal ízlelte meg először az ittasság gyönyörét, s azután fokról-fokra belésülyed az iszákosságba, gyermekeinek, nejének utolsó rongyát is elissza és szomorú pályáját gyilkolással végzi be, a mikor a boszuló igazság kezébe kerül. A képek az egyes történeteket ábrázolják, s megindíthatják a falusi nézőket. Nálunk a vásárokban szoktak ilyen historiás képeket az összecsődülő népnek mutogatni: de talán jó volna oktatási eszköznek is az iskolában használni olyan helyeken, a hol a pálinkavész elhatalmasodik, mely mindenütt legnagyobb ostora a miveletlennek és szegénynek.

A fogadóban, míg ebédelünk vala, a gazda a harmadévi nagy inségről beszélle nekünk, mely ezen a vidéken is nagy pusztítást tett s iszonyú halandóságot idézett elő.

Tovább menvén jó idő mulva Hattelman vuori-ra (Hattelma hegy) érénk fel, a melyről az eddig erdős vidékeken járt utas egyszerre nyilt tájékot pillant meg, melynél első meglepetésében azt gondolja, hogy nem igen látott még szebb tájképet. Keletfelől halmok közől egy tó-féle folyóvíz nyomul elő, megette ott van Tavasztehusz városa, s még távolabb egy nagy vár vagy erősség, a tavasztehuszi vár. Ha néhány napig erdős vidékeken utazott az ember, a melyekben az egyes tanyák és házak tetemes távolságban vannak egymástól, de mindannyian erdőbe rejtőznek: akkor hátas helyről a nyilt tájékot és a várost különösen meghatónak és szépnek tapasztaljuk, még ha nem is volnának szépek. Pedig a tavasztehuszi környék csakugyan szép; mert annak látszatja nem változik, mikor lejebb érünk.

Iso Vanaja-vesi (nagy Vanaja víz) és Pikku Vanaja-vesi (kis Vanaja víz) keletről és délről fogják körül a várost. A kavics-kövezetü útczán nagy zajjal halad befelé a kocsi az első fogadó elé: de abban nem találjuk meg a Helszingforszból érkezetteket. Tovább hajtunk a második elé; itt vannak víg társaságban, a kiket keresünk, mert Rabbe és Heurlin urak elkisérték volt ide, s az első oly víg és kellemes öreg úr, hogy sok fiatalon túl teszen.*)

*) Látogató jegyén így mutatja be magát: François Jean Rabbe, Docteur en mèdicine, Assesseur du Collège en Finnlande. — A Finn irodalmi Társaság pénztőkéjében egy Rabbe-alapítványt láttunk, az bátyjától származik.

Azonnal velünk is kezd rendelközni, mert, úgymond, itt és most ő az úr (isäntä); holnap reggel korán vissza kell mennie Helszingforszba, ma estve tehát ő viszi a társaság kormányát. A Helszingforszból érkezettek megnézték már a város nevezetességeit, fent is voltak a várban; most már késő van; holnap, ha elmenend, tehetjük a mit akarunk. — Minthogy már Homéroszból is tanultuk volt, hogy „a sokfejüség mitsem ér, egy legyen az úr," szivesen fogadánk szót. Nyomban is érezők jó magunkviseletének jutalmát, mert vígabb estét alig töltöttünk az úton.

‚Reggel kakasszóláskor kelünk fel,' az vala az utolsó jelszó, mikor jó későn lenyugodásra határoztuk el magunkat. Az év ezen szakában, kései lefekvés után hajnalban kelni fel, még pedig Tavasztehuszban, erős dolog, de lehet, mert szinte óhajtjuk, hogy a kakas elfelejti kötelességét. Ámde a virrasztó kakas soha sem felejti el, mikor szólnia, vagy mint a finnek mondják, énekelnie kell (a finn nyelv szerint t. i. kukko laulaa = a kakas énekel, azaz szól): legszebb hanggal költe fel minket, s bár álmosan, de nevetve készülénk föl.

A korai reggeli mindnyájunkat egy asztal körül gyüjte. Sajnálók, hogy Rabbe úr kénytelen volt ily hamar kiszakadni a társaságból, s bennünket kedves kormányától megfosztani; de utazásban a találkozás és elválás szakadatlanul éri egymást. A nyájas emlékezés azomban megőrzi az elváltak ké-

peit, s sok idő mulva is akármikor szivesen megmutatja, mikor visszapillantunk a multba.

Utazásunk ezentúl is kétfelé fog menni. Nőm és húgaim gőzhajón Tammerforszba indúlnak; Heurlin úr odáig akarja elkisérni: mí meg, Koskinen és én, kocsin folytatjuk az utazást Liuksialába, s onnan majd Tammerforszba. S miután útitársaink a gőzhajón elindúltak volt, mí ketten még a városban és környékén mulatánk.

Tavasztehusz, finnül Hämeen linna = Hämei vár, kis város, 3160 lakossal. Utczáji igenesek, többnyire derékszögben találkozók; eme rendes építése az 1831-ki nagy tűzvész után kezdődött. Van nyomdája, gymnasiuma (kymnaasi), tulajdonképen felgymnasium, mert az algymnasiumot ylä-alkeis koulu = felső elemi iskolának nevezik. Tavasztehuszban mindkettő találtatik: a gymnasiumban 5 lector, egy segédlector s 2 tanító; az algymnasiumban 4 collega és 2 tanító tanítanak. A felgymnasiumnak egyik lectora Eurén Gusztáv Erik lévén, azt fel akarom keresni, mert régen ismerem finn grammatikájit és szótárát. *) De nem találom honn, vidékre rándult ki. Euréné a nyomda is, ő tehát iparos, nemcsak tanár. — Azután befordulánk a könyv-

*) 1) Finsk Språklära = Finn nyelvtan. Åbo, 1849.

2) Suomalainen Kielioppi Suomalaisille kirjoittanut = Finn nyelvtan, finnek számára írta. Åbo, 1852.

3) Suomalais-Ruotsalainen sanakirja, vagy Finsk-Swensk Ordbok = Finn-svéd szótár. Tavasztehusz 1860. — Eurén előbb Åboban tanároskodott, mielőtt idejött.

kereskedésbe. Az iskolai könyveken kívül finn, svéd, német könyvek teszik a többséget; de franczia és angol regényeket és más tartalmu könyveket is találok. Hirlap is jelen meg itt, hetenkint egyszer; neve Hämäläinen = a Tavasztehuszi. Megveszem a julius 29-kén kiadott számot, a melyben az időjárásról s a reménylett áldásról következőt olvasok: „Gyakran mennydörög, s futó esők járnak. Az egész természet örűl, minden búján áll. Csak a rétek fizetnek középszerüen, mi részint onnan van, hogy a tavali szárazság a fű gyökereit nagyon kiégette, részint meg onnan, hogy az idei tavaszi fagy az első fűhajtást elrontotta. Tehát kevesebb széna lesz mint taval, azt mondják. De azért nem lesz takarmány híja. Ember nem tud emlékezni, hogy valaha minden annyira sikerült volna, mint e nyárban. Mult ősszel sokkal több földet lehete bevetni, mert a szárazság elősegíti vala az égetést, a melyet az előtt sok évben az esőzés akadályozott volt; s a vetés jó időben történt meg. S minthogy néhány hét mulva a rozs már hambárokba fog kerülni, az árak csekélyebbek lesznek, mint sokan szeretnék a termesztők köző̈l.“

Érdemesnek találom ezt a tudósítást arra, hogy ide iktassam, mert az előbbi évekre tekintvén, a mostanit igen áldásosnak mondja, s annak egyik okát is felhozza, mi a finn földmivelésnek jelleme, kivált a tavasztehuszi tartományban. Itt az erdőégetéssel járó földmivelés nagyon divatos. Az előtt sok évben az esőzés miatt nem jól sikerült volt az

égetés, s azért kevesebb rozsot lehetett bevetni, s az is más bajok, különösen kései és korai fagyok, miatt kevesebbet adott. Taval (1868-ban) száraz és igen forró nyár volt. E miatt Poroszország keleti részeiben, a Balti tartományokban, azaz Kúr-, Liv-, Esztországban és Oroszország legnagyobb részében silány vala az aratás: ellemben Finnországban, a hol meg az előbbi években sanyarogtak volt, a sok tó közelében a meleg száraz nyár a vetéseket igen jól hajtá és érlelé. Gabonatermésre nézve tehát az 1868-ki év örvendetes vala. S e szárazság, mint a Hämäläinen mondja, az erdő-égetést és a gabonavetést előmozdítván, az idei nagy termésnek is egyik fő oka. —

Kocsit fogadván kihajtánk a városból a várba és a városi kertbe. A vár is finnül Hämeen linna (Hämei vár), de svédül Kronoborg = Kronburg. Ez (mint a 18. lapon láttuk) a második svéd hódító hadjáratnak eredménye vala, a melyből a hämeiek keresztyénsége és engedelmessége biztosíttaték.

Svédországban IX. vagy Sz. Erik utolsó férfi ivadéka, XI. Erik (1222—1250) már a Folkung nemzetséggel vala kénytelen az ország hatalmában osztozni; Birger, kit közönségesen Jarl Birgernek (jarl a régi svéd hatalmas nemzetségek czime) neveznek, mint a király sógora is nagy befolyással birt. — Ez tehát a második finnországi hódító hadjáratra határozá el magát, ösztönözve azon Vilmos által is, kit az eszt és liv történetekből ismerünk

(l. I. 43. 302. 303. lapj.), s ki mint Sabinai bibornok püspök 1238-ban járt volt Svédországban, az egyházi ügyek rendezése, többi közt a papi nőtlenség foganatosítása végett. Birger 1249-ben erős hajóhaddal általkele a tengeren, s a „hämeiek kikötőjében," mely alkalmasint az ország déli partján vala, kiszállván, onnan kezdve hódítá meg a hämeieket, a kiknek belső földjében a várat építé. Úgy látszik, ez alkalommal vagy közvetlenül előtte, foglalák el svéd lakosok, különösen helsinglandiak, a Finn félsziget déli részét, s hogy azólta keletkezett az Új föld (Uus-maa, Nyland) tartományi név; hihető, hogy ezen új lakosok elősegíték Birger győzelmét is, a melynek viszontagságait hasonlóképen nem ismerjük. Csak azt tudjuk, hogy Birger azt az adót, a melyet a keresztyén finnek eddig a püspöknek fizettek vala, a svéd király számára foglalá el, mi annyit teszen, hogy a finnek eddigi adója ezentúl a királynak járt, s a püspök új, bár kevesebb adóval elégedett meg, hiszen most az ujdonan hódoltakés megkereszteltek is szaporíták a püspöki jövedelmet.

Birger már 1250. tavaszán tére vissza Svédországba, hol XI. Erik meghalt, s Birger kiskorú fija, Valdemar, kinek anyja az utolsó király testvére, királylyá lett. Birger tehát fija nevében uralkodék, s mint Stockholmnak alapítója mai napig tiszteletben áll a svédek előtt. Az általa épített Hämei várban is egy emlék örökíti nevét, egy a falban megerősített kő-szobor, mely emelt kézben sok águ ostort tart, s a hämeiek megtéritését ábrázolja.

A vár most kőfalakkal kerített erősség, melynek belső, régi része, az első időből való. Ennek kőfalai szörnyü vastagok, ajtai, ablakai kicsinyek, szűkek; lépcsői is alacsonyak; igazi szorító vár, melyben nem szivesen időzik az ember. Most fegyháznak szolgál, mi még szomorúbbá teszi. A Hämäläinen hírlapnak megemlített számában a hivatalos kimutatás szerint az 1868-ik év alatti fegyenczek 346-an voltak, a kik között 100-ra mennek az Åboból ide hozottak. Az előbbi évről 112, valamint az 1868-ki évről 164 maradt a folyó 1869-ki évre.

A várnak külseje és környéke nyájas, sőt regényes; még kellemesebb azomban a város kertje, mely egy jókora dombon van ültetve, vagy inkább egy volt erdőből szakíttatott ki. A felkeringő útak kedves sétányok; fenn mulató-ház van, mely a látogatók evő- és ivó-vágyait kielégíti, s azon kívül több helyütt a kilátás élvezésére alkalmas ernyős helyeket ajánl. S innen valóban szép a kilátás a városra, a környékező vizekre, s az igen messzire kitáguló láthatárra. A kilátás gyönyörét fokozza vala az aratást megelőző napfényes szép idő, mikor még minden, úgy szólván, férfias zöldében ragyog, mely azért, mert itt-ott sárgulni kezd, a kikelet reményét valósítani látszik, s biztatóbban hat a kedélyre, mint a tavaszi igéret.

Szinte vontatva hagyók el a helyet, s hajtatánk vissza a városba, hol elutazásra kelle intézkednünk. De nem mulaszthatók el fogadónk udvari épületét is megtekinteni, a mely szinpadi előadá-

sokra szolgál. Mert a tavasztehusziakat színészek is meg-meglátogatják, kik legalább eddig, többnyire svéd nyelven játszanak. A szuomi színészet csak most kezdi első sarjait hajtani; abban az állapotban van még, melyben a magyar színészet Buda-Pesten 1830 előtt vala, mikor az 1792-ki buzgalmat a közönösség dere rég megvette volt.

Megemlítettem (a 15. lapon), hogy a finn nép két ágra, a hämeire (tavaszti) és karjalai-ra szakad, s hogy amaz az ország délnyugati részét birja. Ennélfogva nemcsak a hämei vagy tavaszti, hanem a vászai, åboi és nylandi kormányzóságok finn nyelvü lakosai is a hämei ághoz tartoznak. A tulajdonképi hämeiek tehát, a hämei kormányzóságban, a hol most vagyunk, ezen ágnak törzslakosai volnának. „Erős, széles vállu emberek, valamennyi finnek közt legkeményebbek, legmunkásabbak, s legkevesebbel beérők.“ A mellett nagyon ragaszkodnak a régi szokásokhoz, hajthatatlanok. Talán innen van az, hogy a tavaszti embert hülének tartja a finn népies gúny. „Sok nemzetnél vannak mondák, melyek némely vidékek lakosait együgyüeknek csúfolják; a nagy orosz a kis oroszt gúnyolja; így a tavaszti is gúnynév a többi finnek előtt,“ mondja a már idézett könyv, *) felhozván a közönséges gúnyoló

*) Finland framställd i Teckningar. 209. 214. lapján.

mesés mondákat is, a melyekből íme közlök egynéhányat.

Egy hämei vagy tavaszti ember egyszer télen egy nagy tó jegén menvén által, s belefáradván, a magával vitt sátrat kifeszíté, s alája búvék alunni. Jót alván és kipihenvén magát, tovább folytatá útját, a jégen felejtvén a tűjét, a melylyel a sátrat összetüzte volt. Csak később vette azt észre, mikor már nem mehetett vissza keresni. De a következő télen, a tó megint be lévén fagyva, elmene a tűt keresni, a hol azt elfelejtette volt. — Hét hämei ember aratott egyszer. Az egyik fogta a gabonaszálakat és lehajtá, a második egy fát tarta alájok, a harmadik elvágá, a negyedik marokba szedé, az ötödik kévéket köte, a hatodik összehordá a kévéket, s a hetedik keresztbe raká. Erre menvén Mátyás deák s látván ezt, megkönyörüle az ügyefogyott népen, s éjtszaka, míg a hét arató nyugszik vala, egy nagy darab mezőt learata, sarlóját is ott hagyván egy kereszt tetején. A hämeiek szörnyen elcsudálkozának reggel, mikor azt látták. Ki tehette azt, kérdezék egymást, s megpillantván a kereszt tetején valami görbenyakút, rögtön kitalálák, hogy biz' az tette. De vajjon mi az? tanakodának. Az boszorkányosság, azt el kell veszteni, külömben rosszul járnak. Ámde senki sem mere hozzá nyulni. Tehát egy hosszú póznára egy hurkos kötelet kötnek, s avval szerencsésen megkapják a görbenyakut. Nagy örömmel huzzák a tó felé a póznát, a mely után a boszorkányos dolog kel-

letlenül és rángatódzva ugrál; mind a hét ember egy sajkába száll és a tó közepére eveznek, hogy a legnagyobb mélységben elsülyesszék a gonoszt. Egy nehéz követ erősítenek a rúdhoz s beeresztik a vízbe. De a mint befelé rohan a kő, a rudat és a hurkos kötelet magával rántván, a sarló a sajkába akad, azt felfordítja, s mind a hét ember belé vész a tóba. — Házat építettek volt a hämeiek, s ablakot felejtének csinálni a falban. Setétben lakni restelvén, sok fejtörés után kitalálák, hogy zsákkal lehetne világosságot hordani belé. A zsák száját a napnak tartván, sietve összefogák, s beszaladának kitölteni a világosságot. Látván ezt az arra járó Mátyás deák, könnyebben is, úgymond, kaphatnátok világosságot! — Hát hogyan? kérdezék. — Vágjatok ablakot a falba! — Az igaz, felelének, s hogy annál világosabb legyen a szoba, olyan nagy ablakot vágtak ki a falból, hogy összerogyott a ház.

Az utolsó mesével nálunk is nem egy vidéken csufolják bizonyos helységek lakosait. Az ilyen gúnyolódások országról országra költöznek, s mindenütt tapadnak némely vidékek vagy helységek lakosaira, a kik arra vannak szánva, hogy a népies gúnynak tárgyai legyenek.*) „Mennä Hämälään = menni Tavasztba“ annyit teszen Finnországban, mint bolonddá lenni. A második mondában alkalmasint

*) Például Szepesben a bélaiak, felső Tisza mentén a görgeiek, Erdélyben az oláhfalvi székelyiek, sok helyütt a rátótiak. — A keleti porosz is azt mondja: Nem vagyok pots-

emlékezés marad fenn arról, hogy a gazdasági tökéletesebb eszközök csak lassan birtak elterjedni kivált olyan nép között, mely a régi szokásokhoz ragaszkodik. Jellemző alak a finn gúnyoló mondákban Mátyás deák (Matti = Matyi), ki garabonczás-félének látszik; Manalan Matti (manalai vagy pokolbeli Mátyás)-nak is nevezik.

Éjszaki irányban Hattula, Ilmoila, Onkkaala, Huutijärvi állomásokra vezete utunk. Itt láttam a legnagyobb finn falvakat, azon értelemben, melyben mink az egy helyre szorult falut vesszük. Házaik néhol nagyon is egy rakáson állanak; s mind fából lévén építve, a tűzvész itt iszonyú pusztításokat tehet.

Onkkaalaban kolduló gyerekeket is láték, mit eddig és azután sehol sem tapasztaltam Finnországban. Egyáltalában ritka itt a koldus, ha szabad látomás után itélnem: pedig van elég szegénység; a közrend tehát arra nézve is jó. A nyilvános biztosság egyik jeléül pedig azt is feljegyeztem, a mit Onkkaalában láttam. Az itteni postafogadóhoz érvén, két kerekü úri kocsiba befogják vala a lovat. Két asszony lépe ki a házból, behelyezkedék a kocsiba; az ifjabbik, ki a másiknak leánya lehet,

---

dami (ich bin kein Potsdamer), azaz, nem vagyok ügyefogyott magán segíteni nem tudó ember.

kesztyűs kezébe fogá a gyeplőt és a madzag-ostort, s *vp!* elhajta, fiú se kisérvén őket. A legközelebb állomáson ismét váltanak lovat, s fenakadás nélkül utaznak. (Itt a lovakat nem *gyi*, hanem *vp* hanggal indítják meg, mi *vap*nak hallik.) — S ezen biztosság s a köznép becsületes nyájassága nemcsak Finnországban, hanem egész Skandinaviában is uralkodik. A stockholmi környéken jártunkban néhányszor két idegen, angolul beszéllő, nő csatlakozott hozzánk. Némi megismerkedés után megtudtuk, hogy amerikaiak, s hogy Angliából Norvégiába s onnan szárazon jöttek Stockholmba. Tapasztalván, hogy az angol és franczia nyelven kívül mást nem értenek, kérdém, mint boldogúlhattak Norvégiából idáig? Oh, felele az egyik, sehol legkisebb bajunk vagy fennakadásunk nem volt. A nép oly értelmes és oly jó, hogy szinte kitalálja az utasnak szükségét vagy kivánságát.

Az Onkkaala fogadójában az árak meghatározásait is nézém, a mely a szoba falán fel vala függesztve, s „a megye igazság részéről = kihlakunnan oikeuden puolesta“ kiadva. Az árszabás 1868. őszhava 10-kén történt meg a folyó 1869-ki évre. Az szerint egy személynek való étel 72 kispénz, egy kis korsó ser 20; egy tojás 8, egy font vaj 80, hálás 32, egy kappa zab (mintegy félvékának $^1/_3$-ad része) 50, egy liszfont (közönséges 20 font) széna 80, egy kocsi kenésre való zsír 20 kispénz. Az olvasó emlékezzék, hogy 100 kis pénz egy finn márka, ez pedig csak 40 krajczár.

A Tavaszti tartományt két nagy tó tünteti ki; keleti részében a Päijänne tó, nyugati részében a tavak egész csoportja, melynek külömböző neve van. Mí ezen csoport közzé jutottunk most, a Kangasala-harja-ra (Kangasalai nyakszirtre), melyről nagy vidék nyílik. Nyugat felé a Roine tó, keletfelé a Längelmä-vesi (Längelmä-víz) töltik be erdős szigeteikkel és partjaikkal a láthatárt. A legemeltebb ponton egy kilátót építettek. Az utazó szivesen felmegyen oda, s gyönyörködik a tájképen. A két víztömeg az előtt csak nagy kerülés által volt kapcsolatban egymással; a Längelmä vesi az Ihari vízesés által a Pälkänä vesivel; az meg a Mallasvesivel, s csak ez érintkezett volt Roinéval. Akkor a hajózás a Längelmävesiből a Roinéba nagy utat vala kénytelen tenni. Most a Kangasalai nyakszirtet egy zsilip (kaivanto) metszi által, melyet 1820-ban csináltak. Midőn kocsink a zsilip hídjára ért, egy kis gőzös a Längelmävesiből a Roinéba iparkodék, de a híd alatti szoroson oly erős vala az ellenkező vízfolyás, hogy a hajóskapitány sokáig hijába fáradozék, mindig attól kellvén tartania, hogy a víz ereje a hajót a part kőfalához csapja. Négyszer ötször is visszamene a hajó, hogy új irányba indúlhasson, míg egyszer által bírt törni. Régibb időben a Längelmävesi semmi kapcsolatban nem volt a többiekkel: de egyszer hirtelen támadt az Ihari zúgó, az az, a víz lefolyást lelt magának a Pälkänä tóba, minek következtében egy Sarsa nevü tó el is apadt. Ezt az eseményt, úgymond

Koskinen, ki sehol sem mulasztott el engemet az érdekes körülményekre figyelmeztetni, a nép a következő mondással örökítette meg:

Ilkiä Iharin koski
saatti Sarsan vaivaiseksi.

Iharinak rosz zúgója
szegénységbe ejté Sarsát. *)

Huutijärvi után Liuksialába érénk, a hol Meurman gazdálkodik, ki a finn irodalomnak nemcsak nagy barátja, hanem mívelője is. Ő a társadalmi és gazdasági viszonyok tanúlását teszi kedves foglalatossággá, s ezekről gyakran írt már, többnyire a Kuukauslehti-ben. Meurman úr és neje örömmel fogadnak, mert úti társam szivesen látott vendég, a ki miatt én is a házi ösmerősök közzé számíttatom. Egész otthoniasan helyezkedünk el, mint kik nem akarnak mindjárt tovább menni. A lakóház terjedelmes fa épület, egy délkeletre néző verandával; közel van hozzá a cseléd-lakás; valamivel távolabb a gazdasági épületek. Az épületek körül dús vetések lengenek; a rozsok már sárgulnak, jövő héten kezdődik az aratás. Mind meg van dülve, „on laossa" mint a finnek mondják, de csak annyira, hogy a leendő keresztek nagy számának igen meg

*) Ganander, a Mythologia Fennicajában (1789.) azt írja, hogy az Ihari zugó vagy vízzuhatag 1604-ben támadt. Ő a finn két verset így fordítja latinra:

Immitis torrens Ihari dum nascitur extra,
Paupériem peperit, qua pungitur incola Sarsæ.

fog felelni a tonnák száma. Itt is tehát áll, a mit már a rigai fogadónak kapusa mondott: Uram, ez idén a kövön is jó termés lett.

Meurmanék családja népes, van két nagyobb leány, s négy egymásután következő fiu, a kiknek arányosan fogyó nagysága tökéletesen mutatja különböző idős voltukat. Örömmel nézém, mikor a még fiatalos atya, ki hosszu száru pipából szeret színi, a mezőkön járt, megelőzve vagy követve szaladó fiai által, mintha velök nem is gondolna, azt sem tudná tulajdonképen, hogy hányan vannak; de a látszólagos közönyösség alatt az atyai büszkeség öntudatosan mosolyog.

Liuksiala XIV. Erik király özvegyének, Magnus Katalinnak, vala birtoka, mely neki 1581-ben lett tulajdona, s melyben 31 évig lakott, 1612-ben meghalván. Jóságának emlékezetét fentartja még a nép, de az akkori épületeknek legkisebb nyoma sincs. — Mostani birtokosa azt az atyjától örökölte; az most 3000 tonna föld, erdőben, rétben, szántóföldekben. A szántóföld 300 tonnát, a rét vagy kaszáló 350-et teszen; a többi erdő. Meurman közvetlenül saját erővel csak 120 tonnát mível, a többi 180 tonna földet tanyások mívelik.

Itt tudtam meg, mi a tanyás rendszer. A tanyás, finnül torppari (a svéd szó torp tanyát jelent, melyhez szántóföld tartozik *), valamely birtokosnak

*) Renvallnál: torppa (sv. torp) „tugurium, casa cum agello;“ torppari „colonus talis tugurii vel agelli.“

földjét szerződésileg meghatározott kötelezettségért használja. A tanyás-szerződés rendszerint 25 évre köttetik, de van örökös szerződés is. A felmondás deczember hóban történik; az új szerződés azután, törvény szerint, egy év mulva, márcziusban köttetik. A tanyás kötelezettsége a birtokosának földjeit szántani, bevetni, aratáskor segíteni, szóval mind azt megtenni, a mivel szerződés szerint tartozik. A tanyás, vagy torppari, csak fej-adót fizet (2 márkát), a föld-adót, ha ilyen jár, a birtokos fizeti.

Meurman-nak 22 tanyása van, s ezek 180 tonna földet mívelnek, a miből 60 tonna föld rozs alá, 60 tavaszi (burgonya, árpa, zab) alá megyen, 60 tonna föld ugarba marad. A tanyások egy tonna rozsért hetenkint egy napot dolgoznak neki. Kérdésemre, hol kapnak a tanyások tüzi fát, azt felelé Meurman úr: ott vágnak magoknak erdőmben, a hol és a mennyi nekik tetszik. — Az úgy könnyeden oda volt mondva; nem is hiszem, hogy szó szerint állana ezen faizási szabadság: hanem azt bizonyítja mindenesetre, hogy van elég fa, s értéke alig mulja még felül a vágás és hazahordás fáradságát. Erdőt égetni azomban nem szabad a tanyásnak; ő csak azt a földet és úgy használhatja, a mi és a mint az neki szerződésileg által van adva.

Arra a kérdésre, hogy mint boldogulnak rendesen a tanyások? azt felelé Meurman ur, hogy többnyire jobban állanak, mint azok, kik saját földjeiket mivelik, s a kiket sokszor adósság terhel, melyet a tulajdon vétele hárított rájok. Íme, foly-

tatá, az az ember, a kivel most beszéllettem, egyik tanyásom; lovat kell vennie, pénzért szólíta meg. Én előlegezem neki a szükséges pénzt, mert érdekem kivánja, hogy lova legyen: ő meg nem kénytelen nagy kamatért másutt keresni pénzt. — Ebben, úgy hiszem, Meurman-nak igaza van; a tanyás rendszer jó lehet sok szegény földmivelőre nézve, a ki a nélkül cselédnek volna kénytelen beszegődni.

Gazdasági épületjeit megnézvén — a csűrben egy cséplő gépet is láték, melyet kissé esetlennek, s roppant sok és nagy fából állónak találtam — s a finn gazdasági rendszerről kérdezősködvén Meurman úrtól az égetési földmivelést is, legalább szótárilag, megtanultam.

Ha erdőt földmivelés alá akarnak fogni — mit egyébiránt a törvény szabályoz, mint a 94. lapon láttuk — a gerendafákat, melyek épületre valók, kivágják, elhordják; a vékony fákat, bokrokat pedig levágván rakásokra hordják és beföldelik. Ha idáig ért a munka, kaski-nak híjják a földet. *) — A rakásokat meggyujtván és elégetvén, széllyel hányják, mintha trágyát terítenének széllyel. Ekkor a föld kormosan fekszik, mert a fatuskók is kilátszanak, s tulen maa-nak = tűz-földnek nevezik. Most megszántják; a könnyü eke, melyet egy ló húz, megkerüli a fa tönköket, s ha meg van a szántás, bevetik a földet, a melyet most huhta-maa-nak

*) Renvallnál is: kaski „silva sementi cæsa, sed nondum usta.“

neveznek. A huhta tehát bevetett föld.*) — A zsombékos földet is égetik, mit tőzeg-föld égetésének is mondanak (l. a 94. lapot). Előbb árkok által elszármaztatják a vizet, azután meggyujtják a zsombékot. Ezt kytö-maa-nak nevezik,**) s az különösen gazdagon terem.

Meurman-nak vetései ez idén: 30 tonnaföld rozs, 28 zab, 10 árpa. Ha a rozs 10 magot fizet, az aratást jónak tartja; 5 mag rossz aratás. Van 12 lova, 40 tehene; a vajból pénzelnek. A cséplő gépet 4 ló húzza; szelelő rostája is van. A szárító csűr nagy és jó távol áll a többi épületektől. Kerített helyeken dohányt is termeszt Meurman, mint akárki más, mert termesztése szabad, s mindenütt hajt leveleket, de ritkán virágzik.

Meurman birtoka vagy 10 évvel ez előtt 160,000 márkára volt becsülve; most az elmult inséges évek után, a melyek a pénzviszonyokban is sok zavart okoztak, s a földbirtok becsét csökkentették, talán csak 120,000 márkát érne. Tiszta jövedelmét 8000 márkára becsüli a tulajdonos. Adója mindössze 808 márka.

Kezemnél lévén a Kangasalai községből két eredeti adó-kivetés és nyugtatvány, a melyekből a külömböző birtok után járó külömbféle adó-nemeket meg lehet látni, azoknak adatait ide teszem

*) Renvallnál: huhta „ager silvestris, seu silva cæsa et usta, in qua secale disseminari solet."

**) Renvallnál: kytö maa „arvum sementi ustum." Külömben kytö „ignis occultus, latenter ardens."

összehasonlítás végett. Meurman úr adója 1867-ben következő vala:

Személyadó (5 férfi, 11 nő után)	21	márka
malom-adó	25	„
lovaskatona váltsága	509,25	
ajánlási adó	32,80	
hídra való adó	1,52	
országgyülési költség	7, 3	
hó-ekére való	73,92	
pálinka égetési adó	117,42	
élelmezésre	20	
adó-nyugtatvány	— 6	
összesen	808 —	márka

vagyis 325 forint pénzünkben.

Ellemben Lusikkala Jónás parasztgazdának adója 1866-ban következő vala:

Földadó	87,57
tized	16,37
Személyadó (3 férfi, 2 nő)	8
gyalogkatona váltsága	26,15
hídra való adó	— 75
országgyülési költség	— 78
hó-ekére való	4,93
pálinkaégetési adó	7,30
adó-nyugtatvány	6
összesen	151,91, azaz

151 márka, 91 kispénz; vagy pénzünk szerint 60 frt 75 kr.

A Meurman birtoka nemesi, a Lusikkala gazdáé nem az. Meurman nem fizet földadót és tizedet, Lusikkala fizeti mind a kettőt; viszontag az előbbi lovas katona váltságát fizeti, mi 509,26, tehát összes adójának legnagyobb részét teszi; az utóbbi e helyett csak gyalogkatonai váltságot fizet, mi adójának hatodrészét sem teszi. Továbbá Meurman ajánlási adót is fizet (lásd a 116. lapot): Lusikkala azt nem fizeti. —

Az ország gabonában is elfogadja az adót, s a végett megszabja s kihirdeti az árakat, a melyekben a gabonát beveszi. Jelesen az 1869-ki évben következő árak szerint fogadta el

	a búzát	a rozsot	az árpát	a zabot:
Új földben	—	23,65	19,38	10,88
Åboi kormányz.	—	23,44	19, 9	10,59
Tavasztiban	—	23,54	19,—	10,69
Mikkeliben	—	22, 5	17,94	10,49
Viborgiban	31,65	22,95	18,80	10,88
Kuopioiban	—	22,50	18,57	11, 1
Vászaiban	—	22,20	17,—	9,78
Uleåborgiban	—	22,59	17,17	10 —

Búzát csak a Viborgi kormányzóságban fogadtak el adó gyanánt, mert bizonyosan csak ott volt tetemes mennyiségben. Ezek a hivatalos árak, összevetve azon imitt-amott felhozott piaczi árakkal, némi biztos fogalmat szerezhetnek nekünk a finnországi értékekről, mi az ország valódi képéhez annyira szükséges.

Megint vasárnap van (nyárutóhó 1-seje). Habár lehető legkényelmesebb és nagyon széles ágyban aludtam is, mégis korábban ébredék fel, azaz nem korán ugyan, hanem csak előbb, mintsem a háznép mozgása kezdődött. Felöltözém, kimenék. Vasárnap reggel pusztán is nagyobb csendesség van, mint hétköznapon, s a nagyobb csendességben ünnepiesen zeng a fecske és pacsirta hangicsálása. Meurmanék háza megett terjedelmes kert nyúlik egy lejtőn le a tóig. Szántszándékkal írom „a tóig", hisz az itt annyira hozzá tartozik a lakóház kellékeihez, mint akár a pitvar vagy az eresz. A kertet igen magos nyárfák szegélyezik; benn virágos bokrok, gyümölcsfák és virágágyak képeznek kellemes csoportokat. A tó szélén egy fürdőház áll, s közel hozzá himbálózik egy sajka a víz fodrain, melyeket a déli szél lehelete duzzaszt, mintha el akarná oldani a sajkát. Ismeretesnek látszik körülöttem a természet, s mégis mennyivel külömböző attól, melyet ilyenkor hazánkban élvezünk!

Azomban a harmat oly nagy, hogy hamar áltázik nyári topánom, melyet felső czipő nem biztosít a nedvesség ellen, bár lehetőleg kerülöm a gyöngyöző füvet, és a szinte cseppegő bokrokat. Visszamegyek szobámba, hol már a reggelit megelőző kávé vár. Egy kis idő múlva a házi gazda lép be hozzám, s a vidékről, a leendő aratásról, az ország reményéről beszéllgetve megyünk a házi asszonyhoz, ki az ebédlőben egy jól megrakott asztal körül forog vala, a derék reggelivel várván

vendégeit. Az asztalnál mellém ül, s minthogy alkalmasint észrevette volt, hogy a kertben sétáltam, igen fel-szóval — mert ő is azt hiszi, hogy jobban értem a finn szókat, ha mentül hangosabban ejti — kérdeze, hol jártam, mit láttam, s hogy aludtam, mit álmodtam, minthogy idegen helyen az első álomlátás igazat szokott jósolni. Gyakran kénytelen segíteni a háziúr, a ki a német nyelvet is jól beszélli. — A reggeli után egy sétát javasolnak a szántóföldeken keresztül a halászó tanyára, a hol a hálók régólta, legalább úgy látszik nekem, felaggatva hevernek. A fiúk kisérnek bennünket; a leányok a házban maradnak az anyuknál. Én gyakran emlékeztetem úti társamat, hogy ma Tammerforszba kell mennünk: de azzal csillapitják le indulási vágyamat, hogy a gőzhajó csak este érkezik oda, addig pedig mink is ott leszünk, ha délutánig itt maradunk is. Vajjon inkább ott fogadóban akarom-e várni az érkezőket, mintsem itt mulatni? E kérdésre csak igazat mondék, úgy felelvén, hogy inkább itt mulatok, a meddig lehet.

Ebéd után a fekete kávét a verándán szörpöljük vala, midőn egy közel való faluról gyalog jöve hozzánk Liljenstrand Axel Vilmos úr, az egyetemen a politikai gazdaság tanára. Eddig is Meurman többször szóba hozta volt a szomorú tapasztalást, melyet a finnországi társadalom az ipar körül tett az utolsó időben; most e tárgy, mintegy újabb ösztönre, még jobban előkerüle. Finnországnak az ötvenes években néhány bő termésü esztendeje

volt, s a vállalkozó szellem, a mely akkor sok helyütt nagy foglalásokat tesz vala, itt is szokatlanul kezde működni. A finn bank engede a hajlandóságnak s túlságig bőkezüleg osztogatá mindenkinek a hitelt, a ki kérte (lásd a 135. lapot). Sok iparos vállalat keletkezék tehát, több, mint a menynyit a belföldi fogyasztás táplálni birt volna; a külföldi vásárokon pedig nem lehete boldogulni. Most a rossz termésü esztendők állának be, melyek a földmivelők fogyasztását az élelemre szorítják vala, s fizető képességöket, úgyszólván, megsemmisiték. Az iparvállalatok hitele ki lévén meritve, azok egyik a másik után bukni kezdének, s a baj általánossá és nagyon érzékenynyé vált. E gazdasági bomlásnak sajnos következéseit még folyvást tapasztalja a társadalom; azért is gyakran szóba kerül azok közt, a kik az ügyet értik vagy épen érzik is. —

De már csakugyan mennünk kell; a lovak be vannak fogva, elbucsúzom azon kilátással, hogy nehezen találkozom többé Meurmanékkal s Liljenstrand úrral, kinek véletlen, bár rövid ismeretsége azért is kedves vala előttem, mert általa jobban tétettem figyelmessé az itteni társadalom gazdasági fordúlataira.

Alig mentünk egy negyedórányira, midőn utunk hajlatban dombnak kezde menni, s mí akaratlanul is visszapillantánk, a honnan jöttünk. Íme lóháton siet valaki utánunk, s mozgásai azt jelentik nekünk, hogy sietsége bennünket illet. Megállítjuk tehát a

kocsit, hogy vajjon elfelejtettünk-e valamit, vagy pedig azért sietnek utánunk, a miért a bibliai József a hazatérő bátyáit térítette vissza? Épen azért már nézegetjük batyúinkat, midőn a lovas ember áltnyujtá Meurmann úr írott izenét, hogy biztos tudomása van, hogy nem érkeznek ma Tammerforszba, a kiket ott várunk, térnénk tehát vissza, s hálnánk még egyszer nála.

Visszafordúlunk már azért is, hogy lássuk a tammerforszi hírnek mivoltát. A verandához érvén ott van még Liljenstrand úr, ki avval fogad: Csak a hegyek nem találkoznak soha,*) s egy más úr is jő ki a házból, a kiben Blomstedtet ismerem föl, a ki 1866-ban Pesten vala családjával együtt, s nálunk is töltött vagy egy hetet a pusztán. Ő Tammerforszba sietvén, hogy ott velünk, pestiekkel, lehessen, az érkező gőzhajón senkit sem találá. Minthogy pedig ma több hajó nem érkezik, pesti útitársaim bizonyosan mulatnak valahol, s csak holnap fognak eljönni. Azért sietett ide, azt gondolván, hogy még itt ér.

Újra vendégei leszünk tehát Meurmanéknak, s nemcsak kávé, hanem puncs is eleveníti a társalgást. A puncsot Liljenstrand úr avval ajánlja nekem, mert, úgymond, azt már Homérosz hősei szerették. **) Nagyon későn oszlék el a társaság,

*) Il n'y a que les montagnes, qui ne se rencontrent jamais.

**) A finn nyelv ép oly képes szóhangi tréfákra, mint a magyar. Azt a puncsot, a melyet iszunk vala, t o d y-nak nevezik;

s mí csak másnap délután megyünk Blomstedt-vel együtt Tammerforszba. — Íme nőm és húgaim tegnap óta várnak minket, mert ők is kocsin jöttek oda, mit Blomstedt nem tudhatott.

S még másokat is találánk ott. Heurlin úr pesti társaimat Bergbomékhez vitte, s azoktól hozta ide két Bergbom kisasszony, Castrénné és fija társaságában. Elérkezvén most mí hárman is, újra víg és kedves csoport gyülekezék össze.

Bergbom János Erik senator, a tavaszutó 31-kén tartott „koszorúzó ünnepen" (l. a 82. lapot), egyike vala az 1819-ben lett magisztereknek, a kik jelenlétökkel az ünnepet diszíték. Az öreg úr a nyári időt Sääksmäkiben tölti két leányával; s útban lévén ez a hely, Heurlin úr és Bergbomék úgy intézék el, hogy nőm és húgaim kiszállottak hozzájok s azután kocsin jöttek ide. Alkalmam lőn tehát nekem is Bergbom kisasszonyokkal megismérkődnem. Az ifjabbik a társalgást nénjére hagyván s magának inkább a hallgató részvétet tartván meg, szorosabban csak az idősbiket lehete kiösmernem. S abban nemcsak lelkesült buzgóságot a finn irodalom és művészet iránt, hanem általában belső érett miveltséget is találtam, sokféle helyes tudás-

---

Homéroszban pedig nagyon gyakran előfordúl ez: τόδε μένος τε καὶ ἀλκή, tehát a „todi bátorság és erő." — Azt az ismeretes verset is: οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη εἷς κοίρανος ἔστω (nem jó a sokfejüség: egy legyen az úr) tréfásan így fordítják: Ei hyvä oo monikoiraisuus: yks' koirana olkoon. — Koira a kutya; nem jó a sok kutyaság: egy legyen kutya.

sal együtt. A finn és svéd nyelvek a míveltek nél itt azon jelentőségüek, mint nálunk a magyar és német: de Bergbom kisasszony azonkivül nagyon szép német nyelven beszéll, s a franczia és angol nyelvekben is jártas; nem idegen a német, angol és franczia irodalmakban sem, mit azomban helyes tapintatu lévén, nem igen mutogat, csak mikor alkalmilag, a beszéllgetés úgy hozván magával, el nem titkolhatja.

Castrénné olyan barna haju és szemü asszonyka, milyet keveset láttam Finnországban, a hol a szőke haj és kék szem általánosabbak. Ő született Tengström; 1850-ben Castrén Mátyás nejévé válván, mint tudjuk, már 1852-ben özveggyé lőn. De a kegyes gondviselés egy fiacskát hagyott neki, ki most egyetemi tanuló; szép és ép fiatal legény. Castrénné tehát férje emlékezetében és fija szeretetében élvén, úgy látszik nekem, a női érzelem legszentebb kincseivel gazdag asszony. Fénylő szemei nagyon beszédes tanúi annak, mit szivében visel. Előttem kiváltképen érdekes vala az anyai aggodalom, a mely fiját őrzi, s az egészséges ifjúnak tettetett nyugodalma, a melylyel az anyai aggodalmat mintegy feleslegesnek mutatja, mert hisz maga is szemes és okos.

Heurlin nyugodt kedélyü fiatal ember, ki, úgy látszik, nem kénytelen tudományával vagy ügyességeivel az élet külső biztosítására gondolni, hanem szabadon élhet hajlandóságának, a melyet benne tisztelnek. Gyakran kerülnek össze fiatal emberek,

s gyakran hallunk igen szép kedves éneklést. Heurlin úr nem viszi az első szót, de nála nélkül nem lehetnek el; ő a csendes, biztos alap, melyre a többi támaszkodik.

Tammerforsz (Tammer-vízesés), finnül Tampere, már Szatakuntában van, mely a Björneborg-Åboi kormányzóság keletéjszaki része. Nem valék figyelmessé, mikor a tavasztehuszi határból kimentünk. Két nagyszerü tó között épült Tammerforsz városa. Éjszakfelé a Näszi-tó (Näsi-järvi) nagyon messzire elterül; déli végén egy zuhatagon a Pyhätóba (Pyhä-järvi = Szent-tó) omlik a nagy víztömeg. Ezen a két tó közötti szoroson van tehát a város szive, a mennyiben nagyobb része jobbra, az egyik nagyszerü gyár pedig balra épült a zuhatag partján. Ennek zugását meghalljuk, midőn a városhoz közeledünk; de ha a fa hídról nézzük, a mely a folyó két partjait összeköti, az Imátránál is nagyobbnak látszik, mert épületek közt, mintegy az ipar által megzabolázva, s azért is jobban kitéve a szemnek, s megmérhetőnek látjuk: holott az Imatra vadon magányban zúg, a hol neki semmi sem lehet mértéke. Azt is nem sokára észreveszi a néző, hogy a mit itt egy helyütt lát, azt az Imatra tíz és több helyen s mindannyiszor hatalmasabban mutatja; mert a Vuoksen vize csak ugyan igen sokkal hatalmasabb, mint a Näszi tónak kiomlása. A városhoz közeledvén bámulattal nézi az ember a városnak

kiemelkedő gyárait, mert habár olvasta vagy hallotta is, hogy Tammerforsz Finnországnak Manchestere, még sem képzelhette magának az ellentét hatását, melyet okvetlenül éreznie kell, mikor itt hirtelen az óriási karokat mozgató iparnak égbe meredő telepjeit meglátja.

Tammerforsz III. Gusztáv alatt 1779-ben alapittatott kitünő helyen, mert itt a messze vidékeket összekötő belső vizi közlekedésnek jeles csomója van. Az ipar hamar észrevevé a természet által kinált megmérhetetlen hajtó erőt, s a zuhatag két partján gyárak keletkezének. A mint az ország rövid leirásából tudjuk, a finn hegyek inkább csak hátak, s a finn tavak és folyók nem annyira hirtelen lecsapó zúgók, mint inkább hosszúra elnyult s fokozatosan alászálló sellők által vannak kapcsolatban. Ámde a sellők roppant erővel rohannak alá, habár hirtelen magasságról nem szakadnak is le. S a mennyire akadályozzák a hajózást, olyan alkalmatosak arra, hogy gyárakat hajtsanak, melyek a hosszúra elnyult partokon épülhetnek. Tammerforszban tehát előbb olajütő malom és posztógyár, utóbb nagy papirgyár keletkezék. Ez utóbbit 1843-ban a Frenckel és fija czég *) állitá fel; most az ország legnagyobb papirgyára, a melyben a néző a rongyok összetaposásától fogva addig kisérheti a részletes munkát, míg a melegítő és szárító hengerekről a kész

*) E czég alatt jelent meg legtöbb finnországi nyomtatvány mind Åboban, mind Helszingforszban.

papir gombolyodik le és mindjárt ívekre vagdaltatik. Valamivel feljebb, a zuhatag másik partján a pamut-gyár van, 9000 orsóval, s megfelelő szövőszékekkel, melyet előbb Finlayson és társa, utóbb Nottbeck és társa állítottak és tartanak fenn. A nagy épületnek 5 emeletje van. Az igazgató, a ki szives vala körülvezetni, nagyon dicséré a finn munkásokat. Egy földszinti helyiségben kész árukat lehet kapni; a látogató szivesen veszen valamit emlékül a tammerforszi gyárból. A sürgésforgás, az orsók pergése, a szövő-székek csapkodása kábító hatásu. Hozzá járul még a rohanó víz zugása, hogy teljessé legyen a mondai Szampónak olyan képe, melyről Ilmarinen óriási művészete sem álmodhatott. — A zúhatag soha sem fagy meg, a hajtó erő tehát télen nyáron működik.

Visszatérvén a gyárból a néző bizonyosan megáll a fa hídon, a melyről legjobban lehet a zúhatag csudálatos alakjait szemlélni, melyeket feltartóztathatlan erő emel és sülyeszt, s melyek azután morogva, mintegy akaratlanul, tajtékos víz területére alapulnak. A víz jobb partján, a zuhatag felső elején, tehát a Näszi-tó végén, a honnan az szélesedni kezd, egy gyönyörü kert van, a gyár egyik tulajdonosának kertje, mely nagy gonddal ápoltatik. Nagy sziklák a tó szélén természetes alapjai lettek mesterséges ültetvényeknek, és nyugvó helyeknek, a honnan elragadtató kilátás van a vidékre, tóra, és a városnak innenső részére.

Tammerforsz, úgy látszik, arra van hivatva, hogy a finn városok közt első helyre emelkedjék, ha háborítlanul folyhat az ország iparos fejlődése. 1805-ben 603 lakosa volt; 1840-ben is még csak 1819, mert addig ipar nem telepedett volt ide; de már 1850-ben 3207, továbbá 1860-ban 5232, végre 1865-ben 5538 lakost számlála. A finn belső városok közt, a lakosság számának növekedése tekintetéből, csak Kuopio mérkőzhetik, mely hasonlóképen 1776-ban, tehát három évvel előbb, mint Tammerforsz, alapíttatott, s melynek lakossága 1805-ben 819, 1840-ben 2071, 1850-ben 2849, 1860-ban 4066, végre 1865-ben 5138 vala. *) De Kuopio a tartományi kormányzónak, és egy püspöknek széke, mely utóbbi különösen, ha nem tart is annyi népet, mint egy magyarországi püspök-szék, mind a kettő mégis a felső hivatalok természetes vonzó erejével bír, mely városi fejlődést előmozdít: Tammerforsz ellemben csupán az iparból és a kereskedésből él, a melyet az ipar mozgat.

S valamint ez a nagyobb vállalatok után és velek együtt számos kisebbet hoz létre, mert az ipar szeret társulni és sokszorosodni: úgy, legalább itt, a nép nevelésére is bővebb költséget szán, mit utóbb különösen falu helyen is vehettünk észre. Tehát Tammerforszban a szükséges elemi és vasárnapi iskolákon kívül már al-gymnasiuma is van, melyben az igazgató tanáron kivül 4 collega és

*) Renseignements sur la Population de Finlande.

2 tanító tanítanak. Hogy nyomdája is van, az most már természetes.

A tammerforszi környék annálfogva sem szűkölködhetik érdekes vagy vonzó helyek nélkül, mert, mint tudjuk, két tó között épült a város. Menj bár keresetlen irányba, s akadsz pontokra, melyekről nem szivesen távozol. De a tammerforszi lakosság, a Pyhäjärvi partján, fél órányira a várostól, egy rendes mulatóhelyet csinált magának, a hová többnyire fák között, melyek az eredeti erdő maradványai, gyalog is el lehet menni. A mí társaságunk is többször tevé azt; tammerforszi deákok is előkerülének, s megindula a négy hangu ének, a mely szebben szól a szívhez tó mellett esti csendben, mikor a leáldozott napnak égi aranya a tó szinén tükrözik vissza, s egyéb nem mozog mint egy sajka az árnyékos parton, hová mint egy elkésett madár, éji nyugalomra látszik síklani. Az ifjak, a kik között ott vannak a nyugodt kedélyü Heurlin, s a nagyon fiatal Castrén, finn és svéd dalokat énekelnek, melyek dallamai többnyire elegiai hangúak. A tóba épült és karfákkal biztosított padokon végig szeretne ülni az ember, hallgatva az éneket, s nézve a tavat, mely lélekzeni látszik.

A Näszi és Pyhä tavak egyesült vizei valamivel - távolabb a várostól és más irányban ismét egy szoros völgyön törnek keresztül, s új vízzuhatagot képeznek. Ezt Joen niska = folyó nyakának, vagy Nokian Koski, Emä koski = Noki-a zuhatag-, anya-zuhatagnak nevezik. A folyó nyaka

és az anya-zuhatag nevek azt mutatják, hogy innen fogva kezdődik a nagy folyó, melyet majdan Kumo, vagy Kokemäki név alatt fogunk ismét találni. Vadregényes hely az, a melylyel egy közel kert nagy ellentétben áll; mert a Nokia zuhatag egy mély völgyben rohan el, milyet addig Finnországban nem láttunk.

Tammerforsz eredetileg a Messu falu egyházközségéhez tartozik. Ez fél mélyföldnyire van a várostól. Ott, mint nevezetességet említik, hogy Kalevan kangas = Kaleva-hágó, Kalevan kivi = Kaleva-kő vannak, *) mert a Kaleva emlékei felette ritkák Finnországban.

Három napi tartózkodás után elbucsúzának tőlünk Bergbomék; Castrénné és fija már előbb indultak el, Koskinen pedig nagyon öreg és beteges atyjához sietett volt, ki lelkész és prépost. — Mink is nem sokára tovább menénk, Häme-Kyrö-be, a meddig Blomstedt el akart kísérni.

Éjszaki irányban egy földháton menénk fel, a melyről csudaszép kilátás van köröskörül. Megettünk a város távozik magas gyárépületeivel; a mint előre haladunk jobbról a Näszi-tó, balról a Pyhä-tó kísérnek bennünket. Ylijärvin (fel tó) által Muotualába és Kyrö-be jutunk, melyet Häme-Kyrönek vagy Kyrös Pohjának is neveznek. Ez a környék a buzogány- vagy csép-háborúban lőn nevezetessé (lásd a 20. lapot). A finn parasztokat leginkább a

*) Finland framstäld i Teckningar, a 124. lapján.

katonák szállásolása és élelmezése, vagy azon fizetés nyomorgatja vala, a melyet a szállásolásért és élelmezésért tőlök behajtottak. Mind a két terhet egy szóval linna-leiri-nek, azaz vártábornak nevezték, így hívják vala t. i. a tábori szolgálatot. Ettől pedig az éjszaki tartományok lakosai mentek voltak hajdan: de Fleming, Zsigmond lengyel és svéd királynak helytartója, azokon is megvevé a fizetést; az ő lovasai ellen pedig mindenütt sok panasz és nagy ingerültség vala. Hijába járának segítségért és ótalomért Stockholmba Károly herczeghez; az ő leveleit Fleming föl sem vette. 1596-dik őszén egy Kyröbeli ember, Pouttu Benke, megint vala Stockholmban, a hol más finn tartományokból kibujdosott kérelmezőkkel is találkozott. Együtt kérék tehát újra Károlyt, hogy necsak levéllel, hanem valóban is segítsen rajtok, mert külömben kénytelenek az orosz czárhoz folyamodni! „Én mást nem tehetek, felele Károly, de hadd szerezzetek magatoknak békét, akár sövénykarókkal, vagy cséplőkkel is!“ S e tanácsnak következése hamar nyilvánult. *) Egy összekoczczanásból nyilt lázadás fejlék ki. A Kyrö egyházában 1596. télelőhava 25-kén a Katalin napjára egybegyült nép közől a Stockholmba járókat ki akarák fogdosni Fleming katonáji; a nép meg kiszabadítá az elfogottakat. Ezennel gyülekezének az éjszaki emberek, a kik agyában

*) Oppikirja Suomen kansan historiassa. Kirjoittanut Yryö Koskinen, Helsingissä, 1869. = Tankönyv a finn nép történelmében. A 154. lapon.

az a merész gondolat erősödött meg, feltámasztani az ország népét, mindenfelül Åboba törni, és Fleminget elfogni. Három csapatban indúlának meg, útközben magokhoz szedvén a felkelteket; az egyikben Pouttu Benke vala. — A középső és fő csapat Ilkka Jakab és Kontsas György vezetése alatt (amaz Ilmajoki, ez Kyrö lakosa lévén) Kyröböl, Ilmajokiból és Lapuaból szedvén össze az embereket, dél felé tarta s előbb Ylöjärviben, azután Nokiában, az Emä-zuhatag mellett, mely a Näszi és Pyhä tavak egyesült vizeiből áll, mint láttuk, szálla táborba karácson estéjén. Mindenütt feldúlák az urak lakásait, a kik hozzájok nem csatlakoztak. Fleming, hirét vevén a lázadásnak, azonnal ott terme, s míg egyik vezére az egyik csapatot kergeti vala szélt, addig ő az év utolsó napján a főcsapattal szemközt állapodék meg Nokiában. Az ütközet reggeltől fogva estig tarta. Fleming most azon feltétel alatt ajánl bocsánatot, ha kiadják Ilkkát és a többi vezéreket. Meghasonlás támad a népseregben; Ilkka elszökik, s a vezér nélküli tömeget könnyü szerrel verik széllyel. Az 1567-ik év elején mindenütt könnyen győz Fleming; s a buzogány- vagy cséphábor ú következése alkalmasint a finn parasztság elnyomása lett volna, ha Zsigmond ellenében IX. Károly nem válik királylyá, ki lassankint Finnországban is helyrehozá a törvényes rendet.

Kyröben Rosendal Adolf Fridrik úrhoz szállunk, ki a tammerforszi algymnasium igazgató tanára, s itt saját birtokán tölti a nyarat. Koskinen atyja közel lakván, ő és öcscsei valamint Blomstedt is mindennap járnak Rosendalékhez, míg ott időzünk. Mert innen még a Kyrö zuhatagját akarjuk megnézni, mi utazásunk legéjszakiabb pontja lesz.

Rosendal háza a mellék-épületekkel együtt nagy csoportot képez; a lakó-ház megett szinte lankás kert van, mely után tó következik. A kerten kivül, a cselédek számára fürdő kunyhó van, mi a nemzeti fürdő, sauna. — Ez fa-falakból és zsindelyes tetőből álló kunyhó. Az ajtótól jobbra egy kőbül és agyagból készített kemencze, a kunyhó gerendájin deszka padolat van. A kemenczében erősen tüzelnek, s mikor az azt fedő kőlapok tüzesek, vizet öntenek reá; a hőség nagy gőzt fejt ki, mely az egész kunyhót betölti. Ebben a gőzben a padolatra másznak a levetkezett fürdő emberek, s nagy izzadásba esnek; sőt az izzadságot az által is fokozzák, hogy a testet leveles seprüvel (vihta) veregetik (lásd a 46. lapot). A jól izzadó ember azután leugrik a padolatról, s' egyenesen a tóba siet; sőt télen hóban is hempergőzik. Ezt a fürdést, azt mondák nekem, a cselédek és munkások hetenkint egyszer, néha kétszer is megteszik. Nagyon egészségesnek, edzőnek tartják. Magam nem láthattam sehol.

Másnap kocsikon a Kyrö zuhataghoz menénk, mely a Kyrö tóból omlik ki. Ezt a tavat le akar-

ták egyszer csapolni, kimélyítvén és szélesbítvén a lefolyó víznek útját. De abban hagyták, talán azért, mert a nyerendő föld nem látszik vala alkalmatosnak a földmívelésre. Kisebbé vált ugyan a tó terjedtsége: de a zuhatag most is a híresebbek közzé tartozik; sőt ha a finn koski-ak inkább nagyszerü sellők, ez valósággal zuhatag. A lezúgó víz malmokat hajt, s tovább egy pamutgyárat is. Ezt a gyárat azért is tartók érdemesnek a megnézésre, mert azt finn parasztok építették a tammerforszi gyár mintájára, s finn parasztok tartják fen. De most gyengén dolgozik. Az országos inség és pénzbaj természetesen ezen vállalkozókat is érte, s őket még sulyosabban, mint a gazdag tőke-birtokosokat. A vidék némi büszkeséggel mutat e gyárra, mert annak minden gépét, kerekét finn emberek készítették. Óhajtandó is volna, hogy megint boldoguljanak a vállalkozók. A gyár mellett egy nagyon csinosan berendezett iskola is van a munkások gyermekeinek számára.

Minthogy Koskinen idősbik öcscse jogtudós, s birói hivatalt visel, felhasználám az alkalmat a finn jogi viszonyokról is kérdéseket tenni.

A magyar olvasó hihetetlennek találja majd, hogy Finnországban nincs prókátor! Ott a peres felek magok személyesen viszik ügyeiket a biróság előtt, mely, a mint a 98. lapon láttuk, a törvénytudó elnökön kívül többnyire falusi gazdákból áll, kivéve a városi törvényszékeket. (A nemesek perei az udvari törvényszékek előtt folynak, lásd

a 101. lapot.) Itt hát a törvénytudó birónak nagy hatása van. De nem hallottam panaszokat a visszaélés miatt.

A finn örökségi jog is érdekesnek látszik, hogy röviden megemlítsem. Más tndniillik az öröködés a vidéki, s más a városi jog szerint. A vidéki jog a férfi örökösnek két annyi részt juttat mint a női örökösnek: a városi jog meg egyenlő részt ád mind a két nembeli örökösnek. A nemesi és falusi rendek a vidéki, a papi és városi rendek viszontag a városi jog alá esnek; azon kivétellel mindazonáltal, hogy ha a falusi vagy nemesi rendhez tartozó örökös városbeli ingatlant örököl, a városi jog szerint kapja ki örökségét. Ha az örököt hagyó világosan egy rendhez sem tartozik (mi lehetséges, a mint a 102. lapon láttuk), akkor falusi rendbelinek nézetik, ha falun lakott, s városbelinek, ha városban lakott.

A végrendelet vagy szóbeli, melyhez két hiteles tanú kivántatik meg, a kik, ha kell, esküvel erősítik meg a végrendeletet; vagy írott, mely tökéletes jogu, ha a végrendelkező maga írta és aláirta. A vidéki jog szerint az ősi fekvő birtokról, vagy annak áráról, ha el van adva, nem szabad rendelkezni: de az ingatlan keresményről, valamint az örökölt és keresett ingóról szabadon lehet intézkedni. A városi jog szerint mind az ingatlannak mind az ingónak csak egy hatod részéről szabad végrendeletben intézkedni, ha igenes örökösök vannak: de ha ilyenek nincsenek, mindenről szabad a rendelkezés.

A fekvő birtok eladását háromszor kell a kihlakuntában vagy megyében kihirdetni, mert a

rokonnak joga van az ár letétele mellett, a birtokot magához váltani. Látjuk tehát mind ebből, mind az örökségi jogból is, hogy a finn birtoklási viszonyokban az ősiségnek tetemes nyoma áll fenn.

Rosendal úrnál is három napot töltvén, a finn házi szokásba nagyon belé okultunk, kivált hogy Rosendalné, a ki ugyan németül nem tud, még is francziául beszéll. Gyönyörü 12—13 éves lánya van, kinek eleven beszédes szemeiből a legörvendetesb szellemi fejlődés ragyog ki. Fiai már deákok, s a szülei reménynek mind meg annyi biztatóji. A boldog család körében tehát nagyon jól érezők magunkat. — Végre is el kelle bucsúznunk ismerőseinktől, a kik annyit tettek volt arra, hogy utazásom kellemes és tanúságos legyen.

VII.

Åbo vagy Turku.

(Satakunta. Nagy egyház Tyrväsben. A finn hitregékből sokat tartott meg a mai nyelvszokás. A finn Mana azonos a magyar Manóval. Az aratás kezdődött. Punolában egy gazda a finn-magyar nyelvrokonságról tud. Orippää; Aura folyó. Åboba érkezés. Régi csillagvizsgáló épület; Argelander csillagász. Fő egyház. Porthan emléke. Kupitsa-kút. Olvasó-szoba és hírlapjai. A finn gymnasiumok, a melyekről az egyetemre mehetni. A régi vár. Åbo-nak finn neve; a helynevek ragozása. Åbonak történetei. Az egyetem megnyitása 1640-ben. A nagy tűzvész 1827-ben. Porthan munkáji. Emlékszobrának leleplezése 1864-ben. Visszapillantás Finnország multjára és jelenjére.)

Utunk délfelé van irányozva. A tartomány neve Satakunta (olv. Szatakunta), melynek björneborgi kerülete az åboival együtt egy kormányzóságot, az åbo-björneborgit, képez. Satakunta hajdan nagyobb tartomány vala, mert a vászai és tavasztehuszi kormányzóságok némely részei is hozzá tartoztak. Nevében egyikét látjuk azon kevés maradványnak, melyek a finn nép ősi állapotját jelentik; mert az százságot teszen, vagy is százból álló egészet. A sata szó t. i. száz, mint azt a számnevekből

tudjuk (I. 345. 346.); a kunta szót is találtuk már különösen összetételekben, mint a kihla-kunta = megye, kerület szóban, s láttuk (I. 309. 310.), hogy az eszteknél is megvolt és megvan. Jelentése a magyar had szónak felel meg, a mely eredetileg családot vagy nemzetséget teszen, mit atyafihad s más kifejezések bizonyítanak, *) mert az ősi magyar had- vagy nemzetségi szerkezet a mai jelentésben egyszersmind sereg-szerkezet volt. A kunta (had) szóval sok szó van összetéve a finnben, mint: maa-kunta ország, tartomány, kansa-kunta népség, kylä-kunta falu, seura-kunta társaság stb., melyek jelentései tulajdonképen: országhad vagy tartományhad, néphad, faluhad, társhad vagy czimborahad stb. Satakunta tehát százhad. Ez nyilván olyan nemzetségi vagy faluszerkezetet jelentett volt a finneknél, melynél fogva száz nemzetség vagy falu egy egészet teszen vala.

Egész Finnország vízzel bővelkedik, annyira, hogy a $76^1/_2$ millió tonnaföldet (1300 □ ölnyi holdat) tevő összes területéből a tavak $7^1/_4$ milliót, a lápok, mocsárok, zsombékos helyek $25^1/_4$ milliót foglalnak el. **) Ezen vízzel bővelkedő országban Satakunta szinte még kitünik tavaival és folyójival. Legtöbb tava, melyek legjelesebb vízesései a Nokia és Kyrö nevüek, egy nagy folyóban, a Kumo- vagy Kokemäki-folyóban egyesíti vizeit.

*) „Család vagy nemzetség értelmében divatozik az ország több vidékein, pl. Kié ez a föld? Varga hadé.“ — A magyar nyelv Szótára II. 1274.

**) Suomen historia ja maantieto, 68. lapján.

E folyó eleinte éjszakról délfelé megyen, a hol egy Rauta-vesi (vas-víz) nevü tóba siet a Tyrväs községben; innen a Vammas esés által a Lieko-tóba ér, a hol Kokemäki vagy Kumo neve kezdődik. A Huittis községben könyököt vagy hajlatot képez, a melybe a délről érkező Loima folyót veszi fel, s most nyugat-éjszak felé fordúl, mig Björneborgnál a tengerbe szakad.

Mí Kyröspohjából Vuoriais és Karva állomásokon által Tyrväs községbe jutván a hosszú fahídra térénk, a mely a Rautavesiből érkező és nagyon szélesre terjedő folyón viszen által. A híd közepén fa padok vannak, hogy leülhessen az útazó és élvezze a tájékot, melyet az előtte álló nagyszerü egyház különösen érdekessé teszen. A vidék mind a folyón felfelé, mind azon lefelé erdős és lapos, s a téli és tavaszi áradások itt gát nélkül terjedhetnek. A hídon túl a folyó balpartján félsziget van, mely magosabb a parti környéknél. Ezen a félszigeten van a Tyrväs község egyháza építve. Hatalmas tégla-épület, két toronynyal. Az ember ilyen nagyszerü épületet nem is vár az inkább kietlen és nagyon gyér lakosságunak, mintsem dúsnak és népesnek látszó vidéken. Leérvén a hídról, megállítók a kocsikat, s az egyházfiért küldénk, a ki közel lakik ide, hogy mutassa nekünk az egyház belsejét. Addig körüljárók az épületet. Az útról, mintegy a száraz földről, kőfal keríti el, a többi oldalról a folyó veszi körül a félszigetet. Az egyház homloka a félsziget csúcsa felé van for-

dítva; azon nagy aranyos betűk finn nyelven hirdetik, hogy az épület II. Sándor czár alatt készült el. Az egyház előtt, a félsziget csúcsában temető van. A sírok közt egy újabb tünvén ki, melynek fa keresztjéről az eső még nem mosta le a felírást, azt közelebbről is megnézém. „Itt nyugszik Mária gazdasszony (talon ementä = ház asszonya), Henrik leánya“ stb. A gazdasszony vagy háziasszony nevezet mutatja, hogy egy földmivesnő sírja ez; valamint az írás módja azt is mutatja, hogy falusi ember készítette a felirást. *) A másik oldalon lévő hosszabb sírversnek négy első sora a holtak boldogságát fejezi ki emigyen:

Haj boldogok mivolta,
haj boldogok halála,
kik jutottak Tuonelába,
szabadultak jobb hazába stb. **)

A tuonela szó, mely a tuoni, vagy a hitregei halálisten birodalmát jelenti, annyiban érdekes, mert azt hirdeti, hogy a finn nyelvben sokkal honosabbak a régi pogány hit kifejezései, mint a magyarban, melynek mai szokása az isten és ördög szókon kívül alig őrzött meg valamit, de komoly, épületes beszédben azt sem türi. A tunoni azonos értelmü a

*) Tässä (tässä helyett) lepää talon ementä Maria, Henrikin tytär.

**) Ah autuain olento,
ah autuain kuolento,
jotka tulit Tuonelaan,
pääsit eloon parempaan stb.

mana szóval, mind a kettő ugyan azt jelenti. A mana finn szónak a magyar manó felel meg; „mi a manó! hiszi a manó! vigye el a manó! hová a manóba!“ kifejezések közkeletüek ugyan, de temetési beszédben, vagy sírversben senki sem mondhatná nálunk, hogy N. N. a manóba ment el. *) Tuonela és manala a finnben egyiránt a halál birodalmát, az alvilágot jelenti; s azoktól, kivált az elsőtől, a mai nyelvszokás nem idegenkedik, hanem egyházi énekekben, a bibliában, s mint itt látjuk, köznépies sírversekben is alkalmazza, nemcsak tudományos iratokban, a melyekben szokatlan régi kifejezések is helyén vannak. — A finn tuoni és a magyar manó (finn mana) egyező jelentéseit az a különösség is mutatja, hogy finnben tuonen koira (= tuoni kutyája) a lepkének szőrös bábját (larva papilionis hispida, alias libellula, Renvall) is teszi: magyarban pedig a manó bogárfajt is jelent („melynek röptyüji félpajzsosak, feje lelógó, állkapcsos és csápokkal ellátott, s négy összegöngyölgetett szárnya van.“ Nagy Szótár IV. 99.). A finn Ma-

*) Olyatén kifejezésekben, a milyenekben a manó fordúl elő, más régi hitregei emlékezések is maradtak meg, pl. az íz, izé. Íz ugyan az, mi a finn hiite, mely ördögi lényt, vagy ördöngös népet jelentett az ős időben. „Egye meg az íz“ (igen mondják Gömörben. Erdélyi, Közmondások 5390), annyi, mint egye meg az ördög, a fene. „Izé“ (= ördögé); mikor valamire nem emlékezünk, azt mondjuk „az ízé“ volt, tehát azé, a kit nem akarok vagy nem tudok megnevezni. Izé szóból lett izélni ige: ne izélj = ne bolondozzál, ne tréfálj, vagy ne csinálj rosszat.

nalai Matti, melyről a 254. lapon volt említés, Manó Matyi volna a magyarban. Egyébiránt a finn kifejezés: tuonelában kél, jár = tuonelassa käypi, annyi mint a magyar régies „elrejtezik“ szó, azaz ájulásban vagy elragadtatásban van, mely ájulásnak látszik.

Míg a sírok keresztjeit nézegetem és a tuonela szón elmélkedem vala, egy leány elhozá a kulcsokat, s kinyitá az egyház egyik ajtaját. Az épületnek három oldalán vannak ajtaji. Belseje, mint protestáns új templomban lenni szokott, egyszerü, de megható, mert az épület igazán nagy és magos. Az oltáron egy kép van, mely egy evangeliomi jelenetet ábrázol; sőt a falon is, közel az oltárhoz, függ két kép, melynek egyikén ránczos a vászon, talán a téli hidegtől, mi a szemet sérti; mert gondosságot és rendet látván mindenütt, a merre néz, ezt gondatlanság jelének hajlandó venni. A szószék fejér és aranyos, mintha gipszből volna; a padok, sekresztye mind csinosak. Az oltárral szemközt, a fő ajtó feletti karzaton nagy orgona van. Mindent megnézve kívül belül, valóban nevezetesnek találók, hogy egy finn falusi község ily nagy templom építésére vállalkozott s azt be is fejezhette. Ha a debreczeni nagy reformatus templomot (ehhez külsőleg is hasonlít némileg) valahol egy pusztán találnók, szintúgy csudálkoznánk rajta, mint a tyrväsi nagy egyházon. Egyébiránt „a debreczeni nagy templom“ és a magyar „puszta“ szók nem illenek a képhez, melyet a tyrväsi tájék ád: itt egy nagy

széles folyónak félszigetén és erdős vidéken vagyunk, mely az egyházat nem porral és száraz izékkel, hanem fenyvek suhogásával környékezi.

A tyrväsi mulatás után annál sebesebben hajtánk Paavi nevü állomásra. Késedelem nélkül fogák be az új lovakat, s megint tovább menénk. Két kocsiban utazánk; a nagyobbik hintó vala, a melybe két lovat fogtak; a kisebbik két kerekü kocsiban csak egy ló járt. A hintót rendesen előre indítván el, utána a kis kocsiban menék, a melyben a hajtó fiú — mert majdnem kivétel nélkül fiuk hajták a lovakat — mellettem ül vala. Kedves mulatságom új-új kis kocsisommal beszéllgetni, őt atyjáról, anyjáról, lovaikról, gazdaságukról, tud-e olvasni irni? hogy híjják a mellettünk elhaladó tárgyakat stb. s egyébről kérdezgetni, a mi 12—14 éves paraszt fiúk tudáskörébe esik. A szőkehajú és kékszemü gyerek mindenre kész felelni, ha a ló kormányzása nem akadályozza, mert azt tapasztalám, hogy mendtül nyájasabbnak véli az idegen urat, a kit viszen, annál nagyobb buzgósággal kergeti a lovat. Csak ha valamit nem ért meg, vagy mivel rosszul ejtettem ki a szót, vagy mivel nem helyes szóval tettem a kérdést, bámulva néz reám, s nekem úgy látszik, hogy csudálkozó szeméből ezt olvasom ki: hogy lehet öreg embernek így beszélleni? S ilyenkor mindég a lovat üti meg madzag-ostorával. De mihelyt megérti a kérdést, az egyezés helyre van hozva köztünk.

A lovak nem nagyok ugyan, de közönséges paraszt lovainknál nagyobbak, s jól tartvák, kövérek, nagyon izmosak. Nem emlékezem, hogy valahol gyenge, sovány lovat kaptunk volna. — Néhányszor látám, hogy a fiúk a kifogott lovakat kerék kenyérrel (reikä leipä, l. a 188. lapot) étették. A kenyeret, mely olyan kemény, mint a kő, baltával tördelék apróra, s a lovak a jó abrakot nagy kedvvel ropogtaták. Mink is megjártuk egyszer vele. A vékony lepényféle kenyeret már elégelvén, mást kérénk, ha volna. Paksua leipää (vastag kenyeret)? kérdé viszontag némi csudálkozással a szolgáló. Azt, felelénk. S kerék kenyeret hoza, melyből keménysége miatt lehetetlen vala ennünk.

Kiviniemi és Lauttakylä között már kezdődék az aratás (augusztus 6-kán). A rozskévék nagyon vékonyak, olyanok, mint nálunk a kenderkévék szoktak lenni; a szalma igen hosszu. A vékony kévéket nem rakják egymásra keresztbe, hanem töveikre állítják, s a fent összeérő gabonafejekre egy kévekalapot tesznek, mint nálunk sok helyütt a búzakeresztre. Egy ilyen csomóban (kuhilas) nem sok kéve van, s azért a csomók igen sűrűen állnak a mezőn.

Mind Kiviniemi, mind Lauttakylä a közepső felső szatakuntai megyébe való Huittis községéhez tartoznak. A régi szatakuntai tartománynak t. i. most öt megyéje van. Az egyik a tavasztehuszi kormányzósághoz tartozik; a többi négy a björneborgi tartományt teszi, mely az åboi kormányzó-

sággal van egyesítve. A négy megyének nevei: Alsó vagy éjszaki Satakunta, felső éjszaki Satakunta, felső közép Satakunta s felső déli Satakunta.

Lauttakyläből Punolába érénk, a hol hálnunk kellett. Itt az állomás nagy házcsoportban van, mintha itt is olyan falu volna, milyent a tavasztehuszi kormányzóság egyik részében találtunk. Az aratás erősen foly, a házi gazda is a közeli mezőről siete be. Az udvarból látni lehet a szép sűrű rozsot, mely csak félig meg van dülve, mint a kövér de jó szemü élet. A gazdával beszélleni kezdvén, természetesen már kiejtésemmel árulám el idegen voltomat, ha folyékonyabban szóltam volna is, mint valóban szólhattam. „Oletteko Pietarista?“ = „Pétervárból valók-e?“ kérdé. — Nem először hallám most ezt a kérdést. Az idegenek, a kik egy kicsit törik a finn nyelvet, bizonyosan többnyire Pétervárból valók, mint hajdan Stockholmból valók lehettek, míg Finnország a svéd koronát uralta vala. — Nem vagyunk pétervváriak, felelék. — Nem? tehát hová valók az urak? — Mí pestiek vagyunk, olemme Pestistä (= Pestből vagyunk). — Pestistä? ismétlé csudálkozó örömmel; tehát rokonok vagyunk = olemme sukulaisia! kiáltá fel. — S honnan tudja ezt? kérdém. — Könyvekből, viszonza; vannak könyveim, a melyeket olvasgatni szeretek, s megnevezé többi közt a Maiden ja Merien takaa (szárazon és tengeren túl) czimü képes folyóiratot, a melyet itt már többször idéztem, s a melynek három évfolyama jelent meg. Két finn újságot is

járat — melyek csak heti lapok és olcsók. Szóval, a nemzeti rokonság eszméje punolai gazdánkat egészen megörvendezteté. S hallván, hogy nem szándékozunk már tovább menni, hanem nála hálunk, mindjárt mindenről, vacsoráról, szobákról, a kocsik kenéséről rendelkezék. Nem is vala legkisebb fogyatkozásunk.

A gazdával az épületjeit megnézvén, látám, hogy itt minden sokkal kisebb helyre van összeszorítva, mint eddig találtam, s megemlékezém az előbb vett figyelmeztetésre, hogy Finnország éjszakiabb részein nagyobb kényelemben és tágabban laknak az emberek, mint a déli részeken, különösen az åboi kerületben. Úgy érzém, hogy már oda értünk, a hol népesebb a tartomány, tehát jobban gazdálkodnak a térrel is. Gazdánk szobáji is kisebbek: de azért minden kényelemmel és jó ágybelivel bővelkedők. — Megkérvén őt, hogy holnap reggelre, mert korán akarunk elindúlni, minden készen legyen, a mint már megigérte volt, e finn közmondással: Szavánál a férfit, szarvánál az ökröt (t. i. fogják, tartják), *) monda nekem jó éjtszakát.

Másnap reggel csakugyan idejére el vala minden készítve. A gazda fogadói számadása még az itteni szokáshoz képest is mérsékelt. Ärenberg uram (ilyen germán neve van a finn gazdának) szives

*) Sanasta miestä, sarvesta härkää. — Sokat emlegetik ezt a közmondást annak bizonyítására, hogy a finn ember szavatartó, becsületes.

szerencsekivánással ereszte ki udvarából, s mí Virtsanoja felé folytatók utunkat. Virtsanoján túl a vidék megint erdősebbé válik, mert azon földháthoz közeledünk, mely az ország déli részeit a közép részeitől elválasztja, t. i. a Salpaus-selkä = Zárháthoz, a mely itt egyúttal a szorosan vett åboi kormányzóság és a björneborgi közti határt teszi. Az Orippää (Orihpää = ménfő) *) nevü állomás a hegyhát közepén van. Idáig is többször nagyon csinos tájképek kerülének előnkbe; Orippää épen kellemes erdei vidéknek mutatkozik. Kiérvén a hegyhát dombos völgyes környékeiből, a vidék megint nyiltabbá kezd válni; a szántóföldek már uralkodnak az erdőkön. Mindenütt foly az aratás; sok helyütt szántanak is, még pedig két lovon. Jele, hogy itt nagy ekével is szántanak. Útunk ezentúl folyvást az Aura folyó jobb partján halad egy irányban a folyóval. S a merre megyünk, arra már nem látszik nyoma az erdő-égető földmivelésnek. Szóval, Finnország legnépiesebb tartományában vagyunk, az åboi kormányzóságban. A svéd idő előtt ez volt eredetileg Finnország, és csak ennek lakosait nevezték vala finneknek: de a mint a hódítás keletfelé a Ladogáig ért, ugy terjede lassankint a finn nevezet is minden elfoglalt új tartományra. A saját szum, vagy szuom név is azonképen a tavasztiakra, vagy

*) A primula veris-t, kankalint, orihpään ruoho-nak = ménfő virágnak nevezik.

hämeiekre, a karjalaiakra, szavoiakra és az éjszaki lakosokra terjeszkedék.

Mustanoja és Lahto állomásokon által Hakulába érénk, mely Åbo előtt az utolsó állomás, a hol utoljára váltánk lovakat. Kis tartózkodás után elindulánk. Útunk nem sík, hanem dombos szántóföldek közt halada el; de az út itt is jó állapotban van, mint mindenütt, a merre jártunk. A külső jelenségekből már város közeledését sejthetni, ámbár nem lehet még belőle semmit is látni, mert folyvást dombok vesznek körül. Egy ilyen dombon balfelé egy régi egyház áll magánosan, melynek tetője igen magasra emelkedik, alkalmasint azért, hogy jobban lecsuszszék a télnek bőséges hava. Nem sokára egy öreg toronynak hegye tetszik ki a tulsó domb völgyéből. Ilyen erős torony nem lehet itt vidéki helység tornya, nyilván Åbo fekszik már előttünk. A kétkedés egy-két percz mulva bizonyosságra változik, Åboba érkezünk, melynek tornya oly hatalmas, milyent Reval ólta nem láttunk. Mert ha vannak is Pétervárott tornyok, azok az ottani nagyszerü épületek között nem tetszenek annyira fel, nem uralkodnak úgy, mint például a bécsi Sz. István tornya. Tehát a revali Olausz tornyához foghatót, nem alakra, hanem hatalmasságra nézve, csak itt Åboban látunk.

A Társasági fogadóba (Societets-huset, finnül is Sositeeti-huone) szállunk, mely két emeletes és terjedelmes nagy épület. Két szárnya az utczára néz; hátul össze van kapcsolva; a közepét

hosszukás négyszegü nagy udvar foglalja el, mely némileg fás és virágos kert is, s mely az utczától csinos rácsos kőfallal van elkülönítve. Kocsinkat általadjuk a kocsiszin mesterének, mert azok visszszaszállításáról kell gondoskodnunk. A hintó hajón fog Helszingforszba, a két kerekü kis kocsi pedig keresendő alkalommal, Tammerforszba menni.

Elhelyezkedvén s a szükséges intézkedéseket megtévén a városban nézénk szélylyel. A fogadó melletti útcza egy kőhídra vezet. Innen mindjárt a városnak azon képét látjuk, a mely eltájékozhatja az idegent. A folyó, a melyen a kőhíd van építve, az Aura folyó. Ennek völgyében épült a város. A völgyet elég magas hegyeknek nevezhető kősziklás dombok képezik. Előttünk a tiszteletes fő egyház áll, szinte dombon. Távolabb, jobb felé, nagyon kiemelkedő hegyen a régi csillagvizsgáló épület néz felénk. Ha megfordúlunk s tekintetünket a folyón lefelé jártatjuk, közel hozzánk a folyóban a hajók horgonyoznak; ott van a gőzhajók kikötője is. A folyó szigetek közt vész el, a melyektől a tengert nem lehet látni; de a tengeri hajók idáig jönnek fel. A folyó jobb partján, a város végén nagy épület emelkedik, mely, úgy halljuk, a fegyenczek háza. Azon túl van a régi vár, melyet azonban innen nem láthatunk. Erre felé a város a jobb parton terjeszkedik. A folyó balpartján a híd után hirtelen emelkednek a kősziklás dombok, a melyek inkább is egy hegyhátat képeznek, annyira össze vannak kapcsolva. A part

hosszában csak egy házsor szorong mint Budán a Gellérthegy aljában. De a hegyhát oldalában, melynek vállai sok helyütt elég terjedelmesek, mulató helyek vannak, a melyekről kilátás van a városra és környékére.

A csillagvizsgáló épület csábitólag int felénk, arra irányozzuk lépteinket, mert onnan legjobban lehet majd eltájékozódni a város körül. S ime Granlund úr, egy itteni nyomdász, csatlakozik hozzánk, s kalaúzságra ajánlkozik, míg itt leszünk. Köszönettel fogadjuk az ajánlást, s vele megyünk föl a sziklás hegyre. A kősziklának síma és roppant nagy lapjai oly kopaszon terülnek sok helyütt, mint akár a svajczi Grimselen. Felérve megpihen az ember s körültekint az előtte kitárult vidéken, a melyen most a régi várat is meglátja, Finnország legelső és legrégibb várát.

De belépünk az épületbe. Az most tengerészeti iskola: 1823-ban Argelander, a königsbergi Bessel által ajánlva, mint idehívott csillagász, rendezé be az ujdon épült csillagvizsgálót; itt kezde csillagászati munkálkodása által hiressé válni; itt határozá meg a nap-rendszer mozgását. *) — Argelander 1832-ben Helszingforszba költözvén ott is felügyelé az épülő csillagvizsgálót; most (1869-ben) ott tanítványa, Krüger, a csillagászat tanára. Itt Åboban

*) Observationes astronomicæ Aboæ factæ. Három kötetben. Helsingfors 1830—32. — DLX. stellarum fixarum positiones mediæ. Helsingfors. 1835. — Ueber die eigene Bewegung des Sonnensystems. Petersburg, 1837.

csak egy-két maradványa van még a volt csillagászati készületnek; az épület felső része, a melyben Argelander dolgozott volt, üresen áll most.

Innen legjobban látszik meg a főegyház, mely egyébiránt is közel van ide. Leszállván a hegyről az egyház felé tartunk. Most már két lelkész úr is csatlakozott hozzánk. A templom keleti oldalán a régi egyetemi épület van; a közbülső tér sétány, s ott van Porthan sírja, melyet egy egyszerü sírkő jelöl. Kinyitják a templomot, s belépünk Finnországnak leghíresebb egyházába.

Első tekintetre látjuk, hogy nem egyszerre épült. Legrégibb része 1300-ban készült el, a mikor a püspöki széket is Rantamäkiből ide tevék által. Sz. Henrik tetemei, a melyekhez a búcsújárás évenkint nagy számmal gyüjté a hiveket, legbecsesebb ereklyéji közzé tartoztak vala. Az oroszok elvivék innen; most Oroszországban vannak, a hol az ilyen ereklyéknek sokkal nagyobb a tiszteletjök, tehát becsök is, mint a mai Finnországban. Az egyháznak három hajója van, a közepső jóval magosabb a két oldalhajónál. Azoszlopok nem egyfélék, minthogy nem is egy korból valók. Az egyház kápolnájiban sok híres svéd embernek tetemei vannak eltemetve; XIV. Erik király özvegye is, Magnus Katalin, a ki Liuksialának birtokosa volt (lásd a 258. lapot), itt nyugszik; a Kurck és Horn családok egy temető helyet foglalnak el; a Gezelius-temető közel van hozzá; Tott, Brahe s mások is itt pihennek.

A templomtól délfelé a város piaczán egy fáskert van, mely sétánynak szolgál. Ezt Porthannak gyönyörü emléke diszíti. Alkalmas magasságu emelvényen karos székben ül a hajadon fejü alak, mely gondolkodva előre hajlik. Művészeti dologban nem merek itélni: de azon benyomás szerint, a melyet emlékezetemben a látott szobrokról tartok — melyek nem is számosak —, Bécsben a József császár lovas szobrának, Genfben a Rousseau, meg Åboban a Porthan széken ülő szobrainak itélném oda az elsőséget. — Az előoldalon ezt olvassuk: Æternæ memoriæ viro Henrico Gabrieli Porthan, patria memor. A tulsó oldalon ezen finn felírás áll:

Suomen maan ja Suomen kansan
arvohon asettajalle
tähän kaikki Suomen kansa
muistapatsahan panetti.

Azaz: A ki Szuomi országot és a szuomi népet tiszteletre méltóvá tette, annak ezen emléket az egész szuomi nép állította. Az emléket Münchenben 1863-ban Müller Ferdinánd öntötte; itt pedig 1864-ben, őszelő hava 9-kén leplezék le. Az emelvény két oldalán Franzén és Tengström, Porthan leghíresebb tanítványainak, arczképei vannak.

A finn nép az első emléket, a melyet eddig állított, a tudomány emberének szánta, a ki 1739-ben született s 1804-ben meghalt, s a ki tudományos működésével legjobban és leghathatósabban előkészítette az újabb nemzeties kort.

A Porthan emlékétől az éjszak felé terjedő utczán menénk fel a város végén levő fürdőbe, a melyet hasonlóképen egy nagy hírü finn emlék teszen jelessé. Oda mentünkben az utcza jobb kéz felőli sorában még olyan házakat is látánk, a melyek mint a nagy tűzvész előtti ó városnak tanúji ott állanak, fából épülve és szűk helyre szorulva. De a mulató hely, vagy inkább fürdő, új épületek csoportja; s a híres emlék a Kupitta vagy Kupitsa kút, a melyben, a mondai hagyomány szerint, Sz. Henrik az első finn kereszteléseket tette volna. A katholikus korban a kút csudatevés hirében s nagy búcsújárásoknak czélja vala. Vize most is gyógyít, azért épült fürdő oda, melynek külső tisztasága igen vonzó. Gyógyító erejét nem kisérhettük meg.

Közel a fürdőhöz mulatóhely van, kerttel és sétányokkal. A vendégfogadónak emeletében nyiló verandára menénk fel vacsorálni, s felülről nézni a sétálókat. Egy zenetársaság is mulattatja vala az evőket és sétálókat, mi már némileg újság előttünk, mert néhány hete, hogy nem hallottunk zenét nyilvános helyen.

A Társasági fogadó olyan nagyszerü és olyan külső rendtartásu, mintha Åbo legalább is 180,000 lakosságu főváros, nem pedig 18,109 lelket számláló (mert ennyi lakossága vala 1865-ben) vidéki város volna. Éttermei a kertes udvaron túli szárnyban vannak, földszint. Hamarább készülvén fel reggel s úti társaimat ott akarván bevárni, előre

menék oda. Látom, korán jöttem ide, alig mutatkozik még egy-egy pinczér. Olvasó-szoba is van, külön az éttermektől. Abba megyek addiglan, nézem a hirlapokat, kiváncsi lévén, mit szeret az ide járó közönség olvasni. Következő 14 hírlapot találom: 1. Åbo Underrättelser (åboi hírek); 2. Ny illustrated Tiding, Stockholmban (Új képes hírlap); 3. Söndags Nisse svéd élczlap Stockholmban; 4. St. Petersburger Zeitung; 5. Nya dagligt Allehanda (új mindennapos mindenféleség) Stockholm; 6. Finlands allmänna Tiding, Helszingforsz; 7. Hufvudstadbladt (Fővárosi lap) Helszingforsz; 8. Hamburger Correspondent; 9. Die Gartenlaube; 10. Fliegende Blätter; 11. Sanomia Turusta (Åboi hírlap); 12. Wiborgs Tidning; 13. Björneborg; 14. Tidskrift i Sjöväsendet (Zeitschrift im Seewesen) Åbo, második évfolyam. — Az ide járó közönség tehát csak egy finn ujságocskát tart, a 11. számut, mintegy irgalomból. Svéd nyelvü van kilencz, német négy. A kilencz svéd lapból Finnországban hat jelen meg, az 1., 6., 7., 12., 13., 14. — Vajjon ezen olvasmányokból lehet-e az åboi lakosság szellemére következtetni? Feleletet keresvén e kérdésre, azt nézem, hogy milyen isteni tiszteletek vannak mára bejelentve, mert vasárnap van megint (augustus 8-ka). Azt találom, hogy délelőtt 8—10 finn, 10½—12 svéd nyelven; délután 2—4 finn, s 4—5 svéd nyelven. Tehát isteni tisztelet ugyan annyiszor van finn mint svéd nyelven: de az eddigi tapasztalás után itélve azt merném állítani, hogy a finn nyelvü hívek

legalább úgy állanak a svéd nyelvüekhez, mint három a kettőhöz. Ámde a kereskedő és iparos emberek inkább svédek mint finnek; azok pedig sokkal szivesebben olvassák még a Gartenlaube-t és Fliegende Blätter-t is, mint finn hírlapot.

Reggelizés után a finn isteni tiszteletre menék. A nagy templom tornyos oldalához nagy kőlépcsőn mehetni fel. Innen nézve a nagyszerü épület, az csakugyan jeles hatást gyakorol. A torony vastag, négyszeges alakja túl emelkedik az egyház közepső hajóján; azután hirtelen nyolczszegüvé véknyodik, s ezen alakja, a szemmérték szerint, a négyszeges vastag résznek egy harmadányira nyúlik fel. A réz tető is nem nyúlánk, hanem izmos alaku. — Az egyházat az ajtatos finn gyülekezet egészen megtölti vala. Az orgona, mint ilyen épülethez illő, nagy, és külső alakja tetsző. Inkább csak az åboi finn gyülekezetet látni, mintsem magam épülni akarván, ámbár az éneklés után jöttem be, a hitszónoklás végét nem várám meg, hanem kimenék, még egyszer a Porthan emlékét megszemlélni, melynek látásával nem telhettem meg.

Azután a városban járkálék. Az Aura folyón két kőhíd van; a folyó partjai metszett kövekkel vannak kirakva; a víz nem tiszta szinü. A város utczáji többnyire igenesek, s a nagy tűz ólta kőházakból állanak, melyek egy és két emeletesek; de sok földszinti is van. Az épületek közt a gymnasium tűnik ki, egy kétemeletes, nagyon csinos külsejü és új ízlés szerinti lapos tetejü épület. Hosszu

oldalán 21, rövidebb oldalán 11 ablaka van, miről jókora nagyságát lehet képzelni. Al- és felgymnásium van itt, végzett tanítványai az egyetemre mehetnek. Tanárai, tanítóji és segéd-tanítóji elég számosan vannak; jelesen van hat lector és egy segéd- (gymnásiumi segéd), hat tanító és öt segéd-tanító. A tantárgyak közt a görög, latin, svéd, franczia, német és orosz nyelveket találom a finn nyelven kivül.

Minthogy itt azt említettem meg, hogy az åboi gymnásiumról az egyetemre mehetnek a tanítványok, helyén van a többi gymnásiumot is előszámlálni, a melyek végzett tanítványait fölveszi az egyetem. S ha mellé teszem, hogy az 1865—1866 iskolai évben melyik gymnásium hány tanítványt küldött az egyetemre, avval egyúttal a gymnásiumok népességét is kimutatom.

A nevezett évben tehát		
az åboi gymnasiumból	35	tanítvány,
a borgåiból	18	„
a helszingforszi lyceumból	10	„
a jyväskyläi gymnasiumból	5	„
a kuopioiból	26	„
a tavasztehusziból	17	„
a vászaiból	39	„
a viborgiból	11	„

méne az egyetemre. *) A finn gymnasiumok közt a tisztán finn nyelvü jyväskyläinek legkevesebb

*) Redogörelse för Kejserliga Alexanders-Universitetets i Finland förvaltning och verksamhet. 1866. — A 17. lapon.

végzett tanítványa vala 1866-ban: ámde azt is tudjuk, hogy az csak 1859-ben támadott.

Åbo az első finn püspökségnek székhelye volt; 1850 ólta érsek czímű az ide való evangelikus püspök. Az åboi káptalan most, az állami almanák szerint, az érseken kivül (Bergenheim Edvárd) egy káptalani prépostból (Renvall Torsten), prépostból és öt tagból, két jegyzőből és egy segéd-jegyzőből áll. Ezek teszik a consistoriumot. Legtöbbje tanároskodik is a gymnásiumban. A káptalani prépost egyszersmind az åboi fő lelkész (kirkkoherra), ki mellett három lelkész, mint káplán működik. Várbeli lelkész is van.

Åboban most egy tartományi kormányzóság és egy udvari törvényszék tartják hivatalos székeiket; a város tehát, ámbár nem többé az ország fővárosa, mégis a finn városok közt ma is Helszingforsz után első helyen áll. Lakosainak száma, mint már másutt említettem, 1805-ben 11,300, 1840-ben 13,140, 1850-ben 17,178, 1860-ban 17,870, s 1865-ben 18,109 lakosa volt. *) —

Az Aura folyó szigetek közt vész el úgy szólván, mert a városból nem lehet a tengert látni. A szigetek kedves mulatókkal kinálkoznak, kivált Runsala sziget, mely tölgyfájiról is híres, Hirvisalo (szarvas-sziget) stb. Kis gőzhajók hordják ide-oda a mulatókat. Ilyen kirándulásból térvén vissza, a

*) Renseignements sur la Population de Finlande. A 11. lapon.

vár előtt szállánk ki, hogy megnézzük, a mennyire látható. A várbeli lelkész, Lindman úr, szíves vala körülvezetni.

A vár is most fegyenczek tanyája, a lánczok csörgése tehát nem idézheti fel a múlt idők képeit, p. o. János herczeg idejéből, a ki nejével, a jagellói Katalinnal, itt tartá udvarát egy ideig (lásd a 19. lapot), vagy Brahe Péter idejéből, a ki 1640 tájban kormányozgatá Finnországot. Egy szoba maradt meg régi alakjában, a melyben a szerencsétlen és őrült XIV. Erik király, János bátyja, fogva ült, mielőtt Svédországba vitték. Az újkornak gyászos jeleneteihez az 1867—68. nagy éhség tartozik. Mikor az ország legnagyobb részében mindenféle kenyérpótlékkal tengeté életét nemcsak épen a szegény, hanem vagyonosabb ember is: a vétkekért elitélt fegyenczek tiszta gabona-kenyeret esznek vala. Megérdemlik-e azok ezt a jótéteményt? kérdezék az illetők, s a fegyenczek számára is olyan kenyeret sütének, a melyben kevés liszten kivül bizonyos ehető moh és fenyüfa-haj teszi a pótlékot. E kenyér-féle nagy halandóságot okoza a foglyok közt. Lindman úr mutata egy darabkát abból a kenyérből, melyet emlékül el is hoztunk onnan.

A várnak alacsonyabb, régibb része, az, melyet bizonyosan a hódítás elején, 1157-ben, vagy a következő években alapítának a svédek, hogy vele biztosítsák az új tartományt, s a keletkező új keresztyén egyházat. Mert az Aura folyóban köte ki 1157-ben IX. vagy szent Erik serege, a mely Finn-

ország meghóditására evezett volt Svédországból ide, magával hozván szent Henriket upszalai püspököt is, a ki a finnek megtéritése és az új egyház megalapítása által utóbb a szentek közzé számláltatott, s az új keresztyén Finnországnak védszentjévé lett (lásd a 17. lapot). Hihető, hogy ott, a hol a vár épült, köte ki a hóditó és térítő sereg. E hely tehát nagyon nevezetes a finnekre nézve; valamint általában Åbo városa is fő nevezetességü a finn történelemben.

A városnak finn neve Turku (ragozva Turussa, Turusta, Turkuhun = Turkuban, Turkuból, Turkuba). De a turku szó is svéd, torg, mi vásárt jelent. Szinte bizonyos, hogy az Aura folyó torkolatjánál már a hódítás előtti időben svéd kereskedő telep szállott volt meg, mely a finnekkel kereskedést üzött, s ezek közt a torg vagy vásár név már akkor ismeretes vala. E név a hóditás után keletkezett városon is maradt, ámbár magok a svédek azt Åbo-nak nevezték.*) S valamint az Åbo városnak Turku (torg = vásár) neve a keresztyén hódítás előtti korból való emlék, úgy a Kupitsa kút, a melyet tegnap, a város ellenkező végén, láttunk, a keresztyén kornak legelső hajnalát örökiti meg.

---

*) *Åbo* folyó-lakost teszen; az *å* vagy *aa* szó folyót jelent nemcsak a skandináv, hanem a többi német nyelvben is; *bo* pedig fészket, lakást teszen; å-bo tehát folyó-lakást, vagy folyó melletti lakást is tehetne.

Minden országban, a hol két vagy több nyelv és nemzetiség találkozik, sok helynév más más a külömböző nyelv szerint. Ezt tehát nemcsak Finn- és Magyarországban, hanem egyebütt is tapasztaljuk. Nagyobb figyelemre méltó az, hogy a magyar és finn helynevek kétféle ragokat vesznek fel a hol? honnan? hová? kérdésre. A magyar nyelv p. o. így mondja: Pozsony*ban*, Pozsony*ból*, Pozsony*ba*, s Pes*ten*, Pes*tről*, Pes*tre*. Nem ugyan hang szerint, de jelentés szerint hasonló kétféle ragokkal teszi azt a finn nyelv is, p. o. Turu*ssa* (Åboban), Turu*sta* (Åboból), Turku*hun* (Åboba) s Tampere*ella* (Tammerforszban), Tampere*elta* (Tammerforszból), Tampere*hen* (Tammerforszba). A *h*—*n* ragon kivül, a mely mindég az illető szónak magánhangzóját veszi fel (mint: Turku-*hun*, Tampere-*hen*), *hol* kérdésre vagy *ssa* (*ssä*) vagy *lla* (*llä*), *honnan* kérdésre pedig vagy *sta* (*stä*) vagy *lta* (*ltä*) ragok állanak, mint a magyarban ba (be) és ból (ből), vagy *n* és *ról* (*ről*). A két nyelv ezen valóban különös eljárását még avval is kitünteti, hogy azt csak a hazai helyneveknél alkalmazza, a külföldieket mind, kivétel nélkül, ban = ssa, ból = sta, ragokkal fejezvén ki. —

A finn Turku vagy Åbo város történetei szinte Finnország történetei is azon egész idő alatt, melyben az egyházi és politikai főhatóságnak széke vala. A várból (finnül linna) indúlt ki a hódítás, az egyszersmind biztosította is azt. A vár közelében pedig a város is épült; a magyar város vagy váras név

legjobban fejezi ki azt, hogy nálunk is vár volt a városnak eredete vagy fészke. Az első században ugyan nem nagy szerepü vala a keletkező Åbo városa, mert a püspöki egyház és a püspöki temető Räntämäki-ben volt. A Turku név először 1198-ban kerül elő, a mikor az oroszok a hämeiek és karjalaiak pusztító támadásait megtorolván a várost fölégették. De I. Magnus püspök alatt 1252-ben kezdék az åboi püspöki vagy főházat épiteni, mely azután 1300-ban meg is lett. Most ide tevék a püspöki széket, s az ólta Åbo Finnországnak fővárosa, s a finn egyházi és állami életnek szíve. Középkori legszebb virágzása Hemming († 1367), II. Magnus († 1452) és III. Magnus († 1500) püspökök kormánya alatt divatozék; Åbo legéjszakiabb foka vala a középkori papi és hűbéri világnak. Utolsó katholikus püspöke, Kurki (Kurck) Arvid, azon szomorú időben él vala, midőn a dán Keresztély király mind Stockholmban mind Åboban vérontás által igyekvék hatalmát megerősíteni, s ellenében Vásza Gusztáv alapítá meg a svéd függetlenséget és a hitváltozást.

A reformatio megsemmisítvén a papi uralkodást, azon fénynek is véget vete, a mely avval járt volt, s a reformált Åbo eleinte nem ére föl a katholikus Åboval. De az új szellem új intézeteket szólíta elő lassankint, s ezek közt az akadémiának vagy egyetemnek alapítása fő nyomosságu Åbora nézve. Azon fényszerető svéd kornak hű képét adja az ünnepély, a melylyel az egyetemet meg-

nyitották; az egyetemnek kezdő mivolta pedig Finnország akkori állapotjának felel meg.

Tudjuk, hogy leginkább Brahe Péter inditványára történt az åboi egyetem megnyitása (lásd a 21. lapot), melyet egyébiránt már Gusztáv Adolf tervezett volt. Miután a svéd állami tanács 1640. tavaszutó hava 26-kán az egyetem alapítását elhatározta volt, „hogy legyen az erények és tudományok műhelye, a finn Nagyfejedelemség tiszteletére és dicsőségére", a megnyitás napjára az egész országon isteni tiszteletet rendelének. Az előző napon, nyárelő hava 14-kén trombita szó hirdeté ki Åbo városában az ünnepélyt. A következő napon Rothovius püspök, ki az új egyetemnek alkanczellárja lesz, a kinevezett tanárok és a város előkelői lakosok kíséretében az Aurán hajón mene ki a városból a várba Brahe Péter kormányzóért. Innen a menet következő rendben indúla meg: Elől tizenhét trombitás és dobos; ezek után a nemesség marsalja, követve harmincz nemes által, kik koruk szerint sorakozva, ketten-ketten menének, legelől az ifjabbak; azután a kormányzó udvarmestere, a ki után az egyetem jelvényeit, mindegyiket más-más személy, vivék, úgymint a kulcsokat, a rector magnificus köpenyét, a pecsétet, az anyakönyvet s két ezüst botot; következék maga a kormányzó, a kit hat-hat csatlós kisér vala jobbról balról; most jöve Rothovius püspök, és a leendő rector, Petræus Aeschillus, utánok egy tiszt, ki az egyetem alapító oklevelét viszi vala, s a többi tíz tanár, ketten-

ketten lépve; utoljára következének három osztályban a papok, hivatalosok, a viborgi és livországi követek. A sorokat lovasok képezék, a melyek közt a menet, a vár ágyuinak szakadatlan lövései közben halada. Az Aura kikötő helyére érkezvén, az egész menet a fellobogózott hajókra szálla; a lovasok a parton menének a város felé. Kiszállván a hajókból, a menet az előbbi renddel az egyetemi épülethez vonúla, a hol a szabad téren bársony szinű szőnyegek bevonta szószék és padok valának elkészitve. A zene elhallgatván Brahe fellépe a szószékre s svéd nyelven az egyetem nagy jelentőségét adá elő Finnországra nézve, s hogy ez hálával tartozik azért az Istennek és a királynénak. Erre a dékán felolvasá az alapító oklevelet, s a kormányzó a királyné nevében megnyitottnak jelenté ki az egyetemet, azután Rothovius püspökhöz, mint az egyetem alkanczellárjához fordúlván latin beszéddel nyujtá neki által az egyetem jelvényeit, s jó szerencsét kivánván az egyetemnek, a jelenvalókat magához ebédre hivá a várba délutáni 4 órakor. Brahe beszéde után Rothovius béiktatá a rectort hivatalába, reá öltvén a veres köpenyeget, s általadván neki az egyetem jelvényeit. Most zene és ének közbejöttével még Petræus rector és theologiai tanár, meg Wexionius történeti tanár beszéllének, s azután az egész gyülekezet a templomba mene, a hol a püspök prédikált. Az isteni tisztelet után a templom előtt felállitott ágyúk kezdének

dörögni, mintha a halottakat is fel akarták volna költeni. *)

A megnyitó pompa az akkori svéd hatalom jelensége vala: de az egyetem maga a finn társadalmi szegénységet tükrözteté vissza. Két fűtetlen teremben folya a tanítás; könyvtár vagy egyéb gyüjteménynek teljes híja; könyvnyomda vagy könyvkereskedés egy sem vala egész Finnországban. Meg van itt (a 21. lapon) mondva, hogy az egyetemi consistorium az első nyomdát 1642-ben szerzé Åboba. Horn Krisztina, Torsten özvegye, a férje által Jutiában elzsákmányolt könyvtárt, mely 900 kötetből áll vala, 1646-ban az egyetemnek ajándékozván, némileg segíte a nagy könyv-inségen. Azomban a kezdetben szegény intézet jeles tanárai által hamar hírre kapott; már a megnyitás utáni évben 300 deákja vala.

Ámbár az első tanárok svédek voltak, a finn tudomány is megérezé az új időnek hatását. Agricola ólta szinte száz év múlt már el, s az egész biblia nem vala még finn nyelvre fordítva. E kiáltó szükség kipótlásával 1638-ban Petræus, Stodius, Hoffmann és Favorinus tanárokat és lelkészeket bízák meg. Petræus, ki aztán az egyetem első rectora lőn, született svéd volt ugyan, de már tíz évig hivataloskodván Finnországban, a finn nyelvet megtanulta s igen buzgó mívelőjévé vált. A négy ki-

*) Finland framställdt i Teckningar. Helsingfors, 1845. A 84., 85. lapon.

nevezett férfi szorgalmasan hozzá látván a bibliafordításhoz, az teljesen 1642-ben jelent meg Stockholmban. *) Petræus, mint tudjuk, 1649-ben az első finn nyelvtant is kiadta (l. a 163. lapot). Ezentúl tehát Åbo nemcsak a politikai kormánynak, hanem a tudományos életnek is székhelye Finnországra nézve, míg e század első tizede végén az ország az orosz czárok kormánya alá kerül, mi a politikai helyzetet megváltoztatta.

Åbo, az ország délnyugati végében, Svédország felé néz, a melyre az Åland szigetek szinte híd gyanánt szolgálnak. Míg Finnország a svéd koronát uralja, Åbo legtermészetesebb fővárosa neki. De azon pillanatban, melyben a politikai főhatalom Stockholmból Pétervárba ment által, a Stockholm felé mutató Åbo nem maradhata többé fővárosnak. Helszingforsz lépe helyébe. Azomban az egyetem ott van még Åboban, s miért nem maradhatna ott azután is? Egy nagy szerencsétlenség tüzes, de tagadó választ ada e kérdésre.

1827. őszelő hava 4-kén kedd vala. Szokottnál csendesebb a város, a melynek utczáin az egyetemi deákság nem mozog, mert a nyári szűnidő tart még. A nap lágymeleg, az ég szürkés; éjszaknyugati szellő mozgatja az egyetemi kert fájinak leveleit, a melyek még zöldek. Este van, épen kilenczet üt az óra, midőn a fő egyház tornyában

*) Egy újabb, s mint a czím mondja, a héber és görög eredeti szerint kijavított kiadást Gezelius János eszközlé Åboban 1685-ben.

félre kezdik verni a harangot, mert egy mészáros háza ég. A tűz mindjárt eleinte oly hatalmas, hogy egy óra alatt hamuvá égett az az útcza, a melyben kiütött volt; mert akkor a városnak leges legnagyobb része csupa fa házakból áll vala. Tíz órakor az addig gyenge szél irtóztató szélvészszé válik, s a lángokat utczáról utczára hordja. Emberi segítség mitsem tehet. A fő egyház és tornya, az egyetemi épület könyvtárastul és mindenestül, szóval az egész város, igen kevés kivétellel, a tűzvész martalékjává lett. Åbo sokszor égett, de soha sem szenvede annyit, mint most.*) A város újra felépült, szebben mint valaha volt; szabály szerint kőházak támadtak a régi faházak helyett. Hogy milyenek voltak azok, mutatják azon utczának maradék házai, a melyen a Kupitsa kúthoz mentünk. De bár mily okos és tevékeny is a szorgalom, a mely a leégett város helyett újat, szebbet és bátorságosabbat épít, a tűz által elemésztett irodalmi és tudományos készületet, okmányokat nem lehet helyrehozni. A következő évben, 1828-ban, magát az egyetemet is Helszingforszba tevék által. Ez ólta tehát Åbo, bár régi hirére nézve örökké első városa marad is az országnak, mai jelentősége szerint Helszingforsznak kénytelen engedni, s a második helyre alább szállani.

---

*) A tűzvészt elevenen leírja a sokszor idézett Finland framställdt i Teckningar. A 69. 70. lapon.

„Åbo, Finnországnak anyja, régólta özvegyül él. Fejéből kiesett az uralkodás koronája, homlokán homályossá lett a tudomány fénye; nem hallik többé ott a fő hatóság parancsa, nem a tanárok csendes, mély oktatása, nem a deákok riadó öröme. Minden ott halk és szótalan. Åbo most özvegy.“

„De 1864 őszelő hava 9-kén örvendetes álmot láta. Åbo ünnepiesen van felöltözve, útczájin nagy népsokaság tolong; az ország hatalmasai, az egyetem tanárai, és örömtől sugárzó ifjúság lepik nyilvános tereit. Tüzes beszédek hatnak a szívre, ünnepies dalok zengenek. Jaj szegény özvegy! Az elmúlt idő nem tér vissza, — még is kedves az ifjúság álma!“

Az idézett szókkal Porthan emlékét leleplező és felszentelő ünnepély leírását nyitja meg a „Maiden ja Merien takaa“ czímü folyóirat 1864-ki folyamának 18-ik száma. S azon szók nem csak Åbo városának állapotját, hanem a finnek érzelmét is iránta híven tükrözik vissza. Övé marad mindég a dicsőség, hogy sok századon keresztül az ország igazgató, egyházi és tudományos vezére vala; őt illeti meg a fény, melyet Porthannak nemzeties kitüntetése reája is vet.

Porthant úgy tekintik, mint a finn történelmi tudomány felköltőjét és buzgó mívelőjét, a ki tudományos munkálkodása által, akár mint egyetemi tanár, akár mint író a szuomi nemzetiség vezérlő csillagává lett, s a boldogabb új kort sikeresen előkészítette. 1858-ban munkájinak összegyüjtését és

válogatott kiadásban való közrebocsátását határozá el a Finn irodalmi Társaság. Az elfogadott terv szerint az új kiadásban helye lesz mind azon munkának, a melyet Porthan vagy maga írt, vagy közrehatása és kisebb nagyobb segítsége mellett akademiai „felelők“ (respondenter) készítettek. *) Ámde

---

*) A tervezett öt kötetbe következő czímü munkák és értekezések jutnak:

Pauli Juusten Chronicon Episcoporum Finlandensium, adnotationibus et sylloge Monumentorum illustratum;

De Poesi Fennica;

Historia Bibliothecae Reg. Academiae Aboënsis;

Narratio Pauli Juusten de legatione sua Russica;

Historiola Concionum sacrarum Fennicarum;

De superstitione veterum Fennorum theoretica et practica;

De Birkarlis;

De antiqua gente Quenorum;

De fama magiae Fennis attributa;

De imperio Hermanrici Ostrogothorum regis;

Historia Borgoae, urbis Nylandiae;

Observationes circa Historiam decimarum ecclesiasticarum in Svecia;

De anno suscepti ab Erico Sancto imperii et expeditionis in Fenniam motae;

De expeditione Joannis I-mi Svercheridae in Livoniam;

De dignitate Jarlorum in Svecia;

De praecipuis dialectis linguae Fennicae;

Observationes circa historiam denarii Petrini in Svecia. —

Anmärkingar rörande Finska folkets läge och tillständ vid den tiden, när det först lades under Svenska kronans vissa och varaktiga välde. (= Észrevételek a finn nép helyzetéről és állapotjáról azon időben, midőn először a svéd koronának bizonyos és tartós hatalma alá került);

a jeles ember emlékezetét nemcsak munkájinak újabb kiadásával, hanem egy emlék-szobor felállításával is meg akarták örökíteni. Az elkészült szobor leleplezése a nevezett napon történék, mely a finn nemzetnek igazán örömnapja volt.

Délelőtti 10 órakor a Finn irodalmi Társaság képviselői, a városnak hivatalnokai, s a hány ember csak beléfért, a régi akademiai épület teremébe gyülekezének, a hol Lönnrot, mint az irodalmi Társaság elnöke, finn nyelven szóla a gyülekezethez. Porthan érdemei tudva és el is vannak ismerve, úgymond, mégsem könnyü azokat kifejezni. Ha hős lett volna, a ki országokat meghódított, népeket legyőzött, vagy hazáját az idegen megtámadás ellen védelmezte volna, nem kellene más, mint megmutatni a csatahelyeket, a hol talán még látni lehetne a véres nyomokat. Ha országló vagy új találmányok felfedezője lett volna, tetteit vagy munkájit lehetne felmutatni, s mondani: íme ezt a jót ő általa nyertük. Ámde Porthan érdeme szellemi természetü, azt tehát szellemileg kell felfogni és meg-

---

Undersökning om de nationer, hörande till Finska folkstammen, hvilka i den äldre Nordiska historien omtalas = (Vizsgálat azon nemzetekről, a melyek a finn néptörzshöz tartoznak, s a melyekről a régibb éjszaki történelem szól);

Försök att upplysa Kon. Alfreds geografiska beskrifning öfver Europeiska norden = (Kisérlet azon földrajzi leírásnak felvilágosítására, melyet Alfred király az európai éjszakról adott). — A gyüjtemény I. és II. kötetében foglalt Chronicon Episcoporum a finn történelemnek legjelesebb forrásos munkája.

becsülni. A finn nép az előtt Svédországgal volt egyesülve. Ezen egyesülés neki a keresztyén hitet, a szabad törvényt és a míveltséget hozta ugyan, de általok majd elvesztette nemzeti létét. A szülék legbuzgóbb igyekezete vala, gyermekeiket a svéd nyelvre taníttatni, s hogy őket még a név se emlékeztesse az alacsony finn eredetre, azt is elváltoztatták. Mint köszönhetjük meg tehát eléggé annak a férfinak azt, hogy abban az időben nem szégyenli vala finnségét, sőt inkább mind saját honfiait mind a külföldieket reá bírta, hogy tiszteljék a szuomi népet, és ösmerjék el, hogy a Mindenhatónak kegyelme által nekünk is van egy zugunk a föld kerekségén, a hol nemzetül lehetünk. Porthan költötte fel és terjesztette azt a gondolatot, hogy finn ember mívelt nem lehet, a ki a maga nyelvét nem tudja.

Mégis, bármint buzgólkodott a finn nyelvért, Porthan nem írt finnül, hanem latinul vagy svédül. Mert a finn nyelv azon időben még gyakorlatlan volt egyébre, mint csak a köznapi ügyekre, s mert azt ezekben is nagyon kevés mívelt ember érti vala. — Előszámlálván munkájit, életrajzát avval végzé Lönnrot: Isten csodálatosan megsegíti azt, a ki híven működik! *) —

---

*) A finn közmondás, a melyre Lönnrot céloz, igy szól:
Tee työtä uskollisesti,
Jumala auttaa ihmeellisesti. Az az:
Tedd munkádat híven,
segít Isten csudásan.

Lönnrot után Cygnaeus szónokola, s azon pillanatban, midőn elvégezte beszédét, lehulla a lepel az emlékszoborról, s vagy kétszáz énekes reákezdé a Runeberg svéd dalát „Vårt Land“ = országunk, s utána Ahlqvist finn dalát: „Nouse, lennä, Suomen kieli“ = Indúlj, repülj, szuomi nyelvünk!“ mely két dal itt az, mi nálunk a „Hazádnak rendületlenül!“ *)

Ha visszagondolunk Finnország történelmére, s mai állapotját egy képben állítjuk szemünk elé, Lönnrottal együtt mondhatjuk: Isten csudálatosan megsegíti azt, a ki híven működik.

Két törzs, a hämei vagy jami (tavaszti), meg a karjalai, az ország déli részein terjeszkedik, s mindegyike éjszak felé nyúlik. A két törzsöt nem egyesíti semmi állami kapocs, hanem csak a természeti ösztön, a mely a közös eredetből származik, de a mely gyakran haragban lobban fel, mint testvérek közt szokott történni. — Az ország nyúgat-éjszaki tájain, a Botniai öböl fenekének mindkét partján azomban már a IX. században egy Kainu nevü nép vált volt ismeretessé, melyet a régi skandinávok qvenir-nek neveznek. A qven szó nőt, asszonyt jelent a skandináv nyelvben **), s íme a krónikások sokat tudnak az „asszonyok földéről“ (terra feminarum) beszélleni, s a régi görög írók

*) Maiden ja Merien takaa. 1864-ki folyam, 139, 140. lapján.

**) A skandináv quen az angolban queen, s ott most királynét teszen. Az angol tehát asszonynak nevezi a királynét.

amazonjait a Botniai öböl éjszaki földjein látjuk mintegy feltámadni. A kainu nép már némi állami szerkezetre jutott, mert királyai mind a skandinávok, mind a karjalaiak ellen hadakozának. Utóbb megszünik híre; de ma is meg van emléke a Kainu tartományban (Kainun maa), melynek városa Kajaani, Lönnrot orvosi hivataloskodásának helye volt.

A kainubeliek (kainulaiset) előtt és mellett a lappok terjedtek el, kik a mai Svédországban Jämtlandig, vagy ennél is déliebbre értek le, Finnországban pedig talán mindenütt el voltak terjedve, mit legalább sok helynév bizonyít. A lappoktól nemcsak a skandinávok és kainubéliek, hanem a hämeiek és karjalaiak is adót hajtának be; ők tehát mind inkább visszahuzódának a legéjszakiabb vidékekre, legelőjiket pedig és vadászó meg halászó helyeiket az utánok nyomúló déliebb skandinávok és finnek foglalák el, s foglalgatják mai napig. Mégis vannak még lappok, s a lapp nyelvet nemcsak számos ajtatos könyvből és bibliai fordításokból, hanem eredeti lapp mesékből és mondákból is meg lehet tanulni. A hatalmas kainu nép pedig egészen elenyészett volna, mind a mellett, hogy a Kainu-tartomány ma is meg van, mert a mai kainulaiak, vagy kainubéliek tiszta finn nyelvüek! De már ez a körülmény is annak lehet bizonysága, hogy a régi kainulaiak finn nyelvüek voltak. Történeti hirök, úgy látszik, akkor és az által enyészett el, hogy a svéd hódítás délfelől kezdé az országot elfoglalni, s éjszak felé haladván, nem más,

csak finn nyelvü népet talált, a lappokat kivéve. A kainulaiak tehát finn nyelvüek voltak; mit egyébiránt az is bizonyíthat, hogy a norvégiek, a kiknek hajdan legtöbb bajuk volt velek, vagy, mint nevezni szokták, a qvenekkel, mai napig qveneknek nevezik a finneket.

A finn vagy fenn név, mint a görög és latin írókból is tudjuk, hajdan ismeretes volt a régi skandinávoknál és germánoknál. A népnevek is egyik népről a másikra költöznek, míg azután valahol megragadnak, vagy el is vesznek, ha nem marad számokra nép, a melyre reá szállhatnak. Így költözött sokáig a skyth, a hun név; így a finn és eszt név is: a két előbbi már elveszett, a két utóbbi meg tudott valahol ragadni, s megvan máig. A régi skandinávok és germánok finn névvel szokták volt nevezni azokat a népeket, a melyeket éjszak felé találtak, akármilyen nyelvüek voltak is. Nagyon csalatkoznánk tehát, ha a Ptolemaeus és Tacitus finneit a mai finnek elődjeinek tartanók. Hasonlóképen a régi skandinávok eszteknek (aist, eist = ost = kelet) nevezték azokat, a kik nekik kelet felé, akár a Finn tengeröböltől éjszakra, akár délre laktak vala. Így támadt a tavaszt név is a taf-eist-ből, azaz taf-est. De azért nagyon csalatkoznánk, ha a mai esztekben a Tacitus aesteinek utódjait vélnők találni. — Az aist, eist, ost névnek okát és értelmét tudjuk; a finnét nem tudjuk bizonyosan.

A skandinávok a finn nevet eleinte azokra a lappokra ruházták, a kik a skandináv félszigeten laktak, s a kiknek földjöket finn-mörk-nek tartják vala. Finn mörkből lett azután Finn mark = finn föld. Lassanként a finn név mind azokra a népekre is ragadt, a melyeket most legtágabb jelentésben finneknek hívunk (lappok, finnek, esztek, livek, csudok stb.).

Még a saját, szuom, szum név is csak idő folytában terjedt a finn törzsökökre. A lapp, mint láttuk, szinte szabme embernek nevezi magát (sabmelas); a szabme azonos a szuomival. A finnek közt a tavasztiak viselték vala először a szum nevet, mely az orosz krónikákban fordul elő. Ezekkel a szumiakkal vagy szuomiakkal közlekedtek először a svédek is; azok közt keletkezék a finn keresztyénség és míveltség. A mint azután a svéd hatalom és a keresztyénség a közföldi tavasztiakra és a karjalaiakra kiterjedt, s a finn törzsök egy politikai egészszé olvadnak össze, a szuomi név is általánossá lett. Azomban, úgy látszik, az egész hämei vagy jami törzsben ismeretes volt, mert a régi eszteknél is előfordult, p. o. Szómelinda, azaz szuomi vár. Most a tulajdonképi Finnország Suomen maa (szuom vagy szóm föld), és annak lakosai suomenlainen (szuomlai, vagy szómlai) nevüek.

A nép-nevek, s az azokról lett ország-nevek jelentései sokszor homályosak. Nem tudjuk, mit jelent a finn vagy fenn szó: azonképen nem tudjuk, mit teszen a suomi szó. De a kik mindent tudni

akarnak, s mindent tudhatni is vélnek, a suomi szót suo = mocsár és maa = föld székből fejtették ki, s ezen magyarázat sok, kivált régibb könyvben található. Helytelen szófejtés és magyarázat ez. *)

De akármit jelentsen is a suomi szó, most nekünk a finn népet jelenti, a mely, mint általában valamennyi nagyobb nép, több törzsből alakult, mindegyiknek sajátságait és természeti adományait egyesítvén magában. A finn irodalmi nyelv és finn míveltség közös birtokává lett mindnyájának, s a finn nemzetiség fája, mely gyökereit egy dús emlékezetű és hagyományú múltba ereszti, abból szíván legnemesebb életnedvét, terebélyessé válik, s virágjait tisztelni és szeretni fogja, ki látni akarja és érteni birja.

Finnország és a finn nemzetiség jelene örvendetes, örvendetesebb mint ismeretes történelmének bármely szakasza. Mert habár a XVII. században a stolbovai békekötés után XI. Károly haláláig (1617—1697), mely időben a svéd hatalom túlsúlya az európai éjszakon, s szinte kirekesztő uralkodása a Balttenger tartományain békét és nyugodalmat szerze Finnországnak is; s habár akkor az egyetem

*) A suo és maa-ból suonmaa, nem suomaa keletkeznék; de a suomaaból nem válhatnék suomi. Ezt azomban csak a finn nyelv tudásával lehet megérteni. Azomban a lapp sabme szó azt mutatja, hogy az *m* a szótőhöz tartozik, tehát a suomi szót nem lehet így: suo-mi, hanem így kell taglalni: suom-i, s ezt már minden ember megértheti. Tehát a suo-maa-ból való megfejtés alaptalan.

alapítása és az egyházi életnek jobb lábra állítása által az ország mívelődése fejlődni kezde: a finn szellem, a finn nemzetiség és tudomány mégis alig érzett fel, annál kevesbbé bírt eszméletre jutni, vagy épen öntudatosan intézkedni. Az éjszaki nagy háború pedig, a nagy vész (iso viha, lásd a 22. lapot), majdnem megsemmisítette az ország minden életerejét, legalább olyan elalélttá tette, hogy csak alig térhetett magához. S ha az åboi békekötés után (1743-ban) meg is pihenhetett, új eszmélkedése csak fájdalmas lehete, mert a Kymi folyóig terjedő fele az orosz hatalom alá került volt. A ketté szakadt Finnország részei két ellenkező, a svéd és orosz hatalom kezeiben, oly távol valának az együttes és nemzeties élettől, hogy még Porthan és más lelkesültek működése is, saját meggyőződésök szerint, inkább csak egészséget szinlő, s a halált megelőző, hogysem a pezsdülő életet jelentő tünemény vala; mint a leáldozó nap is biborfényt szokott a tájékra vetni, mielőtt reá az éjtszaka leple borúl.

E század elején az egész ország az orosz uralkodás alá kerülvén, ez a rég elfoglalt viborgi részt is visszabocsátá mintegy, azaz a többi Finnországhoz csatolá. I. Sándor czár tisztelé a közte és az új ország közt létesült egyezkedést, miniszterei pedig, kivált Rumjanczov, a nemzeti tudományt is előmozdíták. Miklós czár nem szereté ugyan hatalmának legkisebb korlátozásait sem: de ő is tisztelé a fennálló viszonyokat, a finn nemzetiség ébre-

dését pedig nem gátolta. Az ország anyagi jóléte fejlődvén, annak szellemi öntudata is erősebbé válik; s az mind a multat mind a jelent álthatván, jótékonyabban hat a finn nemzetiségre. Ez pedig oly kincsekkel gazdagodik meg, a melyek kitünő helyre teszik méltóvá az európai tudományban. Igazán a protestáns míveltebb finnség a kalevalai runók, a kanteletari énekek stb. által, a melyeknek legeslegnagyobb részét a keleti egyházhoz tartozó, régiebb időtől fogva az orosz hatalom alatt élt, s szinte most fölfedezett finnek közt találták fel, oly váratlanul jutott a legbecsesebb szellemi birtokhoz, mint csak regényekben szoktak európai szegények az Indiában elhalt dúsgazdag rokonaik öröksége által hirtelen meggazdagodni. De ha ezek sokszor nem érdemlik meg a váratlan szerencsét: a finn nemzet méltó a szellemi birtokra, melyet maga keresett fel, s legjobban is használ.

II. Sándor czár az ország politikai létét annyira fel engedte támasztani, s azt a finn nyelvnek országossá tétele által annyira nemzetivé tette, hogy Finnország és a finn nemzet most olyan állapotban van, milyenben az előtt soha sem volt. Finnországnak és a finn nemzetnek nem lehet más óhajtása, mint hogy sokáig, hogy századokig tartson mostani helyzete, a mely minden anyagi és szellemi fejlődést eszközölhet, mire csak képes.

Ámde jövőben az orosz szellem akar a czárok által, vagy ha kell, a czárok ellen uralkodni, mert,

a mint a Szamarin könyvéből tudjuk (I. 85., 103.), nem akarja a czárok intézködéseit elfogadni, s maga körül önálló jogokat elismerni és tisztelni. Szamarin Finnország ellen is fog írni, azaz, az orosz szellem követeléseit Finnország ellen is kifejezni. Az orosz szellem tehát a finn míveltségnek is irígye, mint általában az európai míveltségnek ellenese.

Szomorú a jövendő, ha az orosz szellem, a vallásos és nemzetiségi vakbuzgóság által ösztönzött nagy orosz tömeg, kerül uralkodásra. Egyesekben, a czárokban és megbizottjaikban, lehet és volt is mérséklet, mert azok tudják, hogy:

Nincs oly szegény, ki nem tudna segíteni,
s nincs oly gazdag, ki nem szorúlna segítségre; *)

egyesekben, a czárokban és megbizottjaikban, bölcseség is lehet és volt: de vakbuzgó tömegben soha nincs mérséklet, soha nincs bölcseség; az, ha egyszer felindult, addig pusztít, míg maga nem pusztúl. S az orosz vakbuzgó szellemtől nekünk is nagy okunk van félni; nekünk is vigyáznunk kell, hogy hatása ne terjedjen köztünk. —

Európában nincsenek, kik nyelvi rokonságnál fogva inkább érdekelhetnék a magyart, mint a finnek és esztek. De ha érdeklésre az nem volna elég, bizony a közös veszedelem bírhatna reá, hogy kiváló figyelemmel kísérjük őket, sőt hogy tőlök

*) Ei niin köyhä, joka ei toista auttaa,
eikä niin rikasta, joka ei apua tarvitse.

tanuljunk elbizakodás nélkül bízni és munkálkodni. Mert igaza van a finn közmondásnak, mely szerint:

Az erkölcs ki-ki akaratjában,
egészség Isten hatalmában. *)

---

*) Tapa kunki tahdossansa,
terveys Jumalan kädessä.

VIII.

Stockholm. Upsala. Göteborg.

(Nyugtalan tenger. Stockholmban régi ösmerős vár minket és szállásra segít. Stockholm fekvése; részei; lakossága. Jarl Birger alapította. A királyi vár; a várhegy. III. Gusztáv szobra. Miklós egyháza. Skeppsbro. XIV. Károly szobra. Riddarhuset. Riddarholmi egyház. Gusztáv Ádolf-tér és szobor. XII. Károly szobra. Nemzeti Muzeum. Lappok. Országos levéltár. Svéd pénz. Djurgard. Drottningholm. Gripsholm. — Svédország történelmi földrajza. Götek és Sveak. Upsala; upsalai egyetem; főegyháza; Linné; egyetemi könyvtár. Füvészkert. Gamla Upsala. Skokloster. Sigtuna. Vízi közlekedés a Balt- és az Éjszaki tengerek közt. Utazó társaság. Göta-csatorna; Gróf Platen. Vetter tava. Jönköping. Herrljunga. Venersborg. Trollhätta. Hajózás a Göta-elfen. Göteborg. Gusztáv Ádolf-szobra. Berszerker bírkózók. Göteborg fejlődő nevezetessége. Háborgó tenger. Halmstadt. Helsingborg. Helsingör. Szép dán part. Kopenhágába való érkezés.)

A Viborg nevü finn gőzhajón úszunk Åboból Stockholm felé.*) A tenger nem csendes; az Åland

*) A svéd hangok kiejtésére nézve jegyezze meg az olvasó, hogy å = ó, ellenben o inkább u mint o, tehát Åbo-t ejtsd: óbu; y többnyire ü, csak néhány esetben ö. — Dj csak

szigetek irányában szinte hánykolódni kezde. A fodros habok dél felől görögnek, s némelye a hajó fedélzetére is fecskendi tajtékját. Nem sokára kellemetlenné válik a hajó himbálása; a gyengébb gyomru utasok képén az az érzés látszik meg, a melyen csak addig nevet az ember, míg maga nem érzi. Egymás után eltünedeznek az asszonyok, tántorodva kelnek fel, majd hirtelen sietve rohannának, ha lehetne; a tapasztaltabb tengeri utasok karon fogják, lesegítik, a hol a szobaleányok veszik által, a kik már tudják, mi kell. A ki még fenn van, az olyan egyenesen néz egy irányba, leginkább a hajó orrára, mintha kormányozná a hajót. Ez azomban egyre dolgozik, nem hajtva a szélre és a duzzogó habokra. De a borús ég beéri egy kis harmatesővel, mely hamar elszalad felettünk. Mert egy jókora híves eső majdnem türhetetlenné változtatta volna a fedélzeten való himbálást. Így

---

j, p. o. djur; állat, ejtsd: jur; — f a szó elején mint a magyar f, de a szó végén mint v; így fv is = v; — g az e, i, y előtt mint j; k az e, i, y előtt mint cs, p. o. kedja = csedja láncz, kil = csil ék, kyrka = csörka egyház, Kirche, Norrköping = Norcsöping város neve; sj és sk is = magyar s, p. o. Sjögrén = Sögrén, sjö = sö tó, skepp = sepp hajó, Schiff; skilling = schilling; tj és stj = cs, p. o. tjära = csära, kátrány, Theer, stb.

A névhatározó, vagy articulus n (der, die) és t (das), a szók végére kerül, p. o. bro híd, bron a híd; torg vásárhely, torget a vásárhely; többes számban ne és na, p. o. broar hídak, broarna a hídak. Ezen kis észrevételre már eddig is többször szükségünk volt.

is elég sokáig tarta az alkalmatlanság. A svéd partokhoz közeledvén a hajó, a tenger habjai elcsendesedének, s annak híre, hogy Stockholm a legszebb tájképek egyike, neki bátorítá a szenvedőket is. A mint a szigetek tömkelegébe értünk, mely között vagy megett Stockholm van, mindnyájan fenn valának már és gyönyörködének a környék alakjain. Nem sokára tornyok és nagy épületek tünedeznek ki a szigetek megől, a melyeken palotaféle épületek, s szép kertek látszanak; már ott van a királyi vár is, a melyre mindjárt reá ismer az idegen; jobbra a Vadaskert szépségei, balra egy hegyre felfutó város-rész, s előttünk a királyi várral együtt a város szíve mutatkozik. Ilyen tájképet nem láttunk még, a kik se Nápolyt se Konstantinápolyt nem ismerjük. A kikötőben sok a horgonyozó gőzös és vitorlás; de a mi hajónk egyre megyen, míg szinte a királyi vár előtt parthoz köt. Azon sok ember és kocsi várja az érkezőket. A kocsik, lovak, kocsisok nem mutatják az oroszos külsőt, a melyet Rigától fogva Åboig mindenütt találtunk; a váró emberek úgy is mindenütt egyenlő ruhájuak. A hajó megállapodván, a parton lesőket vizsgálgatám, ha találok-e köztök valakit, a ki talán minket vár. Mert egyszer egy svéd fiatal utazó Pesten hosszabb ideig való tartózkodtában, s innen a keletre tett utazásából visszatérvén, megint gyakran szíves vala meglátogatni; Stockholmból is néhányszor levéllel keresett volt fel. Annak tehát Helszingforszból jelentettem, hogy Stockholmba is szán-

dékozom, azt kérdezvén, ha vajjon ott tölti-e a nyarat? Egyébiránt Lindström úr, mint az első stockholmi „Nya dagligt Allehanda“ czímü politikai lapnak szerkesztője, alkalmasint itthon van, úgy okoskodom vala, mikor szemlére vevém az embereket. Mert ha őt szerencsés véletlen ide hozta volna, s ha szállásra segítene, nagyon jól esnék ma.

Fiatalnak ismertem Lindström urat Pesten, az emlékezetembeli alakját keresém tehát a sokaságban. — Az az ember ott Lindström lehetne, ha oly öreg nem volna, gondolám magamban, egy őszfejü urra szegezvén szememet, ki, úgy látszik vala, engemet is több ízben megnéze, mintha nem tudná, jól lát-e? Végre nevemet kiáltja a hajó felé: csakugyan Lindström az öreg úr, ki hasonló okoskodással kételkedék felőlem. Valóban örültem neki, mert ma különösen fáradt lévén, nagyon szívesen átengedők magunkat a baráti gondoskodásnak.

A partra lépvén, Lindström úr nejét és annak húgát mutatá be nekünk, kik pestiek, de a kikhez most van először szerencsénk. Lindströmné szívesen beszéll magyarúl, a régi ösmeretséghez az új járulván hozzá, úgy érezzük magunkat, mintha nem is idegen partra szálltunk volna. Két úri kocsi és liberiás kocsis áll elő; azon csudálkozom, hogy Lindström barátom ilyen fogatokat tart; de ha telik, miért ne tartson? Egyébiránt szinte csupa liberiás kocsist látok; a jövők-menők is olyanok; bérkocsisféle, mint Pesten, vagy Bécsben vasúti pályaudvaroknál és kikötő partokon szoktunk látni, alig mu-

tatkozik. A stockholmiak, úgy gondolom vala, külömb fényüzést mutatnak, mint a pestiek, a kiket szigorú gazdáknak nem tart senki: azomban más ország más szokás. Csalatkozásom hamar elmult. A szép kocsik, nagy lovak és liberiás kocsisok mind „fiakerek".

A királyi vár alatt el egy hídra s onnan egy térre hajtván, melyen Gusztáv Ádolf lovas-szobra áll, az ismeretes Rydberg fogadó mellett a számunkra kivett szállásra menénk, a hol hamar elhelyezkedénk.

A Gusztáv Ádolf torgon, azaz téren (torg = vásár) vagyunk. A tér keleti oldalán a szinház, nyugati oldalán egy királyi palota (Arfprinsens Palats = Erbprinzens Palast), jobbra mellettünk a Rydberg fogadó, dél felé a kőhíd, s azontúl a királyi vár; szállásunk helye tehát lehető szép. Nyolcz napig szándékozván itt maradni, nem is sietve, hanem kényelmeskedve látunk ahhoz, a mit itt tenni akarunk.

A Mosebacke-ra fölmenve, s onnan mintegy madármagasságból nézve a várost, annak középpontját a tulajdonképi belváros (staden = a város) és a Riddarholm (lovag-sziget) teszik. Az a hely, a honnan szemléljük a szép tájképet, a Södermalm, azaz déli külváros, mely hegyháton épült. Södermalm egy nyitható híd által van kapcsolatban a belvárossal; a híd pedig a Saltsjö (sós víz, tulajdonképen sós tó = Salzsee) és a Mälar egybekötőjén van, melyet Söderströmnek (déli folyó) ne-

veznek. A Balttenger benyúló öblei sós víz, a belföldi tavak ellenében; tehát a Mälar-tó édes víz. A Mälar-tó nyugatról, a Sós víz pedig keletről ölelik a belvárost és a Riddarholmot; s a két víznek összeérő karjait délen és éjszakon, folyóknak nevezik; azért van déli folyó (Söderström) és éjszaki folyó (Norrström). A Ridderholm is sziget, melyet hasonlóképen egy híd kapcsol a belvároshoz.

Balfelé a Mälaron túl Kungsholm (király-sziget) van, mely a nyugat-éjszaki külváros. Mellette a Norrmalm (éjszaki külváros) terjed, a melyet az éjszaki folyón átvivő híd, a Norrbro (éjszaki híd) kapcsol össze a belvárossal. A Norrmalmhoz a Blasiiholm (Balázssziget), a Skeppsholm (Hajósziget) és a Kastelholm (Kastélysziget) tartoznak. A Blasiiholm nem is sziget többé; a két sziget is hídak által van hozzá csatolva. A Norrmalm mellett kelet felé a Ladugårdsland van, mely az éjszak-keleti külvárost teszi. Ennek neve azt mutatja, hogy hajdan a marhatartásra volt szánva, mert ladu csűrt, pajtát, ladugård majort, marhaállást jelent; Magnus királyt (1278—1290) azért nevezik Ladulås-nak (pajta-lakatnak), mert törvény által a köznépet az erőszakos fosztogatások ellen biztosította.

Ha visszatérünk állásunkhoz, a Södermalmot határozó sós vizen túl a Djurgård (Vadas kert) van, melynek partjait a legnyájasabb szép épületek és kertek lepik; azokon túl erdő gyönyörködteti a szemet. A Vadaskert a stockholmiak és az idegenek nyári mulatójok.

Stockholm tehát öt részből áll: a belvárosból, melyhez a Riddarholm is tartozik; a Norrmalmból, vagy éjszaki külvárosból; Ladugårdslandból, mely éjszak-keleten van; Kungsholmból nyugat-éjszakon és Södermalmból vagy déli külvárosból. Mindössze nyolcz egyházi községe van. A belvárosban a Miklós-egyház, a Ridderholm egyháza, azután egy német és egy finn egyház vannak. Az egyházak lelkészei a városi consistoriumot teszik, mely az upsalai érsek alatt áll. A város lakossága (1865-ben) 133,361 lélek, kik majd mindnyájan az országos evang. luterános egyházhoz tartoznak, mert katholikus csak 319, református 50, s zsidó 613 volt. —

Stockholmot Jarl Birger 1255-ben az által kezdé építeni, hogy a Balttenger felől a Mälarba való béjárást egy erősség által elrekesztette, tehát a Mälar és a sós víz közti szigetet biztosította. Jarl Birger, mint tudjuk, Tavasztehusznak építője is, s a tavaszti finneknek hódítója (lásd a 18-ik lapot); a sziget biztosítását pedig az ellenséges oroszok és karjalaiak hadjárata tette szükségessé, a kik 1188-ban a Mälarba törtek, s Sigtunát, az akkori fővárost, mely a Mälarnak éjszaki ága mellett van mai napig, fölperzselték volt. Az új erősségben épült azután a királyi vár is, melynek falait a Balttenger habjai mosták vala, mielőtt t. i. földtöltések által a sziget alját nem nagyobbították. E várban Birger fija, Valdemár király kezde lakni; s ez ólta Stockholm székváros. A régi vár helyett, a melyben Vása Gusztáv, Gusztáv Ádolf, Krisztina

stb. királyok laktak volt, 1697-ben a mostanit kezdék építeni, mely sok félbeszakadás után csak 1754-ben készült el; sőt az Oroszlánhát csak 1824—1834-ben lett meg.

Akárhonnan nézed a várost, a királyi vár mindég a tájképnek kiváló pontját teszi: az utazó tehát bizonyosan azt szemléli meg először, de azután is akár mikor. Én legalább még sehol szembetünőbb és tetszőbb lakóépületet nem láttam. Az épület egy nagy négyszöget képez, melynek lapos tetejét kőkarzat futja körül, s minden oldala más-más nevezetességgel bír. A négy szögleten szárnyépületek vannak, melyek magassága a főépület második ablak-során tulig ér fel. Ennek pedig három magos és két alacsony ablaksora van, az egyik alacsony sor földszint fut el, a második az első és második magos sor között van.

Az éjszaki oldalon, a mely a Norrbro (éjszaki híd) felé néz, az Oroszlán-hát (Lejonbacke = Löwenterrasse) épült, egy czikázva felvezető kőkarzatos lépcső, a melynek közepső szögletein, magos kő-alapon, bronz oroszlánok feküsznek; innen az Oroszlánhát neve. E lépcső a kapuba viszen, melynek két oldalán nyolcz-nyolcz oszlopja van; kivül a kapu szemöldöke felett, a svéd czímer (három korona) tündöklik.

A nyugati oldalt tíz kő karyatid és kilencz öntött medaillon dísziti I. Gusztávtól fogva XI. Károlyig. Az arkádot négy rakott faloszlop, s a belső

kapu boltját tizenhat kő- és négy rakott faloszlop hordozza.

A keleti oldal egyenlő a nyugatival. Az a kikötőre fordúl, a melyről oly szép látványt nyujt a vár. Itt a két szárnyépület közt egy fás és virágos udvar van, a Logård (hiúz-udvar), melyben hajdan vadakat tartottak vala. Ezen Logård, a kikötőrül tekintve, magas kőfalon fekszik, a melyre egy szép kőlépcső vezet fel.

A déli oldal a várhegyre néz (Slottsbacke), melynek kapuját négy nagy oszlop s azok felett hadi jelvények diszítik.

A várhegy maga egy nem épen szabályos tér. Azt fent egy obeliszk, s alant III. Gusztáv szobra diszítik. Az obeliszkot III. Gusztáv annak emlékezetére akarta felállitani, hogy a stockholmiak az 1788—90-ki orosz háború alatt hűségesen viselték magokat. A királynak hirtelen közbe jött halála után csak 1800-ban IV. Gusztáv alatt készült el.

A III. Gusztáv szobrát pedig a stockholmi polgárság állította fel azon a helyen, a hol a király az orosz háborúból visszatérvén, a szárazra lépett. Félkörü lépcső vezet fel a szoborhoz; a király áll és a vár felé tekint.

A várhegy nyugati oldalán a Miklós, vagy a nagy egyház van, mely Stockholmnak legrégibb fő temploma. Keleti homlokán, egy nagy rézlapon, egy aranyos betűjü hosszu latin felirat elbeszélli, hogy az egyházat Jarl Birger királyi helyettes (prorex) 1264-ben kezdte épiteni; hogy a gyakori pusztító

tűzvészek nem bántották; hogy 1567-ben és 1595-ben a villám csapott belé; hogy I. Gusztáv 1527-ben a katholikus isteni tisztelettől elvette, és általváltoztatta; hogy Fridrik király a magos tornyot építette hozzá (1736—1743) stb. — Déli oldalán a térnek, a királyi vár kapujával szemközt, a főhelytartónak háza áll, melyet Tessin, a királyi vár épitője († 1728), magának épite. Kivülről nem mutat valami különöst, de előcsarnoka és belső udvara gyönyörü perspectivájáról híres. A helytartó lakásának ablakaiból nézhetvén meg, nagyon élvezők az olasz építészet eme remekjét.

A finn egyház, a mely hasonlóképen a várhegyen van, kicsi és nem mutat semmi nevezetességet. Az egyház lelkészével egyszer ebédnél találkozám, s hallám, hogy a finn község inkább hanyatló mint virágzó állapotban van. Az előtt számosabb lehetett, míg Finnország a svéd korona alá tartozott vala.

A királyi vártól a déli folyóig, vagy is a Mälar és a tenger déli összefolyásáig szép a házsor és a kőpart, melyet Skeppsbro-nak = hajóhídnak neveznek, a hol a kereskedésnek legelevenebb mozgalma van. A déli összefolyáshoz közel, a Károly János téren, XIV. Károly Jánosnak lovagszobra áll, melyet Stockholm legszebb szobrának tartanak. Fogelberg mintázta, Münchenben öntötték 1852-ben, s itt 1854-ben leplezték le. Négy foku gránit lépcső viszen a szobornak fehér márvány aljához, melynek

nyugati oldalán azt olvashatni, hogy XIV. Károlynak I. Oszkár állította. *) —

A Riddarhustorg-on (Lovagház-tér) I. Gusztáv szobra van. Ezen (Vásza) Gusztáv 1560-ban halt meg, mint tudjuk (l. a 19. lapot); kétszáz évvel azután 1760-ban a nemesség ezt a szobrot határozá neki állítani, mit a felirat is elbeszéll. („Gustavo Erici, patriae, libertatis, religionis vindici, ex nobili civi optimo regi, post bina secula posuit ordo equestris 1773.") A borostyánkoszorus fejü, uszó köpenyü alak, mely jobb kezében királyi botot tart, a királyi vár felé lép, mintha a lovagi házból jövén ki oda menne.

A Riddarhus (Lovag-ház) réz tetejét 12 szobor diszíti, s mind a négy oldalán latin felirat van. A térre forduló oldalán ez áll: Consilio atque sapientia, claris majorum exemplis, animis et felicibus armis. — Oxenstjerna Axel vette volt ezt a helyet a lovagháznak, melyet mindjárt építeni kezdének,

---

*) Ezen XIV. Károly János a volt franczia marsal Bernadotte, kit a svéd országgyülés 1810-ben XIII. Károly utódjának nyilatkoztatá ki, XIII. Károly pedig III. Gusztáv öcscse lévén, ennek fija, IV. Gusztáv, helyébe ült volt a királyi székbe 1809-ben. Bernadotte, a Károly János nevet vevén fel, mint XIV. Károly 1818—1844-ig uralkodék. Fija I. Oszkar 1844—1849-ig vala király. Most ennek fija, XV. Károly uralkodik, egy az emberek közzé vegyülni szokott király, a ki rajzolni, festeni, sőt írni is szeret. Barna képü, mint nagyatyja, a kinek a szobor szerint nagyon délies képe volt. A lovas-szobor a város felé van fordítva, mintha Södermalmból jönne.

de csak 1670-ben fejezének be. Sok emlék csatlakozik e házhoz. A bizottsági teremben 41 nemességi marsalnak képe van, a kik 1627-től fogva 1809-ig az országgyülésben elnököltek, Levenhaupt Károly Emil kivételével, a ki az 1741-ki szerencsétlen hadakozás miatt Finnországban (lásd a 23. lapot) a rendek bizottsága által halálra itéltetett 1743-ban. Az ülés teremében azon marsalok képei vannak, a kik 1810-től fogva vitték az elnöklést, vagy a szószólást. Megemlítettük már (a 123. lapon), hogy a svéd rendi alkotmány az 1866-ki riksdagsordning által meg van szüntetve, minél fogva az újabb időben nincs meg a nemességnek azon politikai szerepe, a mely addig volt. Egyébiránt a svéd riddarhus és annak szerkezete a finn lovagháznak példája és mintája.

A Riddarhus teréről egy csinos kőhid a Riddarholmra (Lovag-sziget) vezet, a melyen a riddarholmi egyház, a maga tornyával, leginkább szembe tünik. Az egyház előtti téren Jarl Birger szobra áll. A pánczélos és köpenyeges alak mintegy hegyről szemléli a keletkező várost. A szobrot 1854-ben leplezék le. — Az egyház tornya legmagasabb Stockholmban. Tűzvész után, melyet az 1835. jul. 28-kán lecsapott villám okozott volt, hegyes tőr alaku teteje 1839-ben készült öntött vasból. Az egyháznak és kápolnáinak leégett teteji a volt alakban ujíttattak meg. A gót stilu egyház a magas toronyhoz képest alacsony, s a hozzá ragasztott kápolnák, melyek megannyi sír-boltok, nem nagyon illenek

hozzá. Egyébiránt ezen egyház épen temető kápolnáji által nevezetes. Nem tartanak benne isteni tiszteletet; az egyház tehát most inkább csak nemzeti emlékek gyüjteménye. A szerafim lovagok *) czimerei, s a csatákban nyert győzelmi jelek, mint zászlók, lobogók, dobok stb. díszesítik azt. Itt nyugosznak Svédország legnagyobb királyainak tetemei, I. Gusztávéit kivéve, a melyek az upsalai dómban vannak. Az egyház kő padozatja is csupa sír-kő.

A sziget Kedja-skär (Láncz-sziget) nevü vala **), midőn Ladulås Magnus (Pajtalakat M.) 1278—1285. a szürke barátok számára kolostort és templomot építe, a melyekről Gråmunkeholm (= szürke barátok szigete) nevet kapott. I. Gusztáv a szerzet jószágát elfoglalván, a kolostor pusztulásnak indula; az egyházat azomban helyrehozák és fentarták. Miután a másik parton a lovagház felépült, a szürke barátok szigete ismét Lovagszigetre változtatá el nevét, a melynek egyháza most svéd mausoleum.

Déli oldalán, legközelebb az oltárhoz, a Gusztáv-féle temető-kápolna van, a mely 1633-ban azon helyen épült, melyet Gusztáv Ádolf magának temető helyéül kijelölt volt, mielőtt a németországi hábo-

---

*) A szerafim rend 1748-ban alapítva, legfőbb a svéd öt rend között. A rendi láncz 11 arany szerafim fejből és azoknak hat-hat szárnyából áll.

**) Lánczszigetnek azért hitták, mert láncz által volt a Mälar éjszaki folyama elrekesztve.

rúba elindult. 1832 ólta egy zöld márvány-koporsóban nyugosznak a híres király tetemei. A koporsót III. Gusztáv az atyja számára készítette volt Olaszországban, de XIV. Károly János, Gusztáv Adolf tetemeinek szánó, a melyek már az előtt itt voltak eltemetve. Azt beszéllik, hogy 1774-ben, midőn az itt levő koporsókat kinyitották és a holt tetemeket megszemlélték, a királynak képét majdnem változatlannak és a róla festett arczképhez hasonlítónak találák.

A Gusztáv-kápolnával szemközt az éjszaki oldalon a Károly-kápolna van. X. Károly már 1665-ben akara építéséhez fogni, de valóban csak 1686-ban kezdének belé. XII. Károly idejében nem folytathaták; de 1729—1745 befejezék. A kápolnában fekete márvány-koporsóban XII. Károly koporsója fekszik; két oldalán zöld márvány-koporsókban Ulrika Eleonora, XII. Károly húga és férje, I. Fridrik tetemei nyugosznak. Lent a sírboltban X. Károly, XI. Károly és mások koporsóji látszanak.

A mostan uralkodó család számára a Gusztáv-kápolna mellett készült a temetőhely, a melyben XIV. Károly Jánosnak nagyszerü porphyr koporsója van, a melyet méltán megcsudálnak.

Mind déli mind éjszaki oldalain az egyháznak más-más híres svéd, p. o. a Banér, Törstenson stb. családoknak sírboltjai láthatók.

A főoltár mellett, jobbra és balra Ladulås Magnus és VIII. Károly tetem-nélküli (xenotaphium)

koporsóji vannak, a melyeket III. János tétetett oda. Az oltár melletti déli szögletben pedig egy 12 részre hasadt követ mutatnak, a melyről azt beszélli a monda, hogy Grip Bo Jonsson hatalmas úr († 1386) Nilsson Károlyt, ámbár ide a szürke barátok egyházába menekült volt, az oltár előtt tizenkét darabra vagdalá. A megöltnek tetemeit itt temették el: de íme a sír-kő 12 darabra hasada. Grip emlékezetét különösen Gripsholmban fogjuk még találni.

A Norrbro, mely a kisebbik és nagyobbik éjszaki folyón gránitkőből van építve, s a királyi vár felől a Gusztáv Ádolf-térre vezet, a város legszebb és legelevenebb pontja. Kelet felé a hídról két széles gránit lépcső vezet le az úgynevezett Strömparter-re (folyó kertjébe), mely félkörü kőpart által körülvett mulató kert, egy hídboltban készített czukrász- és kávéházzal, mit itt conditoriának neveznek. Ez a közönségnek kedves mulató és találkozó helye, a melyhez a sok apró gőzhajó mindenfelől hordja a vendégeket. — A híd nyugati oldalán egy csinos bazár-épület van.

A Norrbro-ról érkezvén, mint már mondtam, bal kéz felé egy királyi palota, jobb kéz felé a szinház, a szemközti házban a nagy Rydberg fogadó, s a tér közepén Gusztáv Ádolf lovas-szobra vannak. A helyrajz szerint a pesti lánczhíd tere hasonlítana hozzá, a melyen, Budáról jövén az ember, balkeze felől az Akademia helyén a királyi palotát, a gabonacsarnok helyén a szinházat, a Nákó-ház helyett a Rydberg-fogadót, az éktelen királyi domb helyén

pedig a lovas szobrot lehetne gondolni. Csakhogy itt Stockholmban a királyi palota és a szinház annyira megfelelnek egymásnak, a mennyire Pesten az Akademia és a kereskedelmi épület nem illenek össze. A lovasszobor a vár felé van fordítva; a király bal kezével a gyeplőt, jobb kezében egy rövid parancsbotot tart. A svéd zöld márványaljnak keleti és nyugati oldalán négy híres vezérének: Torstenson, Wrangel, Banér és Königsmark arczképei vannak. A szobrot valamint a tér keleti oldalában lévő szinházat is III. Gusztáv készítteté. —

A szinház felirata: „Gustavus III. patriis musis.“ A nevezett király nagy kedvellője vala a szinháznak és a szinészetnek; maga is íra szindarabokat, s igazgatá az előadási készületet. Legboldogabb órájit a szinházban tölté. De itt találá Ankerström golyója is 1792. marczius hava 16-kán éjfélkor. A báléj ismeretes operának tárgya. Julius és augustus havaiban nem játszanak benne.

A legújabb szobor, melyet taval (1868-ban) az országos közönség adakozásaiból állítottak, XII. Károlyt dicsőíti. Az ismeretes nagy gombu kabátos alak nagy száru csizmájában, délre fordúl; emelkedő bal keze Oroszország felé mutat. Különös az, hogy sokszor a nép azt a fejedelmet tiszteli legjobban, a ki legtöbbet ártott neki. XII. Károly legnépszerübb király Svédországban, népszerübb Gusztáv Ádolfnál is: pedig makacs szeszélyessége s az uralkodói bölcseséggel való nem-gondolása döntötte le

az országot arról a magasságról, a melyre Gusztáv Ádolf emelte volt. —

Az éjszaki folyónál (Norrström) kezdő egyik utcza, a Drottning-gata (királyné-utcza) legszebb és leghosszabb nemcsak Norrmalmban, hanem egész Stockholmban. Ebben van többi közt a Wettenskaps-Academiens hus (a tudományos akademia háza) is, a melynek régibb és újabb híres tagjai közől csak Linné, Berzelius, Retzius, Nilsson neveit kell megemlíteni, hogy felfogjuk európai jelentőségét.*)

---

*) Linné Károly (1707—1778) egy szegény evang. papnak fija, a természeti tudomány, különösen a füvészet nagy hirü tudósa. Wexiöben tanulván s a növevényekre fordítván idejét, nem szeretik vala, úgy hogy az atyja csizmadiaságra adta, míg egy orvos felismervén benne a tudományos tehetséget, a lundi egyetemre segíté. Méltán mondja róla a svéd vers:

Hvad van Linné, då han i Wexiö gick,
och hans Linnaea odöpt stod i skogen? =

mi volt Linné, midőn Wexiöben jár, s az ő Linnaeája (borealis) kereszteletlenül áll vala az erdőben? —

Berzelius is egy evang. káplán fija (1779—1848) az újkori leghíresebb vegyészei egyike.

Retzius (1796—1860) híres anatomus, természettudós és ethnographus, a kinek ethnographiai osztályozását legjobbnak tekinti a jelen kor. E szerint az emberi nem a koponya vagy a fej alakjánál fogva hosszú vagy rövid fejü (dolichokephal vagy brachykephal) osztályt tenne, s mindegyike vagy előre nyúló vagy függőleges fogakkal (prognath vagy orthognath) volna.

Nilsson Sven (1787-ben született) híres zoologus és egyszersmind a történelmet előzött (préhistorique) régiségek buvára. Mint ilyen adta ki Skandinaviska Nordens Urinvånare = (des skandinavischen Nordens Ureinwohner), melynek második kiadását németre és francziára fordították.

Ezekre és más nevekre büszke lehet Svédország, a mely tisztelni és becsülni is tudja érdemeiket. A Linné halálát a svéd király az országgyülés megnyitásakor ezen szókkal említé meg: „Egy férfit vesztettünk el, a ki hírével a világot betöltötte, s a kire Svédország örökké büszke lehet, hogy fijai közzé tartozott. Upsala pedig sokáig emlegetni fogja, mennyivel tartozik annak, ki a Linné nevet viselte.“ A király parancsára egy érempénzt verének a következő felírattal: Upsaliae die 10 januarii 1778; rege jubente. — Berzeliusnak 1858-ban egy szobrot állítának, s a teret róla Berzelius-kertnek (Berzelii park) nevezik. — Hasonlóképen Retziusnak is 1867-ben a Carolinum előtt, melyben ő az anatomia és physiologia tanára volt, egy bronz mellszobrot szentelének. — Nilsson még él, s egyik elnöke vala a régiségvizsgálók gyülésének Koppenhágában, a melyben én is részt vehettem. — Az akadémia gyüjteményei között a zoologiai érdekele leginkább, a melyben a svéd madarak, s általában az éjszaki tengerek madarai kitünnek.

A Blasiiholmon, szinte szemközt a királyi várral, az új Nemzeti Muzeum van, melyet Stüler rajza szerint 1850-ben kezdének építeni, s mely némileg az építésznek egy másik müvére, a magyar akademiai épületre is, emlékeztet. A kapu melletti fülkékben Tessin és Sergel, két híres svéd építész és szobrász márvány-szobrai állanak; az épület homlokán féldombor müvekben Ehrenstrahl és Fogelberg szobrászok, Linné, Tegnér, Wallin és Berzelius

láthatók. A muzeumi gyüjtemények közt leginkább az úgynevezett kőkori régiségekhez vonzódám. Azokat ily számmal és rendben összeállítva nem láttam volt még; egyébiránt az is igaz, hogy Stockholmban és Koppenhágában vannak legjobban rendezve.

Nemcsak tanuságos, hanèm valóban felette érdekes is látni, hogy az emberek szorgalma a legdurvább és legegyszerübb kő eszköztől fogva, a mely csak az emberi ökölnek sulyát és erejét fokozza, mint emelkedett fel lassankint müvészetre, a mely a szükséges eszközöket szépekké is bírta tenni. A másik fő tanuság szerintem az, hogy ezen nagy gyüjtemény szemlélete, a leletek tapasztalásával felvilágosítva, világosan az emberi társadalom kezdő fejlődését is mutatja, a mely a munkafelosztást teszi fel. Az eszközök szépsége azt hirdeti nekünk, hogy már a kőkorban, t. i. azon időben, midőn a vasnak, a réznek hasznát még nem ismerik vala, s midőn nemcsak a kalapács, hanem a nyíl, a fürész, a tű is stb. kőből való még, az emberek foglalatossága némileg külön-külön részekre volt felosztva, minél fogva más ember mást készíte, s ki-ki azért tökéletességre fejtheté ki a mesterségét. Minthogy pedig néhol nagy rakással, a készülés minden szakából, találtak ilyen eszközöket, e tapasztalás mühelyekre mutat, a hol az emberek kőeszközök gyártásával foglalkozának.

A stockholmi kő régiségek mind Svédországból valók; azok tehát a skandináv lakosok ősrégi

műiparának emlékei. Kő eszközöket mindenütt találnak, azok mindenütt az emberiség legrégibb emlékei. Ámde föl lehet, sőt föl is kell tenni, hogy a nemzetek külömbségei már a régiebb korban is megvoltak; s bizonyosan illető eszközeik által vannak kifejezve. Azok felfogására tehát a külömböző országokban talált kő eszközöket külön szükséges összegyüjteni. Mert ha majd külön-külön lehet tanulmányozni, akkor ki fog tetszeni, hogy a külömböző országok kő emlékei miben egyeznek, miben külömböznek egymástól. Ha ellenben mindenféle országok leleteit összehalmozzák, a tanulmányozás nehezebb és bizonytalanabb sikerü.

A „Nya dagligt Allehanda" számaiban Cajanus Ágoston egy czikksort közöl vala „Våra nomader" = a mí nomádjaink, melyet azután külön is kiadott, s mely az olvasókat a jelenből a kőkorba vezeti vissza. A czikksor a közfigyelmet a szegény lappokra fordítja, a kiket az újabb intézkedések, ha idejében változás nem történik, el fognak pusztítani, miből haszna nem lesz senkinek, kára pedig az országnak bizonyosan lesz. *)

*) Våra Nomader, framställning med en blick på nybygges-väsendet i Lappmarken, af Aug. Cajanus. Stockholm, 1870. = A mí nomádjaink, előterjesztő rajz a lappmarkbeli új megszállásra való tekintettel. — A szerzőnek előszava a Botniai öböl éjszak-nyugati hajlatában lévő Lule helységben költ 1869. nov. 15. A szerző tehát ismeri a lappokat, a kik között, úgy látszik, él, s a kiknek multját és jelen állapotját gondosan tanulmányozza. Kivánatos volna, hogy a svéd országgyülés pártfogásba fogadja, s igazságos törvénynyel segítsen rajtok.

A svéd tudósok és régiségbuvárok egyező itélete szerint, a lappok hajdan Svédország déli részeiben is el voltak terjedve; még Smålandban is vannak helynevek, melyek a lappok emlékezetét fentartják. Azon időben némi társadalmi szerkezetben, saját fejedelmek alatt éltek vala, a kiket a régi iszlandi mondák meg-megemlítenek. Életmódjok szerint vadászok (halászok) valának. Később mind jobban éjszak felé szorulván, a rénszarvas *) lőn házi állatjok, s az úgynevezett nyájőrző (nomád) életmódra fordúlának. — Az új megszállók lehetetlenné teszik a rénszarvas tartását, s ha ez kipusztúl, a szegény lapp nem lehet többé nomád ott, a hol más házi állat nem igen tenyészhet. —

A lappokban Svédország egy rég elmúlt időnek élő maradékait bírja: az országos levéltárban nagyobb gonddal őrzik az elmúlt történetek írott emlékeit. Stockholmtól igen messze vannak a lappok, nem kis dolog oda menni látogatóba: de az országos levéltár itt a szomszéd házban őriztetik, abba igen könnyü bemenni, ámbár tudom, hogy könyv- és levél-tár nem nézni, hanem kutatni

---

*) A rén-szarvast mi iram-szarvasnak nevezzük, a német Renn-thier után. A régi skandináv nyelvben, ha nem csalatkozom, hrein volt neve, most a svédben ren (rén): de e szó más, mint ränna = rennen, rohanni, sietni. A német közszokás, melyet elhagyogatnak, a rént félreértésből renn szóval fejezte ki, mí meg ezt tudva fordítottuk. Hagyjuk mink is el, s nevezzük rén-szarvasnak.

valók. Azomban megnézem a helyiségeket, meg a szekrények és kötetek felíratait, vezérszavait; látom, hogy Németország városainak is külön-külön osztályai vannak; mert Svédország a XVII. század folytában mindenható vala éjszaki és közép Európában. Egy egész sor kötetet látok azokból a levelekből, melyeket a svéd követ Bécsből 1670—1690-ig küldött a stockholmi udvarnak; ezeket forgatom is egy keveset, s úgy találom, hogy sokat szedhetne belőlük a történelemírás, mi az eseményeket felvilágosítaná. Tudván, hogy az erdélyi fejedelmek a svéd királyok szövetségesei voltak, s hogy II. Rákóczy Györgynek szerencsétlen lengyel hadjárata is X. Károly ösztönzésére történt, az Erdélyországot illető oklevelek után tudakozódám. S ím azokból keveset, s nem is egyhamar, találhatának a levéltár tisztjei; úgymint: *)

Katalin fejedelemné levelét Fejérvárról 1629. jul. 26-kán, a melyben fejedelmi férjének, Bethlen Gábornak, halálát és temetését jelenti;

Oxenstjernának I. Rákóczy Györgyhöz Osnabrukban 1644. jul. 25-kén írt levelét, a melyben a svéd kanczellár tudósítja a fejedelmet, hogy kivánságát közlötte a szövetségesekkel, s a melyben felszólítja, hogy ha a Münsterben és Osnabrukban leendő tanácskozásokon el akarna érni valamit, je-

---

*) A levelek következő jegyü csomókban vannak: Ungarn und Siebenbürgen 10. — Förhandlingen mellen Sverige och Siebenbürgen, 22. — Siebenbürgen. 6+1.

lentse ki neki („quodsi placuerit Serenitati Vestrae interesse Sui status futuris hic et Monasterii tractatibus committere, operam dabimus ne quid in nobis desideretur"). Az is kitetszik a levélből, hogy Rákóczy márczius 28-kán Vargyas által (per Joannem Daniel de Vargyas) küldött volt levelet Oxenstjernának.

Rákóczy Zsigmondnak („datum Sespurgi") 1646. febr. 27-én Károly Gusztávhoz, Gusztáv Ádolf sógora fijához, irt levelét, a melyben jelenti, hogy a török felől nyugodalom van, s viszontag hírt kér Németország felől.

II. Rákóczy Györgynek, Fehérvárott 1650. jul. 25-kén ugyancsak Károly Gusztávhoz küldött levele, a melyben az iránt fejezi ki óhajtását, hogy fentarthassa és folytathassa a barátságos viszonyt, a melyet atyja Károly Gusztávval kötött volt (quam cum Serenissima Vestra Dilectione Serenissimus princeps Dominus noster parens, gloriosae memoriae coluit). — Ez a Károly Gusztáv, Krisztina után, 1654-ben X. Károly nevén lőn svéd király, ki azután Rákóczyt a lengyel háborúba keverte.

Stockholmból a vizen való járást minden irányba igen sok apró gőzhajó eszközli, a melyek egynéhány öre-ért viszik az embert. A vízi közleködés tehát igen nagy itt. — Az utasnak első dolga mindenütt, megismerködni a folyó pénzzel. A svéd köz forgalomban a riksdaler (= Reichsthaler)

az egység, mint nálunk a forint. A riksdaler 100 öre-re oszlik; az öre tehát a svéd kispénz. Egy riksdaler csak 141 1/2 franczia centime-t, vagy ugyanannyi finn penni-t (kis pénzt) érvén, az mintegy 57 krajczárunk; ennél fogva az öre kevéssel több egy fél krajczárnál.

Az ezüst-pénzdarabok 4 tallérosok, = 2 frt. 28 kr.; 2 tallérosok = 1 frt. 14 kr.; 1 tallérosok = 100 öre = 57 kr.; 1/2 tallérosok = 50 öre = 28 1/2 kr.; 1/4 tallérosok = 25 öre = 14 1/4 kr.; 1/10 tallérosok = 10 öre = 5,7 kr. Apró ezüst pénzdarabok is vannak tehát. — A réz-pénzdarabok az öre-k.

Az ezüst- és rézpénzdarabokon kivül nagyon sok bankjegy is forog; jóllehet az ezüst tallérosok jóval nagyobb mennyiségben járnak közkézen, mint nálunk az ezüst pénz. A sokféle bankjegy feltetszett. Egyszer vagy 150 forintunkat svéd pénzre váltván fel, azt svéd bankjegyekben kaptam. Színre és nyomtatásra nézve különbözők lévén azok, közelebbről nézém meg, s méltónak találám följegyezni, hogy a kis öszvegben következő bankok jegyeiből találtam:

Sveriges rikes ständers bank (svéd birodalmi rendek bankja);

Stockholm enskilda bank (stockholmi magánbank);

Gotlands enskilda bank. Visby (a Gotland szigetbeli magán-bank, Visbyben);

Enskilda banken i Venersborg (magán-bank Venersborgban);

Enskilda industri bank i Norrköping (Norrköpingi magán-ipar-bank);

Sundvali enskilda bank;

Östergötlands enskilda bank, Lingköping. (Östergötland tartománybeli magán-bank, mely Linköpingben van);

Örebro enskilda bank.

Ha a véletlen egy kis öszvegbe annyiféle bankjegyet nem hoz egybe, talán nem is figyeltem volna e körülményre. De úgy megtudtam, hogy az országban vagy 12 magán-bank van, mert Göteborgban és másutt is van ilyen. Pedig Stockholmon és Göteborgon kivül a többi svéd város mind kicsi.—

Itt lehet tehát a magán-bankok hasznát és kárát megfigyelni. Erre azomban se alkalmam, se időm nem vala. Kérdezéseimre azt hallám, hogy sokan károsnak tartják; hogy a sokféle bankjegy miatt kiszivárogna az ezüst pénz az országból: de miért, hogyan? az nem lett előttem világossá. Egyébiránt a nyolczféle bankjegyekkel azt a tapasztalást tehettem, hogy mindegyike teljes névértékben jár, tehát mind ezüst riksdaler-ekre váltható fel. —

A Djurgard (vadas kert) a legszebb, legváltozatosabb hely Stockholm közelében, a hol a városhoz kötött emberek magán-lakokban töltik a nyarat, vagy a számos és valóban díszes fogadókba és mulatókba ebédelni meg vacsorálni járnak ki; mert a kis gőzösök szakadatlanul közlekednek a

város és a vadas kert között. Hasselbacke a legismeretesebb mulató és fogadó.

Mindenütt a nyilvános helyeken a kiváló tisztaságon kivül az evő ivó készlet finomsága is kitünik. Tálak, korsók, tányérok igen ékesek, csinosak; az üveg köszörült, mintha csupa kristály volna; villa, kanál olyan, mintha valóságos ezüst volna. Ezen külső csínra és ízlésre nézve nemcsak Stockholmot, hanem a többi svéd városokat is dicsérni kell, a melyekbe jutottunk. Általában pedig az európai éjszak, a mennyire tapasztalásom a Balttenger vidékeit érhette, mind az emberek külső megjelenésére, mind a háztartási készületre nézve, nem hogy alantabban állana közép vagy a német Európánál, sőt azt bizonyosan felülmúlja.

A Byström-villa is a Djurgard szépségeihez tartozik. A Byström nevet gyakran emlegetik Stockholmban és környékén. Ő és Sergel Svédország híres szobrászai közzé tartoznak; Byström ez utóbbinak tanítványa. Legtöbb idejét Rómában tölté; de 1838—1844-ig hazájában mulata, s akkor építteté magának ezt a gyönyörü villát, a mely most gyüjteményei s elragadtató kilátása miatt nyitva áll az idegenek előtt. A kilátásra nézve Mosebackeval vetélkedik a villa, sőt azt még felül is múlja. Mert az előtérben lévő sós-víz (a mint itt mondják), mintegy béfoglalja a tájképet, a melyben Mosebacke is ragyog a belváros mellett.

A Djurgard természetes szépségeit a tengernek számos kis öble, és a legszebb fák közötti

sétányok teszik, a melyekhez szinház és más mutatványos helyek csatlakoznak. Egyik kellemes ponton Bellmann mellszobra áll, melyet Byström készített. Bellmann stockholmi születés (1740—1795), s Svédországnak egyik legnagyobb és legnépszerübb költője, a ki víg kedvében sokszor egész éjszakán végig énekle elragadt hallgatók előtt, mind verset mind nótát rögtönözvén. Azt mondják, hogy nem egy kitünő rögtönzése soha sem került papirra, hanem eltünt a lelkes pillanattal együtt, a mely születette volt. Mellszobrát 1829. jul. 26-kán állíták fel, s e nap az ólta a stockholmiak ünnepnapjává lett. —

Általában a Mälar partjai és szigetei, valamint a tenger öblei és szigetei is, melyek nem mindenütt laposok, teszik Stockholm környékének díszeit. A természetet az ember szorgalma és müvészete még jelesbbé tette, úgy hogy itt érdekesbnél érdekesebb kirándulásokat tehetni mind szárazon, mind vizen.

A Mälarnak egyik közelvaló szigetén, a Lofö-n (Lof szigeten), a királyi mulató vár Drottningholm (királyné szigete) van, mely nevet azólta visel a sziget, hogy itt III. János neje, s Jagello Katalin, magának házat építtetett. Azután X. Károly özvegye Eleonora részint mocsáros, részint sziklás helyen, Tessin rajza szerint, tömérdek költséggel vár-kastélyt és kertet teremtete, a melyben utóbb III. Gusztáv is mulatni szerete, a ki szinházat is tart vala. Megnézésre méltók a sok szép szoba, a melyekben jeles müvészek képei vannak; a nagy angol

kert, s a III. Gusztáv anyja, Lovisa Ulrika, által építtetett sinai mulató kastély, mely félkört képez, s melyet négy pavillon környékez. A sinai kastélynak külseje és belseje sinai ízlésü.

Távolabb van Mariefred kis város, s mellette Gripsholm-vár. Grip Bo Jonsson, a kit már a Riddarholmi egyház egyik emlékénél megemlítettünk, ezt is bírta volt, mely róla neveztetik Gripsholmnak (Grip szigetének). Később a vászai nemzetségé lett, s I. Gusztáv építteté a mostani várat, iszonyú falaival, a melyek alul 12—14 lábnyi, felül 8—12 lábnyi vastagok. A négy szegleten négy torony van. Az egész téglaépület. Azt az építtető el nem gondolhatta volt, hogy két fija, János és Erik, e várnak lesznek foglyai. A gyanakodó Erik t. i. öcscsét, Jánost, mint hazaárulót itéltetvén el, itt 1563—1567 tartá fogva. János neje, Katalin, itt szülé Zsigmondot, ki 1600-ban a svéd koronát elveszté, s mint lengyel király hala meg 1630-ban. János fogsága tisztességes vala; ellenben irtózatos az, melyben azután János a letett bátyját, XIV. Eriket, miután már az åboi várban is ült volt, őrizteté. Az a torony közepében egy kalitkaféle kis szoba. Tömérdek vasrudakkal biztosított négy apró ablaka van, a melynek csak egyikéből lehet kis darab eget látni; a padolat gyalulatlan deszkából áll. A szoba körül folyosó van, a melyben az őrök fel s alá járhattak. A vas ajtón belül még fa ajtó vala, a melynek lyukán nyujták bé az ételeket. Azomban Erik nem itt, hanem Örbyhusban halt

meg méreg által. — IV. Gusztávot is, a ki 1809-ben vesztette el királyi székét, itt őrizték családjával együtt, míg az országból kivihették.

Azomban Gripsholm vígságnak is vala helye III. Gusztáv alatt, a ki az egyik toronyban fényes szinházat tarta, melyben az általa írt darabokat először szokták adni.

Legújabb időben Károly János és Oskár egy jeles arczképek gyüjteménye által tevék nevezetessé, a mely 161 szobában van elrendelve. Az ember valóban elfárad, míg lépcsőkön fel és le keresztül jár a sok szobán. Figyelmem többi közt Jarl Birger, Tilly, Gallas, Maria Stuart, Gusztáv Ádolf, Brahe Ema (ki nem csak azért érdekes, hogy Gusztáv Ádolf fiatal szeretetével bírt, hanem kiváló szépsége, a melyet, arczképei után ítélve, mint öreg matróna is megtartott, s magasztos jelleme által is tiszteletessé lett), Krisztina, Gusztáv Ádolf leánya, Banér, Vrangel, Torstenson, Oxenstjerna Axel, Svedenborg, Linné stb. arczképeit jegyzette meg. A Svedenborgé egy könyvvel van festve, a melyen ezt olvassuk: Apocalypsis revelata, in qua deteguntur arcana, quae ipsi prædicta sunt, = a Jelenések megfejtése, a melyben a neki jósolt titkok föl vannak fedezve. *)

---

*) Svedenborg Emmanuel (1688—1772) híres tudós, ki sok tudományos munkát írván, 1747 után isteni sugallatból, mint erősen meg vala győződve, ada ki sok könyvet, melyek

Svédország, történelmi földrajza szerint, három részből áll: Götalandból, Svealandból és Norrlandból (Göt-, Szvea- és Éjszaki föld).

Götalandnak (Göta Rike = Götország) következő tíz tartománya van: Östergötland, Vestergötland, Småland, Blekinge, Skåne (Schonen) Halland, Bohuslän, Dalsland és két sziget: Öland és Gotland. Két nagy tó, Svédországnak legnagyobb tavai, a Vener és Vetter, jellemzi Götalandot. Legéjszakiabb-nyugati tartománya a tenger mentiben Bohuslän, mellette van Dalsland a Vener tó nyugati felén; a Vener és Vetter tavak közt Vestergötland van, melyet nyugat-dél felé, a tenger partján hosszúra elnyúló Halland ér; Östergötland a Vetter-tó keleti felén van; alatta dél felé Småland terjed. Skåne*) a svéd félszigetnek kifutó déli csucsát, Blekinge pedig annak délnyugati visszahuzódó parti tartományát teszi. — Gotland szigetén Visby város van, mely a Hansza kereskedésben oly nagy jelentőségü vala.

Svealand (Svea Rike = Szveaország) tartományai: a Balttengerbe dülő Upland, Södermanland,

---

közt első helyen áll: Arcana coelestia, quae in scriptura sacra verbo domini sunt detecta. London, 1749—1756. Svédországból Londonba menvén, ott meg is halt. Íratai inkább Angliában, mintsem Svédországban találtak hivőkre.

*) Skåne-tól származik a Skandinavia név. Avia, gótban avi, ó skandinávban ey, mai svédben ö szigetet jelent. A régiek sokáig szigetnek tartották volt Skandináviát. Jordanis, mint láttuk (I, 359.), Scandza szigetének nevezi.

a Mälartótól délre, Nerike, mely Södermanlandtól nyugatra terjed, Vestmanland, Vermland és Dalar, mely Dalekarlia *) névvel ismeretes.

Norrland tartományai: Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Herjeådala, Jemtland, Vesterbotnia és Lappmark.

A Götarike, Svearike szók is azt mutatják, hogy két uralkodó népcsapatból alakult a mostani svéd nemzet. A göt-ök (gaut-ok) az ország déli részeit s a dán szigeteket foglalták volt el. Ezek súlypontja a támadó dán királyságnak jutván, a melyhez a félsziget déli része (Blekinge, Skåne) sokáig tartozott, s a melynek keresztyén székhelye is Lund vala: benn az országban a szveák elsőségét kénytelenek elismerni, a kik a Mälar tó körül terjeszkedtek volt. A közös pogány szentséget Upsalában **) tisztelék, mely aztán királyi székvárossá lett. Mert az upsalai király lassankint hatalma alá vetvén az apróbb főnököket, a leendő Svédországot teremté. Olof Skötekonung (Schoss-könig, Ölkirály), 1000 tájban veszi fel a kereszteséget; s az idősebb Inge (1080—1112) égeti el az upsalai pogány templomot vagy szentséget. De a keresztyénség

---

*) Dal völgy, németül Thal, dalar völgyek; karl ember, férfi, németül Kerl; dalkarl tehát völgyi ember, völgyben lakó ember.

**) Upsala vagy Uppsala azt jelenti, hogy magas (upp = föl), terem (Sal = terem), felház. Az uppsal tehát mint szentség az, mi a magyar egy-ház = szent ház.

még azután is küzd a pogánysággal, míg IX. vagy Szent Erik alatt, ki Finnországnak első hódítója is, teljesen győz. —

Stockholmból Upsalába vasút viszen már; a kirándulás oda vasúton, s vissza gőzhajón, nem lesz kellemetlen. Egy szombaton tehát oda sieténk.

A vidék, a melyen által megyen a vasút, némileg ahhoz hasonlít, mely Åbo előtt van, csakhogy népesebb, s a látható helységek és épületek nagyobb vagyonosságnak tanúji. Városi nép is mindenütt több van mint Finnországban. E tekintetben olyan viszonyt lát az utazó Svéd- és Finnország között, milyet Austria és Magyarország közt tapasztalunk, azon külömbséggel mind a mellett, hogy Finnországban a közutak és a külső rend nem alább valók a svédországbelieknél.

Upsalába érkezvén, egy temetésnek levénk tanúji. Egy fiatal író, a kinek, mint hallottuk, tudosító czikkeit Spanyolországból kiváló érdekkel olvasta volt a svéd közönség, s a kit általában nagy figyelemre méltónak tartottak, Stockholmból az upsalai vidékre, rokonait látogatni menvén, s egy tavon halászván, szerencsétlenül vízbe fult. Mint az upsalai egyetemnek volt tanítványa, s egyik deák osztálynak tagja, az egyetemi közönség is, a mely a nyári szünidőben összegyülhetett, részt vőn a temetésen. Egy fiatal jeles lelkész-szónok is érkezett Stockholmból azon a vonalon, mely minket hozott ide.

Az upsalai egyetemet idősbik Sture Sten 1476-ban alapítá; a lundi egyetem csak 1668-ban keletkezett. A két svéd egyetem közt tehát az upsalai a régibb, de gazdagabb, híresebb és népesebb is. Az upsalai deákság tartományi osztályokra oszlik, melyeket natióknak neveznek. Ilyen van tizenhárom: a stockholmi, uplandi, gestriklandi és helsingi, östgötai, vestgötai, södermanlandi és nerikei, vestmanlandi, dalai, smålandi, göteborgi, kalmari, norrlandi, gotlandi.

Az uplandi natióhoz tartozván a halott, annak házához gyülekezék a halotti kíséret. A ház a Linné lakása megett van, a melynek kertjében egy Byström által készített mellszobra áll. Míg a tulsó házban az illetők (mind fekete frakban és magas tetejü fekete kalapban) egybesereglének, mí a Linné kertjében sétálunk vala. Kivonúlván a kíséret a deák házból, mí menénk belé, azt kissé szemügyre venni. A ház földszinti, nagyon terjedelmes, sok szobáju, igen tisztán tartott. Vannak zongorás szoba, nagy mulató és gyülésező terem, könyvtár, olvasó szobák, tekeasztal stb. Közel hozzá egy más deákosztálynak háza van, külsejéről itélve, hasonló nagyságu. Ha netalán minden osztály, vagy natió ilyen házzal bír, ezekben nagy tőke van béfektetve, s az egyetemi tanulóknak igen kényelmes találkozó helyei vannak. *)

---

*) Minden osztálynak vagy nationak felügyelője egy tanár; tanárok és adjunctok vagy segédtanárok tiszteletbeli tagjai

Azután mí is követők a halottas menetet a temetőre, a hol szép éneket hallánk, melyet megérez az ember, ha nem érti is az ének nyelvét. A stockholmi szónok nagy hatással beszélle, mit a hallgatók arczaiból, nem a beszéd gondolatjaiból értettünk. —

Upsalában a fő egyház és a vár tünnek fel leginkább. Az egyház Svédországnak legnagyobb és legszebb temploma. Azt 1287-ben kezdék építeni s csak 1435-ben fejezék be. Upsala is hajdan leginkább faházakból állván, benne igen sokat és sokszor pusztított a tűzvész. Az 1702-ki után, mely

---

szoktak lenni. Félévenkint két gondnokot és egy könyvtárnokot választanak: minden nationak tehát külön pénztára van, a melybe minden tag járandóságát fizeti. A nemzet- vagy deák-osztály seniorokra, juniorokra és recentiorokra oszlik. Minden egyetemi félévre bizottságot is választanak, a mely az egyetemi ifjúságot képviseli. Komoly tanácskozásokra, zene- és táncz-mulatságokra más nemzeteket is hínak meg; szóval az upsalai deákok igen víg életet élnek. Négy hangu énekök híres, melyet mí a temetésnél hallottunk. —

Az egyetem vagyona tetemes. Upsalai házain és malmán kivül 386 telke van, a melyekből 275-öt Gusztáv Ádolf adományozott neki; van 5 fürész, 7 őrlő malma; 18 egyházi községnek koronai tizede is neki jár; tőkéje 450,000 tallérnyi, s évenkint az államtól 40,500 tallért húz. Jövedelme 9500 tonna gabona, s 125,000 tallér készpénzben, mi együtt legalább 225,000 tallért teszen. (A tonna gabonát 11½ riksdalra becsülve.) — A tanárok száma 29; theologiai 4, juridicai 4, medicai 4, philosophiai 17; adjunct van 20, minden szakban 3, s a philosophiaiban 11; docens van 33. Nyelv- és egyéb mester 7. — Az egyetemi deákok száma rendesen 1350.

az egyházat is nagyon rongálta volt, a 180 lábnyi magas két toronyra vas laternákat készítének, melyek a többihez nem illenek; az előtt két hegyes s 400 lábnyi magas torony volt. Egyébiránt az egyház kivül belül nagy hatásu. Az éjszaki és nyugati kapuk megtartották régi pompájokat; azok felett gömbölyü szép ablakok vannak. Az épületnek három hajója van; a középső magosabb a két oldalhajónál, azért vannak felül külön ablakai. Huszonnégy szabadon álló oszlop tartja a hajót és a karzatot. Az oltár, mely a loretobeli jezsuita templom oltárának utánozása; a dombor művekkel ékesített szószék; az orgona, melynek 40 registere van, mind szépek. Az oltár mellett jobbra IX. vagy Sz. Erik (Finnország hódítója, † 1160), az ország volt védszentjének, ezüst koporsója van. I. Gusztáv sírja az oltár megett van. A falakon kisebb nagyobb festmények Gusztáv életéből ábrázolnak jeleneteket. III. János sír-kápolnájában kararai márványemlék van; abban a kápolnában a jagellói Katalin is el van temetve. A sok más sírok közt Banér sírjára teszik figyelmessé az idegent, minthogy abban a Linné emléke van, ezen felirattal: „Carolo a Linné Botanicorum principi, amici et discipuli. 1798“ (Linné Károlynak a füvészek fejedelmének, barátjai és tanítványai). De Linné tetemei az orgona-karzat alatt vannak eltéve. Legtöbb upsalai érsek is itt nyugszik, köztök Petri Lőrincz, Svédország reformátora. Hajdan itt koronázták meg a királyokat; Ulrika Leonora koronázása volt az utolsó 1719-ben.

Az egyetem új könyvtára (Carolina rediviva) 1841-ben készült el XIV. Károly alatt. A könyvtár mellett egy nagy kertes sétány van, melyet Odenslund-nak (Oden, vagy Odin ligetjének) neveznek, a régi isten emlékezetére. Abban XIV. Károly egy obeliszket állított fel, Gusztáv Ádolf tiszteletére, a ki az egyetemnek legnagyobb jóltevője volt. A könyvtári épület előtt 1853 ólta XIV. Károlynak mellszobra is áll. Maga a könyvtár Svédországnak legnagyobb könyvgyüjteménye. Abban van a híres „Codex argenteus" = ezüst könyv, mert tömör ezüst táblákba van kötve. Ez Ulfila gót nyelvü fordítása a IV. századból, mely a négy evangeliumot foglalja magában. 188 levélből áll. Biborszinü hártyán ezüst betükkel van írva. Az írás már nagyon barnás. E rendkivül becses ereklyét, *) természetesen, üveg alatt tartják. A „Dialogus creaturarum moralizatus" 1483-ból első svéd nyomtatvány.

A könyvtár megett a füvészkert van, melynek épületjei nagyszerűek. A nagy auditoriumban, mely felülről kapja a világosságot, Linné márvány szobra áll, melyet hasonlóképen Byström készített.

---

*) Az új európai nyelvek legrégiebb emléke ezen gót fordítás. A maga nemében egyetlen könyvet a harmincz éves háborúban a svédek Prágában zsákmányolák el, s Krisztina királyné (II. Gusztáv leánya és utódja) tudós könyvtárnokának, Vossiusnak, ajándékozá. Ennek örököseitől 400 ezüst talléron vevé meg de la Gardie, az egyetem kanczellárja, s béköttetvén, a mint most van, az egyetemnek ajándékozá. — Legjelesebb kiadása Uppström „Codex argenteus, Upsala 1854—1857."

A füvészkertben és a narancsos házban szivesen tekint szélylyel a kiváncsiság, a mely a tudományhoz nem ért ugyan, de a mely annál készebb a nagy szellemek hatását kicsinységekből is megérezni.

A vár közel van a könyvtárhoz egy jókora dombon. Az épület hosszukás, két toronynyal. — I. Gusztáv kezdé 1548-ban építeni „styrbiskop"-nak (Steurbischof), azaz püspök fékezőjének, hogy vele az upsalai érseket zabolázza. A vár udvarán I. Gusztávnak öntött mellszobra áll. Innen messzire érő kilátás van az alatta elterülő Upsalára és a vidékre.

A város a Fyris folyó két partján fekszik, mely a Mälartó egyik éjszaki ágába foly, s melyen a Stockholmból érkező gőzhajók egész a városba jöhetnek fel. A város lakossága csak 11,000, abban tehát a tanárok és a deákság az előkelő osztályt teszik. Az utczák többnyire egyenesek és a kocsik számára gömbölyü kavicsokkal vannak kövezve. Sok még a fa ház most is. A kertek és sétányok magos fájikkal kellemes külsőt ruháznak a városra. Van egy nagy mulató kert is olyan készületekkel, milyeneket itt nem is gondolna az ember. A város nevezetességei közzé egy nagy forrás is tartozik, a sz. Erik kútja, a melyből inni kell, de jó is a víz.

Egyetemi szünidő lévén, nemcsak a deákok, hanem a tanárok is el vannak széledve. Azomban Lindström barátunk, ki az upsalai rándulást

intézte, a könyvtárnoki tiszten kivül egy fiatal svéd tudóst, Richert Márton Birger-t,*) szerze körünkbe, s ezekkel együtt hajtánk Gamla Upsalába.

Gamla Upsala, azaz Ó-Upsala, Sigtuna után a pogány svéd királyok székhelye, a hol a híres pogány templom, vagyis áldozó hely volt. Két jó kocsi vive oda egy olyan lapos és terjedelmes mezőket mutató vidéken által, milyet régen láttunk. El sem mulaszták mondani társaink, hogy az Upland tartomány általában, s ezen vidék különösen Svédország legtermékenyebb részeihez számítható. Két órai hajtás után Gamla Upsalába érénk, mely most csak falu. Régies egyháza a régi pogány templom helyére volna építve, de annak se kivül se belül sehol legkisebb nyoma nem látszik meg. Az egyház mellett, mely a falucska szélén áll, három (60° magos és 232° átmérőjű) nagy domb van, melyeket kungshögar, azaz királyi domboknak, de Thor, Oden és Frej dombjainak is neveznek, mintha eme három fő pogány istennek lettek volna szentelve. Svédország legnagyobb sírdombjai, a melyek eredetét nem tudja a monda. Mellettök egy negyedik, valamivel alacsonyabb, a tingshög = törvényszéki domb van, a melyen a pogány időben az évenkint tartott allhärjarting (országgyülés) alkalmával a király

*) A Richert szót úgy ejtik. hogy Rikket-et hall a fül. Emlékül hoztam tőle: Bidrag till läran om de konsonantiska Ljudlagarna i öldre och nyare språk. = Adalék a consonansi hangtörvények tanához régibb és újabb nyelvekben. Uppsala 1866. —

széke szokott állani, míg a domb körül a nép vala összegyülekezve. I. Gusztáv is e dombról szóla az uplandi parasztokhoz.

Tehát Thor, Oden és Frej pogány istenek emlékezete csatlakozik a három nagy dombhoz; s miután ezekre felmentünk volt, a közel lévő kis fogadóból kihozák az Oden kürtjét, a melyből mézsert kell inni, hasonlóképen a régiség emlékezetére. A kürtre be van vésve, hogy melyik király mikor ivott belőle. A kürt egy jó nagy ökörszarvból való. A régiség ismerői azomban, úgy hiszem, a Jászberényben látható Lehel kürtjének adnák az elsőséget. Mi meg az új kornak romlott emberei, a mézsert megízlelvén kávét és a mézsernél szeszesebb italt is kérénk.

Egy éjszakát töltvén Upsalában, a Fyrisen feljáró gőzhajóra ülénk s a keskeny folyón úszánk lefelé, — mely vigyázó hajózást parancsol, míg a Mälarnak ide felnyúló ágába szakad. A parti vidék regényes; a mulató helyek sem hibáznak, s Lindström nem egy deákos kalandot beszélle egyetemi korából, a melyben az upsalai jó kedv és pajkosság szerepelt. Skokloster, a Mälar-ág nyugati partján, Svédországban legszebb magán lakásnak tartatik; ott kiszállunk, hogy megnézzük.

Skokloster a régi időben a Folkung nemzetségnek (a melyből való Jarl Birger) birtoka volt, azután kolostor lett, innen neve Sko-kloster. A zárdát eltörölvén I. Gusztáv azt királyi birtokká tevé, melyet azután II. Gusztáv, vagy Gusztáv

Adolf, Vrangel Hermannak ajándékozá, kinek fija Vrangel Károly Gusztáv, a harmincz éves háborúban elhiresedett svéd hadvezér itt született. Ez a Vrangel vezér a Németországban tett zsákmányból építé a mostani várat; mert hiven követte volt atyja tanácsát, ki azt mondta neki: Fiam, végyj, a mennyit bírsz, mert „som tar, han har", azaz, a ki vesz, annak lesz. — Vrangel Károly leánya gróf Brahe Miklós nejévé válván, a vár a Brahe család birtoka lőn, s még most is azé.

A négy emeletü vár egy nagy négyszöget képez, mindegyik szögletében egy tornya van; tehát udvara is négyszöges. Az előcsarnok boltozatja nyolcz fehér márvány-oszlopon nyugszik, melyeket Krisztina királyné Vrangelnak ajándékozott volt, de a melyeket a reductiókor Brahe Miklós mégis 18,000 ezüst talléron vala kénytelen megváltani.*) A lépcsők és folyosók festményei vagy műbecsöknél vagy felirataiknál fogva érdekesek. A szobákban igen sok arczkép és másféle kép van; a falak becses szőnyegekkel vannak bevonva. Különösen az első emeletben a királyi terem (Kungssal) nevezetes nemcsak fényes menyezetéről, hanem a szekré-

*) A svéd reductio a koronától elidegenített jószágokat visszafoglalgatá. Már I. Gusztáv a zárdákat eltörölvén, s a feles egyházi birtokokat elvevén, vagy 20,000 telket foglala vissza. Az 1681-ki reductio, melyet XI. Károly foganatosított, a későbbi királyi adományokat szerzé vissza a koronának. Ezen reductio érte tehát Skoklostert is, melyet Brahe csak más birtokainak átengedése által tarthatott meg. Az oszlopokat is meg kellett váltania. — Lásd I., 53 stb. lapjait is.

nyekben tartott műkincsekről és ritkaságokról is, melyeket Vrangel Németországban harácsolt össze, igazolván atyja tanácsának helyességét, hogy: a ki vesz, annak lesz. Egy nagy könyvtár, térképek, mathematikai és astronomiai szerszámok stb. hét szobát töltenek be. A fegyvertár a felsőbb szobákban sokféle fegyvert, puskát, mell- és testvérteket foglal magában. A vár inkább muzeum mintsem lakóház, a melynek fentartása bizony költséges lehet, s azért becsületére válik a Brahe családnak.

A vár kertje is, a melyben egy emlék, gyönyörü fa-sorok vannak, nagy gondosságot mutat. Skokloster igazán a XVII. századbeli hatalmas Svédországnak egyik diszes emléke, s alig is fér a mí századunk iparos szűkebb körülményeinkbe.

Skoklosterből ismét gőzhajón folytatók utunkat Stockholm felé. Jó idő mulva baloldalon egy új város vagy falu házai közől nagy romok tünnek ki. Ez Sigtuna svéd városok legrégiebbje, ámbár jelenben szinte legkisebbike is, mert alig van 500 lakosa. A monda szerint, Oden Signildsbergben alapította volna székhelyét; de miután azt a norvég király, Szent Olof Heraldsson, 1007-ben, elrontotta, a svéd Olof Skötkonung (öl-király) ide Sigtunába tevé által székhelyét. A szónak jelentése Sig városa (tuna, angolban town = város; itt több városnévben fordul elő a tuna szó, mint Eskiltuna, Ultuna, közel Upsalához. Håtuna,*) mi meg ide van

*) Håtuna emlékezetéhez a Håtunalek = Håtunajáték, csatlakozik. A svéd királyi családok tagjai közt gyakran nagy

közel, Färentuna egy mälari szigeten Stockholm mellett), — ez meg, hogy Sig városa, továbbá azt bizonyítja, hogy már megvolt, midőn az öl-király Olof abba tevé által királyszékét. 1188-ban a Mälaron benyomuló novgorodiak, kareliak és esztek (kurok?) elpusztíták, s a svéd királyok Gamla Upsalába menének lakni. Tudjuk, hogy Gamla Upsalából Upsalába, innen meg az újdon alapított Stockholmba költözött a királyi szék; s ezólta Stockholm növekedett, de a két Upsala, s még inkább Sigtuna hanyatlott, a melyben négy templomnak romjai láthatók. Ezek a hajórul nézve is érdekesek, mert az utazó tudja, hogy Gamla Upsala, Sigtuna milyen nevezetesek a régi Svéd történelemben, a melyre a mondai alkonyatnak kétes, s azért is regényes világossága borúl. Ezen az úton, a melyen most Stockholm felé haladunk, jártak régen a vikingek a mälari kapun ki a Balttengerbe, a hol nyitva áll vala előttök a világ, kelet, éjszak és délfelé: ámde ugyanezen az úton, s azon a mälari kapun törtek be a vikingek ellenségei is, míg Stockholm alapítása be nem rekesztette a kaput.

Akármikor s akárhonnan térünk vissza, a Riddarholm egyházát, s majdan a királyi várat

---

erőszakoskodások dulának. A Vása vagy I. Gusztáv fijai XIV. Erik és III. János viszonyait több ízben meg kellett említeni. 1306-ban Erik és Valdemar Håtunában fogták meg Birger bátyjukat, s arra kényszeríték, hogy több jogot engedjen nekik. Ez a ravasz tett a Håtunajáték. A király viszontag megfogatá két öcscsét, s a Nyköpingi várban éhen hagyta veszni.

mindannyiszor oly érzéssel pillantjuk meg, mintha most látnók először.

Tovább is időztünk már itt, mint szándékoztunk volt, pedig Kopenhágában e hó 26-kán gyülnek össze az őskornak vizsgálóji, a kik gyülésén részt akarok venni. Elbucsúzánk tehát stockholmi barátjainktól is, a kik annyi szivességgel valának iránt unk, a mennyit nem viszonozhatnánk Pesten, bár hogy igyekeznénk is. Mert nagyon kevés az, mit Budapest és vidéke mutathat az idegennek; Visegrád nem Gripsholm, nem is Skokloster, s Vácz nem Upsala; a Mälar tavat meg a Balttengert pedig és szigeteiket, öbleiket, soha semmi művészet vagy ipar nem büvölheti oda, a hol nincsenek.

Stockholmból Kopenhágába két úton mehetni, mind a kettő ajánlható magunkféle utasoknak. Az egyik Stockholmból gőzhajón a Vettertóba Jonköpingig, s innen vasúton Malmöbe viszen, a honnan rövid a tengeri út Kopenhágába. A másik Jonköpingig ugyanaz, de innen azután hasonlóképen vasúton Falköpingbe és Venersborgba a Vener tó téli csúcsán, Venersborgból pedig a Götaelfen Göteborgba, azután tengeren viszen Kopenhágába. Ez a másik út hosszabb ugyan, de változatosabb; azért ezt választók. Egyébiránt mind a két útnak első fele a híres Östgöta-vonal, mely a Balttengert a Vettertóval köti össze Motalánál. Svédországnak egyik büszkesége t. i. a vízi közlekedés az éjszaki

és a Balt tengerek között, mely Göteborgnál kezdődvén a Götaelfen Venersborgba, s a Vener tavon Sjötorpig viszen, a hol a Göta-csatornának nyugati vonala kezdődik, mely Rödesundig tart. Rödesundból a Vetter tavon megyen által az irány Motaláig, a hol, mint mondtuk, az Östgöta, vagyis a Göta-csatornának keleti vonala kezdődik, s Memig tart a Balttenger egyik öblénél.

Stockholmban Lerch pétervári kalauzunk is meglepett volt, a ki hasonlóképen Kopenhágába utazik a tudós gyűlésre. Tagja szeretne lenni társaságunknak, mit nagy örömmel fogadunk. Azomban a riddarholmi parton, a hól a gőzhajóra ülünk, Lerch urat nem találjuk, s mí nála nélkül hagyjuk el Stockholmot és búcsuzó ismerőseinket.

A meddig csak lehet, a távozó vidéken és városon nyugszik szemünk; egy-egy ismeretes tárgy, mely elvonúl mellettünk, szinte nagyobbítja sajnálkozásunkat. De hamar változik a jelenet, újság tolja fel magát, s az utazó megint arra fordúl, mi előtte áll, s mit más-más követ szakadatlanúl. A Mälartó Söder-telje irányában a tengernek egy benyuló keskeny nyelvével kapcsolódik össze. Itt este lesz, beáll az éjszaka, a hajó tengeren fog menni, míg a Göta-csatorna keleti vonalába ér: mí meg fáradtak vagyunk, szivesen engedjük magunkat a csendes álomnak.

Reggel, a midőn a hajó fedélzetére mentünk, már Söderköping felé haladunk vala, melynek tornyai és kitetsző épületei közel állanak. Azt tudjuk,

hogy Söderköping hajdan, a XIII. században, Svédországnak legnagyobb városa vala; most jelentéktelen; két ezer lakosa sincs. Arra is emlékezünk, hogy nem járunk többé a Svea-rike-ben, hanem a Göta-rike-ben vagyunk, még pedig Östra Gotlandban.

Tegnap este alig értünk volt reá figyelni az útazó társaságra, kivált hogy Lerch úr elmaradását sajnáltuk, a melyet meg nem foghattunk vala. Most már kiváncsiak vagyunk tudni, kikkel utazunk; úgy is lassu a csatornán való hajózás, melyet gyakran gyaloglással is félbe lehet szakasztani. Mert zsilip és csukó itt is fordul elő, mi előttünk, a kik a Saimacsatornán utaztunk, nem ismeretlen; de annak java még majd azután következik a Götaelfen. — Az utazó társaságban egy halkan és csendesen beszéllő svéd orvos van, ki úgy látszik, hivatalos dologban megyen Motalába vagy Vadstenába. Ez magánosan levén, leghamarább kezd velünk társalogni. — Ott van egy upsalai fiatal tanár, ki kétnapos új nejével rokonaihoz utazik, talán búcsúzni, mert Francziaországba készülnek. E két ember annyira érdekes egymásnak, hogy mi többiek hajóstul is elenyészhetnénk, nem vennék észre. Kár volna megzavarni, s tőlük valamit kérdezni. Ők maguk mitsem kérdeznek senkitől, mert mindent tudnak, a mit csak óhajtanak tudni. — Amott van egy csoportka, köztök öregebb is, ki mentor-e vagy társ, nem lehet tudni. Az este is vígak voltak, az éneklés sem ismeretlen előttük;

ma reggel is a kávé előtt vagy után a jó svéd puncsot ízlelik. Fennszóval nevetnek. A legfiatalabb köztök olyan magos, hogy a hajó fedélzetén is hajlottan jár, mintha félne, nehogy feje a felhőbe ütközzék, a mely épen oszlik vala felettünk, s jó időt jósol. Vajjon elfért-e a hosszú fiatal ember a hajókabinbeli ágyban, nem tudom, talán le sem feküdt. Ők németek és poroszok. Az ebédnél velünk is megismerkednek. A nagy fiatal, a ki a svéd nyelvet töri, mert minden erővel meg akarja tanulni, Gabelentz nevű, a híres altenburgi tudós Gabelentz*) fija, s mindenféle nyelvet tud, mint atyja. Magyarúl is ért, sőt beszéll is valamit, tartózkodván Magyar- és Erdélyországban is; most különösen a japan nyelvvel foglalatos. Egyébiránt törvényszéki tiszt, mint társa és az idősbik úr, ki törvényszéki elnök Mindenben. Szóval, a porosz urak porosz jogászok. De e jogászok nemcsak Schillert és Göthét, Horatiust és Virgiliust ismerik,

*) Hans Conon von der Gabelentz (a „von der Gabelentz“ különbözik „Gablentz“-től, mely név nálunk a tábornok által ismeretesebb). Von der Gabelentz János Konon nyelvtudományánál fogva híres. Írt a sinai, mongol, finn, gót stb. nyelvekről, p. o. „Éléments de la grammaire mandschoue“ Altenburg, 1833; a „Se-schu, Schu-king és Schi-king“ sinai könyvek mandsu fordítását, és hozzávaló mandsú szótárt 1864-ben ada ki; ő az, ki legelsőben ismertette meg a mordvin nyelvet „Grammatik der mordvinischen Sprache“; — írt „Grundzüge der Syrjänischen Grammatik“ 1841; — Löbe-vel együtt Ulfila-t latin fordításban szótárral és nyelvtannal adta ki Lipcsében 1836—1846. stb.

hanem Homerost és Sophoclest is. Az idézetek, sőt a szavalások is, ha kell, csak úgy ömlenek belőlök. A fiatal épen sokfélét is tud. Azt hiszem, mert az ismeretes porosz fegyelem mást nem is enged gyanítanunk, hogy a jogtudományi dolgokban sem járatlanok, mert Poroszországban régólta nem a hivatal keresi az embert, hanem az emberek keresik a hivatalt, s ugyancsak tanulnia kell, a ki meg akarja találni. — Tehát itt sem vagyunk rosszul az utazó társasággal. Az öregebb úr majd igen kedves társunkká is lett Kopenhágáig; később pedig Mindenben oly barátsággal és előzékenységgel fogada, hogy a „porta Vestphalica", Bückeburg és vidéke kedves emlékezetben maradt nálunk.

A közben a Boren tóból a Motala vidékére érénk, a hol a csukók a hajó menetelét tartóztatják, a szép vidék pedig a gyaloglást annál inkább ajánlja. Itt a Motalai gépgyári telep van, melyet a Göta-csatorna társasága alapított 1822-ben, s a mely most a legnagyobb gépgyár Svédországban, különösen gőzhajók építésére nézve. Közel oda, egy nyár- és szil-fákkal beárnyékolt helyen, vas ráccsal kerített tér van, s abban Platen gróf sírja, melyet a gyalogló utasok el nem mulasztanak megnézni. Egy fekvő kő és annak felirata jelöli a sírt. Egy másik emlék fija sírján áll. Platen neve úgy van a Göta-csatornához kötve, mint Széchenyi neve a pesti lánczhídhoz. Az a terv, hogy a Balttengert a Vetter tóval össze kellene kapcsolni, már a XVI. században sem vala új, sőt I. Gusztáv az Éjszaki

tengernek a Balttengerrel való összeköttetésére is gondolt volt. IX. Károly alatt Venersborgnál egy csatornát, a Károly árkát, XII. Károly alatt pedig Trollhättában a Polhem zsilipjét is építék: de a költség híja miatt elakadt minden, s csak 1793—1800-ban épült a trollhättai csatorna. Platen gróf 1806-ban újra felfogá a két tenger összekötésének tervét, s annak valósítására egész életét szentelé (meghalt 1829-ben). Egy társaság alakult a csatornai művek építésére, minek költsége, az első tervezet szerint, csak harmadfél millió tallér lett volna. De a valóságos' költség 13.384,280 tallérra ment, mihez a társaság 4.771,800 tallért, a többit pedig az állam adta. Az egész munka 1832-ben készülvén el, lelkes előmozdítója, Platen, nem láthatta befejezését. A hálás utókor tiszteli emlékezetét, és az utas meg-megnézi a csendes helyet, a hol tetemei a fijaié mellett nyugosznak.

Mí Motaláig folytatók a gyaloglást. Motala egy új helység a csatorna éjszaki partján, a hol az a Vetter tó öblébe, a Vårvikbe ér. 1823-ban kezdett épülni, tehát ennek a vizi közlekedésnek köszöni létét. Motalában társaságunk egy része más irányba fordúla; az ifjú Gabelentz is itt hagya el, a többi két porosz biró velünk maradván, a kik a Vetter tavon Jönköping-ig szándékozunk menni.

A Mälar tótól fogva idáig is a Roxen, Boren tavakon hajókázván, Svédországnak ezen részét nem találók kevesbbé tavasnak mint Finnországot; sőt a Vetter nagyobb is azon tavaknál, a

melyeket amott láttunk. Igen mélynek mondják a Vettert (420 lábnyira!), nem ritkán zavargónak is, minél fogva veszélyes a hajózás rajta. Gőzösünk nagyon csendesen halada, mert jó az idő. Már homályosodni kezde, midőn a hajó Vadstenában parthoz köte rövid időre. A tó itt a várfalat mossa, melyet Vettersborgnak neveznek, s melyet I. Gusztáv (1545—1552) építe. A vár épnek látszik, most magtárnak szolgál. Messzibbre egy vastag kőtorony, valamint más tornyok is látszanak; jele, hogy Vadstena hajdan nevezetesebb vala, mint most, mikor lakossága legfeljebb 3000-et teszen. Mí azomban se az új várost se a réginek maradványait nem nézhetjük meg, mert hajónk, rövid pihenés után, tovább mene.

Nem sokára az Ombergre fordúla a már szinte álmos figyelem. A hegy, bár nem magos (574' a Vetter színe felett), mégis e lapos vidéken nevezetesség, s a svéd utasok nagy érdekkel beszéllenek róla. Az Omberg után csak Grenna volna még, a hol a hajó szinte megáll, de az utasok véleménye szerint nem érdemli meg az ébrenlétet, s mí szivesen fogadók a nekünk is kedves tanácsot, s lefekvénk. —

Jönköping a Vettertónak déli csúcsán a mí hajónk czélja. Korán reggel elhagyók azt, s megnézők a még alvó várost, mert innen vasúton megyünk majd Falköping felé. A város igen kellemes, itt-ott majdnem nagyszerü külsőt mutat. Templom, városháza, egy nagy fogadó tekintélyes épü-

letek. Egy a Vetter tóba épült kőtöltésen, a melynek végén egy világító torony van, egy terjedelmes kikötőhöz érni; úgy látszik, mintha nem száraz földi tónál, hanem tengernél volna az ember. Vagy egy-két óráig sétálván a városban, a kőtöltésen, s mindég azt reménylvén, hogy Stockholmban maradt társunk talán itt vár bennünket, a vasúti pályaudvarra menénk, a hol a második porosz hivatalnok is elhagya, a ki a Malmöbe menő vonalon délfelé siete, míg mí a Falköpingbe*) indúlandó vonatra váltánk jegyeket, a törvényszéki elnök ezentúl szorosan hozzánk csatlakozván.

A vonattal egy húzomban Falköpingbe és Herrljungába menénk, a hol a Venersborgba indúló vonatot meg kelle várnunk. Herrljungának vidéke kopár; itt (aug. 23.) vége volt már az aratásnak. Délután indúlván el, korán érénk Venersborgba, mely város a Venertónak déli csúcsán, a Göta-elf (Götafolyó) és a Vassbotten-tó közt épült. A Vassbotten tavon egy igen hosszú kőhíd van építve, melyben egy nyitható rész van az átjáró hajók számára.

A város kicsi (mintegy 3800 lakosa van), de van nagy új gymnasiuma, nyomdája, vannak egyéb

---

*) A köping szó (olv. csöping) sok városnévben fordul elő. Köpa (kaufen) vásárolni, venni; köping vásárlás, azután vásárhely, mezőváros. A mai köpa, köping hajdan kaupa, kaupung volt; ez utolsó a finn nyelvbe ment által, hol kaupunki a város.

szükséges intézetei; a forgalom pedig jókora lehet, mit e körülményből gyaníthatni, hogy a „Venersborg Posten“ hirlap aug. 23-kai számában e czím alatt: Angbåts-lägenheter från Venersborg (gőzhajók alkalmatosságai Venersborgból) 14-féle gőzhajónak menetrendjét találtam, mely hajók Göteborg és Stockholm meg más svéd városok közt járnak. A lap szerkesztő-kiadója Svedborg úr egyszersmind gymnasiumi tanár lévén, szíves vala nekünk az új iskolai épületet mutatni, a melyben most, a jövő hó elején, kezdődnek a tanítások. A város egyháza mellett nagy fás tér van, s azontúl áll az épület, melynek nagysága és berendezése a városbeliek nemcsak tehetségét, hanem helyes gondolkodását is tanúsítja. Svédországban, az után itélve, a mit láttam, iskolákról és fogházakról gondoskodnak leginkább, kitetsző nagy új iskolai épületeket, és nagy új fogházakat sok helyütt lehet látni. S ha mindenütt úgy vannak berendezve az iskolák, mint Venersborgban, s ha a fogházak mindenütt olyanok, mint a stockholmi, mely a magánrendszert követi: valóban nem kimélik a költséget.

Más nap reggel a hosszú hídon általmenvén, a tónak túlsó felén lévő hegyre menénk fel, a hol a Venertóra és vidékére nagy kilátás van. Itt a Venernek nyugati partja hegyes, keleti partja lapos. A tónak nagy víztükre az enyésző láthatárig nyulik el; a város, mint a tükör markolatja, úgy fénylik a reggeli nap sugaraiban. Mulató hely az, a honnan a tájképet nézzük; a szokott svéd tiszta-

ságot és kényelmet ajánlja a vendégnek, a ki gyönyörködni jő fel, de enni-inni is akar. Vonakodva hagyók el a helyet, s visszatérve a fogadóba, a mely előtt már a kocsik állottak, tovább menénk.

Venersborgból t. i. nem hajón, hanem kocsikon sieténk Trollhättába, hogy ma (aug. 24-kén) és holnap reggel mulathassunk ott, míg a gőzös utól ér. Utunk erdős vidéken viszen által Trollhättába.

Már régen hallik a zúgás, mikor a kocsik a szép trollhättai fogadó előtt megállanak. Alig hogy szobákat nyitottak nekünk s behordták poggyászainkat, mindjárt kisieténk a vízzuhatagokhoz. Az első zuhatag a Gullö-fall*) (Gullö-szakadás). A Gull nevü erdős sziget kétfelé osztja a rohanó vizet, mely itt 26 lábnyi magasságról zuhan le. Sokkal nagyobb és vadabb a második zuhatag, a Toppö-fall (Toppö-szakadás), mely a Topp sziklás szigetről neveztetik. Ez is két felé osztja a folyót, mely itt 44 lábnyi mélységre rohan. A folyó balpartjáról — mert a fogadó és a sok fürész és más épületek ezen a parton állanak — egy ingó híd viszen a szigetre. 25 öre-t fizet az ember, hogy általmehessen rajta; a pénz a helybeli iskola javára van szánva. A szigeten azután bizton és kényelemmel bámulja a néző a merevülő sziklákat és az

*) A ö szó (hajdan avia, avi, lásd a 354. lap jegyzetét) szigetet jelent; Gull-ö tehát Gull sziget, mint az alább következő Töpp-ö = Topp sziget.

összeszorúló víztömeget, mely vad dühhel és kábító dörgéssel rohan a mélységbe, a melyből felforr, mintha bosszúvágy felháborodásra ösztönözné. Az a láthatatlan erő, a mely a tajtékzó habokat egymás után és soha megnem szakadva taszítja a bömbölő mélységbe, látszólag a némán nézőt is megragadja, hogy ez szinte vissza-vissza kapja magát. — Azután következik a Stampströmsfall, a mely mellett a Polhem zsilipje van, melynek roppant kőfalai közt kis víz szakad még nagyobb mélységbe, mint a Toppö-szakadás. A negyedik a Helvetesfall (pokoli zuhatag), mely azomban nem akkora mint a Toppö-fall.

A Venertavat 24 kisebb-nagyobb folyó táplálja, s egyedül a Götaelf önti ki vizeit az Éjszaki tengerbe. A víztömeg azon a hegyen törvén keresztül, a mely délfelől környékezi a tavat, képezi a vízszakadásokat, melyeket Trollhättának neveznek. A név a régi emberek bámuló csudálkozását fejezi ki, mert az boszorkány kalapját, vagy mások szerint boszorkány baját jelenti.*) A Trollhätta tehát

*) Troll = bűbájos, boszorkány; hätta bizonytalan jelentésű, mert a kalap hatt, nem hätta. „Sok tudós megkisértette már kutató tehetségét annak kitalálásában, mi lehete oka a Trollhätta zuhatag világhírű nevének. Leginkább két vélemény mellé sorakoznak. Az egyik szerint a név boszorkány fejkötőt vagy kalapot jelentene, ámbár senki sem mondhatja meg, hogy mi kapcsolat van a név és a felséges zuhatag között. Másik szerint a hätta szó a régi nyelvben bajt, veszedelmet jelentett volna, s a zuhatag neve a helynek bajos voltát fejezné

nem egy zuhatag, hanem a zuhatagok sora, melyek együtt 112 lábnyira szállanak alá. A négyen kivül még több is van, míg a folyó elcsendesedvén nyúgottan kezdi folytatni útját a tengerig.

A kik az Imatrát is látták, összehasonlítást szeretnek tenni az Imatra és Trollhätta között, mert a víztömegre és a vad regényességre nézve hasonlók is egymáshoz. De a trollhättai zuhatagok nagyobb mélységbe rohannak; s hogy az ember a legnagyobbat egy szigeten, a szakadás közepéből nézheti, az még nagyobb benyomást teszen.

Sokáig mulatván a külömböző helyeken csak későn térénk vissza a fogadóba, a hol a folytonos zúgás mintegy a látott képek jelenvoltát fölidézi.

Másnap reggel a Venersborgbul érkező gőzösön menvén tovább, megint legyaloglánk a zuhatagokhoz, mert a hajó leszállását a zsilipek és csukók segítségével, melyek itt a kelet felé fordúló csatornában a zuhatagok eséseinek megfelelnek,

---

ki nemcsak közönséges, de bűbájos emberekre nézve is. De akár mint van is a dolog, annyi bizonyos, hogy a Trollhättának nagyszerü természetét a pogány időtül fogva híres csuda gyanánt nézik.“ (Sverige framställdt i taflor, af Joh. Aug. Berg. Göteborg = Svédország képekben előadva; — a trollhättai kép előtt.) — A szerző nem mondja meg, hogy kik értelmezték a hätta szót veszedelemnek vagy bajnak; sem azt nem mondja, hogy a szó mely régi nyelvben jelenti azt. Mi tudjuk, hogy finnül hätä bajt, szorultságot teszen: a Trollhätta tehát annyi volna-e, mint: noidan hätä = boszorkánybaj? — Az (a 344. lapon) idézett Cajanus a hätta szót a lapp häute-ból magyarázza, mi vízesést jelentene; de talán csalatkozik.

nem akartuk megnézni, minthogy alább is több lesz még ilyen. Tehát a jelesebb pontokon még egyszer bámulók a természeti erők eme csudálatos játékát, melynek emlékezetét annál hívebb szinekbe foglalja az ember, mennél többször nézi.

A zsilipek és csukók, a melyeket azután látánk, jóval nagyobbak, s nagyobb emeléseket és leszállásokat eszközölnek, mint a Saima csatornabeliek. A hajó menetele nem gyors; az útazó sokáig és kényelmesen nézegetheti a Göta-elf partjait, melyek sok helyütt nagyon szépek. A kikiszállás és gyaloglás pedig, mert az ember még jobban fölkeresheti az érdekes helyeket, csak neveli a múlatságot. Hozzájárul a miveltségnek tetsző képe, a melyet mindenütt a parti épületeken találunk. A Lilla Edet (kis Edet) vidékén van a legutolsó és igen szép zuhatag; környéke is lehető kedves benyomást teszen.

Azontúl jobban és akadály nélkül halad a hajó. Az idő tiszta; úgy látszik, erre nem járt annyi eső, mint az ország keleti oldalán, Stockholm körül, a hol gyakran megáztunk. Eszembe juta egy stockholmi úrnak nyilatkozása is, a ki, midőn egyszer az esős időrül beszélltem, hogy talán megárt a dús aratásnak, azt felelé reá: Svédországnak oly változatos a fekvése, hogy nem nagyon tartunk az egyféle időjárástul. A Vetter és Vener tavak közc nem szenvedett az esőzéstől, a mennyiben a gőzkocsiról, s a Herrljungai mulatás és sétálás alatt tapasztaltak után lehete itélni. — A hajón többi közt

egy kereskedő ember is van, a ki, mint mondá, a magyarországi dohánykereskedéssel is kisérletet tett volt a régibb időben, mikor a dohány még nem vala egyedáruság czikke. Azt gondolván, hogy a magyar dohánynyal nyerni lehet Svédországban, nagyon csalatkozék. A sok közlekedési és rendőrségi baj miatt vesztesége lőn. Vajjon most is ugyanazon akadályok megvannak-e még, nem tudja — én meg nem mondhatám az ellenkezőt; — de úgy látom vala, emberemnek nem volna kedve új kisérletre. A magyar borok jóságát nem győzi dicsérni; ott járt a jelesebb bortermesztő helyeken; mindenütt jó a bor, úgymond, helyben; de ha kihozzuk onnan, nem lehet vele boldogulni. — Nem ez-e az általános és rég hallott panasz a magyar borokra? Reményleni kell, hogy nem sokára helytelenné válik.

Kongelf mellett két ágra oszlik a folyó; a mi hajónk a bal ágban halad mind jobban laposodó partok közt, de sok szép épület mellett el. Nem sokára szélesedik a folyó, s Göteborg tetszik föl, mely megett egy hegyen várféle erősség látszik, melyet Lejonetnek (= az oroszlán, Löwenschanze) neveznek. Balfelé is egy magas hegyen más várféle épület mutatkozik. A víz mind szélesebbé válik, a hajók mind számosabban tűnnek elő, a kikötő pedig olyan népes, a milyet se Pétervárott se Stockholmban nem láttunk. A kikötő körüli tér és ház-sora nagy városbeli jelenségek. A kikötőrül egy nagy utczába ér az ember, melynek

közepét hajókázható csatorna metszi által, s a melynek belső végiben a Göta-Källare (Göta-pincze) nevü nagyszerü fogadóban találunk szállást.

Délután lévén, még szélylyel nézünk a városban. Az utczát, a melybe idejöttünk, és most vagyunk, a Stora Hamnen (nagy kikötő). Valóban szép és nagyszerü útcza. A csatorna mind éjszaki mind déli oldalán kiépült fényes házsorok futnak el; az utcza tiszta, a csatorna partjai faragott kővel vannak kirakva; a rajta épült hidak hasonlóképen kőboltosak, s oly ékes készületűek, mintha szappanból volnának faragva. A látványt még szebbé teszik a csatornabeli hajók és a két sziget, a melyek egyikén kert és mulató ház van. Az útcza közepén a Gustav Adolfs torg-on (Gusztáv Ádolf vásártere) a nagy királynak szobrát látjuk. Álló helyzetben, tollas kalap a fejében, magos lovag-csizma a lábán, balkezét csipőjére téve, jobb kezét kissé előre tartva, a csatorna felé néz az alak. Ezt is Fogelberg mintázta, Münchenben öntötték, s 1854-ben leplezték le. Azt olvassuk róla, hogy azon hajó, a mely Hamburgból Göteborgba hozta, Helgolandnál hajótörést szenvede. A helgolandiak kifogák a szobrot a tengerből, s a part joga szerint övék levén az, a göteborgiaktól oly magas árt követelének, milyet azok nem akartak fizetni, hanem inkább újra öntették a szobrot. Nagyon felsülvén így a helgolandiak, olcsón adák oda brémai műkedvelőknek, a kik azt városuknak ajándékozták. A göteborgi szobornak hasonmása tehát Brémában áll.

A Gustav Adolfs torg azomban még a városháza, mely balfelé befogja a teret, s az új börzeépület által, a mely a szobor háta megett van, tünik ki. A városháza mellett egy templom van, a melynek tornya, a főtemplom tornyával együtt, leginkább kitetszik.

A fő utczát több utcza metszi keresztül, melyek mind egyenesek. A kőhidak egyaránt szépek. Tisztaság mindenütt. Azt mondaná az ember, hogy az egész város a múlt napokban készült el, s most fel van mosva és megtörülve.

Távolabb kifelé egy új szinházat látunk, mely kívülről fényes épület (1856—59 készült el). A szinház mellett egy sétány van, s ott áll az a szobor, a melyet, mint tudjuk, az utolsó nagy párisi kiállításon sokat emlegettek. Két berszerker*) élethalálra bírkózik egymással; testök egy szíjjal van összekapcsolva, hogy el sem ereszthessék egymást. Mindegyike fél kezében kést markol, melyet társának testébe akar döfni, másik kezével meg amannak késes kezét fogja, azt magától eltávolítani igyekezvén. Ezen kétféle erőködés, szóval a testek derekainak elhajlása, lábaiknak neki vetése, görcsös

*) Berszerkr a skandináv monda szerint egy oly erős és bátor hős volt, hogy pánczél és sisak nélkül járt ütközetbe (ber csupasz, szerkr pánczél); tizenkét fija is oly mérges vitéz vala. Innen a német Berserkerwuth vad és vak vitézséget jelent. Hasonlóképen a monda szerint a kettős viadalt a régi skandinávok összekapcsolt testtel szokták víni, mint a szobor ábrázolja.

kezeiknek mozdúlata, s dühös képeik arczvonásai oly megkapóan vannak kifejezve, hogy igazán irtózatos gyönyörrel nézi az ember; mert a művészeten való gyönyör szinte valóvá teszi azt, a mitől borzadni kell. A hatást még a szobor aljának oldalain lévő féldombor művek fokozzák, melyek a birkózást megelőző és követő jeleneteket ábrázolják. Ketten t. i. egy leányt szeretnek, ki csak azé lehet a ki élve marad; a leány szivesen elhárítaná a kitörő haragot, de nem bírja, s végre is két halottat kénytelen siratni.

A szobrot sokan csudálták volt Párisban, de csak a göteborgi kereskedők fizették meg, s öntve állíttatták fel ide.

A Kungspark — szép sétány — mellett a kertészeti társaságnak kertje nagyon méltó a megszemlélésre. Terjedelmes virágházai, a melyekben némely virág épen legszebb pompájában áll vala, a szabadban lévő ágyak, az útak, gyepek, fák, bokrok, mind azt mutatják, hogy se gondban se költségben nincs hiány.

Miután a városban és a városon kivül annyit jártunk volna, hogy némi fogalmat szerezhettünk magunknak külsejéről, még a Lejonet-re menénk fel, a honnan nemcsak a várost, hanem vidékét is szemlélhettük.

Göteborg (németül Gothenburg) egészen új városnak látszik, jóllehet városháza, melyet Tessin rajza szerint már 1670-ben kezdék építeni, s más épületei az utolsó két századból valók. Rendes

épülésére nézve szebbnek tartják Stockholmnál. A mai Göteborgot 1618-ban Gusztáv Ádolf alapítá, a ki észrevette volt, hogy e hely alkalmasabb, mint más, a hol addig keletkeztek volt városok, melyeket azért az új Göteborg hamar felül is múlt. Kereskedése már az előtt nagyra nőtt, mégis a Stockholméhoz képest csekély vala; mert még 1820 táj-ban azt szokták vala mondani: Ha Svédország kereskedését 13 részre osztják, abból Stockholmra 7, Göteborgra 2, s a többi svéd városra együtt véve 4 rész jut. Most pedig annyira változtak a viszonyok Göteborg javára, miszerint ha Stockholmnak még 7 része van, Göteborg bizonyosan már 5-re kapott fel, s nem sokára utól fogja érni a fővárost.

Lakosságára nézve is Göteborg a második svéd város. 1805-ben 12,490, 1865-ben pedig már 43,346 lelke volt, s a terjedelmes külvárosok lakosságával együtt bizonyosan 50,000-en felül áll. —

Másnap reggel az Ellida nevű gőzösön Kopenhága felé indúlánk. Alig értünk ki a kikötőből, tapasztalni lehete, hogy a szél eléggé felkavarja a Skager-Rak*) hullámait; a hajózásban jártasabb emberek pedig azt is látják, hogy hajónk igen keskeny, s azért könnyebben hányódik. A szél inkább a hajónak oldalába mint orrába ütközék, a habok tehát mérgesebben zúdultak fel ellenünk, kik nyúgottan néz-

*) Az Éjszaki tengernek azon része, a mely a Norvég- és Svéd ország öblét képezi, Skager-Rak; továbbá a Jutia és a Svédpartok közti része Kattegat.

hetők a szép játékot. Mert nem lehet nem szépnek nevezni azt a mozgalmasságot, a melyet mindenütt lát a szem, a merre fordul, s a melyből a fodros habok mint fejér sörények emelkednek ki, s futnak felénk. Ezek ám, úgy gondolám, a régi görög Poseidon, vagy a latin Neptunus lovai, a melyek még jobban is ugrálhatnának, ha Aeolus jól megabrakolná. Szerencsénkre a szél fuvása mintha nem nevekednék, hanem egyenlő volna. Mind a mellett azok, a kik már Stockholmba mentünkben rosszul érezték magokat, most, az erősebb hánykolódásban, még kevesbbé bátorkodának megküzdeni avval, a mit nehéz elfojtani. Legjobb ilyenkor lefekünni. Tehát a kabinba vonúl, a ki fennmaradni nem bír. Egyébiránt a hajózás történeteiben rossz hírüek a Skager Rak és a Kattegat, mert sok hajó szerencsétlenül jár itt. Nékem ugyan nincs tengerészeti tapasztalásom, de azt hiszem, gőzhajó a szélvészben is könnyebben boldogúl, mint vitorlás.

A svéd part rendesen nem távozik tőlünk, de nem bíztató; többnyire rémítően kopárnak látszik; a kopárság pedig azt a képzeletet költi fel az emberben, hogy a szélnek hazája. Az utazókkal sem lehet nagyon beszéllgetni, kiki magával levén elfoglalva. Mert ha fel is áll az ember, szélylyel vetett lábbal ott merevedik, míg egyik fél keze a kalapot, másik fél keze a köpenyeget vagy kendőt fogja. Ha pedig járkálni akarna, még nagyobb ügyesség és talán még több kéz is kellene: tehát ismét leül, mert az biztosabb.

Így tarta ez mindig. Este felé Halmstadtban köte ki a hajó, a hol hosszabb ideig fog mulatni. Szívesen partra szállánk mindnyájan. Halmstadt Halland tartománybeli kis város. De azért nagy Tivolija, azaz közkertje van, mulató és étkező házakkal; oda megyen a társaság egy része, s mí vele megyünk. Egy kiérdemült svéd hajós kapitány lesz társunk, ki többi közt elbeszélli, hogy egyszer Gibraltarból mi hosszú idő alatt birta ide hozni hajóját. Idő-barnította képü alacsony ember, a kit alig tartunk ötvenesnek, pedig hetvenen túl van. Jól beszéll németül, azért is könnyebb vele, mint másokkal társalkodnunk. Úgy tetszik nekem, hogy a mostani utazó társaság inkább az angolban mint a francziában jártas; nyilván azért, mert itt nagyobb a kereskedelmi közlekedés az angolokkal, mintsem a francziákkal.

A halmstadti épületek közt legelőször is egy új iskolaház tünik szemünkbe, mikor a Tivoli felé megyünk. A Tivoli-kert nagy; vannak fás dombjai, vannak tavai, sík száraz részei, a melyeken virágok és bokrok díszlenek, és oly selymes fű nő, mint csak ilyen helyeken lehet.

A sétálás jól esik annak, a kit a hajózási roszszúllét nem gyengített el annyira, hogy inkább az ülést óhajtja, mint a járkálást. Már setét vala, midőn visszatértünk a hajóra, hol kabineinkben lefekvénk.

Másnap reggel, napfelköltekor, Helsingborgban valánk. Itt elhagyók a ringató svéd hajót, s a

Hamletre, egy dán hajóra, menénk által. A reggeli idő csendes, a híves ég tiszta. Összeszedvén a pogyászt, s a másik hajóra vitetvén, a kikötői nagy építéseket, a tengerbe hosszan benyúló kőpartot, az előttünk mutatkozó, s úgy látszik, még szendergő várost, melynek tornyait a napsugár fényesíti, s a tengernek tulsó partján, a felkelő nap ellenében ragyogó nagyobbszerü épületek képét szemlélgetjük. Mert a tengerszoros torkában vagyunk, melyet Sund-nak vagy Öresund-nak neveznek. A két szemközti part annyira közeledik egymásfelé, hogy a gyengébb szem is kiveheti a tulsó épületeket, kivált ha úgy, mint most, a napsugarakat felfogják.

A Hamlet nem sokára elhagyá a Helsingborgi kikötőt, s a dán part felé tarta. Jóllehet a Sund habjai nem kisebbek, mint a nyilt tengeréi, — mert itt szél nélkül is erős vízfolyás van — a Hamlet nem tántorog; a megrémült utasok is künn maradnak, élvezve a szép látványt. Mert Kronborg ékes vára és Helsingör, mint Poussin-nek egy tájképe, úgy tűnnek a gyönyörködő szembe. Vitorlás hajók jönnek-mennek, mintha tengeri országúton volnánk, a mint valóban azon is vagyunk. A helsingöri kikötőben tartózkodunk kis ideig, útasok szállnak ki és be; reá érünk nézni a parti épületeket, a mozgó embereket. Talán a reggeli napos idő teszi, hogy az egészre némi ünnepiesség ömlik: de ember, állat, épület, ruha, szerszám, külső dísz vagyonosságot és míveltséget mutat.

A part hosszában haladunk tovább. Ha a svéd part kietlen, kopár volt: a dán part egy kertnek látszik, a melyben az ékes házak egymást érik, oly szakadatlanul következnek az épületek. A hol összesűrűdnek, és torony is emelkedik ki, ott város vagy falu van, haugyan ezek itt külömböznek egymástól, s ott több hajó is áll vagy jár. Így tart az folyvást, míg még sűrűbben mutatkoznak a hajók, s a háttérben tornyok látszanak berekeszteni útunkat. Ez Kopenhága. Jobbra-balra erősségek úsznak felénk; öreg nagy hajók, talán régi hadi hajók, tétlenül hevernek, mint alvó kuvaszok; most árboczok erdeje közzé jutunk, a kopenhágai kikötőben vagyunk, a melyből egy szép tér, az Annæ Plads, a városba vezet.

IX.

Kopenhága. Az őskor vizsgálóji.

(Az őskor vizsgálójinak gyülése. A történelmet előző régiségek tudománya Dániában és Svédországban keletkezett. A gyülés megnyitása. Worsaae. Madvig. Westergaard. Oppert Gyula. — Kopenhágának leírása. Ünnepélyes előadás a szinházban. Thorwaldsen és a thorwaldseni muzeum. IV. Keresztély. Rosenborg. Christiansborg. Az éjszaki régiségek muzeuma. A kő, vas és bronz korok jellemzése. Az ethnographiai muzeum. Kirándulás Sölagerbe; kjökken-mödding. Kirándulás Helsingörbe; jättestue; Fredriksborg; Kronborg; Maria-lyst. — A kőkor emberei mifélék voltak? Az emberi-nem koponyák és nyelvek szerinti különbsége. A kő-korban több fajta tünik elő, tehát a turán nyelvüek nem előzték meg az árja nyelvüeket. Skandináviának ős lakosai lappok és finnek. A finnek a vas használatát és az írást nem a skandináv germánoktól tanulták el. — Egy kopenhágai közép-iskola. Utazás Lundba. Kopenhágából Lübekába.)

Kopenhágában nyárutó hava 27-kétől fogva őszelő-hava 3-káig az őskor vizsgálóji gyülést tartanak. Tudom, hogy az Európának legtöbb országaiból összesereglett tudósok ott lesznek; lesznek bizonyosan olyanok is, kik bár nem szaktudósok,

de érdeklődnek a vizsgálatok eredményei iránt. Habár tehát nem állhatok is mint „régész“ a gyülés tagjai közzé, még sem akarom a felette kedvező alkalmat elszalasztani.

Alig hogy a Bredgade (= Breitegasse, széles utcza) egyik fogadójában, a Phoenixben, szállást fogadtunk, azonnal sieték az egyetem épületébe, magamat beíratni. Az előbb ide érkezett Lerch úr vala kísérőm, ki az utakat már ismeri, s a kivel mindjárt Kopenhágába érkeztünk után találkoztunk volt. Ő t. i. elkésvén a hajóról, vasúton indult el, mely a Södermanland és Nerike tartományain által a Vetter és Vener tavak közén Falköpingbe és Jönköpingbe, innen pedig egyenesen Lundba és Malmöbe viszen, a honnan rövid tengeri út hozza az embert Kopenhágába.

Lefizetvén a tagsági dijt, s evvel a vizsgálók közzé fel lévén fogadva, azon iratokat is kezemhez vevém, a melyeket a gyülés tagjainak számára (pour MM. les membres du Congrès) nyomattak ki. A gyülés programmjából örömmel megtudám, hogy a gyülés negyedik napjára egy kirándulás Sölagerbe, egy kjökkenmöddinghez van tervezve; az ülések befejezése után pedig, őszelő-hava 5-kére Helsingörbe lesz kis utazás, melyen egy dolment vagy jätte stue-t is meglátogatnak. A második irat Kopenhágát ismerteti meg, s egy térképet közöl, melynek egyik lapján a város rajza van, másikán pedig Seeland (Själland) kelet-éjszaki része, melyen a kirándulások történnek. Egy harmadik könyvecske a néprajzi és

régiségi muzeumokat (les musées ethnographiques et archéologiques de Copenhague) írja le, melyek látogatásait bizonyos meghatározott időben az illető őrök és felügyelők magyarázata mellett, a programma kiteszi, de melyeket a gyülés tartama alatt szabadon és akármikor meglátogathatnak a beírt tagok. Ezt a könyvecskét a „Képes kalauz" *) fel is világosítja, mely szép rajzainál és képeinél fogva maradandó becsü, s a melynek kalauzolása mellett én is némi haszonnal fogom a gyüjteményeket meg-megnézni. Ezután Lerch úr elvezete még azon találkozási helyre, hol a gyülés tagjai mindenféle hírlapot és tudományos folyóiratot olvashatnak, s hol tág teremek vannak társas ebédekre és egyéb összejövetelekre.

A gyülés ünnepélyes megnyitása egy órakor lévén, az előleges tájékozás után az egyetembe menék vissza, a melynek díszteremében tartják majd az összes üléseket is, míg a szak- vagy osztályülések és magán tanácskozások ugyanazon épület más-más helyiségeiben lesznek.

Az egyetem épületje a Boldogasszony egyházával (Fruekirk = Frauenkirche) van szemközt. A kopenhágai egyetem 1479-ben alapíttatott, s épülete az 1807-ki égés után nyerte a mai alakot. Két felül kő lépcsők vezetnek a bejáráshoz, mely egy előcsarnokba nyit. Ebből a díszterembe mehetni, s

*) Guide illustré du Musée des Antiquités du Nord à Copenhague. Par C. Engelhardt. Copenhague. 1868.

lépcsők visznek az épület felsőbb osztályaiba. A díszterembeli feljárás mellett Apollo és Minerva márvány-szobrai vannak; az előcsarnokot fali festmények is diszítik.

Az ünnepélyes terem nagy és ékes. Közepe táján a két szemközti falnál nagyobb és kisebb emelvények vannak. A terem közepén a gyülés elnöksége számára asztal és székek állanak. A gyülekezők ünnepélyes ruhában jelennek meg, a tudósokon is egyenruha és érdemjelek ragyognak. A bejáróval szemközti ajtó nyilik meg, s azon a király és fija, a királyné és menye, udvari hölgyek és udvari urak lépnek be. A király és fija fekete frakban és magos tetejü kalapot kézben tartva az asztal előtti székekre ülnek; a királyné és menye pedig az udvari hölgyekkel együtt a tágasabb emelvényen foglalnak helyet.

Mert a király, IX. Keresztély, az éjszaki régészeti társaságnak elnöke, s mint ilyen ezen nemzetközi gyülésnek protectora. Elődje, VII. Fridrik is, nagy érdekkel vala a régiségek iránt, mit az ő neve alatt kiadott írata is tanusít. *) A királynak jelenléte tehát a gyülés ünnepélyes megnyitásán szinte több, mint csak bók, melyet itt-ott szükségesnek tartanak a tudomány és annak emberei iránt. A gyülésnek tulajdonképi elnöke Worsaae állami tanácsos, a régiségi és néprajzi muzeum

*) Sur la construction des Salles des Géants. Par S. M. le roi Frédéric VII de Danemark. Copenhague, 1857.

igazgatója, s az éjszaki régészeti társaság alelnöke, kinek nagy érdemei vannak a tudomány fejlesztésében, melynek most negyedik nemzetközi gyülése kezdetik.

Dániában és Svédországban, részint azért, hogy az iszlandi nyelvben és irodalomban az úgynevezett skandináv régi korról legbővebb és leghitelesebb maradványok találhatók fel, részint azért is, hogy ott több régiséget ástak ki, melyek a figyelmet ösztönzik vala, korábban mint másutt ébredt az igyekezet, a maradványokból fejteni meg a régi kornak eseményeit, melyekről az ismeretes történelem mit sem tud. Így keletkezett a történelem előtti, vagy az azt előzött régiségek fogalma (antiquité préhistorique), mely leginkább Thomsen, Nilsson, Forshammer, Steenstrup, Worsaae stb. nyomozásai által gazdagodott meg, s vált tudománynyá. A történelmet előző régiségek tudománya tehát leginkább a dán és svéd tudósok igyekezetei által támadt, mint az egybehasonlító, vagy történelmi nyelvtudomány a németekéi, s mint a geologia és a palaeontologia (a kihalt állatokról való tudomány) a franczíák és angolok kutatásai által fejlett ki. A palaeontologiához természetesen az ember-fajnak legrégibb nyomai is tartoznak. De ha a történelmet megelőzött emberek léte, a geologiával együtt járó palaeontologia által válik kétségtelenné: azon emberek mivolta egyedül a szorosan vett régiségek vagyis az emberi kéz által előhozott müvek maradványaiból és a régi nyelvekből fejthető meg,

melyeket az egybehasonlító nyelvtudomány felvilágosít. Látjuk tehát, hogy a legújabb tudományok mind földünknek, mind az azt lakó vagy lakott emberek, állatok, növevények legrégibb mivoltát és történeteit akarják előállítani és megfejteni, — mi minden országnak nemcsak tudósait, hanem általában öszves míveltjeit nagyon érdekli.

A Skandináviában keletkező tudomány természetesen másutt is rokonszenvre talála, s az olasz természet-vizsgálók gyülésén Spezziában 1865-ben egy osztály a végett alakúlt, hogy különös figyelmet fordítson a történelem előtti régiségekre. Ott szülemlett az a gondolat is, egy minden évben más-más országban tartandó, s azért nemzetközinek (international) nevezhető gyülésről, s hogy az elsőt Neufchatelben (Neuenburg) fogják tartani. Svájczországot azért választák az első találkozásra, mert ott a fölfedezett czölöpfalvak egy új és nagyon bő alkalmat nyujtanak a régi kor embereinek és mivoltuk tanulmányozására. *) A második ilyen nem-

*) 1854-ben a víznek rendkivüli apadásában a zürchi tóban ásások történvén, az iszap alatt egy hamvas hulladékból álló réteget, s abban nyers agyagcsuprokat, kő, szaru és faszerszámokat és levert czölöpök sorait találtak. A szorgosabb nyomozás kimutatá, hogy őskori emberek lakóhelyei voltak ott, kik már a marhatartást és földmívelést űzték vala, de bár mi okból is, a tavakban czölöpökre rakták kunyhóikat. Azólta másutt is, nemcsak Svájczországban, hanem majdnem mindenütt Európában találtak ilyen vízben épült falvak nyomaira. Az azokban összeszedett szerszámok stb. egész gyüjteményeket képeznek. A czölöp-falvak vagy a czölöp-épületek (Pfahlbauten) tehát sok új anyaget szolgáltatnak a régiség tudományának.

zetközi gyülés 1867-ben Párisban, s a harmadik 1868-ban Londonban volt, hol a következő évbeli gyülést Kopenhágában határozták tartani, azon ország fővárosában, melyben az új tudománynak forrásai vannak. —

A királynak és kísérőjinek megjelente után felül a karzaton nemzeti ének zendüle meg, mely alkalmas vala a pillanat ünnepélyességét emelni. Az ének után Worsaae franczia nyelven üdvözlé a gyülést, melyre annyiféle országból siettek ide, *) s megnyitottnak jelenté ki az ülést. Ha nem csalatkozom, Quatrefages viszonzá néhány szóval az üdvözletet és a kitünő fogadást, melyben az idegenek részesültek. Az ülést új éneklés rekeszté be.

Egy estveli tanácskozásban a vezető elnököket és jegyzőket nevezék ki. Az elnökök a svéd Nilsson, ezen tudománynak kitünő nestora, ki már 82 éves, Quatrefages, Vogt Károly stb. Úgy vevém észre, hogy Vogt sokak előtt nem rokonszenves ember. Én inkább néma néző, mintsem munkában részes lévén, az embereket és óhatatlan vágyaikat az előtérbe juthatni, azon független figyelemmel

---

*) A közzétett tudósítás szerint a gyülés tagjai valának: 7 angol, 1 belga, 226 dán, 1 finn, 26 franczia, 1 magyar, 3 németalföldi, 17 németországi, 9 norvégi, 6 orosz, 2 rumén vagy oláh, 2 svájczi, 6 svéd, összesen 337. — A megnyitási ünnepélyre a táviroda némely üdvözletet is hoza külömböző országokból, Romániából kettőt, egyet Bukarestből, egy mást Galaczból. Úgy látszik vala, hogy a rumének közt van legtöbb „régész“.

szemlélgetém, mely annyira mulatságos és egyszersmind alkalmas a jellemek kitudására; — miben azomban csalódhatik is a szemlélő. Szivesen is megengedem, hogy csalatkoztam, midőn egy vagy más német tudósból azon örömöt gondoltam kisugározva látni, hogy félretette a theologiát: mert szerinte tudatlanság állítani, hogy isten teremtette a világot; ellemben mély természettudományi bölcseség azt állítani, hogy a véletlen hozott elő mindent, a mi van; legnagyobb bölcseség pedig azt mondani, hogy a világ maga magát teremtette. Örültem azomban az alkalomnak, mely sok emberrel ismertetett meg, kiket a nélkül talán nem igen láthattam volna. A dán jeles tudósok közől Madvigot és Westergaardot említem meg. Madvig az újkornak legjelesebb philologusai és kritikusai közzé tartozik, ki többi közt a Ciceroi és Liviusi szövegek kiigazításában elismert tekintély, s a kinek latin grammatikáját mindenütt becsülik. — Westergaard mint szanszkrit tudós áll nagy tiszteletben; de mint az ékalaku írás egyik megfejtője is érdemet szerzett magának, mert ő kísérte először megolvasni az ékíratok azon osztályát, melyet mediainak neveznek, s mely a turán nyelvnek és népnek legrégibb tanuságos emléke. *) Minthogy az új kor-

*) On the deciphering of the second Achaemenian or Median species of arrowheaded writing; by N. L. Westergaard. = Az ékalaku írás második achaemeniai vagy mediai fajnak megfejtéséről. — A „Mémoired es Antiquaires du Nord"-ban 1845.

nak egyik fő igyekezete, lehetőleg felkutatni a régiségeket, s minthogy a külföldi tudomány a magyar nyelvet a turán nyelvek nagy osztályához sorozza: nékünk is kötelességünk volna az ékírati emlékeket tanulmányozni, de arra nem ér reá senki nálunk, hol még a legközelebb rokon nyelvek tanulását is némi szánakozással nézik. Annál inkább megérdemli a mí tiszteletünket Westergaard, hogy a tanulási anyagot hozzáférhetővé tette. S ebben a tekintetben Oppertet is meg kell említeni, ki mesopotamiai kutatásai által lett híressé, melyek a régi turán nyelvet és népet nem is várt világosságba igérik helyezni. Oppert t. i. részint már bébizonyította, részint még bővebben igazolni fogja, hogy egy turán nyelvü nép ültette volt az első míveltséget az Eufratesz és Tigrisz mellékein, s annak képes írásából fejlődött volna ki az ékírás, melyet előbb a reá következő ninivei és babyloni sémiek (Nebukadnezar), s azután ezektől a perzsák (Kyros) fogadtak el. *) A Nebukadnezar és Kyros nevei legjobban emlékeztethetik az olvasót azon népekre és korokra, melyek ott a régi turán világra következtek. — Madvig egy erős, csontos, magát érező alak, ki nem restellé nagy érdemcsillagát a mellén viselni, mikor vele egy volt dán ministernél ebédeltem. Westergaard lágy jellemünek látszik, s oly

*) Oppert Gyula többed magával, a franczia kormány költségén 1851—1854-ig Mesopotamiában kutatott. „Expédition de Mésopotamie“ Paris, 1859.

szerénynek, mint 17 éves leányka. Tudományával más ember oly szelet támasztana, hogy vele egy kopenhágai szélmalmot is lehetne hajtani. *) — Oppert azon fényképen, melyet a kjökkenmödding mellett a rakásra gyűlt tudósokról lekaptak, az első sorban látszik meg a kalapácsot vállán tartó Vogt mellett. — De hagyjuk abban a személyek jellemzését, melyben sok csalódás lehet, s tekintsük a várost, melyben mindannyian elférnek most.

Kopenhága (Kjöbenhavn **) még a XII. század közepe táján csekély halászfalu vala, melynek közelében Absalon püspök egy várat, Axel-huus, (Absalon háza), építtete, mely azután a faluval együtt a Roeskildei (ejtsd : rósz killei) püspök birtokává

---

*) Kopenhága bástyájin a nagy szélmalmok mindjárt szembetünnek.

**) Kjöbenhavn = vásárrév; mert kjöbe vásárolni, venni, s havn rév, kikötő. — A dán nyelv nagyon hasonlít a svédhez, melylyel s az alig külömböző norvéggel a skandináv nyelvet teszi. Két szembetünő sajátsága külömbözteti meg azt a rokon némettől, az, hogy a határozó articulust a szó végére veti, mint a svédnél láttuk, p. o. dreng fiu, inas, drengen a fiu; trä (trae) fa, träet a fa; — s az, hogy az igének szenvedő alakja van, p. o. jeg (olv. jej), elsker szeretek, jeg elskes szerettetem. Egyébiránt a dán lágyabb a svédnél; így a svéd köpa venni, dánban kjöbe; a svéd gata útcza, dánban gade, a svéd torg vásárhely, tér, dánban tørv stb. — Az írásra nézve meg lehet jegyezni, hogy aa = ó, mint a svéd å; továbbá ae, oe csak hosszu a, o, nem ä, ö, mit æ-vel és Ø-vel fejeznek ki.

lőn. Saxo Grammaticus, *) az említett püspök íródeákja, urbs Absalonica-nak, portus mercatorum-nak és castrum de Hafnia-nak nevezi, miből a Kjöbenhavn névnek eredete világossá lesz. A falu először 1254-ben nyere városi kiváltságot; a XIV. században királyi várossá, s 1443-ban királyi lakóhelylyé lőn, s azólta annak is maradt.

Most Kopenhága mintegy a skandináv tudománynak és müvészetnek fő városa. Egyeteme, melynek sok híres tanára volt és van (Madvigot, Westergaardot, Steenstrupot itt neveztem meg; a régiebbek közől Raskot volt alkalmunk, mint a finn nyelvtudománynak is előmozdítóját, megemlíteni), 1478 ólta áll fenn. Tudományos társasága 1742-ben alakult, s abban olvasá 1769-ben Sajnovics sokat emlegetett Demonstratio-ját; az éjszaki régiségtudománynak társasága 1825-ben alakult, leginkább Thomsen, Rafn, Finn-Magnusen, Petersen igyekezetei által, kik mindnyájan híres tudósok. — Thorwaldsen pedig annyira fölemelte Kopenhágát, hogy a müvészetre nézve az éjszaki városok közt első helyen áll. A dán kereskedésnek és hajókázásnak

---

*) Saxo Grammaticus a régi dán történetírók leghiresebbje, roeskildei prépost, kit Absalon püspök sok nyomos ügygyel bíza meg, többi közt Párisban is 1161-ben. Absalon lundi érsekké válván (mert tudjuk, hogy Svédországnak déli része Dániához tartozott volt, s csak az 1685-ki békekötés által szakíttatott el ettől), tehát Absalon mint lundi érsek, Saxo-t a dán történetek megírására ösztönzé, melyet 1186-ig leírt. Saxo 1204-ben halt meg, s a roeskildei egyházban van eltemetve.

is központja, mit már onnan is gyanítani lehet, mert a dán szigeteken nincs város, mely távolról is úgy versenyezhetne vele, mint Göteborg Stockholmmal. Az új korban szomorú hírüvé lett az angolok 1801-ben nyert tengerészeti győzedelme, s az 1807-ki bombázása által, mely őszelő-hó 2—5-én szorongatá a várost, abban sok épületet, köztök a Boldogasszony egyházát is, romba döntvén.

Kopenhága lakosai most 182,000-en fölül vannak, kik között 800 katholikus, 600 reformatus, 3000 zsidó; a többi luterános.

Két toronyból lehet a várost és környékét megszemlélni, a Megváltónk egyházáéból (Vor Frelsers kirk), melyre kivülről felfutó csigalépcső vezet fel, s a Kerek toronyból (Rund taarn), melyben belül egy kavicscsal beterített széles feljárás van, mint a velenczei Campanilében. A Kerek torony és a Campanile mégis abban külömbözők, hogy amaz kerek s ez négyszegü, s azután, hogy amannak fent sík padolatos teteje (Plateform) van, melyen a néző szabadon sétálhat, ez pedig hegyes tetővel végződik. A Kerek torony tehát egy roppant hengerhez hasonlít, melynek alsó és felső vége látszólag egyenlő kerületü. Mí a Kerektoronyba menvén fel, onnan több ízben szemlélgettük a várost, mindannyiszor sok néző között. Az előtt csillagvizsgáló-torony volt.

A tulajdonképi, vagy belváros kőfallal és bástyákkal van megkerítve; kisebb részét kelet felé

egy tenger-szalag választja el, mert az Amager szigetén van, melynek éjszaki csúcsa a városhoz van csatolva. Ez a tengerszalag olyan, mint Buda-Pest között a Duna. Felső vagy éjszaki végén a Toldbod (Zoll-Bude = vám-ház) van, mely nyitható híddal foglalja által a vizet, ott van a hajók állomása is (Flaadens Leie = Flotten-Lager); ezen kivül van még két hídja, a Knippels-bro (dorong-híd) és a Lange-bro (hosszú-híd).

A Toldbodtól éjszak felé, tehát a város éjszaki végén Fridrik-rév erőssége (Citadellet Fredrikshavn), attól nyugat felé a Rosenborg tetszik ki, a nagy Rosenborg kerttel. Dél felé a terjedelmes Christiansborg látszik meg, mellette a Thorwaldsen muzeuma, megette a Prindsens Palads (= királyfi palotája); s a Christiansborg előtti úgy nevezett Slots pladsen = vár-tértől jobbra a különös alaku tőzsde van, melynek tornya két egymásba fonódó kígyó alaku. Meg kell még az Amalienborgot említeni, mely négy palotából áll, melyek együttvéve egy nyolczszegletü teret foglalnak körül. A bástyákon a nagy épületü szélmalmok tetszenek föl. —

A városnak legnagyobb tere a Kongens Nytorv (= Königs-Neumarkt, királyi újtér), melyre sok utcza vezet, s melynek közepében, fák között, V. Keresztélynek lovas-szobra áll. A tér déli oldalán van a szinház, melyben őszelő-hava 1-sőjén az új fejedelmi házaspár tiszteletére fényes balletjátékot adának elő, — külömben a szinházban a három

nyári hónap alatt nincsenek előadások. A régészeti gyülés tagjai belépti-jegyet kapván, én is részese valék a fényes jelenetnek, s tanúja a dán hazafias lelkesedésnek. A korona-örökös, Fridrik, nem régen az előtt nőül vette volt a svéd királynak leányát — mely házasság mind oda által Svédországban, mind itt Dániában igen népszerü —, s az új fejedelmi asszony ez alkalommal lépe először a közönség elé. A szinházi előadás tehát azt a nyilvános bémutatást ünnepelé; a szinházban egyedül meghivottak jelenhettek meg. S ezek mindnyájan díszruhában valának, még a tudós gyülés legeslegtöbb tagja is, mert köztök kicsoda nem legalább udvari tanácsos? A francziák, olaszok, oroszok, oláhok, németek talán kivétel nélkül ilyen vagy olyan külső díszben ragyogának, alig ha én tulságosan nem tüntem volna ki az egyszerü fekete frakban, ha egy-két angol és svájczi, ezek közt Vogt is, nem osztozik velem az érdemjel- és czim-nélküliségben. Ámde a dán katonai és polgári méltóságok, alsóbb és felsőbb tisztek, s a dán női világ, melyet az udvari illem a meghivásra érdemesített volt, mind aranytól és becses kövektől tündöklének. Fényesen kivilágított nagy szinházban egy ilyen ünnepies közönség nem is utolsó látványság, kivált ha nem csak hivatalos, de belső szives öröm is ragyog ki a szemekből, mint most. Mert a dán nép igazán ragaszkodik a királyi családhoz. — A szinházban az első és második páholysorok közén dán költők és hires szinészek arcz-

képei láthatók, köztök Oehlenschlägeré, *) kinek ülő szobrát az Anna terén látja az idegen, ki gőzhajón érkezik Kopenhágába.

Midőn „a legmagasabb uraságok“ beléptek, hurrá-k fakadának ki, s az egész felállott közönség eléneklé az alkalomra írt és kiosztott éneket, melynek első verse így szól:

Det Jubelraab, der klang
Nys gjennem hele Norden
Fra Fjeld og Skov og Vang,
En trofast Gjenlyd finde skal,
O höie Par, herinde
I danske Musers Hal.

(Az örömhang, mely elzengett — minap az egész éjszakon — hegyek-, berek- és rétekről — az hű visszhangot leljen — oh magas pár, ím ide benn — dán muzsák hajlokában.)

A ballet-játék „la Valkyrie“ a VIII. század elejéből Ebfogu Haraldnak (Harald Hildetand) vitéz halálát festi a mondahíres brâvallai csatában, s a reá következő temetését. —

Kopenhágának legnagyobb nevezetessége a Thorwaldsen muzeuma. Thorwaldsen Albert Bertalan (1770—1844) híres szobrász, tengeren született Iszland és Kopenhága közt, s a városban neveltetéк. A müvészeti akademiában kitünvén, Reventlov

*) Oehlenschläger (1779—1850) a német írodalomban is nagyon ismeretes költő és író. Munkájinak legújabb kiadása „Poetiske Skrifter“ 32 kötetben. Kopenhága, 1857—1865.

minister pártfogása mellett 1796-ban Rómába juta, hol többi közt Canova szobrász él vala. A Jason-szobor által ismeretessé válván, később Nagy Sándor győzelmes bévonulása európai hirüvé tevé, melyet a dán király a Christiansborg számára márványban készíttetett. Most egymás után következének művei, mint a Lucerni oroszlán stb. Midőn 1819-ben Németországon által tért hazájába, mindenütt nagy kitüntetéssel fogadák, kivált Kopenhágában, hol az akkor készülő Boldogasszony egyháza számára nemcsak plasticus ékességet, hanem Krisztus, a 12 apostol, és a keresztelő melletti angyal híres márvány-szobrait részint maga készíté, részint felügyelete alatt tanítványai által készítteté. Varsóban, Krakkóban és másutt is vannak művei. Rómában élvén azután, 1838-ban ismét Kopenhágába jöve, hol ezentul haláláig élt, mert egy muzeumot akart alapítani, melyben valamennyi műve, vagy eredetiben vagy másolatban együtt legyen. Az hazafias adakozásokból keletkezvén, a müvész halála után 1846-ban nyilt meg a közönség számára.

Az épület hosszas négyszeg, egy nyilt udvarral, melyben Thorwaldsen sírja van. Az előcsarnokon és folyosókon kivül, földszint és az emeletben 42 szobája van, melyekben Thorwaldsen müvei fel vannak állítva, valamint képei, könyvei és müvészeti gyüjteményei is. Szobrászati müveinek száma igen nagy; 200 basrelief, 100 mellszobor, 15 arczképi szobor, 60 szobor a görög és keresztyén vi-

lágból, 10 sír-emlék. Az úgynevezett Krisztus-teremben a Boldogasszony egyháza szobrainak másolatai vannak együtt. Az előcsarnokban VII. Pius emléke, Poniatovszky, Gutenberg, Nagy Sándor bévonulása Babyloniába állanak. — Ez a muzeum a tudós gyülés kedvéért minden nap nyitva lévén, igen kényelmesen gyönyörködheténk benne. A Krisztus-terembeli másolatokat pedig a Boldogasszony egyházában eredetiben is csudálhatók. Ezek közt Krisztus, a keresztelő melletti angyal és Pál apostol tetszenek leginkább. Thorwaldsen ezen müveinél fogva a Frue-kirk (Boldogasszony egyháza) talán első protestans templom Európában. —

A mult századok királyai közől IV. Keresztély (uralkod. 1588—1648) legnépszerübb, ámbár nem volt szerencsés a harminczéves háborúban, mely alatt többször megváltoztatá politikáját, előbb a német protestánsokat védelmezvén II. Ferdinánd és a katholikus liga seregei ellen, azután a győző svédektől való féltében ismét a franczia udvarral és III. Ferdinánddal szövetkezvén, mi által okot szolgáltata Torstensonnak betörésére 1643-ban, ki hirtelen Morvaországból neki fordúla, s a dán sereget megsemmisíté. Az 1645-ki békekötés, melyet Bromsebro-ban kötöttek, megfosztá Dániát Jempteland és Herjedalen-tól, továbbá Gotland és Oesel szigeteitől, s a svédek által fizetni szokott tengerszorosi vámtól (Sundzoll). De IV. Keresztély sokat építe, a norvég főváros, Christiania is, neki köszöni eredetét — s Kopenhágában mindenütt találhatni em-

lékezetére. A Kerek-torony, Rosenborg, Christiansborg stb. az ő építései.

A háromtornyu Rosenborg, mely a nagy Rosenborg have (kert) mellett áll, most mintegy a középkornak muzeuma, melyben IV. Keresztélytől fogva idő szerint fel vannak állítva az arany, ezüst, becseskő müvek, szerszámok, butorok, fegyverek, edények; s mely némileg a drezdai Zöld bolthoz hasonlít.

Az igen nagy Christiansborg a Thorwaldsen-muzeum mellett van. Az 1794-ki égés után ismét megépülvén most kivülről a homlokon Thorwaldsennek négy basreliefjét, s a fülkékben öntött alakokat mutat, melyek részint Thorwaldsentől, részint Bissentől valók. A képgyüjtemény (Malerie-Samling) német-alföldi képírók müveivel nagyon gazdag. A Christiansborg lovag-teremében megvendégelé egyszer a király a régiség-vizsgálókat. Vagy kétszáz teríték várta a vendégeket, kik között az egész királyi család foglala helyet. Az ebéd alatt a királyi zenekar mindenféle nemzeti dalokat játsza, mintegy a vendégek tiszteletére. A király a gyülés tagjaira köszönté a poharat, mire a gyülés köszönetét az öreg Nilsson fejezé ki. Asztalbontás után a fogadási teremben Worsaae bemutatá az idegeneket a királynak, ki nyájas vala mindegyikkel néhány szót váltani. A király még fiatalas külsejü, szép karcsu ember. Együtt látván az idegeneket és a dánokat, úgy tetszék nekem, mintha az utób-

biak az előbbieknél általában nagyobbak és szebbek volnának. —

A Christiansborg megett a Prindsen Palads (királyfi palotája) van, melyben a gyülés tagjait leginkább érdeklő gyüjtemények, úgymint az éjszaki régiségek, s az ethnographiai (néprajzi) muzeum láthatók.

Az éjszaki régiségek muzeuma 19 teremben van felállítva; legjelesebb a világon, mint sokan vélik, s felette nyomos a skandináv míveltség történelmére nézve. Osztályait így sorozza elő a Képes kalauz: kőkori, bronzkori, vaskori, középkori, újkori.

A kőkor és a bronzkor kezdeteit nem tudják még megalapítani; de következő módon jellemezik:

Dániában az emberi iparnak legeslegrégibb nyomai olyan népet mutatnak, mely kovából és csontból készíté szerszámait és fegyvereit; melynek életmódja halászat és vadászat vala, egyetlen házi állatja a kutya lévén; mely eledeleit főzé vagy süté, s agyagból durva edényeket készíte. A kjökken-möddingekben (konyhahulladék dombjai) találhatni eme kezdetleges míveltség legtöbb nyomait. — Azomban a kő-korban is fokozatot lehet észrevenni, a durva kőbeli és a simított kőbeli között, melyeket a durva és a simított szók jellemeznek. A kő-szerszámokat néhol nagy mennyiségben és a készülés külömböző állapotjában lehet találni,

mi már némi munka-felosztásra mutat, mert ott műhelyek lehettek, a melyekben az emberek nemcsak a magok, hanem mások hasznára is készítének szerszámokat. Köszörű és simító kövek fordúlnak elő, melyekkel az életlen vagy kicsorbult nyilakat, baltákat, késeket, fűrészeket stb. élesíték. Jutiában egy helyütt kis fa ládában vagy 4000 gyantakő-gyöngyöt találtak, mi gyanta-kő kereskedését teszen föl. — A temetés abban a korban kő sírokban történt, melyek rendesen nagy kőlappal vannak beborítva, s melyekhez alacsony hosszú bejárás vagy folyosó vezet. A kőkor jellemzéséhez az emberhús-evés is tartozik. Azt a félig megszenesedett és hosszában felhasított csontszárak világosan bizonyítják. Akkor t. i. a csontok veleje, úgy látszik, nagyon kedvelt zsír volt, mert a velő a vajféléket is pótolja vala. A szárakból kihasítás által szedék ki a velőt. Az ilyen kihasított csontok mindenütt emberkézre mutatnak, mert a vad állatok rendesen csak a csontok végeit bírják lerágni, de a szárakat illetlenül hagyják; annál kevesbbé hasíthatnák ki. A kihasított embercsontok tehát világos bizonysága annak, hogy kiszedték azokból a velőt. A talált nyomokból az is kitetszik, hogy vagy a sír beszentelésekor, vagy áldozatkor öltek le embereket, s azokból ettek is.

A bronzkornak ismérve a bronz, egy rézötvény, a melybe 10 rész ón vegyült. A szerszámok, fegyverek ebből az ötvényből valók; azokat az arany néha bőven ékesíti; de az ezüst és

vas még ismeretlen vala. A bronz szerszámok, fegyverek készítése az által van korlátozva, hogy az összeforrasztást nem ismerték. A holtak eltakarítása kétféle: fa avagy kő koporsókba tették, vagy elégették, az égett maradványokat állatbőrbe vagy gyapjúszövetbe takarván. Mert e korban már gyapjúszövetek, kendők valának. Ennek miveltsége valamint az azt jellemző réz és ón idegen eredetü. De a szerszámokat, fegyvereket otthon készíték, mit azoknak ékesítése bizonyít, mely vonalokból áll, de soha nem mutat növevény- vagy állatképeket.

A vas kornak ismérve a vas, a melyből a fegyverek, szerszámok készülnek, s a melyhez az ezüst is járul. Dániában a Krisztus utáni III-dik század közepe táján lesz közönségessé a vas használata. Evvel tehát egy új, a bronzkortól külömböző miveltség áll be. A gyapju szövetek nagyon finomak; a szerszámok, fegyverek ékesítései valódi vagy képzelt állatokat és növevényeket ábrázolnak. Helyesen készült sajkák fordúlnak elő; a ló mint húzó és lovagló házi állat tünik elő. Ezen kor őrzötte meg a legelső, legrégibb betűirás nyomait is Skandináviában; a vas használata tehát az írás használatával együtt járt.

A Képes Kalaúz szerint, a talált régiségek nem mutatnak átmenetelt a bronz korból a vas korba. Az öntött kardot hirtelen a legékesebben kovácsolt vas kard váltja fel. Azt kell tehát gondolni, hogy vagy egy idegen, mívelt nép költözött be, magával

hozván a vas használatát; vagy a vas fegyvereket és szerszámokat idegen földről hozták be. De ha az utóbbit is feltesszük, a dán szigeteken mindenütt található számos sír azt bizonyítja, hogy az azokat készítő és használó nép már állandó lakhelyekhez szokott, s nem vala többé költözködő. Ama kornak vallási fogalmait nem ismerjük; de azon szokásból, melynél fogva a kincsek és fegyverek egy részét a holtakhoz temették, azt lehet kihozni, hogy azoknak használatát a síron túli életben is lehetőnek tartják vala.

A vaskort három szakaszra osztják. Az első szakasz mintegy 250—450-ig tart. Ezt a sírokban talált római pénzek jellemzik, a melyek Kr. u. 63—217 évekből valók. A vaskornak ezen szakaszában tehát a skandináv népek a rómaiakkal közvetett vagy közvetetlen kapcsolatban valának.

A második szakasz mintegy a 450—700 évekbe tartozik. Ezt a byzantin pénzek, a melyek az V. és VI. századból valók, s az arany lemezek és ékességek jellemzik. Ezen szakasz folytában Dánia a kelettel vala közvetett vagy közvetetlen kapcsolatban, s úgy jutottak ide a byzantin pénzek, mint az előbbi szakaszban a rómaiak. Dániában csak 1000 tájban kezdének pénzt verni; addig tehát arany-ezüst gyűrűk és darabok jártak volt pénz gyanánt, a mennyiben az idegen pénz a forgalmat nem elégíthette ki.

A harmadik szakasz a 700—1030 évekbe tehető, az tehát a keresztyénség befogadásáig tart.

Ez a vikingek*), azaz a tengeri martalóczok, vagy királyok (See-Könige) kora, a melyben a skandináv nép, a normann név alatt, rettenetes vala Európában; s Rurik és társai Oroszországot is kezdék alapítani (862-ben). Ezt a kort többi közt az arab vagy kufik pénzek és keleti ékességek jellemzik, a melyek Skandináviának legalább közvetett összeköttetését bizonyítják a mohamedán világgal; mert a normannok a Földközi tengeren is kalózolván sokféleképen érintkezének az épen akkor Európára áltcsapó iszlami népekkel. A fegyvereken új ékességek tünnek elő, tekergődző sárkányok, s egyéb inkább barbár mint szép diszítések.

A középkori és újkori régiségekről nem teszek itt említést.

Az ethnographiai vagy néprajzi muzeum 36 teremben van elrendezve, s három osztályra oszlik. Az első osztályban olyan népek fegyverei, szerszámai, ruháji stb. vannak, a melyek a fémet nem ismerik. Ez az osztály öt teremet foglal el, a melyekben az európai történelem régiségei; továbbá Ázsiának, Áfrikának, Amerikának régiségei láthatók. — A második osztály huszonegy teremben azon népeknek szerszámait, fegyvereit stb. mutatja, a melyek a fémeket ismerik, de irodalomra

*) Viking a mai dán nyelvben is tengeri martalócz, de tengeri hős is. A viking szó tehát nem abból a vik-ből származik, mely tengeri öblöt jelent, mint I. 35. lapon gondoltam, hanem más vik-ből, a melylyel a német Weich-bild = város erőssége, is kapcsolatban van.

nem tehettek szert. — A harmadik osztály végre a japánokat, sinaiakat, keleti indiabelieket, perzsákat, arabokat, törököket, tehát azokat a népeket ismerteti, a melyek nemcsak a fémeket ismerik, hanem irodalmat is teremtettek. — Ezen rövid jegyzetből látja az olvasó, hogy mily becses és tanúságos lehet a két muzeum.

Visszafordulván az éjszaki régiségek muzeumára, látjuk, hogy a skandináv tudósok a vasnak feltünését a skandináv tartományokban Kr. u. 250 tájába helyezik; akkor kezdődik tehát ott a történelmi idő. Ennélfogva a skandináv kő- és bronzkorok az ottani történelem előtti időbe jutnak. Hogy a kő-, bronz- és vas-korok a külömböző országokban, teszem déli Európában, jóval korábban kezdődtek, mint Skandináviában, magában érthető, s az ismeretes történelemből is tudva van.

A dán szigetekben történt kiásások és fölfedezések egy más igen nevezetes dolgot is hoztak napfényre. Azokon a szigeteken t. i. háromféle fa-növényzet következett egymásután. Az első fanem fenyü volt, s a kőkor a fenyűfával egy idejű. A fenyvek előtti korból, tehát a fenyveket megelőző növevények korából, nincsenek ott emberi maradványok: úgy látszik tehát, hogy akkor, mikor a fenyű terjeszkedett, az ember is lakni kezdé a szigeteket.

A fenyű elenyészvén a tölgyfa kezde ott uralkodni, s akkor áll be a bronzkor is. Ebben az embernek nemcsak kutyája, hanem juha, ökre,

kecskéje, disznója, sőt lova is van; a szarvasmarha és a ló azomban kicsi faju, gyenge.

A tölgy után a bikk következik a dán szigeteken, s az még most is tart; Seelandon, a dán sziget legnagyobbikán, a legrégibb és legszebb bikk-erdők vannak. A bikkel a vaskor áll be, s az ember már be is fogja a lovat; a szántás-vetés kezdődik, sőt mint láttuk, a legrégibb rún írás is most tünik elő. Roppant haladást tesz hát az ember, a ki ezennel a történelem világába lép.

A régiség vizsgálójinak gyülései egymásután érdekesnél érdekesbet hozának elő, a minek előhozogatása messze vinne. Szorítkozom tehát a két nagy kirándulásra, melyekben részt vettünk.

Csötörtökön, azaz őszelő hó 30-kán Sölagerbe indúla az egész gyülés s a kik hozzá csatlakoztak. Reggel a pályaudvarra gyülekezvén, vasúton Roeskilde-be menénk. A vidék a nagy míveltség jelenségeit mutatja, mely általában Seelandban látható.

Roeskilde (ejtsd: Rósz-kill, Rósz forrása) most kis város, mintegy 5000 lakossal. Egyetlen nagy utczája lobogókkal vala fölékesítve, a melyen gyalog menénk a kikötőbe, a hol egy gőzhajó várt reánk. A várost 970 vagy 980-ban Kékfogu Harald (Harald Blaatand) kezdé építeni; 1443-ig a királyok széke, s a XI—XVI. századig a püspökök és érsekek széke is volt, tehát Dániának igen jeles városa, míg Kopenhága lassankint felvirágzott: 22

egyháza és kolostora volt. Nevezetes az 1658 febr. 26-ai békekötés által is, mely a Halland, Skåne, Blekinge, Bohuslän tartományokat Svédországnak engedé által, sőt még Drontheim-ot, Bornholm szigetét, s a Rügen szigetén lévő dán birtokot is, a melyekből Drontheimot és Bornholm szigetét a Kopenhágai békekötés 1660-ban visszaszerzé Dániának. Láttuk, hogy már IV. Keresztély a Bromsebro-i békekötés által (1645-ben) kénytelen vala némely részeket Svédországnak által adni; fiját III. Fridriket (uralkodék 1648—1670) a Roeskildei békekötés egészen kiszorítá a Skandináv félsziget legtermékenyebb, déli tartományaiból, csak Norvégiát hagyván meg, mely 1814-ben egyesítteték Svédországgal.

Roeskildének régi dicsőségéből a dóm-egyház van meg, melyet Szent Knut építe 1047—1084-ig, s mely egész Dániának leghiresebb dómja. Ezt azomban most nem nézők meg, mert a társaság a gőzhajóra siete, a mely hasonlóképen fel vala lobogózva.

Roeskilde egy róla nevezett tengerér, fjord, (Roeskilde-fjord) déli végében épült, mely ér az Ise öbölnek keleti ága. — Roeskilde tehát, fekvésére nézve Sigtunához, a régi svéd fővároshoz, hasonlít, a Mälar keletéjszaki ágán. Mind a két hely alkalmas volt a tengeri kalózok, vagy vikingek vállalataira, melyek az első svea és dán királyok idejében folytak. — Mi most azon az úton hajókázánk éjszak felé, a melyen a vikingek és dán hódítók jártak ki merész kalandjaikra.

Lynäs helységnél, mely közel van a tengerhez, szállánk ki a hajóból, a melyen addig a társaság magát egy igen bő és husos reggelivel megerősítette volt, s a kész kocsikra ülvén Sölager felé hajtánk. A dán parasztok kocsijai és lovai alkalmasint bármely országéival versenyezhetnek. A víg társaság learatott mezőkön által és csinos falusi lakok mellett elhaladván, a kitüzött helyre érkezék, melyet az előre idejött Steenstrup kiszemelt volt. — Egy kigyózó gyepes, elég magas és meredek part huzódik el, mintha egy hajdani tónak partja volna; az egész part egy kjökken-mödding, azaz konyha-hulladék dombja. A gyepnek egy része le volt véve, hogy a hulladékot lássuk. — Erre most mindnyájan, négy kéz-láb is, felmászánk, s ki darabka fával, ki késsel vagy kalapácscsal ásni kezdé a gyengén összeülepedett rakást, mely homokos földdel vegyített kagylókból áll, s ezek közt mindenféle felhasított csontot, de kivált sok kovahasábot rejt. E kisebb-nagyobb kova hasábok és más féle szerszám-alakuak, többnyire durvák, a kőkornak legrégibb idejéből valók. Itt volt tehát a hajdani embereknek valamely tanyája, a kiknek egyéb közt csiga vala az eledele. Hányan és meddig tartózkodhattak ilyen helyen, hogy a „konyhai hulladék“ akkora halmakra gyülhetett, melyeket sok, igen sok századnak egyengető sulya nyom?

Egy sátor alatt, a gyep lefejtése alkalmával megtalált kőszerszámok stb. ki lévén rakva, kiki a

maga találmányait azokhoz is hasonlíthatá, hogy több tanúságot nyerjen.

Miután eleget áskáltunk, az idő is telvén, megint a kocsikra ülénk s visszamenénk a hajóra. Alig hogy el voltunk helyezve, a terített asztalokhoz nyulánk, és a franczia borokhoz, a melyekből nem kevés fogyott. Nem egy öreges komoly fejen ki-begörbülve ül a kalap, mintegy azt jelentvén, hogy csak neki van baja, de a fej ép, a melyet takar. A szép délutáni nap hanyatlík vala, midőn a dán tagok a hajó hidjára felállván, énekelni kezdének, megmutatván nekünk, hogy a szép dán dalokat szépen tudják énekelni. Szinte sötét vala már, midőn a gőzös bennünket a Roeskildei partra kitett.

Most a dóm-egyházba menénk, a melynek két nagy tornya régen, mint hajónk kalauza, úgy közeledett vala felénk. Az egyház ablakain a belső kivilágítás tetszék ki, mi különös látvány a homályban. A mint az ajtón belépénk, az orgona szólala meg, hatalmasan hullámzó hangjaival megtöltvén a téres magas egyházat. Kevés ember szemlélheté megilletődés nélkül a régi buzgóságnak e nagyszerü emlékét, a melyben 30 király és királyné, és sok nemesnek és tudósnak tetemei nyúgosznak, ezek közt a Saxo Grammaticuséi is. Engem kivált a Margitta (1353—1412) fejér márvány-koporsója érdekle, mely a férjének, VIII. Hakonnak, hasonló koporsója mellett áll. Margitta 1397-ben a Kalmári unio által a dán, norvég és svéd országokat

úgy akarta egyesíteni, hogy egy uralkodót tisztelvén mindegyik ország a saját törvényeit megtartsa, s csak a külső ellenségek irányában egy hatalmas országot tegyenek. A Kalmári uniónak nem volt állandósága: bezzeg most szivesen emlegetik a skandináv egységet, s még szivesebben valósítanák, ha lehetne.

Az egyházból a gőzkocsikra menvén, csak éjfél előtt érénk vissza Kopenhágába.

Nem kevesbbé mulatságos és érdekes vala a második kirándulás Helsingörbe, mely őszelő hava 5-kén történt. A vasút éjszaki irányba vivé a társaságot Frederiksborg felé, a hol megállapodván, kocsikon menénk egy régi sírhoz, melyet jättestue = óriás szobájának neveznek. Ilyen sok helyütt van itt; a mostani királynak elődje, VII. Fridrik, mint tudjuk, leírta azokat. *) Az, a melyhez most sieténk, egy dombos helyen egy nagy kő-lap által van jelölve, mely igazán óriási nagyságu. — Ennek oda helyezése roppant erőbe kerülhetett a kőkori népnek, a mely a vasat nem ismervén, a nyilalón vagy emeltyűn kivül valami nevezetre méltó gépeket nem alkalmazhata. A kő-lap a sír nyilásán fekszik, még pedig úgy, hogy kellő közepét valami támasz egyensúlyban tartja, minélfogva kis nyomás könnyen megbillentheti. A nagy kő tehát mint egy óriási gomba, mely igen rövid szárán mozog, úgy fekszik egy jó lábnyi magasság-

*) Sur la construction des Salles des Géants.

ban a föld felett. Alája is lehet nézni itt-ott, de nem láthatni be a sírba, se a támaszt nem lehet kivenni, mert a világosság nem fér nagy kerületü kő alá. Szabálytalan négyszögben nagy kövek, melyek élre vannak állítva, kő-kerítést képeznek. Ezt a sírt nem ásták még ki a vizsgálók, hanem úgy hagyják, a mint van.

Az előbb már, úgy látszik, készület lévén téve a társaság elfogadására, a vidékről is sok néző gyüle össze, s holmi csecsebecsék, fényképek vására keletkezett mindjárt. Mí a sírt minden oldalról megnézvén, a nagy követ gyakran megis billegtetvén, mintha ez által rejtező titkát ki lehetne tudnunk, a terített asztaloknál foglalánk helyet, s óriási étvágygyal látánk egy villás reggelihez, a milyet bajosan élveztek valaha azon emberek, a kik a sír építésével bizonyosan jobban és többször megéheztek, mint mí, kik csak nézni jöttünk. Jól lakván, a franczia borokat is illendően megtisztelvén, a gőzkocsikra menénk vissza, s a közel Fredriksborgba hajtánk, mely ide látszik.

Fredriksborg egy pompás királyi nyári lak volt az előtt, de 1859-ben kiége, s abban egy nagy becsü ritka gyüjtemény veszett el. A vár legnagyobb részben helyre van hozva, a templom is annyira van, hogy benne isteni tiszteletet tarthatnának. A vár egy tóban áll; falait tehát víz mossa, s hídon által juthatni csak belé. Állományok lévén mindenütt, a vár belső rendezése nem igen látható még, de a templom, a mely az épületnek egy szár-

nyát képezi, jól látható, s azt meg kell csudálni. Legszebb új római, vagy renaissance stilben épült az. Bolthajtásának ívei gazdagon, de válogató izléssel meg vannak aranyozva, s az egész bolthajtásos mennyezet, valamint a templom falai képekkel ki vannak töltve. Alul a székek, fent a körülfutó karzat, az orgona, szó-szék a legszebb fa munkával mintegy fa-mozaikkal kirakvák. E templomot úgy látszik nekem, a protestáns egyházias művészet remekjének tartották volt, s azért az egész ország lelkesedése adakozásra egyesült, hogy megint a régi fényben, és mód szerint álljon helyre. A famozaikot az orgonára rakja vala a művész, mí tehát a festett és gyantázott tölgyfa darabokat megnézhetők, a melyekből az ékesítés áll. Ennél fényesebb protestáns egyházat nem láttam.

A várból egy gyönyörű bükkfa erdőn által, melyet itt parknak neveznek, IV. Keresztély építette kis erdei várba menénk, a melynek butoraiból, képeiből az építőnek kora és ízlése tetszik ki. A feliratok, a melyek az alacsony ajtók felett láthatók, német nyelven vallásos mondatokat fejeznek ki.

Ismét a gőzkocsikba ülvén Helsingörbe hajtánk, s innen, ki kocsin ki gyalog Kronborg-ba menénk, a tengerszoros torkának azon várába, melynek a tengerre fordúló oldalát a kelő nap fényében látók, midőn a svéd partról ide felé jöttünk. E vár 1577—1588-ban a tengerszoros őrzésére épült s a szund-vám szedésében 1857-ig annyiban

szerepelt, hogy innen vigyázták és olvasták meg az átmenő hajókat, a melyek a Helsingöri vámházban vámot tartoztak fizetni. A dán király t. i. mint a Szundnak, a kis és nagy Beltnek ura, legrégibb időktől fogva szedett vámot a kereskedői hajóktól, mely vám az 1839—53 években, úgy mondják, 54 millió dán tallért ($^2/_3$ porosz tallért) tett. Az itt említett Bromsebro-i békekötés 1645-ben fölmentette volt ugyan Svédországot a Szundi vámtól, de a Frederiksborgi békekötés 1720-ban ismét visszaszerzé azt. A szundi vámot tehát valamennyi ország kereskedő hajóji fizették, míg 1848-ban az amerikai Egyesült államok kormánya kinyilatkoztatá, hogy azt többé nem fogja fizettetni. Dánia tehát annak megszüntetésére alkudozni kezde a kormányokkal, s a vám 1857-ben $31^1/_5$ millió dán tallérnyi váltság mellett szünt meg, melyet a kormányok külömböző arányban fizettek, p. o. Nagybritannia $10^1/_8$, Oroszország $9^3/_4$, Poroszország $4^1/_2$, Németalföld, Franczia- és Svédországok egyenkint $1^2/_5$, Éjszak-Amerika csak $^7/_{10}$ millió dán tallért stb., mely öszszegek az illető országok kereskedését tüntetik ki a Balti tartományokban.

A vár egyházába menvén egy kar-éneket hallánk, az orgona kisérete mellett. Az egyház falai, szószéke és ülőszékei fa faragványokkal ékesek.

A vár részeinek megtekintése után ennek igen téres nagy lapos tetejére menénk fel, a honnan igazán felséges, talán maga nemében egyetlen kilátás van. A tengeri szorosnak torka, mint tudjuk, nem

széles; alant is jól meglátszik a tulsó parton lévő svéd város, Helsingborg. *) Innen a várnak lapos tetejéről a tulsó part egészen kitárul, s a tengeri szoros éjszakra és délre elláthatatlan messzeségben nyúlik el, mint valami óriási folyó. A tájképet csudálatosan széppé és elevenné tevék az elvonuló hajók, melyek között a vitorlások, mint nagy szárnyu uszó madarak, csendes méltóságban haladnak, ki éjszak ki dél felé. Az előttünk szokatlan jelenetet — mert sehol ilyen magasságról nem nézhettünk eddig tengeri tájképet — még a költői emlékezés is dicsőíti. Hamlet története Helsingörben foly le, s atyjának szelleme a vár előtti emelt téren jelenik meg neki. — Nem tudom, vajjon Shakespeare itt volt-e Dániában: de a dán mesés történetet alkalmasabb helyre nem igen tehette volna. Hol is jelennék meg hamarább és biztosabban, mint itt, a holtnak alakja, mely képzeletünkben lakik, kivált éjtszaka idején?

„Thou com'st in such a questionable shape,
That I will speak to thee; I'll call thee, Hamlet,
King, father, royal Dane: O answer me,
Let me not burst in ignorance, but tell!"

Te oly kérdéses alakban jelensz meg,
Hogy szólnom kell veled. Én Hamlet szólítlak,
Király, atyám, fejedelmi dán: felelj!
Ne hagyj tudatlanságban vesznem; szóljál! —

---

*) Tudván, hogy Svédországnak déli tartományai a Bromsebroi és Roeskildei békekötésekig (1645. és 1658.) a dánok

Hogy Hamlet kedvéért az angol utazók ide szeretnek járni, azt gondolhatjuk, ha a dán kalauzok nem is mondanák. Egyéb látható emlék nem elégítheti ki az angol kiváncsiságot, mint a Maria-lysti udvaron egy felírástalan oszlop, melyről azt állítják a mutatók, hogy Hamlet sírját jelzi. Azólta, hogy ezt kitalálták, egy „miss“ sem mulasztja el emlékezetében vagy emlékkönyvében följegyezni, hogy látta a Hamlet sírját.

Egyébiránt jó kedvü társaságunknak a Hamlet sírja nem elég régi, az történelem-előző régiségeket hajhász; előtte tehát a „jättestue“, az óriási szoba érdekesebb mint akár Hamlet, akár Romeo és Julia sírjai, ha ez utóbbiakét is ide hoznák Veronából. —

Délután vala, s mi, ámbár az óriási sírnál szinte óriási étvágygyal ettünk volt, mégis új vágygyal sieténk a közel Marialystbe (Mária-kéj, Marien Lust), mely hasonlóképen királyi mulató vár volt, s most fürdő. Itt a társaság számára egy nagy szín vala előkészítve, melyben a Helsingör városa meg fogja vendégelni. A karzaton zene szól vala, míg lent a hosszu asztalok körül az ízes ételek és borok fogyának. Jó kedve levén a társaságnak, az elnökség, jelesen Worsaae, azt az indítványt tevé, hogy miután a tudós vitatkozásokban és a nyomtatott értesítőben a franczia nyelv van elfogadva, a

---

birtokában voltak, belátjuk, hogy addig Kronborg és Helsingborg egy kézben lévén, csakugyan kapusai lehettek a tengeri szorosnak.

nemzeti egyenlőség elvét legalább itt ismerjük el, s a hány nemzetbeli vendég jelen van, ugyanannyi nyelven hadd halljunk pohár-köszöntést. Nagy örömmel fogadák az indítványt, kivált a dánok és francziák, kiknek így alkalmuk lesz olyan nyelvek hangjait is hallani, melyek külömben nem igen tévednek hozzájok. Elkezdődék a mulatság. „La parole est à Mr. tel“ a szó X-et illeti, kiáltá az elnök, s fölemelkedék egy lengyel, kinek lengyel hangjai, úgy látszik, nem tetszének, ámbár a francziára fordított köszöntés vég szavait: „szeressük egymást“ nagyon megtapsolák. — „A szó X-et illeti!“ Felálla egy oláh, s deákos oláh nyelven mondá el köszöntőjét, melyet a tudósok félig megértettek, a francziák és olaszok pedig szinte magokénak mondhattak. — Most következék az orosz. A felszólított avval szabadkozék francziául, hogy szivesen elmond akármilyen hosszút orosz nyelven, mert azt leginkább szereti, ha csak egy ember van is a társaságban, ki ezt: bon jour! oroszul mondhatja. Én körülbelül tudván ezt tótul elmondani, nem mertem orosznak adni ki, minthogy a jelen volt lengyelek hallgatának, kikről fel lehet vala tennem, hogy többet tudnak oroszul; s így senki sem teljesítheté a kivánságot. Az orosz tehát francziául mondá el köszöntőjét. Evvel már meg volt szegve az imént szabott törvény, s Vogt teljesen felfordítá, kit mint svájczi vendéget szólított volt az elnök. Vogtnak nincs nemzeti nyelve, úgymond; a németek kétszer is kiutasították, azok nem ismerik

őt magokénak, a svájczi nyelv meg olyan, milyennek, utánozván és tulozván a svájcziak kiejtését, a hallgatók nagy nevetése közben bemutatá. Ő tehát a nemzetközi nyelven, a franczián beszéll. — Ez meg különösen a norvégiaknak nem tetszék, kik a nemzetiség eszméjét nagyra becsülik. Hallánk is még norvég felköszöntést, de azután a mulatság a franczia közönyösségben laposodék el. Azért a társaság víg marada végig, míg a visszatérésre kelle gondolni, mert már setétedni kezdett.

Nagyon érdekes kérdés, hogy a kőkor emberei mifélék voltak? E kérdés a párisi nemzetközi gyülést is foglalatoskodtatá. Megemlékezvén a Retzius rendszerére (l. a 341. lapot), melynél fogva az emberi koponyák vagy hosszukások (dolichokephalok), vagy rövidék, azaz gömbölyük (brachykephalok) volnának, s mindegyik osztály ismét vagy előrenyúlt, vagy függőleges állkapczákkal külömböznék egymástól, mi szerint az emberi nem vagy

hosszukás fejü és függőleges állkapczáju, meg
hosszukás fejü és előrenyult állkapczáju; vagy
gömbölyü fejü és függőleges állkapczáju, meg
gömbölyü fejü és előrenyult állkapczáju:

a kőkor emberei tehát melyikéhez tartoztak e négy emberi fajnak? Erre a párisi gyülésen a fölfedezett koponyák gondos egybehasonlításából azt a feleletet adhatták, hogy a kőkorban már vegyest, hosszú és

gömbölyü fejü emberek éltek vala,*) sőt hogy az árja népnek béköltözése előtt a hosszufejüség uralkodott is Európa némely vidékein. Ezen állítás nyomosságát fel lehet fognunk, ha tudjuk, hogy az egybehasonlító nyelvtudomány az ind-európai (szanszkrit, perzsa, görög, latin, német, szláv) nyelvek rokonságát, vagyis közös eredetét világosan bebizonyítván, ezen nyelveknek Európába való beköltözését is bizonyossá tette volt. Ebből mintegy magától folyt, hogy az árja népek megjelente előtt Európában egy más, nem árja, hanem, mint nevezni szokták, turán nyelvü faj uralkodott. — A történelmet előző régiségek vizsgálatából a kőkornak léte s Retzius embertani nyomozásai által a koponyák külömbsége tudományos ténynyé válván: az általánosan elfogadott következmény az lett, hogy a kőkornak népe vagy népei gömbölyü fejüek, és turán vagy nem-flexiv nyelvüek voltak, melyeket azután a hosszukás fejüek és flexiv nyelvüek vagy kiirtottak, vagy részint a hegyekre, részint a legtávolabb éjszakra szorítottak, mint a baszkokat, kik a Pyrenaeusok közt, s mint a finneket, kik Európa végső tájain birtak csak megmaradni. Ezen általános theoriát egyedül a magyarok és törökök látszottak megczáfolni: de arra nézve is észrevették volt, hogy a törökök szemlátomást hanyatlanak, s

*) Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques. Compte rendu de la 2-me Session. Paris, 1867. — Paris, 1868. — Különösen Broca értekezése a 367—409. lapon.

nem egy könyvben van megírva, hogy a magyarokat is az oláhok meg szlávok el fogják enyésztetni, ha ki nem kergetik Európából. — Ezt az egész nagy theoriát romba dönté a kőkorbeli koponyák részletesebb és teljesebb összehasonlítása, mely megmutatja, hogy az ind-európai hódítók nem hozták be Európába a hosszufejüséget: sőt megfordítva egy tisztán ilyen fejü emberek közzé Angliában ők vitték be a gömbölyüfejüséget. *) A baszkok koponyáji is hosszukások. A régészek tehát közvetve czáfolják meg azt a felfogást, hogy Európában az úgynevezett ind-európai nyelveket a turán (finn, magyar, török-féle) nyelvek megelőzték volna; miből az is világossá lesz, hogy a finn-ugor, török stb. nyelvek az ind-európai vagy árja nyelvekkel egy koruak, — a kor szót inkább geologiai, mintsem közönséges jelentésben vévén.

Az érdekes általános kérdés Skandináviában még tanuságosabbá válik, mert annak őskori népeit világosabban láthatjuk. Bizonyos t. i. hogy Skandináviában a germán faj nem eredeti; az is bizonyos, hogy a beköltözött germánok ott más népeket találának. Azt lehet és kell is kérdezni: vajjon a

---

*) „Loin que les conquérants indo-européens aient introduit la dolichocéphalie en Angleterre, au milieu d'une population jusqu'alors exclusivement brachycéphale, ce sont eux au contraire qui y ont introduit la brachycéphalie au milieu d'une population jusqu'alors exclusivement dolichocéphale.“ Ugyanott a 378. lapon.

germánok a kőkorban, vagy később költöztek-e be oda? azaz, a béköltöző germánok kő-szerszámok és kő-fegyverek, vagy pedig már bronz-fegyverek használatával foglaltak-e helyet és lakást Skandináviában? — Mind a dán régészek, mind különösen a svéd Nilsson azt állítják, hogy a bronz-szerszámok és fegyverek a phönikeiek által származtak először Skandináviába: tehát a germánok béköltözése, vagy a bronz elterjedésével egykoru, vagy még a kőkorban történt, bizonyos lévén, hogy a bronzot nem ők hozták be magokkal. Továbbá, ha a dán tudósok véleménye áll, melyhez, úgy látszik, nem férhet kétség, hogy Dániában a vas-szerszámok és fegyverek a Kr. utáni III. század közepében kaptak fel: azt kell gondolnunk, hogy a skandináv félszigeten is csak azon időben vált ismeretessé a vas. S minthogy Dániában a bronzkorból nincs fokozatos átmenet a vaskorba, hanem egyszerre tünnek elő a legfinomabban készült vas fegyverek: az is bizonyossá lesz, hogy Skandináviában nem a germánok találták ki a vas készítését, hanem azt is eleinte külföldről hozták be.

Nilsson szerint a skandináv félszigeten a germánokat azok előzték meg, kiket a monda és hagyomány törpéknek és óriásoknak nevez. A törpék lappok, úgymond Nilsson, az óriások jotunok. A lappok eleinte vadászok voltak, s némi társadalmi szerkezetben éltek, mert a norvég mondák lapp fejedelmekről is tudnak. Később mind éjszakiabbra szorulván, nem bizonyos mikor, nomád életre térő-

nek, úgymond Nilsson, — mit egyébiránt a rénszarvas tett szükségessé. A jotunok finnek, Nilsson szerint; óriási híröket a lappok költötték volt, mely azután a skandináv-germánok között is elterjedett, mert ezeknél jotun, többes számban jotnar, annyit teszen, mint jätte, jättar, azaz óriás. A götek, kik az első germán lakosok a skandináv félszigeten, sokféle viszonyban éltek a jotunokkal, kiktől, Nilsson véleménye szerint, vallási fogalmakat is kölcsönzének. —

Ezeknél fogva a finn nyelvü népek közől a lappok és jotunok értek először Skandinaviába, s talán nem csalatkozunk, ha „alítjuk", hogy a lappok a kő-korba, a jotunok meg a bronz-korba valók. A jotunok, úgy látszik, a kainulaiak (kvenek) nevébe tünnek el, kik álthidalják azt az ürt, mely a finnek történelem előtti és történelmi kora között tátong. Nem kicsi annak valószinüsége is, hogy a finnek mondájiban emlegetett hiite nép (hiisi, hiidet) a skandináv mondák jotunaival azonos.

Nilsson szerint a skandináv germánok utócsapatja a Mälar környékén letelepedő szveák, kik az Odin hitet hozták magokkal, a vaskor elején kezdettek volna terjeszkedni. *) S minthogy Skan-

*) Peu à peu la péninsule scandinave reçut sa forme actuelle, ses limites et le peuple qui l'habite encore, peuple dont la dernière branche arrivée fut celle des Svears (Svearna) apportant le culte odinique du Valhall. Mais ces temps appartiennent à l'âge du fer. — Les habitants primitifs de la Scandinavie. I, 313.

dináviában a vas-szerszámok előtünésével az írás nyomai is mutatkoznak: igazán ott a történelmi kor is a szveákkal, a vassal és írással együtt kezd hajnalodni. — Vajjon a mostani finnek eleji a vas használatával együtt az irást is a skandináv germánoktól tanulták-e el, vagy ők más úton és más kapun által léptek-e a történelem szinére?

A keleti Szibéria hegyeitől fogva a skandináv hegységig a szó-hagyomány a fémek első feldolgozását csúd népnek tulajdonítja. Mi e csúd nép, azt a hagyomány nem tudja; de annyi bizonyos, hogy a szlávság elterjedése előtt lakta volt azokat a nagy térségeket, s hogy nem is germán. Úgyde abból az következik, hogy a mondai csúd nép finn-ugor, vagy ennek valami régibb törzse. Mert minden ősi nép mondáji egy régibb népről is tudnak, mely az újabbat megelőzte; így a finnek a hiite népről, a vogulok nemcsak istenfiakról, hanem óriásokról is mesélnek, kik a mostani közönséges emberek előtt éltek volt. A csúd nép az első bányász nép lévén ott, azt kell gondolnunk, hogy a réznek, vasnak készitését és feldolgozását a régi finnek gyakorolták vala. S ezt a svéd hagyomány is támogatja, mely a legrégibb bányák fölfedezését finneknek tulajdonítja, p. o. a faluni rézbányákét, a salai ezüst bányáét, melynek neve is finn volna, mert sala finnül titok; ott mai napig egy régi aknát finn grufvá-nak (Finnengrube) neveznek. *) Azt is említettük már

*) Zur Metallkunde der alten Finnen und andern tschudischen Völkern. Sjögrén's Werke. I, 628.

(a 151. lapon), hogy a skandináv, tehát svéd, norvég, iszland mondák a régi finneket, mint híres büvészeket és kovácsokat magasztalják, kiknek fegyvereit nagyon becsülik vala. Mind ebből azt lehet kiokoskodni, hogy a finnek a vassal való bánást nem a skandináv-germánoktól tanulták el. Ugyan ezt bizonyítja a Kalevala is, mely a vas eredetét megénekeli, s Ilmarinen-ben egy Vulcanus-hírü kovácsot tisztel. Az, hogy a finn rauta = vas szó, idegen lehet, valamint a kulta = arany szó bizonyosan germán, nem bizonyíthatja az ellenkezőt, mert egyes szókat könnyen és sokszor elejtenek a nyelvek, s fogadnak helyökbe idegeneket. De már a magyar arany, ezüst, réz, vas, ón szók világosnál világosabban bizonyítják, hogy az ugor népek az érczek ismeretét se a szlávoktól se a germánoktól nem vették, hanem saját uton jutottak hozzá, mind a mellett, hogy a magyar nyelvben is a kovács, kovácsol szók szláv eredetüek, s az ércz szó német.

A kovács helyett alkalmasint az ötvös divatozott valaha, melyet a későbbi szokás az arany- és ezüst-mívesre szorított. Az öt szó azonos a finn uut szóval; mind a kettő ‚érczet forrasztani' jelent; ötvös tehát eredetileg vas-, ezüstforrasztót teszen, valamint ma is a finn így mondja: seppä uuttaa rautaa = a kovács vasat forraszt. Lehet, nagy merészség azt állítani, de én úgy gondolom, a magyar és finn öt, uut szók még a vas előtti korból valók, s az ötvös a régiségnek becses tanúja, mint a finn kasari vaski, mi eredetileg ka-

zár vasat teszen, de a mostani nyelvszokás szerint sárga rezet jelent. A finn vaski most t. i. réz, de bizonyos előttem, hogy azonos a magyar vas szóval, s hogy a jelentés változása is mintegy az áltmenetet jelöli a rézkorból a vaskorba.

Szóval, a finn-ugor népek az érczek ismeretét és feldolgozását nem tanulták el a szlávoktól és germánoktól. Ugyan azt kell az írásról is mondani, mert azt egyik finn-ugor nyelv sem fejezi ki szláv vagy német szóval. (Magyarul ír, finnül kirj, vogulul kanz stb.)

A finn-ugor nyelvü népeket valamikor nagy szellemi hatás kaphatta meg, mikor a hetes számrendszerről a tizedesre tértek (lásd I, 346—349). Vajjon nem ezen hatás ismértette-e meg velök a vasat és az írást is? De mikor ezen hatás őket érte, a régi közösség már oszló félben vala, külön útra fordulván a finnség, különre az ugorság. Mind ez és több is a történelem előtti korban történt; de vagy ebből is újra megsejtjük, mi nagy érdekü a történelem-előtti homálynak földerítése.

Kopenhágai tartózkodásunk alatt Pio és Wimmer urak szívességét sok ízben tapasztalók. Nemcsak kisérőink valának a kirándulásokban, hanem benn a városban is annyiszor mennyiszer segítének, mi az idegennek jól esik, ki hamar szeret végezni, mert mindég siet. Pio egy magán-gymnasiumnak igazgatója, némileg tulajdonosa lévén, az alkalmat

nyujta nekem, a kopenhágai közép iskolákkal is némileg megismérkedni.

Kopenhágában királyi gymnasiumok vannak; de minthogy egy-egy osztályba 30 tanítványnál többet nem fogadnak el, mert ezt a számot is sokalják már, nem fér azokba minden ifju, ki a középtanodai oktatást kivánja. A királyi gymnasiumok mellett tehát helye van sok magán-gymnasiumoknak, melyek azomban országos felügyelet alatt állanak, s hasonlóképen mint amazok, az egyetemre és polytechnikumra bocsáthatják tanítványaikat. Ebből látjuk, hogy itt a gymnasium és reáliskola egybe is lehet kapcsolva. Ilyen egybekapcsolt intézet az is, mely Pio keze alatt van.

Neve Borgerdydskole (= Bürger-Tugendschule), mert egy társaság alapítá 1786-ban, melynek neve Selskabet for Borgerdyd (= Gesellschaft für Bürgertugend, azaz a polgári erényt előmozditó társaság) vala, s mely több virágzó intézetet alkota. Közel van fogadónkhoz, meg is látogatám. A mostani igazgató-tulajdonos már az előtt tanítgatott volt abban, míg 1864-ben a kormány gyámolításával egy hosszabb ideig tartó tudományos utazásra indúla Görögországba, mert az új görög nyelv számára az egyetemnél egy tanszéket szándékoztak vala állítani, mi azomban a legújabb dán háború következtében elmaradt, mert most szűkösködik a kormány. *)

*) Tudományos utazásának némi eredménye gyanánt kiadá Pio „Konjugationen i Nygräsk“ = az újgörög conjugatio.

Az iskola, az előkészitő osztályon kivül 9 osztályból áll, melyek egy éviek, csak az utolsó, a kilenczedik, két évi. Az előkészitő osztályban hetenkint 12 órát szánnak az anyanyelvnek (modersmaal), 4-et a számvetésnek, 5-öt az írásnak, 3-at a testgyakorlásnak, 2-őt az éneknek és zenének; = 24 órát.

Az első osztályban 2 órát a vallásnak, 8-at az anyanyelvnek, 2-őt a földrajznak, 4-et a számvetésnek, 4-et az írásnak, 3-at a testgyakorlásnak, 2-őt az éneknek és zenének; = 25 órát.

A második osztályban a vallás 2 óra, az anyanyelv 5, a franczia 3, történelem 2, földrajz 2, számvetés 3, természetrajz 1, írás 4, rajzolás 2, testgyakorlás 3, ének és zene 2; = 29 óra.

A harmadik osztályban a vallás 2 óra, anyanyelv 5, német 3, franczia 3, történelem 2, földrajz 2, számvetés 3, természetrajz 2, írás 3, rajzolás 2, testgyakorlás 3, ének és zene 2; = 31 óra.

A negyedik osztályban vallás 2 óra, anyanyelv 4, német 3, franczia 3, történelem 2, földrajz 2, számvetés 3, rajzolás 2, testgyakorlás 3, zene és ének 2; = 30 óra.

I. Az ötödik osztályban vallás 1, anyanyelv 3, német 2, franczia 3, latin 8, történelem 2,

---

1865; s „Sproglige Erindringer fra en Rejse i Gräkenland. Af Jean Pio“ 1866 = nyelvi emlékezések egy görögországi utazásból. Ebben két népmesét közöl az új görög nyelven, s szótárral stb.-vel fejt meg.

földrajz 1, mathematika 3, számvetés 3, természetrajz 2, írás 1, rajzolás 1, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 34 óra.

Az ötödik (reál) osztályban vallás 1, anyanyelv 4, német 2, franczia 3, angol 3, történelem 2, földrajz 1, mathematika 4, számvetés 4, természetrajz 2, természettan 2, írás 1, rajzolás 2, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 35 óra.

II. A hatodik osztályban vallás 1, anyanyelv 3, német 2, franczia 2, latin 7, görög 5, történelem 2, földrajz 2, mathematika 4, számvetés 1, természetrajz 2, írás 1, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 36 óra.

A hatodik (reál) osztályban vallás 1, anyanyelv 4, német 3, franczia 2, angol 3, történelem 2, földrajz 2, mathematika 6, számvetés 1, természetrajz 2, természettan 2, írás 1, rajzolás 2, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 35 óra.

III. A hetedik osztályban vallás 2, anyanyelv 2, német 2, franczia 3, latin 7, görög 6, történelem 2, földrajz 2, mathematika 4, természettan 2, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 36 óra.

A hetedik (reál) osztályban vallás 2, anyanyelv 2, német 3, franczia 3, történelem 2, földrajz 2, mathematika 6, számvetés 1, természetrajz 2, írás 1, rajzolás 2, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 35 óra.

IV. A nyolczadik osztályban vallás 3, anyanyelv 3, német 3, franczia 4, latin 7, görög 5,

történelem 2, földrajz 2, mathematika 3, természetrajz 2, testgyakorlás 2, ének és zene 2; = 36 óra.

A nyolczadik (reál) osztályban anyanyelv 2, német 4, franczia 4, angol 3, történelem 3, földrajz 2, mathematika 7, számvetés 2, természetrajz 2, természettan 2, rajzolás 2, testgyakorlás 2, zene és ének 2; = 35 óra.

V. A kilenczedik osztály első évében: vallás 2, anyanyelv 3, német 1, franczia 1, angol 2, latin 8, görög 5, történelem 3, mathematika 6, természettan 2; = 33 óra.

VI. A kilenczedik osztály másik évében: vallás 1, anyanyelv 2, franczia 1, angol 1, latin 9, görög 6, történelem 3, mathematika 7, természettan 2; = 32 óra.

Érdekes látni, mint egyesítik itt a reáltanodát a gymnasiummal; s mind a kettőt a polgáriskolával. Az egyesítés azomban nem összeolvasztás, hanem csak egy név alá rendelés. Az elemi tanítás az előkészítő és első osztályban foly. A 2-ik, 3-ik és 4-ik osztályokban már némileg polgáriskola van, mert az anyanyelven kivül a franczia és német nyelvet is tanítják.

Az ötödik osztálylyal kezdődik a gymnasium és a reáltanoda. Az első hat évig tart, legalább 6 éven által tanítják a latint összesen 46 órában, a görögöt meg 5 éven által összesen 27 órában hetenkint. A reáltanoda négy évig tart, melyben a latint és görögöt nem tanítják, de ott a németen és franczián kivül az angolt is találjuk; s a mathe-

matikának több órát engednek, mint a gymnasiumban, mely azt azomban a 9-ik osztály két évében tanítja bővebben. Tehát valamennyi gymnasiumi és reál osztály külön van.

Az óraszám igen nagy; a tanítványok tulajdonképen az iskolában dolgoznak és tanulnak; öthat óráig vannak ott egy huzomban, de gyakori félbeszakító pihenéssel; mert a dél nem választja két felé a tanítást és tanulást, minthogy déleste tartják az ebédet.

A tandíj nagy. Az előkészítő osztályban havonkint 3 rigsdaler 2 mark (3 frt. 56 kr., tehát tíz hónapra 35 frt. 60 kr.); — az első osztályban havonkint 4 rigsdaler 2 mark (tíz hónapra 48 frt. 70 kr.); — a következő hat osztályban havonkint 5 riksd. 2 m. (tíz hónapra 56 frt. 25 kr.); — a két utolsó osztályban havonkint 7 rigsd. 2 m. (tehát tíz hónapra 78 frt. 75 kr.). *) De vannak alapítványok által biztosított szabad helyek is; van egy királyi szabad hely (Kongelige Friplads), van egy Moltke-alapítványbeli stb. — A tanítók száma 28, kik között van ki 33, 27, 26, 23, 20, 18, 13, 9, 8, 6, 5, 4 órát tanít; mert a tanítási órák száma szerint kapják meg a fizetést, mely csekély. Kopenhágában igen nagy azok száma, kik képesek és akarnak is tanítani, azért a tanítási díj nagyon mér-

*) A dán pénz rigsdaler, mely 6 márkát vagy 16 sillinget teszen. Egy rigsdaler 112½ osztrák krajczár, azaz 1 frt. 12½ kr.

sékelt. Ezen adatokat az 1869-ki értesítőből vettem, s azért hitelesek. *)

Wimmer (így ejtik Vimmér) is a Pio intézetében görögöt, latint és dánt tanít. Az ó-skandináv nyelvvel és irodalommal is foglalkozik; egy munkán dolgozik vala, mely azólta meg is jelent. **)

Minthogy a Pio intézete az egyetemre és polytechnikumra bocsáthatja ki a jól készült tanítványokat, az okvetetlen összhangzásban van a királyi és a többi középiskolákkal mind a tanítási rendszerre, mind a fizetésekre nézve. Az tehát alkalmas képét nyujtja a dán középiskolának.

Kopenhágában és környékén a mulató helyek sem hiányzanak. A nyugati kapun (Vesterport) kimenvén a Vesterbro-gade-ba (nyugati kapu utczája), s abból a Fredriksberg-allée-ba ér az ember, a mely Fredriksbergbe viszen egy királyi mulató várhoz, melynek kertje valamint a mellette lévő állati kert a sétálásnak kedves helyei. Az említett

---

*) Indbydelsesskrift til de offenlige Aarsprøver i Borgerdydskolen i Köbenhavn i Juni og Juli 1869. Udgivet af Jean Pio, Skolens Forstander. Köbenhavn, 1869 = Meghivás a nyilvános évi vizsgálatokra a „Polgárerény-iskolában stb.“.

**) Oldnordisk Formlære til brug ved Undervisning og Selfstudium; s Oldnordisk Læsebog med tilhörende Ordsamling; af Ludv. F. A. Wimmer. Köbenhavn, 1870. = Ó-skandináv alaktan tanítási és öntanulási használatra; — ilyen olvasókönyv, szótárral.

kapun kiérve azomban még közelebb mulató helyre is találunk, a Tivolira, mely talán Kopenhágának elsősége e nemben. Pénteken estvére volt bejelentve a Tivoli múlatsága, melyre mink is elmenénk.

A nyomtatott programm nemcsak a mulatságok rendjét és sorát, hanem a Tivolinak keletkezését és czélját is közli. Lesz tehát félkilenczkor színi előadás, melyben megnevezett tánczosnők kettős tánczot járnak; 9-kor lesz circus; 10-kor megint színi előadás, még pedig néma-játék (pantomime); 11-kor újra circus; 12-kor tüzijáték és kivilágítás. S mind ez 45 centime-ért vagy 20 krajczárért.

Mert a Tivolinak alapítója, Carstensen György hajóskapitány, azt az eszmét akarta valósítani, hogy Kopenhágának olyan találkozási és mulató helye legyen, a hová szegény és gazdag egyaránt járhasson és jobbféle mulatságban vehessen részt. A Tivoli keletkezését 1843-ban az akkori király, VIII. Keresztély is elősegíté, s az most olyan mulató, melyet a négy nyári hónap alatt mintegy fél millió ember látogat, s a mely a részvényesek költségeit illendően megtéríti.

A Tivoli kert gyönyörü nagy fákkal díszlik, mint általában Kopenhága és környéke, sőt mint az egész nagy dán sziget, Seeland (Själland*); tavak és szigetek, bokrok és gyepek váltják fel egymást.

---

*) Föltetszik a dán név Själland, mely szószerint inkább Seeleland, mint Seeland; mert Själ = Seele, lélek, sö vagy have pedig = See, Meer.

Szinházak, körházak s mindenféle zenei előadásokra szánt helyiségek, evő és ivó házak, valamint a testi erőt gyakorló játékok bőven kinálkoznak. — Súlyos csapásokat hallunk, oda közeledünk s egy izmos karu dán katonát látunk, ki vas pőrölylyel egy bikahomlok alaku vas tuskóba vas éket hajt be; az ütés erejét egy kiugró vas karika mutatja ki. A katona után más fiatal ember fogja a vas pőrölyt, s megkisérti, ha mélyebbre birja-e behajtani a vas éket. — Ott egy zene-társaság játszik. Egy harmadik helyen a szín alatt a színészeti előadást nézik és nevetik. Negyedik, ötödik helyen esznek, isznak; amott távolabb más zenetársaság mulatja a hallgatókat. A tavakon sajkák járnak. A nép nagy, az ide-oda hullámzás néhol megtorlódik: de az emberek rendkivül módosok; egymást megvárják, egymásnak kitérnek a legnagyobb előzékenységgel. A sokaság külseje is nagyon tisztességes, mintha inkább vagyonos, mintsem szegényes emberek gyültek volna ide. Azt a külső csinosságot egyébiránt mindenütt és mindenkor látja az idegen; arra nézve Kopenhága Stockholmot is felülmúlja, Pestet pedig hasonlítani sem lehet hozzája. Az útczákon és téreken bajosan lehet itt részegeket és rongyosokat látni.

Éjfélkor a tüzijáték ragyogóvá tevé a kivilágitott helyeket. Némely sziget palotát vagy egyházat ábrázola, melynek szines fénye a vízben tükröződik vissza; tündér hidak visznek egyikről a másikra. S a külömböző helyen más-más alak fénylik

a zöld fák között vagy a tavak vízein. Nem emlékezem, hogy életemben nagyobbszerü vagy szebb tüzijátékot láttam volna. —

Kopenhágából a gőzhajó két óra alatt viszi az embert a svéd partra Malmöbe, a honnan a vasúton Stockholmig mehetni. Mí tehát Malmöt és Lundot látogatjuk meg; a csinos Anna-térről megyünk a gőzösre, a mely délelőtt viszen által, s délután hoz majd vissza. A hajós-kapitány, a ki németül jól beszéll, olyan otthonos ezen az úton, mint az omnibus kocsisa, ki csak a pályaudvar és a fogadó közt hordja az utasokat. A kis gőzös az Amager és Saltholm szigetek miatt nem megyen igenes irányban a svéd part felé, hanem éjszakra kiöblösödő ívet ír le. Úti társunk egy lundi magántanár, vagy docens.

A malmöi kikötőből azonnal a pályaudvarra sietünk, s a vasúton hamar eljutunk Lundba, a hol uti társunk lesz kalaúzunk. Lund (1865) 9437 lakost számlál, egy püspöknek és egyetemnek széke, mely utóbbi Svédországnak második egyeteme. Lund, mint tudjuk, ligetet jelent; ezen név is azt mutatja, hogy Lund hajdanában a Skåne (Schonen) tartományra nézve vallásos középpont volt. A középkori latinság Londinum Gothorumnak szokta volt nevezni, megkülönböztetésül a Londinum Anglorum-tól vagy is az angol Lundtól, melyet London-nak nevezünk.

A régi Lundot már 920-ban zsákmányolák ki a vikingek. A keresztyénség befogadása után püs-

pöke, s 1104 ólta érseke volt, kinek egyházi hatósága alá nemcsak Dánia, hanem Norvegia- és Svédország is tartozik vala. Néha a dán királyok is itt laktak. Lund tehát sokáig Dániának s így egész Skandináviának is legnagyobb városa, melyben a fő egyházon kivül 22 egyház és 7 kolostor volt. Mint Roeskilde a szigeten, úgy itt Lund a dán hatalomnak széke, míg Kopenhága felül nem múlja mind a kettőt. Háborúi viszonyok és III. Keresztély (1533—1559), ki a reformatiót elfogadta, semmisíték meg Lundnak régi dicsőségét. Az érsekség 1536-ban szűnt meg, a kolostorokat és templomokat leronták, úgy hogy most csak a fő egyház áll fenn. — 1658-ban, mint láttuk, Dánia kénytelen volt Skåne, Blekinge, Halland stb. tartományokat Svédországnak engedni által; azólta tehát Lund svéd város.

1668-ban a svéd kormány az egyetemet alapítá; s a lundi evangelikus püspök pedig, az upsalai érsek után, Svédországnak leggazdagabb püspöke volt legújabb időkig.

Leginkább szembe tűnik a fő egyház, oda irányozzuk tehát lépteinket. Az 1145-ben készült el, s legnevezetesebb keresztyén épületnek tartják egész Skandináviában. Nem vagyok képes összehasonlítást tenni az upsalai, roeskildei és lundi főegyházak közt, de az első nagyobb hatást tett volt reám, mint az utolsó, lehet azért is, mert a lundiban építenek vala, úgy hogy az állományok miatt nem lehete egész mivoltában felfogni; a roeskildeit

pedig esti kivilágításban láttam, mely kivételes fényben mutatá. A bolthajtás és ivei 19 oszlopon nyugszanak, melyek két sort tesznek. Az orgonát, mely 1836-ban elkészült, legnagyobbnak tartják Svédországban. Az egyháznak nyugatfelé két egyenlőtlen tornya van. Keleti része alatt egy kripta van, mely maga egy templommal felér, mert 126 láb hosszu, 86 láb széles s 14 láb magos. Bolthajtása 6 rakott oszlopon (pilléren) és 18 vékony oszlopon nyugszik; a világosság 10 ablakon szolgál be. Az éjszaki végiben egy híres kút van, a melynek vizéből innunk kelle. Itt sok érsek van eltemetve; a legnevezetesebb sír-emlék a Birger érseké († 1519), a ki a kút káváját, s ebből a még fenálló vizvezetéket is építteté több városi kút felé. A monda is helyet talál e kriptában. Egy ember és egy asszony, kinek hátán egy gyermek ül, egy oszlopot ölelnek által; ezek az óriás Finn és felesége. A monda szerint tudniillik az óriás, szent Lőrincznek azon kikötés mellett igérte volt segítségét az építésnél, hogy az neki a munka elkészülte után, ha az óriás nevét nem tudja megmondani, vagy a napot és holdat, vagy két szemét adja oda. Megkészülvén a munka s a szent ember nagy aggodalomban lévén, mit tegyen, gondolkodva járkála az erdőben. Itt egy óriási nő azt éneklé síró gyermekének: Hallgass, hallgass fiacskám, holnap jő Finn atyuskád, hozza a holdat és napot, vagy a Lőrincz papnak két szemét. Így tudta meg a szent az óriás titkát, min ez annyira neki dühödék, hogy nejével oda szalada; s egy oszlopot ölre fogának, hogy

felfordítsák s az épületet lerontsák. De a szent ember a kereszt jegyét vetvén reájok, mindketten kővé váltak, s ím ott állanak mai napig. —

A fő egyház éjszaki terén egy hársfa-liget van, mely sétány. Az egyetem épületei, s az akademiai egylet háza mind közel vannak egymáshoz. Az akademiai egylet háza új, mert 1848-ban kezdék építeni. Az egylet (akademiska Föreningen) azért alakult 1830-ban, hogy egyesítse az egyetemi deákságot, mely Upsalában, mint láttuk, natiókra van elosztva. Az egyleti házban mind mulatságra (szinészeti előadásokra stb.) mind olvasásra szép és kényelmes helyiségek vannak. Athenaeumában mindenféle tudományos folyóiratok és hirlapok olvashatók; Convictoriumában pedig olcsón lehet enni. — Ezen ház és a zoologikus muzeum közti téren Tegnér Ezsaiás emléke áll, a ki az egyetemnél a görög irodalom tanára volt, s itt költé legszebb műveit. A zoologikus muzeum Retzius András János (a stockholmi Retzius atyjának) hírét örökíti, minthogy gyüjteményét magában foglalja. Abban láttuk a legnagyobb czethal-csontvázat. — Nilsson is a lundi híres tudósok közzé tartozik; gyüjteményei itt vannak.

Az egyetem neve Academia Carolina Gothorum. Tanárainak száma 30, a docensek és segédek száma vagy 20; ha jól vagyok értesülve, a tanárok fizetése 4000 svéd tallér, a segédeké (adjunctusoké) 2000. Az egyetemi deákok száma 400. Úgy

látszik nekem, hogy a természettudományokra fordúl itt a legnagyobb igyekezet.

Miután a füvészkertben is sétáltunk, s a lundi fogadóban ebédeltünk, elhagyók a csendes várost, a melybe a most visszatérő deákok hoznak majd elevenséget.

Malmö sokkal nagyobb mint Lund, az nemcsak a Skåne tartománynak legnevezetesebb városa, hanem általában is kitűnik a svéd városok közt. Lakossága 16,800. Az új kikötő és az ország belsejéből ide kifutó vasút nagyon előmozdítják kereskedését. Szélylyel nézvén a városban, belé menénk a kitetsző egyházba is, a mely hasonlóképen a nagyobbszerü templomok közzé tartozik; a XIV. századból való.

Ugyanazon hajón, a melyen általjöttünk volt, estve vissza is térénk Kopenhágába, a hol másnap a Helsingöri kiránduláshoz csatlakozánk, a melyet leírtam.

De a Kopenhágai tartózkodásnak is véget kellvén vetni, egy indúló gőzhajóra kisérének Pio és Wimmer, s nem épen nagyon csendes tengeren által sietve, másnap reggel Lübekába érénk, s befejezők utazásunkat a Balt-tenger vidékein.

Tárgymutató.

A.

Åbo II 293—302 306 310
Åboi akademia vagy egyetem alapítása, szegénysége II 23 307 309
Åboi békekötés II 23
Åboi tűzvész II 311
Åboi vár II 303
Agricola a finn isteneket megemlíti II 210
Akatzirok I 364
Ahlqvist utazásai és munkáji II 152, I 217 — üdvözlő költeménye II 173 — nyári lakása II 187
Albert (Apeldern) hódító püspök I 40
Alliteratio II 212
Arjalai szövetség II 24
Aratás Finnországban II 289
Argelander csillagász II 295
Arhippa finn énekes II 218
Az arják és turánok egy korbeliek II 416
Árszabás a finn posta-fogadósok számára II 255
Avarok I 365
II. Auguszt lengyel király I 55

B.

Baer Károly Ernő I 283; — jubilaeuma I 286
Baer és Reguly I 289
Balk Hermann I 9
A Balt-tenger nyomossága I 1
A balti tartományok népessége, nemzetiségei I 57; saját törvényeik I 103; válságos helyzetök a multban és jelenben I 106 stb.
Báthori István, lengyel király I 49; buzgó katholikus I 189
Becker Reinhold, finn tudós II 164
Bellmann, svéd költő II 351
Bergbomék II 268
Berszerker II 382
Berzelius II 341
Bjarmaland I 366
Blumberg, a Kalev-monda forrásairól I 191

Bobrinszky jelentése az esztek egyházi állapotjáról I 179
Bolgárok I 365
Boldogasszony egyháza (Fruekirk) Kopenhágában II 405
Borg Károly II 158
Brigitta-rom Revall mellett I 294
Bronz-kor II 408
Byström, szobrász és villája Stockholmban II 350

C.

Castrén Mátyás, finn tudós I 372, II 73
Castrénné II 269
Codex Argenteus II 360
Collan, finn nyelvtudós II 170
Connor Bernard I 6
Constitutiones Livoniae I 51
Cygnaeus II 150
Christiansborg II 406
A császár nevezi ki a finn országgyűlés elnökeit s a falusi rend jegyzőjét II 114
Csónakázás a Brigitta-romhoz I 298
Csúd nép II 429
A czárok temető helye I 417
Czarszkoje Szelo I 421
Czimbora, nagyobb, kisebb I 32
Czölöpfalvak II 394

D.

Dán nyelv II 398
A dán szigetek erdeji a különböző korokban különbözők voltak II 412
Danczka I 1
Danneker Krisztusa I 422
Döbner I 185
A dóm-iskola Revalban I 279
A dóm-iskolának mai szerkezete I 292
Donner II 68
Dorpati kerület I 129
Dorpati esztek I 163
Dorpat városa I 130; jobbágyai I 154
Dorpati dóm I 207
Dorpati egyetem I 207
Drottningholm II 351
Düna folyó I 29
Dünaborg I 26
Dünamünde I 29, 78

E.

Égetési földmivelés II 260
Éjszaki régiségek muzeuma Kopenhágában II 407
Éjszaki régiségtudománynak társasága II 399
Előhangu rím II 212
Előhangu rím és gondolatrím az ugor-finn költészet sajátja II 228—230
Emberi fajok II 424
Emberhús-evés a kő-korban II 408
Az ének feltalálása; eszt monda I 319
Erdő-égetési földmivelés II 94
Az érczek az ugoroknál II 430
IX. Erik temető helye II 359
Eremitage Pétervárott I 418
Az esztek állapotja hajdan I 60
Eszt énekes- és imádságos könyvek I 161
Az esztek egyházi és iskolai viszonyai I 141
Eszt falusi község I 156
Eszt hirlapok I 197
Eszt isteni tisztelet Revalban I 272
Eszt irónő I 193

Eszt irodalom I 190 217
Eszt nép I 149
Az eszt parasztok sorsa 1819 előtt és után I 137
Az eszt parasztok birtok-jogot szereznek I 139
Eszt regény I 198
Az esztek régi éve II 184
Eszt tartomány I 35
Eszt T. Társaság I 214
Eszt ünnep I 135 142
Az esztek és lettek határa I 36
Az eszt és liv nemesek jogai I 56
Az eszt és liv posták helyes volta I 122
Az eszt és liv tartományok a lengyel király alá kerülnek I 48
Ethnographiai muzeum Kopenhágában II 411
Eurén nyelvtanai és szótára II 170
Az európai népek költözéseinek rendje I 363
Eydkuhnen I 20

F.

Fakereskedés II 3
Fekete fejek I 32
A finnek két ága II 15
A finn adók II 262
A finn bank II 136
A finn egyetem állapotja, népessége II 79
A finn egyetem deák-osztályai II 81
A finn egyetemi épület II 73
A finn egyetemen az előadások többnyire svéd nyelven folynak II 82
Finn egyetemi könyvtár II 76
A finn egyetemi tanárok díjai II 80
Finn egyház Péterváróttt I 384
A finn egyházak politikai viszonyai II 100
A finn éneklés módja II 214
A finn falusi biróságok II 98
A finn falusi birtokosok száma II 92
A finn falusi rend II 102, képviselete II 111
Finn falusi iskola II 243
Finn falusi lelkész II 238
Finn földbirtok és annak különbségei II 87
A finn gymnasiumi tanfolyam II 65
Finn gymnasiumok II 301
A finn hónap-nevek II 180
Finn hó-talp II 241
Finn isteni tisztelet II 26
Finn irodalom II 163
Finn irodalmi társaság II 161 165
Finn irodalmi társaság keletkezése II 199
Finn kapitány és hajós legénység, de svéd nyelv I 374
A finn költészet eredeti II 226
A finn közmondások II 165 236 291
A finnek mai állapotja II 320
A finn és magyar helynevek különböző ragokat vesznek fel II 305
A finn nép képviselete II 124
A finn nemesi rend II 100 109
A „finn“ név II 318
Finn nevek II 141
A finn nyelv hivatalossá lesz II 106
Finnország alaptörvényei II 85
Finnország állapotja multban, jelenben, s kétes jövendője II 221
Finnország alkotmánya II 99

Finnország aránylag mivelt és népes II 41
Finn országgyülések II 103
Finnország finánciáji II 125
Finnország felosztása II 11
Finnország fekvése, nagysága II 7
Finnország hegyei II 9
Finnország hódíttatik II 17
Finnországban az iparnak túlkapása bajt szerez II 266
Finn országgyülési bizottságok II 116
Finn országgyülés berekesztése II 121
Finnország rendjei II 100 108
Finn országos kiadások II 129
Finn országgyülési rend II 107
Finnország lappjai II 13
Finnországban nincs prókátor II 279
Finnország Oroszország alá kerül II 24
Finnország pénzügye II 134
Finnország reformatiója II 19
Finnországban a svéd hivatalos nyelv volt II 105
Finnország tavai, lápjai II 283
Finnország vizei II 9
Finn öröködési és birtoki jog II 280
Finn és orosz parasztok közti külömbség II 60 63
Finn papi rend II 101, annak képviselete II 109
Finn paraszt háború II 276
Finn paraszt fürdő II 278
A finnek régi éve II 186
Finn senatus II 137
Finn-svéd gazda II 188
A finn szellem küzdése II 177
Finn tanyások (toppariak) II 259
Finn tartományi biróságok II 98
Finn törvény-könyv II 86
Finn törvényszékek II 97
Finn Tudom. Társaság II 170
Finn városi rend II 101, annak képviselete II 110
Finn udvari törvényszékek II 98
A finn-ugor népek hajdani lakása I 354
Finn kocsisok II 288
Fredriksborg és egyháza II 418
III. Fridrik dán király II 414
Fő kormányzó II 139
Forsmann vagy Koskinen I 382

G.

Von der Gabelentz II 370
Gabonát adóba fogadnak el II 263
Gamla Upsala II 362
Ganander II 216
Gazdálkodási rend II 93
A german nyelvek hatása a finn nyelvekre I 356
Gondolat-rím (parallelismus) II 212
Gosztinnoj dvor Pétervárott I 389
A gót nyelv hatása a finnre I 357
Göta-csatorna II 368
Göta-elf II 379
Göteborg II 381
Gottlund II 67
Grammatikai rokonság I 350
Gripsholm II 352
I. Gusztáv szobra II 335, sírja II 359
II. Gusztáv Ádolf II 21, lovasszobra II 340, göteborgi szobra II 381
III. Gusztáv II 23, szobra 333

H.

Hadi pénztár II 132
Hakmann falusi lakása II 33

Hallenius II 212
Halmstadt II 386
Hamlet emléke II 421
Hapsal I 91
Hapsali esztek I 92
Három finn jelesség II 179
Hätuna-játék II 365
Hämäläinen hirlap II 247
Helsing II 69
Helszingforsz II 67, fekvése, népessége II 71
Helsingborg II 386
Helsingör II 386 419
Hernhutterek a Balti tartományokban I 169
Herttuala II 30
A hét napjai II 183
A hét alvónak napja válságos II 192
Hiite nép talán a jotan nép II 428
Hogyan utazik az ember Eszt- és Liv-országban I 119
Hunok I 362
Hunugurok I 360
Hupel Ág. Vilmos I 61—64, II 185
Hurt tanító I 134

I.

Az idegen szók történelmi jelentősége I 389
Imatra II 43
Indelning II 96
Az írás a finn-ugoroknál II 431
Isten nyila I 318
Sz. Izsák egyháza I 386 395
IV. vagy II. Iván Vasziljevics I 25 48
Jagelloi Ulászló I 23
Jakab 80 éves öreg a kalev mondának tudója I 325
Jansen és leánya I 194
Jarl Birger a tavasztiak legyőzője II 18 248
Stockholm alapítója II 331, szobra 336
Jätte-stue II 417
A jezsuiták Lengyelországban I 50
Jobbágyság a viborgi kerületben II 32
Jordanis I 358
Jotunok II 427
Juslenius II 212
Jyväskyläi iskolák II 65

K.

Kainulaiak II 316, jotunok-e? II 428
Kaisan niemi II 78
Kalev vagy Kaleva I 322, II 221
Kalev fija I 323
A Kalev fija ágyai I 324
A Kalev monda I 260
A Kaleva emlékei Finnországban II 275
A Kalevala eredete II 222 225
Kalmari unio II 416
Kangasalai nyakszirt II 256
Kant I 116
Kardos vitézek I 41
IX. Károly II 20
XII. Károly I 55
XII. Károly és Nagy Péter I 426
XIV. Károly szobra II 334
II. Katalin egybehasonlító szótára I 392
Katonai telkek II 133
Kaupo liv fő ember I 307
Képviselők díjazása II 113
IV. Keresztély II 405
IX. Keresztély II 392
Keresztes urak I 43 45
Ki lehet választó, ki képviselő Finnországban? II 112

Kihlakunta II 98, 140
Kilegunda I 309
Királyi vár Stockholmban II 332
Kis háboru=pikku viha II 23
A kizai parasztok fizetései I 258
Kjökken-mödding II 407, 415
Kojt és Ämarik I 124
A kőkor jellemzése II 407
Kőkori régiségek Stockholmban II 343
Komtur I 45
Königsberg I 10 14
Kopenhága II 398
Kopenhágai egyetem II 391 399
Kopenhágai gymnasium II 432
Kopenhágai szinház II 402
Kopenhágai T. társaság II 399
Köping sok svéd városnévben II 374
Kosch mulató hely Reval mellett I 293
Koskinen vagy Forsmann I 391, II 155, II 237
Koszorúzó ünnep II 82
Középületek és fenntartásuk II 95
Közlekedési rend Finnországban II 96
Krisztus hadainak testvérei I 41
Krohn II 46 222
Kronborg II 419
Kronstadt I 379
Kronstadti kikötő II 2
Kumo, vagy Kokemäki folyó II 284
Kunik véleménye a magyarokról I 393
Kupitsa-kút II 298
Kúr tartomány I 37
A kúri herczegség I 48 57
A kúrok I 58
Kúti kert Helszingforszban II 68
Kyrö zuhatagja II 279
A kyröi pamutgyár II 279

L.

A lappok, Svédország első lakói II 345 427
Lauritsala II 37
Lauritsalai finn gazdaság II 38
Sz. lélek egyháza Revalban I 276
Lencqvist II 216
A lengyelek I 13
Lengyel dissidensek üldözése I 409
Lengyelorsz. történetei 1572-ig I 21
Lengyel és orosz közti ellentét I 426
Lengyel és orosz a hitvallás szerint különbözők I 407
Lerch I 418
Lett Henrik I 41 301
A lettek I 60 304
Liberum veto 1 24
Liljenstrand, tanár II 263
Linda a Kalev fijának anyja I 322
Lindström II 328
Linné Károly II 359 341
Litvai nép I 23
Liuksiala II 257
A livek I 58 305
Liv tartomány I 35
Lönnrot II 197 200 209
Lönnrot Kalevalája II 217
A ló az istenek akaratját jelenti ki I 314
Lovagok háza Helszingforszban II 77
Lund=liget, Odenslund II 360
Lund városa, egyeteme II
Luoto=saari, sziget II 35
Luther, eszt lelkész I 275

M.

Madvig II 396
Egy magyar asszony egy finn szót megért I 377
A magyarok hová valók I 366
A magyarok turk neve I 369
A magyarnak keletisége I 328
A magyar nyelv rokonsága I 327, 337 stb.
A magyar nyelvben sok az idegen szó I 331
A magyar nyelv is változott I 333 stb.
Magyar és rokon számnevek I 345
Maja I 310
Maleva I 311
Mantal II 89
Maria-lyst II 422
Marienburg I 8
Maszoviai Konrád és a német rend I 8
Maxenius II 211
Megyék (finn) II 146
Meinhardt első térítő a Düna mellékein I 39
Mester úr, vagy tartományi mester I 46
Meurmann II 258, 261
Sz. Miklós egyháza Stockholmban II 333
Miklós egyháza Helszingforszban II 72
Miklós-híd Pétervárott I 385
Mon Repos II 29

N.

Nagat (bőrpénz) I 311
Nagy háboru (iso viha) II 22
Nagy Péter elfoglalja Ingriát, Eszt- és Livországot I 56
Nagy Péter-háza I 417
Nagy Péter meghódítja a balti tartományokat, de egyesség által veszi hatalmába I 96—100
Nagy Péter lovas szobra I 398
„ „ muzeuma I 416
Nagy Péter és a sz. zsinat I 166
Nap hossza Finnországban II 8
A német rend a poroszok földjén I 9
A nemzetek anyja a nyelv I 216
A nemzetek őskorának érdekessége
Nemzeti muzeum Stockholmban II 342
Nemzetiségi igények II 31
Nestor, orosz történetiró I 368
A Néva balpartján való paloták I 412
A Néva partjai, szigetei I 381, 401
Nevetlen újj I 317
Nevszki prospect I 388
Nilsson II 341 393 406 427
Nordmann altengernagy II 50
Norrbro Stockholmban II 339
Nystadti békekötés I 102, II 22
A nyelvkülönbség a különböző származásból lett I 330
A nyelvben lévő idegen szók a nyelv külső történeteihez tartoznak I 331
A nyelv történetei belsők és külsők I 332
Nyelvtörvény a finn egyetem számára II 83
Nyelvviszonyok Finnországban II 104
Nyestbőr, mint pénz I 312
A 8-as és 9-es összetett számok II 182

Nyomdák a balti tartományokban I 217
Nyugtalan tengeri út Stockholmba II 326

O.

Odennek első székhelye II 365
Oden kürtje II 363
Ogorok, ugorok = avarok I 365
Olof Skötekonung II 355
Onogurok I 360
Oppert Gyula II 397
Origines Livoniae sacra et civilis I 301
Az orosz birodalom finnek közt keletkezik II 16
Az orosz czár finn nagyfejedelem II 99
Orosz egyházak épülnek I 183
Orosz emancipatio II 58
Orosz ezredes, ki a magyar hadjáratban részt vett I 376
Orosz külső kegyesség I 382, 383
Orosz hierarchia a balti tartományokban I 170
Orosz kocsik és kocsisok I 30
Orosz korona ékszerei I 416
Oroszország lakosai hitvallásaik szerint I 402
Orosz parasztok II 62
Orosz térítések I 171
Az örökös szolgaság megszüntetése a balti tartományokban I 63
Országos levéltár Stockholmban II 347
Other fölfedező útja I 366

P.

A paraszt földekre nézve Oroszország három zonára osztatott II 58
Patkul Reinhold János I 54
Pavlovszk I 424
Permi Sz. István II 150
Pétervár I 381 — épülése I 425
Pétervárott idegen nevek I 413
Petraeus Aeschillus II 163 309
Platen gróf II 371
Platón érsek I 185
Plettenberg I 46
Porosz tartomány I 11
Porthan Gábor de poesi fennica II 212
Porthan működése, munkáji, emléke II 297 312
Postai napló II 193
Privilegium Sigismundi Augusti I 49
A punolai gazda a magyar-finn rokonságról tud II 290

R.

Rabbe II 160, 245
Raszkolnikok I 404
Régészek nemzetközi gyülése II 390 stb.
Reguly és Baer I 288
A rendek ülései a finn országgyülésen II 119
A rendiség, svéd intézet II 122
Renvall II 170
Retzius II 325 341
Reval I 114
„ birtokai és jövedelmei I 266
A revali dóm, vagy várhegyi város I 278
A revali eszt község I 276
A revali jobbágyok fizetései I 267
Reval keletkezése, történetei, I 262
Reval népessége, egyházai I 269 270
Reval tisztviselői I 265

Riddarholmi egyház II 336
Riga I 28, egyházai I 33
Rigai érsekség I 44
A rigai eszt lelkész I 71
Riga történetei I 66
Roeskilde II 413
A rokon nyelvek nem azonosok
A rokon nyelvek egy ős nyelvnek elágazásai I 336
Rosenborg II 406
Rosendal II 248
Rossinius I 218
A roszok vagy oroszok I 368
Runeberg II 175

S.

Saima-csatorna II 34
Salzai Herman I 7—9
Sándor-oszlop legmagosabb monolith I 399
II. Sándor czár I 189, az orosz parasztokat felszabaditja II 52
Satakunta II 283
Saxo Grammaticus II 399
Scandza I 359
Schirren I 81 stb.
Scythia I 359
Sigtuna II 366
Sjögrén II 146
Skokloster II 363
Snellmann II 134 160
Sölager II 413—415
Stahl I 218
Steenstrup II 393 415
Stockholm II 327 stb.
Stockholmi szinház II 340
Sund II 387
Sund-vám II 420
Suomi folyóirat II 166
Sveaborg II 66
Svéd adományosok Eszt- és Liv tartományban I 55
Svéd bankjegyek II 349
Svéd hatás Finnországban II 144
Svéd katonatartás II 95
A svéd nyelv a finneknél honos II 145
Svédország történelmi felosztása II 354
Svéd pénz II 348
Svéd reductio I 54, II 22 364
Svéd uralkodás Eszt- és Liv tartományban I 53
Svedenborg II 353
A szakál a finnek közt is divatozik II 195
Szalma-énekek I 323
Szamarin orosz író I 84 96
Szegényi és dologházi pénztár Finnországban II 131
Szép hereföld II 242
Szerbek és horvátok költözései I 367
Szkopczi felekezet I 405
A szlávok terjedése I 367
Szökő nap és év II 185
Szuomi név II 319

T.

Taara I 316
Talo, telek II 88
Tammerforsz fekvése, ipara, történetei II 271—274
A Tannenbergi ütközet I 23
Tartományi kormányzók II 140
Tavasztehusz II 244
Tavasztiak legyőzése II 248—250
Tavasztiak jelleme II 251
Telek-vizsgálat II 95
Telkek és mantalok száma Finnországban II 90
Téli palota Pétervárott I 415
Tharapita I 313
Thorwaldsen II 404
„ muzeuma II 405

Tivoli Kopenhágában II 438
Tizenhárom hónapos év II 183
Topelius II 189
Trollhätta II 376
Tudományos Akademia Pétervárott I 392
Tuna = angol town = város II 365
Tuoni, Tuonela II 286
A Turkok I 363
Turku = Åbo II 304
Tveri birtokos az orosz emancipatióról II 51
Tyrväsi egyház II 285

U.

Ukko I 318
Unio Lengyel- és Litvaországok közt I 50
Unio a keleti és nyugati egyházak közt I 403, annak megszünése I 410
Upsala II 355 stb.
Upsalai deákok natióji II 357
„ egyetem II 357
„ egyetemi könyvtár II 360
„ fő egyház II 358
„ füvészkert 360
Az upsalai király főhatalomra jut II 355
Upsalai vár II 361
Utazás Grefve Berg gőzösön II 2
Utazás módja Finnországban II 192
Utazó társaság az admiralon I 79

V.

II. Valdemár dán király az esztek ellen I 261
Vallási állapot a Balti tartományokban I 187
Vallási viszonyok a Nystadti béke szerint I 164, s 1747 után I 169
Vanemuine társaság Dorpatban I 135
Vanemuine I 319
„ az ének feltalálója I 321
A vas a finnek közt II 429
A vas-kor jellemzése, szakai II 409—411
Vásza királyok II 19
Venersborg II 374
Vér-eresztés a nevetlen újjból I 317
Vetter tava II 373
Vhael finn grammatikája II 163
Viborg II 4
Viborgi finn templom II 25
Viborgi társaság II 28
A viborgi kerületben az előtt a német nyelv volt hivatalos II 145
Viking I 35, II 411
Vim = isten I 339
Visszareformálás Lengyelországban I 52
Vogt = advocatus I 45
Vuoksen folyó II 43

W.

Wallin György II 75
Walter superintendens I 184
Wettenskaps Akademi II 341
Westergaard II 396
Worsaae II 393 406 422

Z.

Zilliacus II 145
II. Zsigmond lengyel király I 25.

Nyomatott Bécsben, Holzhausen Adolfnál.

Igazitások.

I.

382. lap. felülr. 13. sor. Miklós h. olv. Sándor.

II.

11.	lap.	felülr.	15.	sor	borg h. olv. torg
20.	„	alulr.	10.	„	1597-ben h. olv. 1596-ban.
24.	„	felülr.	2.	„	Sprengtporben h. olv. Sprengtporten.
157.	„	alulr.	4.	„	kárpát h. olv. kárpáti.
174.	„	felülr.	4.	„	szülő h. olv. külső.
174.	„	alulr.	4.	„	tárjai h. olv. tarjai.
239.	„	„	16.	„	kesznek h. olv. keznek.
272.	„	„	8.	„	alapulnak h. olv. lapulnak.